

*Прокурордук кызматкерлерди кесиптик
даярдоо борборунун түзүлгөндүгүнүн
15 жылдыгына арналат*

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БАШКЫ ПРОКУРАТУРАСЫ**

**Прокурордук кызматкерлерди
кесиптик даярдоо борбору**

КЫЙНООГО КАРШЫ ИШ ЖҮРГҮЗҮҮ ЖАНА АЛАРДЫ МАЙНАПТУУ ТЕРИШТИРҮҮ

(практикалык окуу куралы)

*Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын
Прокурордук кызматкерлерди кесиптик
даярдоо борборунун директору, юстициянын
1-класстагы кеңешчиси **Д. У. Каимованын**
жалпы редакциясы астында даярдалган*

Бул усулдук окуу куралы 2014-жылы
Кыргыз Республикасында Кыйноого каршы коалиция
проектисинин алкагында биргелешип иш алып баруунун
натыйжасында иштелип чыкты

Долбоор «Лигал просперити» коомдук фонду тарабынан
ишке ашырылган

Бишкек–2015

УДК 347.9
ББК 67.99(2)91
К-15

Автордук жамаат:

Каимова Д. У. – Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын Прокурордук кызматкерлерди кесиптик даярдоо борборунун директору, юстициянын 1-класстагы кеңешчиси (*төрага*);

Бусурманкулов М. А. – Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын Прокурордук кызматкерлерди кесиптик даярдоо борборунун улук прокурору, юстициянын 1-класстагы кеңешчиси;

Маданбекова Л. О. – Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын Прокурордук кызматкерлерди кесиптик даярдоо борборунун прокурору, юстициянын 3-класстагы кеңешчиси.

Окуу куралынын материалдарын даярдоодо Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын түзүмдүк бөлүмдөрүнүн тарабынан иштелип чыккан методикалык сунуштар, **Адамды кыйноого жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазалоого каршы** БУУнун Конвенциясынын ченемдерин аткаруу боюнча чыгып сүйлөгөн Экинчи Улуттук баяндамасынан материалдар пайдаланылган.

Рецензенттер:

Сыдыкова Л. Ч. – Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин проректору, юридика илимдеринин доктору, профессор;

Усманова Л. Ю. – Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун орун басары;

Шакир уулу А. – Ош шаарынын прокурору.

К-15 Кыйноого каршы иш жүргүзүү жана аларды майнаптуу териштирүү: (окуу куралы) / Д. У. Каимованын жалпы ред. – Б.: Triada Print, 2015 – 260 б.

ISBN 978-9967-27-895-0

Сунушталган практикалык басылма Кыргызстандын прокуратура органдарынын системасындагы эң маанилүү бөлүмдөрүнүн бири болгон Прокурордук кызматкерлерди кесиптик даярдоо борборунун түзүлгөндүгүнүн 15 жылдыгына арналган. Китеп практикалык окуу куралы катары даярдалган, анда Кыргыз Республикасынын прокуратурасын уюштуруу жана анын иши жөнүндө колдонулуп жаткан мыйзамдардын жоболору, республиканын Башкы прокурорутарабынан катардагы прокурорлор үчүн аткаруужумушунун конкреттүү багыттары, укук колдонуу практикасында жаралган өзгөчөлүктөрү аныкталуу менен милдеттери эске алынып, кыйноолордун жана ырайымсыз мамилелердин алдын алуу, аныктоо жана териштирүү боюнча Кыргыз Республикасынын прокуратура органдарынын ролу жана милдеттери каралган. Ушул чөйрөдө текшерүү жүргүзүүнүн методикасы, кыйноолор тууралуу арыздарды жана билдирүүлөрдү кароонун өзгөчөлүктөрү, ошондой эле кыйноолорду колдонулган фактылар боюнча жазык иштерин териштирүүнүн тактикалык өзгөчөлүктөрү сунушталган.

Окуу куралы прокуратура органдарынын прокурорлору жана тергөөчүлөрү үчүн арналган. Бул окуу куралы ошондой эле кыйноого жана башка ырайымсыз мамилелерге каршы иш жүргүзүү маселелерине кызыккан башка адистер үчүн дагы пайдалуу боло алат.

К 1203021200-15
ISBN 978-9967-27-895-0

УДК 347.9
ББК 67.99(2)91

© Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасы, 2015
© КР БПнын Прокурордук кызматкерлерди кесиптик даярдоо борбору, 2015

Мазмуну

Киришүү	8
1. Кыйноого конвенциялык аныктама берүү. Кыйноолордун башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз жана кадыр-баркты басмырлоочу мамилелерден айырмалыгы	16
2. Кыргыз Республикасынын кыйноолордун алдын алуу жана ушул кылмыш менен күрөшүү жаатындагы эл аралык-укуктук милдеттенмелери	21
3. Кыргыз Республикасынын Жазык кодексиндеги «Кыйноо» кылмышынын курамынын белгилери жана элементтери	31
4. Кыйноолорду жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелерди колдонууга тыюу салууга конституциялык кепилдикти камсыздоо боюнча көзөмөл уюштуруу	35
4.1. Убактылуу кармоочу жайларды текшерүү	39
4.2. Түзөтүү мекемелеринде мыйзамдардын аткарылышына көзөмөлдөөнү уюштуруу	52
4.3. Психикасы бузулуудан жабыркаган адамдарды кыйноолордон жана ырайымсыз мамиледен бошотууга укуктарды сактоо	68
4.4. Балдарды колдонулган кыйноолордон жана ырайымсыз мамиледен бошотууга укуктарды сактоо	71
5. Кыйноолорду колдонуу жөнүндө арыздарды жана билдирүүлөрдү кароонун өзгөчөлүктөрү	83
5.1. Прокуратура органдарында кыйноолорду колдонгондугу жөнүндө жарандардын кайрылууларын кабыл алууну жана кароону уюштуруу	83
5.2. Текшерүү иш-чараларын өткөрүү жана процесстик чечимди кабыл алуу	87

5.3. Кыйноолорду колдонгондугу жана аны жоюунун жолдору жөнүндө кайра кошумча тергеп текшерүү практикасындагы типтүү кемчиликтер	97
6. Кыйноо фактылары боюнча жазык иштерин териштирүүнүн методикасы	101
6.1. Окуя болгон жерди кароо жана кылмыш издерин фиксациялоо боюнча сунуштар	104
6.2. Айрым тергөө амалдарын жүргүзүүнүн тактикалык өзгөчөлүктөрү	124
6.3. Соттук экспертизалардын мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануунун тактикасы	140
6.4. Зомбулуктан/кыйноолордон жана ырайымсыз мамиледен медициналык жана психикалык далилдер <i>(Кыргыз Республикасынын саламаттык сактоо жана башка ведомстволорунун бардык деңгээлдеги медициналык адистери үчүн практикалык колдонмодон алынган үзүндүлөр)</i>	148
7. Стамбул протоколунун принциптерине ылайык кыйноолорду майнаптуу териштирүү (үзүндүлөр)	164
№1 тиркеме	
Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун 2011-жылдын 12-апрелиндеги №40-б «Кыйноолорду жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамилелерди колдонууга тыюу салууга конституциялык кепилдикти камсыздоо боюнча прокурордук көзөмөлдөөнү күчөтүү жөнүндө» буйругу	236
№2 тиркеме	
Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун 2011-жылдын 6-сентябрындагы №70 көрсөтмөсү	239
№3 тиркеме	
Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун 2011-жылдын 19-октябрындагы №75 «Кыйноолорго байланыштуу кылмыштар жөнүндө жазык иштери боюнча мамлекеттик айыптоону колдоодо мамлекеттик айыптоочулардын ролун күчөтүү тууралуу» көрсөтмөсү	242

№4 тиркеме

Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун
орун басары Л.Ю. Усманованын 21.07.2015-ж.

№ 8/3-40р-15 каты 245

№ 5 тиркеме

Адамдардын саламаттык сактоо уюмдарына
зомбулук/кыйноолор жана ырайымсыз мамиленин
себептерине байланыштуу кайрылууларында (келүүлөрүндө)
саламаттык сактоо уюмдарынын Кыргыз Республикасынын
прокуратура органдары жана ички иштер органдары менен
өз ара иштешүүнүн тартиби жөнүндө нускамасы 251

Киришүү

Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык адам укуктары жана эркиндиктери эң жогорку баалуулук болуп эсептелет. Эч ким кыйноолорго, башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазалоого туш болушу мүмкүн эмес. Ушуга байланыштуу прокуратура органдарынын ишиндеги негизги артыкчылыктардын бири болуп кылмыштын аталган түрү менен күрөшүү саналат.

Башка себептер жана шарттар менен катар тергөөчүлөргө, ыкчам-иликтөө ишин жүзөгө ашыруучу жактарга көбүрөөк күч келтирген катталган кылмыштардын санынын өсүшү айрым жарандарда атайын багыттагы максатка жетүүдө мыйзамдарды бузууга боло тургандыгы тууралуу пикирдин жаралышына көмөк берет.

Зомбулук колдонулган кызматтык кылмыштардын түрүнүн бири болуп кыйноолор саналат. Алар ырайымсыздыктын белгиленген деңгээлинде колдонулгандыктан, коомчулукка коркунуч келтирет, анткени жазык мыйзамы менен корголуучу адамдын ден соолугуна, психикасына, өмүрүнө кол салуу менен мүнөздөлөт. Ошондой эле алар мамлекеттик органдардын, Куралдуу Күчтөрдүн кызыкчылыктарына зыян келтирет, ошону менен бирге алардын кызмат адамдары кыйноолорду колдонгон органдарга жарандардын ишенимин төмөндөтөт. Мындан тышкары, бийликке болгон ишеним, сыйлоо кыйрайт, анткени кыйноолор мыйзам менен тартипти коргогон адамдардын жан-дүйнөсүнө бүлүк салып, жек көрүүгө алып келет. Укук коргоо органдары биринчи кезекте мыйзамдын катаалдыгы менен эмес, аларга болгон жарандардын жана коомдун сыйлоосу жана ишеними менен күчтүү.

Кыргызстанда зомбулукту жана кыйноолорду көрсөтүүнүн калыптанып калган практикасы жөнүндө ар түрдүү булактар күбөлөндүрүп турат. Алардын ичинде – расмий статистика, айыптоо өкүмдөрү, кыйноого жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазалоого каршы конвенциянын жоболорун жүзөгө ашыруу максатында респуб-

лика тарабынан кабыл алынган иш-чаралар жөнүндө баяндамалар, жалпыга маалымдоо каражатынын материалдары, эл аралык жана мамлекеттин ички укук коргоо уюмдарынын мониторингдеринин жыйынтыктары, жана башкалар.

Кыйноолор латенттик кылмыштарга кирет, алар көпчүлүк учурда «укук коргоо органдарынын кызмат адамдар тарабынан кызматтык жайларда, күбөлөрсүз ишке ашырылгандыктан, далилдеп берүү өтө эле кыйын, булардын эреже катары юридикалык билими, ички иштер органдарында иш стажы бар, бул аларга жоопкерчиликтен качып, кылмыштарды жазасыз жүзөгө ашырууга жардам берет».

Мониторингдик изилдөөлөрдүн жыйынтыктарына ылайык кыйноолор, негизинен ички иштер органдарынын кызматкерлери тарабынан кармалган адамдын биринчи сааттарында жана кылмыштар жөнүндө арыздарды жана билдирүүлөрдү тергөөгө чейин текшерүү жүргүзгөндө колдонулат. ИИБнын кызматкерлери тарабынан кыйноолорду колдонуу практикасы ИИБнын ишинин майнаптуулугун баалоонун эскирип калган критерийлерин сактоонун жана моюнуна алуучу көрсөтмөгө таянган сот системасынын бир кыйла жакындыгынын натыйжасында жайылтылган. Адамды анык кармагандан кийин биринчи сааттарында ишенимдүү процесстик кепилдиктердин олуттуу жетишсиздиги бар. Ушул мезгилде адам расмий эмес жайларда кармалат, ыкчам кызматтардын кызматкерлери дараметтүү шектелүүчү же күбөлөр менен «сүйлөшүүлөрдү» жүргүзүшөт. Бул адамдар шектелгендер, күбөлөр үчүн жазык-процесстик мыйзамда каралган процесстик укуктардан ажыратылган.

Ушул кылмыштарды териштирүү болушунча кыйынчылыктарга алып келерине карабастан, 2010-жылдан тартып прокуратура органдары кыйноого жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазалоого бөгөт коюуга бир кыйла салым кошо башташты.

Адам укуктарын жана эркиндигин сактоодо, ырайымсыз мамиле кылуу жана кыйноолор колдонулган учурларда көзөмөлдөө жүргүзүүдө прокуратуранын ролу күчөтүлгөн. Бул контекстте Башкы прокуратура тарабынан кыйноолорго каршы күрөшүүгө багытталган буйруктар чыгарылган, ошону менен катар 12.04.2011-ж.

№40 «Кыйноолорду жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамилелерди колдонууга тыюу салууга конституциялык кепилдикти камсыздоо боюнча прокурордук көзөмөлдөөнү күчөтүү жөнүндө» буйрук чыгарылган, 19.10.2011-ж. №75 «Кыйноолорго байланыштуу кылмыштар жөнүндө жазык иштери боюнча мамлекеттик айыптоону колдоодо мамлекеттик айыптоочулардын ролун күчөтүү тууралуу» көрсөтмө даярдалган, Прокурордук кызматкерлерди кесиптик даярдоо борборунун базасында методикалык сунуштар даярдалган жана тиешелүү жерлерге жөнөтүлгөн жана прокурорлор жана тергөөчүлөр менен окутуу тренингдери дайыма өткөрүлүп турат.

2011-жылдын августунда Башкы прокуратура «Ала-Арча» мамлекеттик резиденциясында өлкөнүн укук коргоо органдарынын жетекчилеринин катышуусунда ведомстволор аралык кеңешмесин өткөргөн, мында укук коргоо органдарындагы тергөө абалы жана кыйноо жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамиле же жазалоо фактыларына бөгөт коюу боюнча кабыл алынуучу иш-чаралардын маселелери каралган.

Башкы прокуратуранын демилгеси боюнча ички иштер органдарынын убактылуу кармоочу жайларында, кабыл алуу-жөнөтүү жайларында, кезмет бөлүмдөрүндө жана башка кызматтык жайларында көрмөкамераларды орнотуу боюнча иштер башталган.

Бул маселе боюнча прокуратура органдары тарабынан эл аралык уюмдардын, жарандык коомдун катышуусу менен ар түрдүү конференциялар уюштурулган, алардын ичинен Башкы прокуратуранын жетекчилигинин Кыйноолорго каршы БУУнун атайын баяндамачысы мырза Хуан Мендес менен жолугушууну, ошондой эле Кыйноолордун алдын алуу боюнча БУУнун комитетинин делегациясы менен жолугушууну белгилей кетсек болот, анда ушул жаатта мындан ары кызматташуунун келечеги талкууланган.

Ошондой эле прокуратура органдары тарабынан ички иштер органдарынын кезмет бөлүмдөрүндө, административдик укук бузгандары үчүн кармалган адамдардын камераларында, убактылуу кармоочу жайларында, тергөө жайларында, көзөмөлдөө органдарынын кызматтык бөлмөлөрүндө системалык түрдө

күтүүсүз текшерүүлөр жана башка иш-чаралар өткөрүлүп турат. Прокуратура органдары кыйноолордун колдонулгандыгы тууралуу келип түшкөн арыздарга же билдирүүлөргө анда келтирилген далилдерди кылдат изилдөө менен кечиктирбестен, ишти кароого милдеттүү. Мындан тышкары, прокуратура органдары кыйноо жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамиле же жазалоо колдонулган фактылары боюнча аларды өзгөчө контролдоого алуу менен кечиктирбестен жазык ишин козгоого милдеттүү.

Кыйноолорду колдонуу жөнүндө 2014-жылы катталган кайрылуулардын саны мурдагы жылдын ушул эле мезгилине салыштырмалуу 45 учурга төмөндөдү (265 кайрылуу болгон).

Текшерүүлөрдүн жыйынтыктары боюнча 203 (246) кайрылуу боюнча жазык ишин козгоодон баш тартуу жөнүндө чечим кабыл алынган, 16 (19) жазык иши козголгон (анын ичинен 24 (21) адамдарга карата 8 (11) иш сотко жиберилди, 1 (4) иш тергөө баскычында).

Мындан тышкары, прокуратура органдары тарабынан 3 220 (3 226) күтүлбөгөн текшерүүлөр жүргүзүлгөн. Кыйноолор боюнча кайрылуулардын жалпы саны 42ге төмөндөгөнү байкалган (Бишкек жана Ош шаарларында, Чүй, Ысык-Көл жана Ош облустарында). Мында кайрылуулардын көбөйүшү: Жалал-Абад боюнча – 48 (24), Талас – 9 (6) жана Баткен облустарында – 4 (0) байкалган, Башкы прокуратуранын борбордук аппаратына – 4 (0) жана адистештирилген прокуратураларга – 4 (0) келип түшкөн.

2014-жылы ИИМдин 2 кызматкерине 1 айыптоочу өкүм чыгарылган. Отчеттук мезгилде соттордо кыйноолорго байланыштуу 58 кызмат адамдарына 14 жазык иштери каралган.

2015-жылдын 1-жарым жылдыгында кыйноолорду колдонгондугу жөнүндө катталган кайрылуулардын саны мурдагы жылдын ушул эле мезгилине салыштырмалуу 64 учурга төмөндөдү (109 кайрылуу болгон).

Мындан тышкары, прокуратура органдарынын тергөөчүлөрү 146 (96) кайрылуу боюнча жазык ишин козгоодон баш тартуу жөнүндө чечим кабыл алынган, 17 (9) жазык иши козголгон (анын ичинен 3 (6) адамдарга карата 3(3) иш сотко жиберилди, 11 (4)

иш тергөө баскычында). Прокуратура органдары тарабынан 1 723 (1 839) күтүлбөгөн текшерүүлөр жүргүзүлгөн.

Азыркы убакта соттордо кыйноолорго байланыштуу 86 кызмат адамдарына 35 жазык иштери каралууда.

Практикада укук коргоо органдары тарабынан кыйноолорду кыскартууга көмөктөшүүчү маанилүү документтердин бири болуп 2012-жылдан тартып колдонулуучу **Адам укуктарын жана эркиндигин коргоо чөйрөсүндөгү кызматташуу жөнүндө меморандум** саналат, ал мамлекеттик органдар менен коомдук бирикмелердин ортосунда түзүлгөн, анын ишмердиги адам укуктарын жана эркиндигин коргоого багытталган. Меморандумга ылайык анын мүчөлөрү ушул мекемелерде адам укугун сактоодо көйгөйлөрдү, негизинен кыйноолорду колдонуу практикасын аныктоо максатында алдын ала кабарлабай туруп, бүтүндөй өлкө боюнча эркиндиги чектелген жана андан ажыратылган жайларга биргелешип барууга укуктуу.

2011-жылдын июнунда кыргыз Республикасынын Акыйкатчысы менен Бишкектеги ОБСЕнин Борбору менен «Кылым Шамы» коомдук фондунун ортосунда Адам укуктарын жана эркиндигин коргоо чөйрөсүндөгү кызматташуу жөнүндө биринчи меморандумга кол коюлган. Ошол эле жылы Меморандумга жети өкмөттүк эмес уюмдар кошулган.

2012-жылдын июнунда Адам укуктары жана эркиндиги чөйрөсүндө кызматташуу жөнүндө жаңы меморандумга кол коюлган, анын катышуучуларынын саны мамлекеттик органдар менен укук коргоо уюмдарынын эсебинен көбөйдү. 2012-жылдын Меморандумуна мамлекеттик органдар – Башкы прокуратура, Ички иштер министрлиги, Саламаттык сактоо министрлиги, Юстиция министрлиги, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Жазаларды аткаруу мамлекеттик кызматы, эл аралык уюмдар – Фридом Хаус, «Сорос-Кыргызстан» фонду жана дагы төрт өкмөттүк эмес уюмдар.

2012-жылдын декабрында 2013-жылга Кызматташуу жөнүндө үчүнчү Меморандумга кол коюлган, ал мурдагы эки меморандум сыяктуу эле алдын ала кабарлабай туруп, бүтүндөй өлкө боюнча эркиндиги чектелген жана андан ажыратылган жайларга биргелешип баруу менен эркиндиги чектелген жана андан ажыратылган

адамдарды кыйноодон жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамиледен же жазалоодон коргоону күчөтүүгө багытталган.

Меморандумдун текстинде тараптардын мандаттарынын, ошону менен бирге мамлекеттик органдардын, жарандык коомдун өнөктөштүк уюмдарынын, Фридом Хаус жана «Сорос-Кыргызстан» фондунун милдеттенмелеринин алкагында кызматташуу чөйрөсү так белгиленген.

Чындыгында бүгүнкү күнү Адам укуктарын жана эркиндигин коргоо чөйрөсүндөгү кызматташуу жөнүндө меморандумдун алкагындагы аянтча гана өлкөдөгү кыйноо көйгөйүн дайыма кеңири талкуулоого жана аны чечүүгө мүмкүндүк берет.

Меморандумдун алкагында Акыйкатчы (Омбудсмен), Башкы прокуратура, төрт негизги министрликтер жана ведомстволордун, ошондой эле он беш ӨЭУ жана үч эл аралык уюмдардын ортосундагы үч жылдан бери уланып келе жаткан кызматташуусу боюнча эркиндиги чектелген жана андан ажыратылган жайларда кыйноолордон жана ырайымсыз мамиледен бошотууга укуктарды сактоо менен кырдаалды көзөмөлдөөгө мүмкүндүк берет. Кызматташуунун өзгөчө форматы, иш ыкмалары Меморандумдун жаңы катышуучуларын тартат. Мониторингдин алкагында кызматташууга Кыргыз Республикасынын Социалдык өнүгүү министрлиги жана бир катар өкмөттүк эмес уюмдар кызматташууга ниеттенгендигин билдиришти.

Кызматташуу жөнүндө меморандумдун катышуучуларын эркиндиги чектелген жана андан ажыратылган адамдарды кыйноодон жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамиледен же жазалоодон коргоо камакта кармалган жайларга үзгүлтүксүз барууга негизделген алдын алуу мүнөздөгү соттук эмес иш-чаралардын негизинде жакшыртылышы мүмкүн деген ишеним бириктирип турат. Бул ишеним төмөнкүлөргө негизделген:

- эркиндиги чектелген жана андан ажыратылган жайларды сыртынан контролдоо администрацияга жана кызмат адамдарына өздөрүн кармануусуна таасир берет, алар сынга кабылууна каалашпайт, ал эми мындай сыртынан контролдоо

болбосо, алар өздөрүнүн кылган иштерине жооп бербей тургандыгын билген жөнөкөй факт;

- көз карандысыз эксперттер эркиндиги чектелген жана андан ажыратылган жайлардагы адамдар менен жолугууга барганда, аларга кандай мамиле кыларын жана алардын шарттары менен таанышууга мүмкүндүк берет. Ар бир конкреттүү кырдаалды байкоонун натыйжасында эксперттер практикалык сунуштарды бере алышат, ошондой эле байкалган кандай болбосун көйгөйлөрдү чечүү үчүн компетенттүү органдар менен диалог түзө алышат;
- ушул жайларга байланыштуу болбогон адамдар тарабынан эксперттер эркиндиги чектелген жана андан ажыратылган жайларга барышы аларда камалган адамдарды моралдык жактан колдоонун маанилүү булагы болуп саналат.

Мурдагыдай эле, 2013-жылдын кызматташуу жөнүндө меморандумунун негизги компоненти болуп эркиндиги чектелген жана андан ажыратылган жайлардын объективдүү мониторинги калат. Болжол менен ушундай эле көлөмүндө ИИО УКИнин жана ЖАМК ТИЗОНун мониторингдик байкоосу сакталат. Ошону менен катар мониторинг жүргүзүлүүчү башка эркиндиги чектелген жана андан ажыратылган жайларга кошумча психиатриялык жана балдар мекемелери киргизилген.

Кызматташуу жөнүндө меморандумдун катышуучулары мамлекеттик органдардын өкүлдөрүнүн ичинен төмөнкүдөй милдеттенмелерди өзүнө алышты:

- жарандык коомдун өнөктөштүк уюмдары менен бирге эркиндиги чектелген жана андан ажыратылган жайларда мониторингди жигердүү жүргүзүү милдеттенмеси менен кошо, мониторинг жүргүзүүгө жана кыйноолор жөнүндө билдирүүлөргө кечиктирбестен чара көрүүгө көмөктөшүү;
- алар түзгөн мониторингдик топтор менен кошо, зарыл болгон учурда, жарандык коомдун өнөктөштүк уюмдары, адвокаттар жана эл аралык уюмдар үчүн камак жайларына кирүүгө көмөктөшүү;

- улуттук мыйзамдарга жана эл аралык ченемдерге ылайык адам укугун жана эркиндигин бузуу жөнүндө арыздар боюнча майнаптуу, кылдат, талаптуу жана тез териштирүү жана анын жыйынтыктары тууралуу тиешелүү мамлекеттик органдын, өнөктөштүк уюмдун, жарандык коомдун жана эл аралык уюмдун жетекчилигине билдирүү;
- биргелешип текшерүүгө катышуу жана жайлардагы укук бузуулар жөнүндө билдирүүлөрдү документтөө үчүн мамлекеттик органдын жооптуу кызматкерин белгилөө менен адам укуктарын жана эркиндигин бузуу жөнүндө билдирүүгө тез аракет кылууну камсыздоо.

Кыйноолордун криминалдашуусунда оң жетишкендиктерден күтүлгөн майнап саясатта жана укук колдонуу практикасында болуп жаткан олуттуу көйгөйлөрдөн улам, дагы эле сезилбейт.

Кыйноолорго жана ырайымсыз мамилелерге каршы ишенимдүү укуктук кепилдиктердин жоктугунан, кылмыш ээлери жазасыз калышына көмөктөшүүчү атмосфера түзүлүп келет.

Эгер илинчектүү, талашсыз жана объективдүү далилдердин жыйындысын кыйноолор менен моюнга алдырууга алмаштырсак, анда кандай ишти болбосун иш бөлмөдөн чыкпастан, ачууга болот. Бирок мындай тергөө ыкмалары менен иштөөдө кесипкөй тергөөчүлөр менен ыкчам кызматкерлерге муктаждык болбойт, бул ыкмалар укук коргоо органдарынын кесиптик деградациясына алып келет.

***Кыргыз Республикасынын
Башкы прокурорунун
орун басары, юстициянын
1-класстагы кеңешчиси***

Л. Ю. Усманова

1. Кыйноого конвенциялык аныктама берүү. Кыйноолордун башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз жана кадыр-баркты басмырлоочу мамилелерден айырмалыгы

Адамдын ар-намысы кол тийгис, ал укуктун жана эркиндиктин булагы болуп саналат. Кыйноонун жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамиленин же жазалоонун объекти болбоо укугу абсолюттук болуп саналат.

Эл аралык коомдоштук кыйноону жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамилени же жазалоону эң оор кылмыштардын бири катары карайт.

БУУ Башкы сессиясында 1948-жылдын 10-декабрында кабыл алынган Адам укугунун жалпы декларациясынын 5-беренеси эч ким кыйноого жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазалоого кабылбашы керек деп белгилейт. Ошону менен бирге, эл аралык укук кыйноолорду жана аларга теңештирилген мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн орундуу деп табуучу кырдаалдын келип чыгуу мүмкүндүгүн эсепке албайт.

Кыйноолорду жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамилени же жазалоону териштирүү үчүн баарыдан мурда, алардын түшүнүгүн билүү зарыл.

Кыйноолорду колдонууга тыюу салууну белгилеген эл аралык-укуктук документтер менен таанышып-билүү 1984-жылдын 19-декабрында БУУ Башкы ассамблеясынын 39/46 резолюциясы менен кабыл алынган Кыйноого жана башка адамгерчиликсиз,

ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазалоого каршы конвенцияда булардын так аныктамасы камтылгандыгын көрсөттү. Конвенция «кыйноо» деген түшүнүктү: *кайсы бир адамга андан же башка адамдан маалымат алуу же моюнга алдыруу, ал же башка адам жасаган же жасады деп шек туудурган жосун үчүн аны жазалоо, ошондой эле коркутуу жана белгилүү бир аракеттерди жасоого аны же башка адамды мажбурлоо максатында атайылап уруп-сабаса же азапка салып кыйнаса же кандай болбосун мүнөздөгү теңсиздикке мүнөздөлгөн кандай болбосун себеп боюнча, мындай аракет мамлекеттик кызмат адамы тарабынан же болбосо анын шыкактоосу боюнча же анын көрүп-билүүсү менен ичтен макулдугу менен жасалса деп аныктаган.* Бул аныктамага мыйзамдык санкциялардын натыйжасында келип чыккан оору же жапа чегүүлөр кирбейт, ушул санкциялардан ажырагыс же алардан атайын эмес кабылат.

Ошентип, **кыйноо** төмөнкүдөй белгилер менен мүнөздөлөт:

- катуу ооруну же күч колдонулган ооруну же көңүлдү оорутууну атайын ишке ашыруу мүнөзү;
- маалымат алуу, жазалоо, коркутуу же мажбурлоо, басмырлоо максатында катуу оорутуу же күч колдонуп оорутуу же көңүлдү оорутуу;
- кыйноону бийлик өкүлү тарабынан же анын шыкакчылыгы же алардын катышуусу же унчукпай туруп, макул болушу боюнча ишке ашыруу.

Мында «...кыйноого каршы конвенциянын» 1-беренесинде камтылган кыйноонун аныктамасынан кыйноолорду колдонууга арыздарды текшерүүдө мааниге ээ болгон бир катар маанилүү жыйынтыктар келип чыгат:

1. Кыйноо болуп максатка багытталган аракет, ошондой эле аракетсиздик саналат, мында кызмат адамы ушундай аракетсиздиктин натыйжасында катуу оору же жапа чегүүлөр болорун билүүгө милдеттүү.
2. Кыйноо аракеттерин кандай кароо керек:
  - а) күч колдонулган оорулар, ошондой эле алардын натыйжасында пайда болгон жапа чегүүлөр дагы;

- б) ушулардын натыйжасында кыйноого түздөн-түз кабылган жак гана эмес, үчүнчү жак дагы маалымат берет же моюнга алат. Бул учурда кыйноо курмандыгы катары үчүнчү жакты кароо зарыл, анткени ал дагы жапа чеккен.
3. Кыйноо маалымат алууга гана эмес (моюнга алуу, башка мүнөздөгү көрсөтмөлөрдү, маалыматтарды берүү), ошондой эле адамды ал ишке ашырган же ага күнөө тагылган аракеттери үчүн жазалоого багытталышы мүмкүн.
  4. Кыйноо катары объекти же үчүнчү жакты кандайдыр бир аракетти ишке ашырууга мажбурлоого же аны ишке ашыруудан баш тартууда кыйноого багытталган, жапа чегүүгө жана ооруга алып келген аракеттерди дагы түшүнөбүз.
  5. Кыйноо болуп, ошондой эле жактын расасына, улутуна, динине, социалдык абалына, тилине, жынысына, курагына же башка тиешелүүлүгүнө, белгиленген багыттагы анын ишине же белгиленген маселелер боюнча позицияга байланыштуу оорутуу же жапа чектирүү саналат.
  6. Оорутуу же жапа чектирүү расмий кызмат адам тарабынан келтирилип, «...кыйноого каршы конвенциянын» аракетине ылайык келбей деле, жак шыкакчы катары же кыйноо колдонгондугу жөнүндө маалыматтары болуп, ага тоскоолдук кылбагандыгы деле жетиштүү¹.

Мында:

- «катуу оору» деп адамды өз каалоосуна, ниетине, кызыкчылыгына ылайык өз ыктыяры менен аракеттенүү мүмкүнчүлүгүнөн ажыратуучу же анын эркин бир кыйла чектей турган ооруну түшүнсөк болот.
- «шыкакчылык» деп бир адамдын экинчисине таасирдүү аракети, анын натыйжасында субъект өз ыктыяры менен мурда кылбай турган аракеттерди ишке ашырат;
- «расмий аракеттерди ишке ашыруучу адам катары» ага убактылуу же дайыма милдеттерди – башка жактарга милдеттүү түрдө аткаруу үчүн буйрук берүүчү же ушул жактардын

---

¹ «Анын көрүп-билүүсү менен же ичтен макулдугу менен».

мыйзамдарды, ченемдерди жана эрежелерди аткаруу үчүн тапшырылган кайсы болбосун жакты түшүнөбүз.

Ошентип кыйноону төмөнкүдөй төрт категорияга классификациялоого болот:

- ыкчам-тергөө иштердин жүрүшүндөгү, башкача айтканда, маалымат алууга же моюнга алдырууга багытталган кыйноолор;
- жосундары үчүн жаза катары колдонулуучу кыйноолор;
- алдын алуу кыйноолор, башкача айтканда, кандайдыр бир аракетти ишке ашырууга мажбурлоого же аны ишке ашыруудан баш тартууда кыйноого багытталгандар;
- жынысына, курагына, этноконфессионалдык же топтун башка белгилери боюнча бөлүнгөн өкүлдөргө тиешелүү жактарга, ошондой эле алардын ишине же позициясына карата басмырлоочу кыйноолор.

Кыйноо деген түшүнүктөн башка ырайымсыз же адамгерчиликсиз жана кадыр-баркты басмырлаган мамиле же жазалоо деген түшүнүктөрдү айырмалоо керек. «...кыйноого каршы конвенцияда» ушундай мамиле жана жазалоого аныктама берилген эмес. Кыйноонун ырайымсыз же адамгерчиликсиз жана кадыр-баркты басмырлаган мамиле же жазалоо деген түшүнүктөрдөн негизги айырмалыгы, мында ушундай мамиле жана жазалоо Конвенциянын 1-беренесинде көрсөтүлгөн максаттарсыз эле колдонулат.

Ырайымсыз же адамгерчиликсиз мамиле деп эгер ушундай жапа чектирүү аны азап чектирбесе жана катуу оорутпаса, адамды кармоодо, ички иштер органдарына жеткиргенде, кармап турууда, ага карата ыкчам-тергөө иш-чараларын жүргүзүүдө адам организминин функцияларын аткаруу үчүн жагымсыз шарттарга жайгаштырууну, жөнсүз капаландырууга байланыштуу мамилелерди түшүнсөк болот.

Ырайымсыз жазалоо деп эгер ушундай жапа чектирүү аны катуу оорутпаса жана азап чектирбесе, жөнсүз капаландырууга байланыштуу мамилелерди түшүнсөк болот.

Кадыр-баркты басмырлаган мамиле деп укук коргоо органдарына, камакка алуу жайларына жеткиргенде, кармап турууда, ага карата ыкчам-тергөө иш-чараларын жүргүзүүдө ага күч колдонууга байланыштуу болбогон, бирок башка адамдардын алдында же өзүнүн көзүнчө жөнсүз кемсинтүүгө дуушар болсо, булар биздин коомдо адамдын жүрүм-турумундагы кабыл алынган шарттарына туура келбей турган көрүнүштөрдү түшүнөбүз.

Кадыр-баркты басмырлоочу жазалоо деп жазалануучуну адам организминин нормалдуу жашоо-тиричилигине кыйынчылык келтирүүчү шарттарга жайгаштырууга же жазалануучунун социалдык статусун жөнсүз жана олуттуу кемсинтүүгө багытталган жазаны түшүнөбүз.

Ырайымсыз мамиле жана жазалоо атайын кылган мүнөзгө ээ, башкача айтканда, зыян «келтирүүчү» ал ишке ашырган ооруну жана жапа чегүүнү билиши керек.

Кадыр-баркты басмырлоочу мамиле жана жазалоо атайын кылган, ошондой эле атайын эмес деле болушу мүмкүн, башкача айтканда зыян «келтирүүчү» өз аракетинин же аракетсиздигинин коомдук кооптуу мүнөзүн билбеши дагы мүмкүн.

Кыйноолордун алдын алуу – бул кыйноолорго алып келген себептерди аныктоо, табуу, четтетүү жана жоюу боюнча ар түрдүү субъекттердин (мамлекеттик органдардын, коомдук жана эл аралык уюмдардын, жарандык коомдун жана айрым жарандардын) көп деңгээлдүү системасы.

2. Кыргыз Республикасынын кыйноолордун алдын алуу жана ушул кылмыш менен күрөшүү жаатындагы эл аралык-укуктук милдеттенмелери

Кыргыз Республикасы Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (мындан ары – ЖСУЭП)¹, Кыйноого жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазалоого каршы конвенция (мындан ары – Кыйноого каршы конвенция)², Бала укуктары жөнүндө конвенция³, Аялдарды басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу боюнча конвенция менен кошо,⁴ кыйноолорду жана ырайымсыз мамиле кылууга тыюу салган адам укуктары боюнча БУУнун негизги келишимдеринин катышуучу-мамлекети болуп саналат. Кыргызстан 2010-жылы өлүм жазасын жокко чыгарууга багытталган ЖСУЭПнын Факультативдик протоколуна кошулган⁵. Бардык бул келишимдер Кыр-

¹ Кыргыз Республикасынын КР Жогорку Кенешинин 1994-жылдын 12-январындагы № 1406-ХII токтому менен кошулган.

² Кыргыз Республикасы 1996-жылдын 26-июлундагы №46 «КРнын Кыйноого жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазалоого каршы конвенцияга кошулушу жөнүндө» Мыйзамы менен кошулган.

³ Кыргыз Республикасы КР ЖогоркуКенешинин 1994-жылдын 12-январындагы № 1402-ХII токтому менен кошулган.

⁴ Кыргыз Республикасы КР ЖК 1996-жылдын 25-январындагы № 320-1 жана КР ЖК 1996-жылдын 6-мартындагы Эл өкүлдөр жыйынынын № 257-1 токтомдору менен кошулган.

⁵ Кыргыз Республикасы 2008-жылдын 4-апрелиндеги №52 «КРнын 2006-жылдын 22-июнунда күчүнө кирген Кыйноого каршы конвенциянын протоколуна Факультативдик протоколуна кошулушу жөнүндө» Мыйзамы менен кошулган.

гыз Республикасынын укуктук системасынын курамдык бөлүгү болуп саналат жана түз таасир берет. Мындан тышкары, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 6-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык адам укуктары боюнча эл аралык келишимдердин ченемдери башка эл аралык келишимдердин ченемдерине караганда артыкчылыкка ээ.

2013-жылдын ноябрында өткөн Кыйноого каршы БУУнун Комитетинин сессиясында Кыргызстан Кыйноого жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазалоого каршы БУУнун Конвенциясын аткаруу жөнүндө Экинчи улуттук мезгилдүү баяндамасын сунуштаган, Комитеттин эксперттери биздин өлкөгө кыйноо практикасын жоюуга, ырайымсыз мамилелердин бардык учурларын кылдат териштирүүгө жана аларга коркутуулардан коргоо кепилдигин берүүгө карата кечиктирилгис чараларды көрүүнү сунуштаган¹.

2015-жылдын январында Универсалдык мезгилдүү серептин алкагында көптөгөн өлкөлөр биздин өлкөдө кыйноолорду жана ырайымсыз мамилелердин бардык түрлөрүн колдонуу жөнүндө маалыматтарга ылайык бушайман болгондуктарын билдиришти. БУУнун Адам укуктары боюнча кеңешинин мүчө-мамлекеттери кыйноолор менен негизги көйгөйлүү чөйрөлөрдү белгилешти. Ошентип Литва, Уругвай, Чех Республикасы, Венгрия, Португалия, Сербия Кыргыз Республикасына кыйноолор жөнүндө арыздарды тез жана майнаптуу текшерүүнү, күнөөлүү жактарды жоопкерчиликке тартууга сунуш беришти². Франция жана Албания негизинен ички иштер органдарында жана түзөтүү мекемелеринде кыйноолор жана ырайымсыз мамиле менен майнаптуу күрөшүү үчүн бардык зарыл болгон чараларды кабыл алууну сунушташты. Мексика камактагы балдар үчүн кепилдикти камсыздоо, чоңдор жана балдарды бөлүү жана жалгыз камоону токтотуу сунуштарын айтышты.

¹ Кыйноого каршы БУУ Комитетинин № 44 баяндамасы (A/55/44).

² Адам укуктары боюнча кеңештин Универсалдык мезгилдүү сереп боюнча жумушчу топтун отчетунун долбоору. 21 сессия, Женева, 2015-жылдын 19-30-январы.

Кыйноого каршы конвенциянын 22-беренесине ылайык катышуучу мамлекет Кыйноого каршы БУУнун компетенциясын, ушул Конвенция менен каралган, алардын укуктарын бузгандыгы жөнүндө жактардын жеке билдирүүлөрүн кабыл алууну жана кароону таанырын кайсы убакта болбосун билдире алат. Кыйноого каршы БУУнун Комитети ушундай арыз бербеген катышуучу мамлекетке кирсе, эч кандай билдирүүлөрдү кабыл албайт. Кыргызстан Кыйноого каршы БУУнун Комитети жеке арыздарды кароого көрсөтүлгөн компетенцияны тааныган жок. Ушундан улам, кыйноого жана ырайымсыз мамилеге кабылгандарга башка эл аралык келишимдик органдарга, мисалы: адистештирилген орган – Кыйноого каршы БУУнун Комитетинен өтүп, Адам укуктары боюнча БУУ Комитетине кайрылуулары керек. Адистештирилбеген келишимдик органдарга кайрылуу адам укугун жана мүмкүнчүлүгүн бир кыйла чектеши мүмкүн, анткени Кыйноого каршы БУУнун Комитети мамлекеттин Кыйноого каршы БУУ Конвенциясынын бардык жоболорун бузган арыздарын кароого ыйгарым укуктуу.

Кыргыз Республикасы ЖСУЭПтин биринчи Факультативдик протоколуна¹ кошулгандан тартып Адам укуктары боюнча БУУ Комитетинин мамлекет тарабынан адам укуктарын бузгандыгы байкалган, Кыргыз Республикасына карата 14 жеке билдирүүлөр боюнча ой-пикирлер чыгарылган. Көрсөтүлгөн 6 учурдун 9 адамына Адам укуктары боюнча БУУ Комитети тарабынан кыйноодон бошотуу укугу бузулгандыгы белгиленген².

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан түзүлгөн Адам укуктары боюнча координациялык кеңеш³ эл аралык келишимдик органдардын сунуштоолорун аткарууну камсыздоочу орган болуп калышы керек. Ушул органга ошондой эле БУУнун келишимдик органдарына улуттук мезгилдүү баяндамаларды даярдоо боюн-

¹ Кыргыз Республикасы КР ЖКнын 1994-жылдын 12-январындагы № 1406-XII токтому менен кошулган.

² Адам укуктары боюнча БУУ Комитетинин №№ 1369/2005, 1402/2005, 1461/2006, 1462/2006, 1476/2006, 1477/2006, 1503/2006, 1545/2007, 1756/2008 ой-пикирлери.

³ КР Өкмөтүнүн 2013-жылдын 18-ноябрындагы № 630 токтому менен түзүлгөн.

ча мамлекеттик органдардын ишин координациялоо милдеттери жүктөлгөн. Кыргызстан тарабынан Адам укуктары боюнча эл аралык келишимдерди аткаруу боюнча улуттук баяндамаларды өз убагында берүүдө көйгөй келип чыгууда. Мисалы, Кыргызстан Кыйноого жана ырайымсыз мамилеге каршы БУУ Конвенциясын аткаруу жөнүндө өзүнүн экинчи улуттук мезгилдүү баяндамасын биринчи улуттук баяндамадан 14 жыл өткөндөн кийин, 2013-жылы гана сунуштаган. Жогоруда айтылганга байланыштуу Адам укуктары боюнча координациялык кеңешке ишеним көрсөтүлөт.

Кыргызстанда кыйноо практикасынын бар экендиги мамлекеттин жогорку жетекчилиги менен кошо, эң жогорку саясий жана мамлекеттик деңгээлде таанылат, ал ушундай көрүнүштөрдү четтетүү боюнча саясий эркти көргөзмөкчү.

Кыргызстан акыркы мезгилде кыйноо практикасынын алдын алуу жана жоюу багытында мыйзамдык, институционалдык жана практикалык деңгээлде олуттуу иштерди аткарды.

Мыйзамдагы жаңылыктарды айтуу менен биринчи кезекте адам укуктарын коргоону, басаңдатуу жана карама-каршылык системасын алдын ала караган саясий көп түрдүүлүктү, ошондой эле бийликтин эл алдында отчет берүүсүн камсыздай турган колдонулуучу механизмдерди түзүүгө багытталган Кыргыз Республикасынын Конституциясын белгилей кетүү зарыл. Кыргызстан социалдык багытталган өлкө деп жарыяланган, ал эми адамдын татыктуу жашоосу жана эркин өнүгүшү үчүн шарттарды түзүү мамлекеттик саясаттын рангына көтөрүлгөн. Эч кимди кыйноого жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамиле кылууга же жазалоого болбой тургандыгы тууралуу өзүнчө берене менен жобо берилген.

Өлкөнүн мындан ары өнүгүшүнүн жолун аныктоочу стратегиялык документ болуп 2013-2017-жж. туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы саналат, анда адам укугун сактоо маселелери кеңири блок менен берилген.

Азыркы убакта Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы менен түзүлгөн эксперттик жумушчу топтор тарабынан улуттук мыйзамдарды эл аралык стандарттарга ылайык келтирилген жатат, анын ичинде Жазык жана Жазык-процесстик кодекстери кайра каралып жатат. Ошону менен бирге, 2012-жылы Жазык

кодексинде кыйноонун аныктамасы БУУ Конвенциясына ылайык келтирилген, бул ушул кылмышты оор жана өзгөчө оор кылмыш катары квалификациялоого мүмкүндүк берет. Жазык-процесстик кодексине жабырлануучу коюлган айыпты колдоодон баш тартса, кыйноо жөнүндө жазык ишин токтотууга болбой тургандыгы тууралуу толуктоо киргизилген.

Факультативдик протокол боюнча милдеттенмелерге ылайык 2012-жылдын июнунда Улуттук алдын алуу механизми – Кыйноонун жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамиленин же жазалоонун алдын алуу боюнча улуттук борбор. Мыйзамга ылайык Улуттук борбор Координациялык кеңеш башкаруучу көз карандысыз орган болуп саналат, анын мүчөлөрү: Акыйкатчы, 2 депутат жана 8 укук коргоочу, ошондой эле Улуттук борбордун директору, булар Координациялык кеңеш тарабынан бекитилет. Улуттук борбор түз байланыштар менен иштейт, Кыйноого каршы өзүнчө комитет менен кыйноонун жана ырайымсыз мамиленин алдын алуу боюнча методдор менен стратегияларга байланыштуу маселелер боюнча маалымат алмашуу жүргүзүлөт, зарыл учурунда жашырын сыр катары сакталат.

2013-жылы адам укуктарынын маселелерин мындан ары илгерилетүү үчүн документ кабыл алынган: **Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Адам укуктары боюнча координациялык кеңешти түзүү жөнүндө Өкмөттүн токтому, анын курамына адам укуктарынын маселелерине кандай болбосун тиешелүү болгон бардык мамлекеттик органдардын жетекчилери киришти. Вице-премьер-министр башкаруучу кеңеш Кыргызстан тарабынан адам укугу жаатындагы өз эл аралык милдеттенмелерин аткаруу боюнча кеңири ыйгарым укуктар берилген.**

Мыйзамдар менен чоң адамдар, ошондой эле жашы жете электер үчүн кыйноо колдонулгандыгы тууралуу арыз берүүнүн жол-жоболору каралган. Жашы жете электер даттанган учурда, алардын кызыкчылыгын териштирүү жана соттук териштирүү учурунда жашы жете элек баланын өкүлү же балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу орган көздөйт.

2011-жылдагы визиттин жыйынтыгы боюнча Кыйноого каршы БУУнун атайын баяндамачынын сунуштоолорун аткаруу максатында кабыл алынган Кыйноого каршы аракет көрүү боюнча

улуттук план бекитилген. Анда адвокатка, Парламенттин депутаттарына, Акыйкатчыга, ошондой эле Адам укуктары боюнча эл аралык органдарга багытталган корреспонденциянын цензурасына тыюу салынууну белгилеген «Кылмыш кылууда жактарды, шектелгенди жана айыпталуучуну камакка алуунун тартиби жана шарттары жөнүндө» КР Мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизүүнү иштеп чыгуу жана киргизүү каралат.

Адамдын мурдагы, анын ичинде 2010-жылдагы окуялардын жүрүшүндө укуктары бузулгандыгын эске алып, өлкөдө сотторду жана укук коргоо органдарын реформалоо аркылуу акыйкат сот адилеттигин камсыздоо үчүн түп-тамырынан бери реформалоо башталган. Ушул максаттарда бир катар документтер кабыл алынган.

Ырайымсыз мамиле кылууда жана кыйноо колдонулган учурларда көзөмөл жүргүзүүдө, адам укугун жана эркиндигин сактоодо прокуратуранын ролу күчөтүлгөн. Бул контекстте Башкы прокурор тарабынан кыйноого каршы күрөшүүгө багытталган 3 буйрук чыгарылган жана кыйноолорду териштирүү, убактылуу кармоочу жайларды текшерүү боюнча прокурордук кызматкерлер үчүн методикалык сунуштар иштелип чыккан.

2012-жылдын майында Кыргыз Республикасынын 2012-2016-жылдарга жазык-аткаруу (пенитенциардык) системасын өнүктүрүү стратегиясы кабыл алынган. Стратегиянын милдети – эл аралык стандарттарга жакындатуу максатында жазаларды аткаруу системасын мындан ары өнүктүрүү; акыйкаттыкты, тынчтыкты жана туруктуулукту бекемдөө үчүн КРда укук үстөмдүгүн бекемдөө; эркиндигинен ажыратылган жайлардагы адамдардын абалын жакшыртуу жана алардын социалдык интеграциясына көмөктөшүү.

Акыркы жылдарда камак жайларындагы кырдаал бир кыйла жакшырган. Кыйноолорду, ошондой эле кармалгандардын укугунун жана эркиндигинин бузулгандыгын аныктоо, анын алдын алуу жана жоюу максатында бардык убактылуу кармоочу жайларда жана тергөө жайларында ичинен көзөмөлдөө камералары коюлган. Айрым УКЖда эл аралык уюмдардын каржылык колдоосу менен имараттар менен жайларга косметикалык же капиталдык оңдоо жүргүзүлгөн. Тилекке каршы, улуттук бюджеттин жетишсиз-

дигине байланыштуу азыркы учурда Кыргызстандагы өмүр бою эркиндигинен ажыратылгандар үчүн биринчи түрмөнүн, ошондой эле кургак учук менен ооруган камактагылар үчүн үч корпус-тун курулушу токтотулган, алар Кыргыз Республикасынын Чүй облусунун Зеленое айылында №19 түзөтүү абагынын аймагында салынат.

Жазык-процесстик кодексине ылайык убактылуу кармоочу жайга ар бир шектелгенди же айыпталуучуну алып келгенде, ошондой эле алгач текшерүү тергөө органдарынын тарабынан ага күч зомбулугу колдонулгандыгы тууралуу өзүнөн, анын адвокатынан, туугандарынан даттануулар болсо, тиешелүү документти түзүү менен милдеттүү медициналык күбөлөндүрүү зарыл.

2013-жылдын августунда Стамбул протоколунун принциптерине негизделген жана Кыйноонун алдын алуу боюнча Кыргыз Республикасынын Укук коргоочулар коалициясынын мүчөлөрү тарабынан иштелип чыккан камактагыларды медициналык күбөлөндүрүү стандарттык бланкы бекитилген. Аны ТКЖнын дарыгерлери толтурушат, алар териштирүүгө камалган адамдардын денесине залал жана психикалык бузулуу келтирилгенби же жокпу, текшерешет. Ошентип Кыргызстандын тергөө жайлары практикада бланк кандай иштей тургандыгын көзөмөлдөө үчүн өзгөчө эксперименттик аянтча болуп калат.

2014-жылдын 23-октябрында Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн буйругу менен Кыргыз Республикасында кыйноого жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамилеге же жазалоого каршы иштерди жүргүзүү боюнча иш-чаралар планы бекитилген, ушул Иш-чаралар планынан келип чыккан ченемдик укуктук актылардын долбоорлорун даярдоо үчүн кызыкдар мамлекеттик органдардын өкүлдөрүнүн ичинен ведомстволор аралык жумушчу топ түзүлгөн.

Бул Иш-чаралар планын жана «Сорос-Кыргызстан» фондунун жана «Голос Свободы» коомдук фондунун Укуктук программасынын колдоосу менен 2014-жылга саламаттык сактоо системасынын практикасына Стамбул практикасын киргизүү боюнча Саламаттык сактоо министрлигинин биргелешкен иш планын ишке ашыруу алкагында Кыргыз Республикасынын саламаттык сактоо жана башка ведомстволорунун бардык деңгээлдеги медициналык

адистери үчүн «Кыйноону жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамилени же жазалоону майнаптуу документтөө» деген практикалык колдонмо иштелип чыккан.

Адам укугун сактоодо кепилдиктин ажырагыс бөлүгүнүн бири болуп акыйкат сот адилеттиги жана анын милдеттүү талабы катары соттун көз карандысыздыгы саналат. Буга жетишүү үчүн 2013-жылы 2013-2017-жылдарга Кыргыз Республикасында сот системасын өнүктүрүү боюнча мамлекеттик максаттуу программа кабыл алынган, анын негизги милдеттеринин бири болуп, сотторго коомчулуктун ишенимин кайтаруу саналат.

Мамлекеттик максаттуу программа жакынкы келечекке сот реформасынын артыкчылыктуу багыттарынын катары боюнча баалуу талдоону жана айкын сунуштарды камтыган, сот түзүлүшү жана сот өндүрүшүнүн эң актуалдуу маселелери жана көйгөйлөрү боюнча негизги сунуштарды бекемдеген. Бардык категория боюнча соттор иштеп жаткан соттордон жана жарандык коомдун өкүлдөрүнөн турган Сотторду тандоо боюнча кеңеш тарабынан тандалат. Сот корпусун жаңылоо боюнча иш улантылууда. Интернет-портал түзүлгөн жана иштеп жатат, ал сот актыларынын ачыктыгын, айкындыгын, аларга мүмкүндүк алууну камсыздайт жана КР сотторунун иши жана өлкөдө болуп жаткан сот формасы жөнүндө маалымат берет. Сот залдарында сот процесстерин аудио-видео тартууну киргизүү боюнча иш жүргүзүлүүдө.

Ички иштер органдарын реформалоо боюнча чаралар бекитилген. Реформалоонун башкы максаты болуп коомдун ишенимине ээ болгон укук тартибин жана коомдук коопсуздукту камсыздоонун майнаптуу системасын түзүү саналат.

«Камакта кармоонун тартиби жөнүндө» Мыйзамга процессте тараптардын теңдик принцибин жана коргоо укугун бузган, жазык ишин караган тергөөчү, прокурор, сот тарабынан берилген, жазык ишине катышкандыгы тууралуу жазуу түрүндөгү тастыктамасы болгондо гана адвокатка жолугушууга уруксат берилүүчү талапты алып салуучу өзгөртүүлөр киргизилген.

Ички иштер органдарынын катардагы жана башкаруучу курамдагылардын кызмат кылуу жөнүндө жобосу бекитилген, ага ылайык бир катар өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилген.

Майнаптуу жаңылык киргизүүлөрдүн бири: практикада кылмыш кылып айыпталган, ички иштер органдарынын кызматкерлерине карата жазалоо көпчүлүк учурда тараптардын элдешүүсү, кырдаал өзгөргөндүгүнө байланыштуу жабырлануучунун айыптоодон баш тартуусуна ж.у.с. негизинде токтотулчу, бул ушул кызматкерлердин ИИБда мындан ары кызмат өтүүсүнө тоскоолдук кылчу эмес. Азыркы учурда кыйноо колдонгон милиция кызматкерлерин тараптар элдешкен учурда дагы ички иштер органдарында кызмат ордунан бошотушат. Кызматкерлер эгер кылмыштын курамы, окуясы болбогондугунан же далилденбесе гана кызматын уланта алышат.

Адам укуктары боюнча окутуу иш-чараларын өзүнчө белгилеп кетүү зарыл.

Ошентип мектептерде адам укуктарын коргоо жаатындагы билим берүү мектептик билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартынын алкагында 9, 10, 11- класстарга «Адам жана коом» курсу киргизилген. ЖОЖдордо адам укуктары менен таанышуу бардык адистиктеги студенттер окушу үчүн милдеттүү болгон политология, укук таануу, культурология курстарында окутулат. Бир катар ЖОЖдордо «Жаран таануу» сабагы бар.

ИИМ Академиясында жана ИИМдин атайын орто мектебинде жогорку юридикалык билим берүүнүн милдеттүү программасына жана окуу планына «Адам укугу» деген сабак киргизилген.

Прокуратура органдарынын, ИИМдин, ЖАМКнын офицердик курамынын кызматкерлери жана соттор үчүн кыйноолорго жана ырайымсыз мамилелерге түртүүчү себептер менен шарттарды жоюуга, адам укуктарын жана аларды коргоо механизмдерине байланыштуу мыйзамдардын айрым бөлүктөрү менен коомчулукка маалымат берүү деңгээлин жогорулатууга дайыма агартуу жана билим берүү иш-чаралары өткөрүлүп турат. Дарыгерлер менен фельдшерлер үчүн адам укуктары жана кыйноолорду майнаптуу медициналык документтөө боюнча тренингдер өткөрүлүп турат.

Азыркы убакта Кыргызстанда парламенттик башкаруу түрүн түзүү, демократиялык инфраструктура процесстеринин динамикалык өнүгүшү уланууда. Эгемендүүлүк жылдарынын ичинде өлкөдө жарандык коомдун мындан ары өнүгүшү үчүн зарыл болгон шарттар түзүлгөн. Кыргызстанда 10 000ден ашуун өкмөттүк эмес

уюмдар, укук коргоочулар, Акыйкатчы институту жана 2008-жылдан тартып иштеп жаткан Борбордук Азия үчүн АУЖКБ Региондук офиси менен кошо, көптөгөн эл аралык агенттиктер иштейт. Бул факт Адам укуктарын коргоо жана аны камсыздоо жаатындагы Кыргызстандын жетишкендиктерин толугу менен БУУнун, БУУ АУЖКБ тааныгандыгынын дагы бир далилдениши болуп саналат, ошондой эле адам укугу жаатындагы кырдаалда тең укуктуу кызматташууну жана мониторингди тереңдетүү үчүн жаңы кеңири мүмкүнчүлүктөрдү берет.

Бириккен Улуттар Уюмунун уставынын негизги максаттарын, укук үстөмдүгүн, адам укуктарын коргоону жана демократиялык принциптерин ылайык көрүп, Кыргызстан эл аралык деңгээлде адам укугун коргоо чөйрөсүндө жигердүү иштеп жатат. Өлкө БУУнун алкагында Адам укуктары боюнча 9 универсалдык эл аралык келишимдердин ичинен 7ни ратификациялаган. Азыркы убакта 8 келишимди – Майыптардын укуктары жөнүндө БУУ Конвенциясын ратификациялоо боюнча мамлекеттик ички жол-жоболор өткөрүлүүдө.

3. Кыргыз Республикасынын Жазык кодексиндеги «Кыйноо» кылмышынын курамынын белгилери жана элементтери

Күнөөлүүлөрдүн иш-аракеттерин квалификациялоодо улуттук мыйзамдарды, эл аралык стандарттарга, 2012-жылдын 31-июлундагы №145 Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык келтирүү максатында Кыргыз Республикасынын Жазык кодексине бир катар өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилген.

Кыргыз Республикасынын Жазык кодексинин 3051-бер. (Кыйноо) диспозиция Кыйноого каршы конвенцияда баяндалган кыйноо аныктамасына ылайык келтирилген. Ошентип Кыргыз Республикасынын Жазык кодексинин 3051-беренесине ылайык кыйноо бул *«Кайсы бир адамга андан же башка адамдан маалымат алуу же аны моюнга алдыруу, ал же башка адам жасаган же жасады деп шек туудурган жосун үчүн аны жазалоо, ошондой эле коркутуу жана белгилүү бир аракеттерди жасоого аны же башка адамды мажбурлоо максатында атайылап уруп-сабаса же азапка салып кыйнаса, же кандай болбосун мүнөздөгү теңсиздикке мүнөздөлгөн кандай болбосун себеп боюнча, мындай аракет мамлекеттик кызмат адамы тарабынан же болбосо анын шыкактоосу боюнча же анын көрүп-билүүсү менен же ичтен макулдугу менен жасалса»* дегенди түшүндүрөт.

Ушул берененин диспозициясынан алганда кыйноонун курамдык элементтери болуп төмөнкүлөр саналат:

- 1) *күч зомбулугун колдонуу же психикалык жапа чегүүлөргө алып келүү;*
- 2) *ниеттенүү* – күч зомбулугун колдонууга жана жапа чектирүүгө;
- 3) *максаты* – спецификалык жүйөлөр жана себептер, тактап айтканда:

- а) кыйнап жаткан адамдан же үчүнчү жактан маалымат алуу же моюнга алдыруу;
- б) аны же үчүнчү жакты кылган иш-аракети же иш-аракетти кылгандыгына шектелгендиги үчүн жазалоо;
- в) аны же үчүнчү жакты коркутуу же мажбурлоо;
- г) кандай мүнөздөгү болбосун басмырлоого негизделген кандай болбосун башка себептер (адамдын расалык, улуттук, диний, социалдык, тилинин, жынысынын же башка тиешелүүлүгүнө карата).

Иштин конкреттүү жагдайына (кылмыш субъекти, конкреттүү жүйөлөр ж.у.с.) байланыштуу аталган максаттары же жүйөлөрү болбогондо, жан-дүйнөсүнө бүлүк салуудан же күч зомбулугун колдонуудан кызматтык кылмыштын курамы түзүлүшү мүмкүн, ошону менен бирге кызматтык ыйгарым укуктарын кыянат пайдалануу (ЖКнын 304-беренеси), кызматтык ыйгарым укуктардан аша чабуу (ЖКнын 305-беренеси) же жеке адамга каршы башка кылмыштар.

- 4) *күч колдонуу аракети же аракетсиздиги*: кыйноо болуп күч колдонуу аракети, ошондой эле аракетсиздиги, бул качан кызмат адамы ушундай аракетсиздиктин натыйжасында күч же психикалык жапа чегүүлөргө алып келе тургандыгын билүүгө милдеттүү.
- 5) *атайын субъекттер*: кыйноонун атайын субъекттери болуп алгач текшерген, териштирген жактар же башка кызмат адамдары саналат.

Күч зомбулугу же жан дүйнөсүнө бүлүк салуу же жапа чектирүү качан гана аталган кызмат адамдары тарабынан түздөн-түз же башка тараптардын шыкакчылыгы менен же алар билип туруп, унчукпаган макулдугу менен аткарылса, кыйноо болуп таанылат.

Кыргыз Республикасынын ЖКсынын 3051-беренесинин 2-бөлүгүнө ылайык кыйноо белгилерин квалификациялоочу болуп төмөнкүлөр тарабынан жасалган иш-аракеттер саналат:

- адамдардын тобу тарабынан (1-п.);
- алдын ала макулдашуу боюнча адамдардын тобу тарабынан (2-п.).

Ушул берененин 3-бөлүгүнө ылайык кыйноо **белгилерин** өзгөчө квалификациялоочу болуп төмөнкүлөр тарабынан ишке ашырылган кыйноолор саналат:

- кош бойлуу экени айыпкерге белгилүү болгон аялга, же жашы жетпегендерге карата жасалса (1-п.);
- алсыз абалда болгон адамга карата жасалса (2-п.);
- өзгөчө мыкаачылык менен жасалса (3-п.);
- уюшкан кылмыштуу топ тарабынан жасалса (4-п.);
- оор кесепеттерге алып келсе, ошого тете саламаттыгына оор залал келтирсе же байкабастыктан жабырлануучунун өлүмүнө алып келсе (5-п.).

Ошентип кыйноо өтө катуу эмес кылмыштардын категориясынан катуу жана өзгөчө катуу категориясына киргизилген, бул жабырлануучу менен макулдашуу боюнча жазык жоопкерчилигинен бошотуу мүмкүнчүлүгүн алып салды. Мындан тышкары, жабырлануучунун жеке-айкын айыптоону колдоодон баш тартуусунда жана/же айыпталуучу менен жабырлануучунун ортосунда макулдашуу болгондо, ошондой эле бул жак коомго коркунуч келтирген катары саналбай калган учурда, кыйноо жөнүндө жазык ишин токтотууга жол берилбейт¹.

Кыргыз Республикасынын ЖКсынын 305-беренесинде (Кызматтык ыйгарым укуктарын аша чабуу) кызматтык ыйгарым укуктарын аша чабуу кыйноо белгилери жок болгондо гана мүмкүн деген эскертме бар². Позитивдүү аспект болуп, мыйзам чыгаруучу кыйноо аныктамасына Кыйноого каршы конвенцияда каралгандай, «катуу оорунун» болушун киргизбеген факт саналат, бул «кыйноо» менен катар ырайымсыз мамиле кылуунун башка түрлөрүн тыюуга мүмкүндүк берет. Жазык мыйзамдарында көрсөтүлгөн оң өзгөртүүлөр кыйноонун мыйзамдык аныктамасынын конвенциялык аныктамага ылайык келгендигин тастыктоого негиз берет.

¹ 2012-жылдын 10-августундагы №164 «КР айрым мыйзамдык актыларына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө» КР Мыйзамына ылайык.

² 2012-жылдын 31-июлундагы №145 «КР Жазык кодексине өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө» КР Мыйзамына ылайык.

Кыйноону ишке ашырууга көмөктөшүүчү себептеринин жана шарттарынын негизги төрт тобун бөлүү максатка ылайыктуу:

- а) социалдык планы;
- б) мамлекеттик органдардын кызматкерлеринин иш-милдеттерине байланыштуу (артыкча ички иштер органдарынын);
- в) кыйнагандыгы үчүн жаза албагандыгына көмөктөшүүчү;
- г) кыйноо субъектилеринин жеке мүнөзү.

Кыйноо колдонгон кылмышкердин жеке айырмаланган өзгөчөлүктөрү болуп төмөнкүлөр саналат:

- а) алардын ички иштер органдарына жана жазаларды аткаруу органдарына тиешелүүлүгү;
- б) системанын жаңыланышына, ортоктошутугуна жана корпоративдүүлүгүнө негизделген, кызматтык ыйгарым укуктарды жана бийликти пайдалануусу;
- в) башка адамдардын абройун сыйлабагандыгы, маданиятынын төмөн деңгээлде болушу, адамдын жагымсыз сапаттары (ырайымсыздык, мансаптуулук, агрессиялуулук, карма албагандык, кыжырдангандык ж.б.).

Төмөнкүлөрдүн натыйжасында жүйөсүнүн белгиси боюнча кыйнаган кылмышкердин типологиясы сунушталат:

- а) пайда көздөө,
- б) өз кызматтык ишинен ойлогон бакубатчылыкка жетүүнү каалоо,
- в) кылмышты ачуу, жазык иши боюнча чындыкты табуу зарыл болгондо,
- г) мансаптуулук,
- д) кызматтын жалган түшүнгөн кызыкчылыктары.

4. Кыйноолорду жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелерди колдонууга тыюу салууга конституциялык кепилдикти камсыздоо боюнча көзөмөл уюштуруу

Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын көрсөтмөсүнө ылайык кыйноолорду жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелерди колдонууга же алгач текшерүү, текшерүү ишинде жазалоого тыюу салууга конституциялык кепилдикти камсыздоо үчүн прокурордук көзөмөлдү күчөтүү максатында прокурорлорго жазма эскертүү берилген:

– Мыйзамдар бузулган фактыларды аныктоо максатында ички иштер органдарынын кезметтик бөлүмдөрүнө, административдик укук бузуулар үчүн кармалган жактар үчүн камераларына, убактылуу кармоочу жайларына жана баңгизаттарды контролдоо органдарына, аскер бөлүмдөрүнүн гауптвахталарына, Коргоо министрлигинин тартип бөлүктөрүнө, Юстиция министрлигинин тергөө жайларына, айып изоляторлоруна жана түзөтүү мекемелеринин камера түрүндөгү жайына дайыма күтүлбөгөн текшерүү жүргүзүү сунушталган.

– *Текшерүүнүн жүрүшүндө көзөмөл алдындагы органдардын кызматтык иш бөлмөлөрүнө кыдыруу жүргүзүлсүн, жарандар менен сүйлөшүү жүргүзүлсүн, даттанууларды каттоо журналы текшерилсин, жарандардын денесине залал келтирилгенби, көңүл бурулсун, шектелгендер жана айыпталуучулар камакка кармалуучу жайларга жеткирилгенде медициналык күбөлөндүрүү болгонбу, аныкталсын (КР ЖКнын 40-бер., 5-б., 42-бер., 7-б.).*

– Андагы баяндалган жүйөлөрдү кылдат изилдөө менен кыйноо, башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамиле же жазалоо колдонулгандыгы жөнүндө арыз же билдирүү *ар бир келип түшкөн учуруна кечиктирбестен иш-аракет кылуу.*

– Текшерүү *өтө кылдат* жүргүзүлсүн, кылмыш курамынын белгилери аныкталганда *аны өзгөчө контролго алуу менен кечиктирбестен жазык ишин козгоо*, бардык күнөөлүүлөрдү жазык жоопкерчилигине тартуу менен толук, объективдүү териштирүү.

– Мыйзамдуулук предметине жана кабыл алынган чечимдердин негиздүү экендигине ушул категориядагы жазык иштерин токтотуп туруу жана токтотулган, *жазык ишин козгоодон баш тартуу жөнүндө материалдарды өз убагында* изилдөө.

– Укук коргоо уюмдары менен *конструктивдүү кызматташуу жөнгө салынсын*, кыйноолор, башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамиле же жазалоо колдонулган фактылардын алдын алуу жана бөгөт коюу боюнча кошумча чараларды иштеп чыгууга багытталган биргелешкен иш-чаралар ишке ашырылсын.

– «Кылмыш кылууда жактарды, шектелгенди жана айыпталуучуну камакка алуунун тартиби жана шарттары жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын жоболорун, ошондой эле арыздарды, анын ичинде кыйноо, башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамиле же жазалоо колдонулган фактылар жөнүндө оозеки билдирүүлөрдү кабыл алуу, каттоо жана аларды чечүү бөлүгүндөгү «Кылмыштардын бирдиктүү эсепке алуу нускамасынын» аткарылышына дайыма көзөмөлдөө камсыздоо;

– Кыйноо, башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамиле же жазалоо колдонулган фактылар боюнча жазык иштерин териштирүү, *тажрыйбалуу кызматкерлерге тапшыруу*, бардык күнөөлүүлөрдү жазык жоопкерчилигине тартуу менен толук, объективдүү, бардык жактан териштирүү.

– Жазык иштерин териштирүүдө Кыргыз Республикасынын ЖПКсынын 118-беренесине ылайык айыпталуучуну, соттолуучуну *кызмат ордунан убактылуу четтетүү жөнүндө маселени кечиктирбестен чечүү;*

– Кыйноо жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамиле же жазалоо, ошондой эле аталган категориядагы убактылуу токтотулган жана токтотулган жазык иштери жөнүндө бардык материалдар кабыл алынган чечимдин негиздүүлүгүн жана мыйзамдуулугун изилдөө үчүн чечим кабыл алынгандан кийин *он күндүк мөөнөттө* маалым каттары менен корутундуларын тиркөө менен Башкы прокуратурага изилдөө үчүн жөнөтүү.

– Тиешелүү аймакта жана иш чөйрөсүндө кыйноолорду жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелерди колдонууга тыюу салууга конституциялык кепилдикти камсыздоо боюнча аймактык прокуратура жана адистештирилген прокуратура органдарынын жетекчилеринин *жекече жоопкерчилигин белгилөө*.

– Башкы прокуратуранын жазык-процесстик жана ыкчам-издөө ишин көзөмөлдөө башкармалыгы кыйноо жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамиле же жазалоо жөнүндө келип түшкөн бардык материалдарды *он күндүн ичинде изилдөө*.

– Кыйноо жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамиле же жазалоо фактылары аныкталган учурда, анын компетенциясынын чегинде аталган фактылар аныкталгандыгы, тиешелүү эмес деңгээлде көзөмөлдөгөндүгү үчүн *прокурордун жоопкерчилик деңгээли жөнүндө маселени чечүү*.

– Шектелгендердин, айыпталуучулардын жана соттолуучулардын кыйноого байланыштуу иштерин соттор карап жатканда тиешелүү түрдө прокурорлордун катышуусун уюштуруу.

– Мамлекеттик айыптоочулар ушул категориядагы жазык ишинин материалдарын толук билүү үчүн сот отуруму башталганга чейин сот териштирүүсүнө катышууга кылдат даярданышат.

– Соттолуучунун күнөөсүн далилдөө Кыргыз Республикасынын ЖПКсынын 83-беренесинин 5-бөлүгүнүн талаптарынан келип чыгат, ага ылайык соттолуучунун көрсөтмөлөрү, анын ичинде аны өз күнөөсүн моюнга алуусу иш боюнча бардык далилдердин жыйындысы менен бирге милдеттүү түрдө текшерилиши жана бааланышы керек. Мында Кыргыз Республикасынын Конституту-

циясынын 26-беренесинин 3-пунктунун талаптарын бекем сакталышы керек, ага ылайык эч ким кылмыш кылгандын өзү моюнга алгандыгынын негизинде гана соттогонго болбойт.

– Соттолуучунун моюнга алгандан гана, аны күнөөлүү экендигине далилдер болбосо, айыптоочунун өкүм коюу жөнүндө талап коюусу кызматтык милдетин бузуу болуп саналат.

– Сот процесстерине жигердүү катышуу, соттолуучунун күнөөлүү экендигине далилдерди келтирүү, зарыл учурда өтүнүч кат берүү жана сотко кошумча далилдерди сунуштоо. Сотко мыйзамдуу, негизделген жана акыйкат чечимди чыгаруу зарыл болгон учурларда чындыкты аныктоого жалпы көмөктөшүү.

– Далилдердин жыйындысынын негизинде соттолуучунун күнөөлүү экендигин далилдөө менен териштирүүнүн жүрүшүндө жабырлануучунун өз көрсөтмөлөрүн, маалыматтарын өзгөртүүсүнө сын көз караш менен мамиле кылуу керек.

– Жабырлануучу сотто көрсөтмөлөрүн өзгөрткөндө, соттолуучунун пайдасына бул тууралуу жазуу түрүндө прокурорго билдирүү зарыл. Прокурорлор ар бир ушундай фактылар боюнча зары болгон текшерүүлөрдү жүргүзүүлөрү керек. Жабырлануучунун аракетинде Кыргыз Республикасынын ЖКсынын 329-беренесинде каралган (Көз көрүнө жалган айгак чыгуу) кылмыштын курамы болсо, жазык ишин козгоо жөнүндө маселе чечилет.

– Сот тарабынан тартип мүнөзүндөгү тиешелүү чараларды кабыл алуу менен тергөөнүн жана көзөмөлдүн жетишсиздиги катары соттолуучунун аракеттерин ар бир квалификацияны өзгөртүүсү каралат.

– Жазык жана жазык-процесстик мыйзамдарынын талаптарын бузуу менен чыгарылган сот актыларына өз убагында даттануу керек.

Прокурор ошондой эле болжолдонгон кыйноо же ырайымсыз мамиле кылуу жөнүндө маалыматтарды жазык ишинин артынан түшкөндө башка баскычтарында аны аныктоо жана текшерүү (териштирүү) чараларын көрөт, ошону менен катар:

– сот камоону санкциялоо же анын мөөнөтүн узартуу жөнүндө маселени караганда прокурор шектелген адамдан (айыпталуучудан) ага карата кыйноо жана тергөөнүн башка уруксат берилбеген ыкмалары колдонулганбы, аныктайт жана сот алдында ушул су-

роолорду жана жоопторду сот отурумунун протоколуна киргизүү жөнүндө өтүнүч менен кайрылат. Оң жооп алынган учурда, тиешелүү текшерүү жүргүзүлөт;

– соттолуучуда кыйноонун, катуу кыйноонун тактары, ошондой эле денеге залал келтирилгендиги байкалган учурда, соттук кароонун жүрүшүндө мамлекеттик айыптоочу тарабынан сот алдында соттолуучуга медициналык күбөлөндүрүү жөнүндө жазма эскертүү менен өтүнүч берилет. Соттолуучуга кыйноо, катуу кыйноо колдонулган фактылар аныкталган учурда, прокурорлор жазык ишин козгоо жана күнөөлүүлөрдү жоопкерчиликке тартуу жөнүндө маселени чечиши керек.

4.1. Убактылуу кармоочу жайларды текшерүү

Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык ар бир адам эркиндикке жана жеке кол тийбестикке укуктуу. Соттун чечимсиз жана мыйзамда белгиленген негиздер менен тартиптен тышкары эч ким камалышы, камакта кармалышы же эркиндигинен ажыратылышы мүмкүн эмес. Эч ким соттун чечимсиз 48 сааттан ашык мөөнөткө кармалышы мүмкүн эмес¹.

Өлкөнүн Баш мыйзамынын ушул талаптарын бузуунун алдын алуу, ага бөгөт коюу үчүн убактылуу кармоочу жайларды текшерүү дагы олуттуу мааниге ээ.

Мындан тышкары, жаза аткаруучу жана сот кабыл алган мажбурлоочу мүнөздөгү чараларды колдонуучу администрациянын, кармалгандардын жана камакка алынгандардын жайларында администрациянын мыйзамдардын аткаргандыгын көзөмөлдөө «Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө» мыйзамдын 4-глаvasында прокуратуранын ишинин өз алдынча багыты катары бөлүнүп баяндалган.

Көзөмөлдүн ушундай бөлүнүшү аларды кармоодо же камакка алуу учурунда, жарандардын, шектелгендердин жана айыпталуучулардын укуктарын жана эркиндигин камсыздоо маанилүү экендиги шартталган.

---

¹ КР Конституциясынын 24-бер.

Кармалган менен камакка алынган адамдардын укуктарын жана кызыкчылыктарын бузуунун алдын алуу жана өз алдынча четтетүү кепилдиги болуп мыйзамды бузгандыгы жөнүндө маалыматтардын болгондугуна карабастан, алар дайыма кармалган уюмдарда жана органдарда прокурор тарабынан текшерүү жүргүзүү саналат.

Кармалган жана камакка алынган жайлардын администрациясы жазык-аткаруу мыйзамдары, «Кылмыш кылууда жактарды, шектелгенди жана айыпталуучуну камакка алуунун тартиби жана шарттары жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы жана башка мыйзамдык актылар менен каралган камакта кармоонун тартибин сактоого байланыштуу прокурордун токтомдору менен талаптарын аткарууга милдеттүү.

Прокурордук көзөмөлдөөнүн каралуучу багыттарынын маселелери Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун 05.04.13-ж. №25-б «Кылмыштарды ачууда жана териштирүүдө прокурордук көзөмөлдөөнү уюштуруу жөнүндө» жана 21.07.08-ж. № 24 «Жарандардын укугун жана эркиндигин чектөөчү тергөө жана процесстик иштерди өткөрүүдө мыйзамдуулукту сактагандыгы үчүн прокурордук көзөмөлдөөнү уюштуруу жөнүндө» буйруктарда белгиленген. Прокурорлор тарабынан шектелгендерди кармоонун мыйзамдуулугун жана бөгөт коюу чараларын колдонууну, кармоону шектелгенден кылмыш кылгандыгын моюнга алдыруу каражаты катары пайдаланууга жол бербешине өз убагында текшерүүгө жазма эскертүү берилет.

Убактылуу кармоочу жайларда мыйзам чегинде иш жүргүзүлүп жаткандыгын жана шектелгендерди кармоонун негизделишин **жума сайын** текшерүү талап кылынат. Кармоо тартиби бузгандыгына, кармоо протоколунда камтылган маалыматтардын иш абалынын фактысына туура келбегендигине тез териштирүү керек.

Тергөөчүлөр кармалган адамды алып келген учурдан тартып үч сааттан кечиктирбестен кармоо протоколун түзүү жөнүндө Кыргыз Республикасынын ЖПКсынын 95-беренесинин талаптарын сактагандыгы катуу көзөмөлгө алынат.

Административдик укук бузуулар жөнүндө протоколдордун негизинде кылмышка шектелгендерди кармоо учурларына бөгөт

коюу. Ар бир кармалган адам тезинен жана кандай учурда болбосун кармалган учурдан тартып 48 саатын ичинде ал мыйзамдын чегинде кармалгандыгы жөнүндө маселени чечүү үчүн сотко алып барылышы керек экендиги тууралуу Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 24-беренесинин 4-пунктунун талаптарын түздөн-түз сактагандыгы боюнча бардык чараларды көрүү. Мыйзамсыз кармалган адамдарды, анын ичинде камакка алуу түрүндө жазалоо чаралары көрүлбөстөн, 48 сааттан ашуун убакыт кармалгандарды бошотуу боюнча чараларды кечиктирбестен ишке ашыруу.

Кыргыз Республикасынын ЖПКсынын 94 жана 95-беренелери менен белгиленген тартипте кармалган айыпталуучуга карата камакка алуу түрүндөгү чараларды тандоо жөнүндө өтүнүч козголгон учурда, мыйзам менен белгиленген кармоо мөөнөтүнөн эки саат кечиктирбестен, өтүнүчтүн негиздүүлүгүн тастыктаган материалдарды сотко берүүнү камсыздоо керек.

Шектелген жана айыпталган адамдардын камакка кармалуучу жайлары болуп төмөнкүлөр саналат¹:

- жазык аткаруу системасынын тергөө камак жайлары;
- улуттук коопсуздук органдарынын тергөө камак жайлары;
- ички иштер органдарынын убактылуу кармоочу жайлары;
- улуттук коопсуздук органдарынын шектелгендердин убактылуу кармоочу жайлары;
- Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүнүн гауптвахталары (гарнизондук гауптвахталар);
- баңгизаттарды контролдоо чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу органдын шектелгендерди убактылуу кармоочу жайлары.

Шектелгендерди жана айыпталуучуларды камакка алуу жайына байланыштуу, алардын мыйзам чегинде кармалгандыгын текшерүү тиешелүү прокурорлор тарабынан текшерилет.

УКЖ боюнча начальниктер же жооптуу кезметчилер айрым учурда кармалган жарандар үчүн камераларга кармоо прото-

---

¹ «Кылмыш кылууда шектенүү жана айыптоо боюнча кармалган жактарды камакка алуунун тартиби жана шарттары жөнүндө» КР Мыйзамынын 7-бер.

колун түзбөстөн жана прокурордун кабарламасыз эле ыкчам кызматкерлер, участоктун милиция инспекторлору тарабынан жеткирилген адамдарды кабыл алышат жана камашат. Мындай учурларда УКЖга келип түшкөн адамдардын эсебин алуу китебинде белгиленбейт. Так ушул себептер боюнча сутканын кайсы убакытында болбосун УКЖга күтүүсүз текшерүү жүргүзүү зарыл, мында мыйзамсыз кармалган адамдарды өз убагында аныктоо жана аларды бошотуу мүмкүндүгү пайда болот. Бул үчүн прокурор (анын орун басары, жардамчы) УКЖнын камераларына барат, андагы адамдарды сураштырат; алардын УКЖга кармалгандын негиздөөчү документи барбы, текшерет.

Кармоо тууралуу процесстик протокол түзбөстөн эле, кылмышка шектелгени боюнча УКЖга камоо адатта шектенүү үчүн негиздер болбогондо, жарандын мыйзамсыз камалгандыгын жаап-жашыруу үчүн колдонулат. Кылмышка шектелгени боюнча мас абалында же майда ээнбаш иштери менен «жамынылган» дагы камакка алуу кезигет. Ушуга байланыштуу прокурор ушул документтердин туура экендигин жана мунун артында кылмышка шектелгени боюнча мыйзамсыз кармоо фактылары турган жокпу, текшерүүсү зарыл. Буларды аларга карата административдик жаза-чаралары колдонулган адамдардан келип түшкөн даттануулар, алардын кылмыш кылгандыгы тууралуу түшүнүк же көрсөтмө алууга кыйноо жөнүндө даттануулар, аларды алгач текшерүү органдарынын кызматкерлери же тергөөчүлөр чакырып маалымат берүүлөрүн талап кылгандыгы дагы көрсөтүп турат.

Жарандардын УКЖга мыйзамсыз кармалгандыгы аныкталганда, прокурор аларды өз токтому менен бошотот жана мыйзам бузган кызмат адамдарын жоопкерчиликке тартуу боюнча чараларды көрөт.

Прокурордун башка милдети мыйзамдын негизинде камалган жарандарды УКЖда өткөргөн мөөнөтүн текшерүүдөн турат.

Убактылуу кармоочу жайларга текшерүү жүргүзүүдө прокурор төмөнкүлөр тууралуу мыйзамдардын талаптарына көңүл бурушу керек:

- ар бир шектелген же айыпталуучу адамды убактылуу кармоочу жайга алып келгенде, ошондой эле алгач текшерүү жана тергөө органдарынын кызматкерлери тарабынан

ага күч зомбулугу көрсөтүлгөндүгү тууралуу өзүнөн, анын коргоочусунан, туугандарынан даттануу келип түшкөндө, аны тиешелүү документти түзүү менен медициналык күбөлөндүрүү керек. Медициналык күбөлөндүрүүнү жүргүзүү милдети убактылуу кармоочу жайдын администрациясына жүктөлөт;

- тергөө жайлары жайгашкан, калктуу конуштардын чегинен тышкары тергөө иштерин аткаруу, соттук кароо үчүн тергөө жайларынан которулган шектелген же айыпталуучу адамдын ал жерде *бир айдын ичинде 10 суткадан ашык* кармалышына жол берилбейт жана шектелүүчүнү ал жерден күн сайын алып келүүгө мүмкүн эмес.

Мыйзам шектелген же айыпталуучу адамды *камакта кармоо үчүн жазаларды аткаруучу мекемелерди* (түзөтүү абактары, тарбиялоо абактары жана түрмөлөр) пайдаланууга уруксат берет. Бирок мында төмөнкү жоболор сакталышы керек:

- *биринчиден*, кылмыш кылганга шектелгендиги боюнча кармалгандар жаза өтөгөн соттолгондордон бөлүнүшү керек;
- *экинчиден*, аларга карата жаза чарасы катары камакка алуу колдонулган шектелгендер же айыпталуучулар турган жайлар ушул максаттар үчүн атайын жабдылышы жана тергөө камак жайынын тартибинде иштеши керек. Ушул адамдарга жазык-процесстик мыйзамдар менен каралган негиздер боюнча экспертиза жүргүзүү же аларга медициналык жардам көрсөтүү белгиленген учурларда, алар медициналык мекемелерге жайгаштырылат.

Камакка алуу жайларда тартип белгиленет, ал шектелгендер менен айыпталуучулардын укуктарды сакташын, алардын өз милдетин аткарышын, аларды бөлүүнү гана эмес, жазык-процесстик мыйзамдар менен каралган милдеттерди аткарышын дагы камсыздайт.

Камакка алуу жайларда тартипти камсыздоо төмөнкүлөр менен жөнгө салынат:

- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 02.02.06-ж. № 57 токтому менен бекитилген **«Кыргыз Республикасынын**

ички иштер органдарынын убактылуу кармоочу изоляторлорунун ички тартибинин эрежелери»;

- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 29.11.04-ж. № 875 токтому менен бекитилген **«Баңгизаттарды контролдоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органынын убактылуу бөлөк кармоочу жайынын ички тартибинин эрежеси»;**
- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 09.10.12-ж. № 682 токтому менен бекитилген **«Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздук органдарынын убактылуу кармоочу жайларынын ички тартип эрежелери».**

Көзөмөл жүргүзгөн прокурор ички тартип эрежелерин билүүсү зарыл, анткени андан шектелгендер менен айыпталуучуларды кабыл алуу жана камераларга жайгаштыруу, шектелгендер менен айыпталуучуларды материалдык-тиричилик жана медицина-санитардык камсыздоо жана башка маанилүү маселелер чечилет.

Ички тартип эрежелери шектелгендер менен айыпталуучулардын кандайдыр кошумча милдеттерин белгилебесе дагы, мыйзамда каралган материалдык ченемдерди колдонуу механизм жөнгө салат.

Камактагылардын кылмыш тектүүлүгү жогорулагандыгына, өзгөчө уюшкан кылмыш коомуна бириккен жактар тарабынан агрессиянын күчөшүнө байланыштуу, **шектелгендер менен айыпталуучуларга камакка алынган убагында жеке коопсуздук укугу** бекемделген.

Жеке коопсуздукту камсыздоо боюнча чараларды кабыл алуу үчүн негиздер болсо (ага жазык иши болгон шектелген же айыпталуучунун арызы, жактын билдирүүсү, башка жактар тарабынан конкреттүү шектелген же айыпталуучу адамдын дарегине оозеки же жазуу түрүндөгү коркутуулар, ыкчам-издөө мүнөзүндөгү маалыматтар жана башка маалымдар), прокурор камакка алуу жайларынын администрациясы тарабынан алдын алуу мүнөзүндөгү бардык чаралар көрүлдүбү, текшерүүсү керек.

Мыйзам, Ички тартип эрежелери жана башка ченемдик актылар менен каралган ушул чараларга негизинен алардын ден

соолугуна жана өмүрүнө коркунуч келген шектелген же айыпталуучу адамдарды өзүнчө камоо, жайларды тинтүү жана шектелген же айыпталуучу адамдарды, алардын буюмдарын, алган буюмдарын жана жөнөтмөлөрүн тинтүү, зарыл болгон ыкчам-издөө иш-чараларын өткөрүү кирет. Коркутуу күч колдонууга өтүп кеткен учурларда, камакка алуу жайларынын кызматкерлери күч зомбулугу, атайын каражаттар, газ жана ок атма куралдарды колдонуу менен кошо, коопсуздук чараларын колдонууга милдеттүү.

Убактылуу кармоочу жайлардагы шектелген же айыпталуучу адамдардын туугандары жана башка жактар менен жолугушуу укугу, күн сайын узактыгы бир сааттан кем болбогон сейилдөө укугу, жөнөтмөлөрдү, жөнөтүлгөн буюмдарды алуу укугу сыяктуу укуктары дайыма сакталышы керек.

Шектелген же айыпталуучу адамдан чыккан сунуштар, арыздар жана даттануулар маалыматтын башка түрү сыяктуу эле цензурага таандык. Бирок бул эрежеде дагы өзгөчөлүк бар. Прокурорго, сотко же камакта кармоо жайларын контролдоо укугу бар мамлекеттик бийликтин башка органдарына даректелген *сунуштар, арыздар жана даттануулар* цензурага таандык эмес жана шектелген же айыпталуучу адамдан конвертке чапталган түрүндө кабыл алынат. Алар сунуштар, арыздар жана даттануулар берилгенден, кийинки жумушчу күндөн кечиктирилбестен, адресатка жөнөтүлөт.

Шектелген же айыпталуучу адамдар Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан белгиленген ченемдер боюнча ден соолугун жана күчүн кармап туруу үчүн жетиштүү акысыз тамак-аш менен камсыздалат. Шектелген жана айыпталуучу адамдарга такталбай эмес эсептешүү боюнча тамак-аш, зарыл болгон буюмдар, ошондой эле башка өнөр жай товарларын алууга укук берилет.

Шектелген же айыпталуучу адамдарга гигиенанын, санитариянын жана өрт коопсуздугунун талаптарына жооп берүүчү тиричилик шарттары түзүлүшү керек.

Шектелген же айыпталуучу адамдарга жеке уктоо жайы берилиши, жууркан-төшөк, идиштер берилиши керек.

Бардык камералар радио уктуруу, ал эми мүмкүн болушунча – телевизор, муздаткыч жана желдетүүчү жабдуу менен камсыздалат. Камераларга камакта кармоочу жайлардын китепканасынан

алынган же аталган жайлардын администрациясы аркылуу соода тармактарынан сатып алынган адабияттар, ошондой эле столго коюп ойнолуучу оюндар берилет.

Камерада бир кишиге санитардык аянттын ченеми 3,25 чарчы метр өлчөмүндө белгиленет.

Текшерүүдө УКЖда медицина-санитариялык камсыздоого көңүл буруу керек.

Камакта кармоочу жайларда дарылоо-профилактикалык жана санитардык-эпидемиологиялык иштер Кыргыз Республикасынын жарандарынын ден соолугун коргоо жөнүндө мыйзамдарга ылайык жүргүзүлөт, аны аталган жайлардын администрациясы аткарууга милдеттүү.

Шектелген же айыпталуучу адамдын денесине жаракат келтирилгенде, ага камакта кармоочу жайдын медицина кызматкери тарабынан кечиктирилбестен жардам көрсөтүлөт, ал эми медициналык күбөлөндүрүүнүн жыйынтыгы белгиленген тартипте белгиленет жана жабырлануучуга билдирилет. Камакта кармоочу жайдын начальнигинин же анда жазык иши болгон жактын же органдын чечими же шектелген же айыпталуучу адамдын же коргоочунун өтүнүчү боюнча медицина мекемелеринин кызматкерлери тарабынан медициналык күбөлөндүрүү жүргүзүлөт. Мындай күбөлөндүрүүнү жүргүзүүдөн баш тартууда көзөмөлдөөчү прокурорго даттанса болот.

Мыйзам талаптарына ылайык камакта кармоочу жайдын администрациясы *шектелген же айыпталуучу адам катуу ооруп калган же өлгөн учурунда*, бул тууралуу кечиктирбестен анын жакын туугандарына жана прокурорго билдирүүгө милдеттүү. Прокурор өз демилгеси же ооруган же өлгөн адамдын арызы боюнча бул факт боюнча текшерүү жүргүзүүгө укуктуу.

Шектелген же айыпталуучу адам катуу ооруп калган учурда, Кыргыз Республикасынын ички иштер органдарынын, жазык-аткаруу системасынын, улуттук коопсуздук органдарынын адистештирилген медициналык мекемесине же Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлигинин системасынын медициналык мекемесине которулат.

Камакта кармоочу жайларды текшерүүдө төмөнкү маселелерди өтө кылдат билүү талап кылынат: камактагы кош бойлуу

аялдардын, үч жашка чейин балдары бар аялдардын жана жашы жетпеген балдардын шарттары, анткени ушул шектелгендер же айыпталуучулар үчүн жакшыртылган материалдык-тиричилик шарттары түзүлөт, тамак-аштын жогорулатылган ченемдери белгиленет жана башка жакшыртылган шарттар каралат.

Камакта кармоочу жайлардагы түрдүү жыныстагы жашы жетпеген шектелгендер же айыпталуучулар бири-биринен бөлүнүп жана чоң адамдардан дагы өзүнчө кармалат. Аларга жакшыртылган материалдык-тиричилик шарттары түзүлөт жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан белгиленген тамак-аштын жогорулатылган ченемдери колдонулат.

Шектелген же айыпталуучу жашы жетпеген балдарга күн сайын эки сааттан кем болбогон сейилдөө белгиленет. Сейилдөө учурунда шектелген адамга дене көнүгүүлөрү, ал эми айыпталуучуга дене көнүгүүлөрү жана мүмкүн болушунча спорт оюндары үчүн мүмкүндүк берилет.

Камакта кармоочу жайларда мыйзамдардын аткарылышын текшерүүдө прокурор убактысынын көпчүлүк бөлүгүн *камакта кармоочу жайларга жана укук бузуулардын алдын алуу маселелерине* бөлүшү керек. Алардын негизгилерине төмөнкүлөр кирет:

– камерада ар түрдүү категориядагы шектелген же айыпталуучу адамдарды өзүнчө жайгаштыруу жөнүндө мыйзамдын талаптарын сактоо: эркектер менен аялдарды, жазык жоопкерчилигине биринчи жолу тартылган жактарды жана эркиндигинен ажыратылган жайларда мурда кармалган жактарды; бир жазык иши боюнча шектелген жана айыпталгандарды; ошондой эле аларга карата өкүм мыйзамдык күчүнө кирген соттолгондорду; өзгөчө коркунучтуу мамлекеттик кылмыштарды кылгандыгы, уюшкан кылмыштуу топтордун курамында оор кылмыштарды кылганда, Кыргыз Республикасынын ЖКсында каралган кийинки кылмыштарды кылган шектелген жана айыпталгандар: өлтүрүү, атайылап ден соолугуна оор зыян келтирүү, зордуктоо, сексуалдык мүнөздөгү зомбулук аракеттери, каракчылык, терроризм, барымтага алуу, мыйзамсыз куралдуу түзүмдөрдү түзүү же анда катышуу, бандитизм; коркунучтуу жана өзгөчө коркунучтуу өнөкөт кылмыш кылганда; иштеп жаткан же мурда иштеген соттордун, прокурорлордун, тергөөчүлөрдүн, адвокат-

тардын, Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин ички аскерлеринин, ички иштер органдарынын, жазаларды аткаруу органдарынын, бажы органдарынын, салык инспекциясынын, финансы полициясынын, улуттук коопсуздук, баңгизаттарды контролдоо боюнча органдын кызматкерлерин; башка шектелген жана айыпталгандардан башка, аларды кармоо үчүн шарттар болсо, чет өлкөлүк жарандарды жана жарандыксыз адамдарды; алардын ден соолугуна жана өмүрүнө башка шектелген жана айыпталгандар тарабынан коркунуч келген жактарды – ИИБнын жетекчилигинин чечими боюнча же анда жазык ишин караган жактын же органдын жазуу түрүндөгү билдирүүсү боюнча, АИВ-инфекциясы жуккандарды; жугуштуу оорулар менен ооруган же өзгөчө медициналык көзөмөлгө муктаж болгондорду;

– **шектелген жана айыпталгандарды коргоону жана аларды көзөмөлдөөнү камсыздоо** (корпустук бөлүмдөрдө, ички жана тышкы посттордо күнү-түнү кайтаруу; шектелген жана айыпталгандарды сүрөткө тартуу, дактилоскопиялоо, жеке тинтүү жана буюмдарын кароо ж.б.);

– **шектелген жана айыпталгандар, аларга жүктөлгөн милдеттерин аткаруусу** (Мыйзам, Ички тартип эрежелери, алардан келип чыккан камакта кармоочу жайлардагы кызматкерлердин мыйзамдык талаптары менен белгиленген камакта кармоо тартибин сактоо; гигиена жана санитария талаптары; өрт коопсуздук эрежелери; камакта кармоочу жайлардын мүлкүн жана башка шектелген жана айыпталгандардын мүлкүн сактоо; кезектүүлүк тартибинде камераларды жана башка жайларды жыйнап-тазалоо; өз ден соолугуна жана өмүрүнө жана башкалардын ден соолугуна жана өмүрүнө коркунуч келтирген атайын аракеттерди кылбоо ж.б.);

– **камакта кармоочу жайлардын кызматкерлери же укук тартибин камсыздоо үчүн тартылган ички иштер органдарынын кызматкерлери же укук тартибин камсыздоо үчүн тартылган ички иштер органдарынын тарабынан күч зомбулугун, атайын каражаттарды жана ок атма куралдарды колдонуу** (мисалы: эгер зомбулук эмес ыкмалар укук бузууну токтотууну же мыйзамдык талаптарды аткарууну камсыз кылбаса, шектелгендерге жана айыпталгандарга карата алардын укук буз-

гандыгына бөгөт коюу же камакта кармоочу жайлардагы кызматкерлердин мыйзамдык талаптарына каршылык көрсөткөндү жеңүү үчүн күч зомбулугу колдонулушу мүмкүн).

Шектелгендерди жана айыпталгандарды камактан бошотуунун мыйзамдуулугуна өзгөчө көңүл буруу зарыл.

Шектелгендерди жана айыпталгандарды камактан бошотуунун негиздери төмөнкүлөр болуп саналат:

- Кыргыз Республикасынын жазык-процесстик мыйзамдары менен белгиленген тартипте чыгарылган сот чечими;
- Кыргыз Республикасынын жазык-процесстик мыйзамдары менен белгиленген тартипте чыгарылган прокурор же тергөөчүнүн токтому.

Шектелгендер жана айыпталгандар камакта кармалган жайдын начальниги же анын орун басары тарабынан соттун токтомун же прокурор же тергөөчүнүн токтомун алгандан кийин, камактан бошотулат.

Камакта кармалган жайдын начальниги (орун басары) шектелгендин жана айыпталгандын камакта кармалган мөөнөтү өткөнгө чейин жыйырма төрт сааттан кечиктирбестен, камакта кармоочу жайларды көзөмөлдөөчү прокурорго бул тууралуу кабарлоого милдеттүү.

Убактылуу кармоочу жайда мыйзамдуулукту сактоону текшерүүнүн жыйынтыктары жөнүндө прокурор маалым кат түзөт. Мыйзамдар бузулган факт аныкталганда прокурор тарабынан чара кабыл алынат: жазма буйрук чыгаруу, эскертүү, сунуш киргизүү, тартип ишин, жазык ишин козгоо.

Камакта кармоочу жайларда **күтүлбөгөн жана үзгүлтүксүз текшерүүлөр** кыйноо менен күрөшүүнүн эң эле майнаптуу алдын алуу чараларынын бирин түшүндүрөт.

Мындай жайларга төмөнкүлөр кирет: кезмет бөлүктөрү, административдик укук бузгандыктары үчүн кармалган жактар үчүн жайлар, кабыл алуу-бөлүштүргүчтөр, укук коргоо органдарынын убактылуу кармоочу жайлары, аскер бөлүктөрүнүн гауптвахталары, Коргоо министрлигинин тартипке салуу бөлүктөрү, Юстиция министрлигинин түзөтүү мекемелеринин тергөө камак жайлары,

айып изоляторлору жана камера түрүндөгү жайлары, УКМКнын тергөө камак жайлары, көзөмөлдөө органдарынын кызматтык иш бөлмөлөрү.

Камак жайларындагы администрация тарабынан тиешелүү органдарга даректелген камактагы адамдын арызынын купуялуулугу, аны даректелүүчүгө өз убагында жөнөтүүнү мыйзам менен белгиленген тартипте текшерүүгө милдеттүү, камактагы адамды сурамжылоо аркылуу кыйноо жөнүндө даттанууну кабыл алууда баш тартуу себеби боюнча даттануунун бар экендигин билүү, аларды даректелүүчүгө кайра жөнөтүү, даттангандан баш тартууга мажбурлоо максатында басым көрсөтүү ж.у.с.

Текшерүү жүргүзүүдө прокурорлор төмөнкү сапаттарын көрсөтүүлөрү жана текшерүүгө төмөнкү талаптарды аткарууну камсыздоосу зарыл:

Алдын ала кабарлоонун болбогондугу – өз тандоосу боюнча кайсы күнү болбосун жана кайсы убакта болбосун камакта кармоочу жайларга күтүүсүз жерден баруу.

Текшере турган уюмдардын жооптуу кызматкерлери текшерүүнүн конкреттүү убакытын билбей калгандай кылып, белгиленбеген мөөнөтү менен күндүзгү текшерүүнү түнкү текшерүү менен кезектештирүү максатка ылайыктуу.

Камакта кармалган адамдар менен түздөн-түз байланыш – камактагылар менен түздөн-түз байланыш түзүү, кыйноого даттануулары бар экендигин суроо, алардын ден соолугунун абалын көзөмөлдөө. Үзгүлтүксүз баруунун алкагында ким өзү жолугууну суранбаган камактагылардын ичинен, тандоо керек жана алар менен зонадан тышкары, алар камалган жайдын кызматкерлери көрбөгөн жана укпаган жайда сүйлөшүүлөр жүргүзүлөт.

Текшерүүнүн жүрүшүндө ар бир жакты камоонун мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү, анын негиздери жана себептери, шектелгендердин укук сактоосу, камоо протоколу өз убагында түзүлгөндүгү, ошондой эле туугандарынын жазык-процесстик мыйзамдардын талаптарына ылайык кабарлоосу текшерилет.

Көз карандысыздык – алар (прокурорлор) текшериле турган укук коргоо органынын жетекчилигинин же камакта кармоочу жайдын администрациясынын айткандарына ооп кетпей тургандыгын көрсөтүү, текшерүүнүн жалгыз максаты – камактагыларга

адамга ылайык шарттарды камсыздоо жана аларга адилет мамиле кылуу.

Калыстыкты камсыздоо максатында текшерүү үчүн мобилизациялануучу кызматкерлердин курамын мезгил-мезгили менен алмаштыруу керек.

Текшерүүгө тартылган прокуратура органдарынын кызматкерлери текшерилүүчү мекеменин администрациясынын кызматкерлеринин же ушул мекемеде камакта болгон адамдардын кимдир-бирөөсү менен туугандык же достук байланышы болсо, кызыкчылыктардагы карама-каршылыктын алдын алуу максатында бул тууралуу өз жетекчисине билдирүүгө жана текшерүүгө катышуудан баш тартууга милдеттүү.

Квалификация – кызматкерлер текшерүү жаатында тажрыйбага жана конкреттүү билимге ээ болушу керек, текшерүүнүн алдында жаш адистерди нускама менен тааныштыруусу зарыл, кызматкерлер алар текшере турган камак жайын билиши керек.

Кармалгандар турган бардык жайларды текшерүү – текшерүүнү прокуратуранын бир нече кызматкерлери менен жүргүзүү сунушталат, мында бардык негизги жайларды бир убакта текшерүү менен, мыйзамсыз кармалган же кыйноого колдонулган жактарды жаап-жашырууга мүмкүндүк бербөө керек.

Мында прокуратуранын кызматкерлери ошондой эле кыйноого жана ырайымсыз мамиле кылуу үчүн пайдаланыла турган кандай болбосун жабдууга же каражатка көңүл буруулары керек. Ушундай кандай болбосун каражаттарга же буюмдарга байланыштуу ушул жайдын кызматкерлерин сурамжылоо, ошондой эле алардан өзүнчө бөлүп, камактагы адамдарды сурамжылоо керек.

Укук коргоо органдарынын биргелешкен текшерүүлөрүн жүргүзүү – зарыл учурда укук коргоо органдарынын жеке коопсуздук кызматтарынын кызматкерлерин тартуу менен текшерүү жүргүзсө болот.

Адистерди тартуу менен текшерүүлөрдү жүргүзүү – зарыл учурда сот медицинасы жана психиатрия адистерин, психологдорду, социалдык жумушкерлерди ж.у.с. тартуу менен текшерүү жүргүзсө болот.

Кыйноолордун алдын алуу боюнча улуттук борбордун жооптуу жумушкерлерин, коомчулукту жана ЖМКны тартуу

менен текшерүүлөрдү жүргүзүү – УКЖда, тергөө камак жайларында, психиатриялык жана балдар мекемелеринде кыйноодон жана ырайымсыз мамиледен бошотууга жарандардын укуктарын сактоонун мониторингдөө максатында Кыйноолордун алдын алуу боюнча Улуттук Борбордун жооптуу жумушкерлерин, коомчулукту, ӨЭУ, КЭУ жана ЖМКны тартуу менен текшерүүлөрдү жүргүзүү жана аталган жайларга келүүгө болот.

4.2. Түзөтүү мекемелеринде мыйзамдардын аткарылышын көзөмөлдөөнү уюштуруу

Жаза аткаруучу жана сот тарабынан дайындалган мажбурлоочу мүнөздөгү чараларды колдонуучу органдардын жана мекемелердин администрациялары, кармалгандарды жана камакка алынгандарды кармоочу жайлардын администрациялары тарабынан мыйзамдардын аткарылышын көзөмөлдөө прокуратурасынын ишмердигин өз алдынча багыттоо катары «Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө» Мыйзамдын 4 бабына белгиленген. Көзөмөлдү мындай белгилөө жаза өтөгөн жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуунун маанилүүлүгү менен шартталган.

Кыргыз Республикасынын Жаза-аткаруу жана Жазык-процесстик кодекстери Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жоболоруна таянган башка мыйзамдык актылар сыяктуу эле адам укуктарын камсыз кылуучу кепилдиктер системасын камсыз кылууга, жазаларды өтөөнүн жана соттолгондорго, ошондой эле кылмышка шектүү деп кармалган жана алдын ала камакка алынган адамдарга мамиле кылуунун шарттарын жана тартибин колдонулуп жаткан эл аралык стандарттарга максималдуу шайкеш келтирүүгө багытталган.

Эл аралык укуктук актылардын, Европалык пенитенциардык эрежелердин сунуштарын эске алуу менен, Жаза-аткаруу кодекси тарабынан төмөнкү принциптер бекитилген: мыйзамдуулук, гуманизм, демократизм, соттолгондордун мыйзам астында теңдиги, жазаларды өтөөнү дифференциациялоо жана жекелештирүү, мажбурлоо каражаттарын рационалдуу колдонуу жана мыйзамды

сыйлоочу жүрүм-турумга өбөлгө түзүү, жазаларды түзөтүүнүн тасири менен байланыштыруу. Бул принциптер соттолгондордун укуктук жоболорун, жазаны өтөө режимин, эмгек тартибин жана шарттарын, соттолгондорду материалдык-тиричиликтик жана медициналык тейлөөнү жөнгө салуучу укуктук ченемдерде өнүгүүгө ээ болууда.

ЖАКта соттолгондордун укуктук статусун регламенттөөгө өзгөчө көңүл бурулган, мында мамлекет соттолгондордун укуктарын, эркиндигин жана мыйзамдык кызыкчылыктарын сыйлай жана коргой тургандыгы, аларды түзөтүүнүн мыйзам тарабынан бекитилген шарттарын, жазаларды өтөөдө алардын инсандыгынын башка корголушун камсыз кыла тургандыгы констатацияланат.

Соттолгондорго жаза, жаза-өтөө жана башка мыйзамдарда белгиленген белгилүү бир алып коюулар жана чектөөлөр менен, жарандардын укуктарына жана эркиндиктерине кепилдик берилет. Ушундан улам укук чыгаруу жана укук колдонуу ишмердүүлүгүнө карата төмөнкүдөй талап келип чыгат: Кыргыз Республикасынын жараны катары соттолгон адамдын укуктарын жана эркиндигин чектөө башка ченемдик укуктук жана баарыдан мурда ведомстволук актылар менен белгиленүүгө мүмкүн эмес.

Түзөтүү мекемелерин контролдоонун төмөнкүдөй түрлөрү бар – мамлекеттик, коомдук жана соттук. Мында эки жагдайды белгилөө керек. Биринчиден, контролдун жогоруда аталган түрлөрү толук болуп эсептелбейт. Жаза өтөө мекемелеринин жана органдарынын ишмердүүлүгүн контролдоонун укуктук базасынын өнүгүшү менен, азыркы кезде Кыргыз Республикасынын Акыйкатчысынын, эл аралык өкмөттүк жана өкмөттүк эмес уюмдардын ж.б. контролдоо милдеттери өз ордун тапты. Экинчиден, жаза өтөө мекемелеринин жана органдарынын ишмердүүлүгүн контролдоочу органдар үчүн, мыйзамдык жана башка ченемдик-укук, анын ичинде ведомстволук актыларды иштеп чыгуу талап кылынат. Аларда коомдук түзүлүштөр, жогорку органдар жана кызмат адамдары тарабынан контролдун ишке ашырылыш негиздери жана тартиби чагылдырылууга тийиш.

ЖАК, ЖПК жана «Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө» Мыйзамдын кабыл алынышы менен, бардык мамле-

кеттик жана коомдук чөйрөлөрдө мыйзамдуулукту бекитүүдөгү прокуратуранын ролу жарандардын укуктарын жана мыйзамдык кызыкчылыктарын коргоо боюнча башка мамлекеттик органдар тутумунда жетектөөчү мааниге ээ болууда. Түзөтүү мекемелериндеги мыйзамдуулуктун сакталышынын кепилдиги катары прокурордук көзөмөл чыгат, анын натыйжалуулугу көпчүлүк учурларда текшерүүлөрдүн методикасын билүүдөн жана бул билимдерди иш жүзүндө колдоно билүүдөн көз каранды болот.

Түзөтүү мекемелериндеги мыйзамдуулуктун сакталышын прокурордук көзөмөлдөөнү ишке ашырууда негизги милдет болуп, камакка алынган жерлерде адам укуктарын сактоо маселеси эсептелет. Прокурорлор түзөтүү мекемелерин дайыма кыдырып турууга жана ал жерлерде мыйзамдык негиздерде соттолгон гана адамдардын кармалып туруусун текшерүүгө милдеттүү.

Текшерүү жаза өтөөнүн шарттарын жана тартибин жөнгө салуучу колдонулуп жаткан жаза-аткаруу мыйзамдарын, ченемдик-укуктук актыларды жана ведомстволук актыларды терең билүүсүн божомолдойт. Анда көзөмөл алдындагы ТМлардагы статистикалык жана башка маалыматтар (ведомстволук контролдоо органдары тарабынан ишке ашырылган комплекстүү текшерүүлөрдүн материалдары, соттолгондордун даттануулары, арыздары жана кайрылуулары, колдо болгон башка маалыматтар) менен таанышып чыгууга негизделген мурдагы ишти түзүүнүн предметтик талдоосу жана келип чыккан тенденциялар болот. Текшерүү объектисин аныктоо менен, прокурор андагы биринчи кезекте көңүл буруу зарыл болгон маселелерди алдын ала карап чыгып, текшерүү жүргүзүүнүн планын белгилөөгө тийиш.

Текшерүүнүн башталышында мекеменин жетекчилиги менен колониядагы жалпы жагдайга жана мурда прокурор тарабынан берилген сунуштардын факт жүзүндө аткарылышына тиешелүү сүйлөшүү жүргүзүлөт. Текшерүүнүн мүнөзүнө жараша прокурор ага керектүү маалыматтарды даярдоону тапшырат. Инспектордук эскертүүлөр жана сунуштар китеби, ведомстволук максаттуу текшерүүлөрдүн маалыматтары, отчеттор жана башка документтер менен таанышып чыгуу, администрациянын буйруктарынын жана буйрутмаларынын мыйзамдуулугун текшерүү максатка ылайыктуу. Ушундайча алынган маалыматтар текшерүүнү кыйла

максатка умтулгандык менен жүргүзүүгө жана мыйзамдуулуктун бузулушу кыйла көбүрөөк мүмкүн болгон участоктордогу күч аракеттерди күчөтүүгө жардам берет.

Мекемени текшерүүнү прокурордун турак-жай, коммуналдык-тиричилик жана өндүрүш объектилерин кыдырып чыгуусунан баштоо керектиги сунушталат. Колонияда биринчи кезекте айып изоляторунда, камералык типтеги жана бир кишилик камераларда мыйзамдуулуктун сакталышы текшерилет. Кыдырып чыгууга келип чыккан суроолор боюнча прокурорго түшүндүрмө берүүчү мекеменин кызмат адамдары катышат.

Прокурор соттолгондорго жетимдүү жана алардын укуктарынын жана мыйзамдык кызыкчылыктарынын бузулушуна байланыштуу кайсы болбосун кайрылууну карап чыгууга даяр болууга тийиш. Соттолгондордун өтүнүчү боюнча аларды кабыл алуу уюштурулат. Соттолгон адам прокурор менен жалгыз сүйлөшүүнү каалаган учурда, ага мындай мүмкүнчүлүк берилүүгө тийиш.

Соттолгондорду кармоонун мыйзамдуулугу. Соттолгондорду камакта кармоонун мыйзамдуулугун текшерүү соттолгондордун жеке иштери менен таанышуу жолу аркылуу жүргүзүлөт. Бул максаттарда прокурор ТМда кармоо үчүн негиз болуп эсептелген мыйзамдуу күчүнө кирген соттун өкүмү (аныктама) ар бир соттолгон адамга бар экендигине ынанат. Мындай негиз жок болгондо, ал эми сот тарабынан аныкталган эркинен ажыратуу мөөнөтү бүткөн учурда прокурор камакта кармалган адамды бошотуу боюнча чараларды кабыл алууга милдеттүү. Кылмыш үчүн биринчи жолу соттолгон жана коомдук чоң коркунуч жаратпаган адамдар аныкталган учурда прокурор мындай адамдарга карата өкүмдөрдө белгиленген тартипте каршылыкка карата чараларды кабыл алат.

Жазанын максатына жетүүсү үчүн маанилүү өбөлгө болуп эсептелүүчү түзөтүү мекемеси түрүндө соттолуучуга сот тарабынан дайындоонун негиздүүлүгүнө өзгөчө көңүл бурулууга тийиш. Жаза жана жаза-аткаруу мыйзамдары өнөкөт кылмыштар сыяктуу белгини бөлүп көрсөтөт. Өнөкөт кылмыштар деп мурда соттолгон адамдын билип туруп кылмыш ишине баруусу түшүнүлөт. Бул учурда төмөнкүгө көңүл буруу керек: өнөкөт кылмыш билип туруп жана мурдагы кутулуусунун же жаза өтөөсүнүн түрүнө көз

карандысыз кылмыш жасаганда гана орун алышы мүмкүн. Ошондуктан ЖК жана ЖАК тиешелүү түрдөгү ТМ дайындоодо эркинен ажыратуу түрүндө мурдагы жазаны өтөө сыяктуу кошумча критерий көңүлгө алынаарын эске алат.

Мыйзам тарабынан соттолуучунун бүтүндөй жаза мөөнөтүн эреже катары бир түзөтүү мекемесинде өтөөсү белгиленген. Мындай тартип жазаларды өтөө боюнча өз иштеринин натыйжасына түзөтүү мекемесинин администрациясынын жоопкерчилигин жогорулатат. Мыйзамдын бул талабынын сакталышына көзөмөлдү ишке ашыруу менен, прокурор ТМнын биринчи маалыматтарынын негизинде ошол эле түрдөгү башка ТМга которулган соттолгондордун санын тактайт, андан кийин мындай которуулардын негиздүүлүгүн жана мыйзамдуулугун текшерет. Ушундай эле жол менен соттун аныктоосу боюнча соттолгондорду башка түрдөгү түзөтүү мекемелерине которуунун мыйзамдуулугу текшерилет.

Кармоонун бир шартынан башкасына которуу соттолгондорго берилүүчү укуктардын жана жеңилдиктердин көлөмүн маанилүү өзгөртүүнү болжоштургандыктан, мындай которуулар жүктөлгөн ТМ комиссияларынын чечимдери прокурордун көңүл буруусунун өзгөчө предмети болуп калууга тийиш.

Соттолгон адам жаза өтөөнүн катуу шарттарына (колонияга) же катуу режимге которууга макул болбогон учурда, мыйзам ага мындай чечимге даттанууга укук берет. Прокурор мындай түрдөгү даттануулар ким тарабынан жана кандайча каралаарына, аларга кандай аракеттеги чаралар көрүлөөрүнө кызыгып көрүүсү керек.

ТМда соттолгондорду кармоо мөөнөттөрүнүн сакталышы өзгөчө кылдат текшерилүүгө тийиш. Эркинен ажыратуунун мөөнөтү айлар жана жылдар менен эсептелет. Жазаларды алмаштырууда же кошууда аны эсептөө күндөр менен жүргүзүлөт. Мында прокурор жарандардын өз убагында бошотулгандыгына жана мыйзамдуулугуна көңүл бурат.

Соттолгон адамды колонияга которуу үчүн ТКЖда отурган мөөнөттүн жарымы кайсы учурдан баштап эсептелээри боюнча иш жүзүндө так эместиктер пайда болгондуктан, ал бөгөт коюу чаралары – камакта кармоо күнүнөн баштап эсептелүүгө тийиш экендигин эске алуу керек.

Соттор жаза өтөөдөн мөөнөтүнөн мурда шарттуу бошотуу же жазаны кыйла жумшагына алмаштыруу жөнүндө жана ооруга байланыштуу жазадан бошотуу жөнүндө администрациянын сунуштамаларын карап чыгышат. Прокурор бул сунуштамалардын КР ЖАКтын талаптарына жооп берүүсүн көзөмөлгө алат. Өмүр бою эркинен ажыратылууну өтөгөн адамдарды мөөнөтүнөн мурда шарттуу бошотууга дагы жол берилет, эгерде мындай адамдын мындан ары жазаны өтөөгө муктаж болбосо жана эркинен ажыратууну 25 жылдан кем эмес өтөгөн болсо.

Кыргыз Республикасынын ЖАКынын 145-беренесине ылайык, мөөнөтүнөн мурда шарттуу бошотууга карата, жазанын өтөлбөгөн бөлүгүн кыйла жеңил жазага жана ырайым алууга алмаштырууга карата сунуштамада соттолуучунун инсандыгын, ошондой эле анын жүрүм-турумун, жазаны өтөө мөөнөтү ичинде эмгекке жана окууга болгон мамилесин мүнөздөөчү маалыматтар камтылууга тийиш.

Текшерүүлөрдө психикасынын бузулушунун же башка оор оорунун негизинде соттолгондордун жазадан бошотулушуна өзгөчө көңүл буруу керек. Ошентип, психикасынын бузулушунун натыйжасында жазаны өтөөдөн бошотуу жөнүндө сунуштама жазанын аткарылышын башкарган мекеменин же органдын начальниги тарабынан сотко киргизилет. Бир эле учурда сунуштама менен бирге медициналык комиссиянын корутундусу жана соттолгон адамдын жеке иши жиберилет.

Ошондой эле башка оор оорунун натыйжасында жазаны өтөөдөн бошотуу жөнүндө сунуштама жазанын аткарылышын башкарган мекеменин же органдын начальниги тарабынан сотко киргизилет. Бир эле учурда сунуштама менен бирге медициналык же врачтык-эмгектик эксперттик комиссиянын корутундусу жана соттолгон адамдын жеке иши жиберилет. Сунуштамада жазаны өтөө мезгили ичиндеги соттолгон адамдын жүрүм-турумун мүнөздөөчү маалыматтар камтылууга тийиш.

Соттолуучу жазанын мөөнөтүнүн мыйзам менен белгиленген бөлүгүн өтөгөн учурда жазаны аткаруучу мекеменин же органдын администрациясы бир айдын ичинде маселени карап чыгууга жана мөөнөтүнөн мурда шарттуу бошотуу же бошотуудан баш тартуу же жазаны кыйла жеңиле алмаштырууга карата су-

нуштама жөнүндө жүйө келтирилген токтомду сотко киргизүүгө милдеттүү.

Мындай документтер сотко жөнөтүүнүн алдында изилдөө үчүн прокуратурага берилүүгө тийиш. Бул багытта көзөмөлдүү ишке ашыруучу прокуратуранын кызматкерлери мындай соттолуучуларга жеке иштерди өзгөчө кылдат изилдөөгө, ал эми медициналык жана врачтык комиссиялардын корутундулары керек болгон учурда кайталап текшерилүүгө тийиш.

Мөөнөтүнөн мурда шарттуу бошотуудан, жазаны кыйла жумшагына алмаштыруудан сот баш тарткан учурда, бул негиздердин кайсынысы боюнча болбосун кайталап сунуштама киргизүү баш тартуу жөнүндө токтом чыгарылган күндөн тартып үч айдан эрте эмес убакытта жүргүзүлүшү мүмкүн. Мөөнөтүнөн мурда шарттуу бошотулган адамдар, эгерде алар мыйзамда караштырылган учурларда эркинен ажыратылган жайларга жиберилсе, мөөнөтүнөн мурда шарттуу бошотууга же жазаны кыйла жеңиле алмаштырууга мөөнөтүнөн мурда шарттуу бошотууну алып салуу жөнүндө токтом чыгарылган күндөн тартып алты айдан эрте эмес убакытта кайрадан сунушталышы мүмкүн¹. Ошондуктан, мындай сунушталмаларды кайталап киргизүү учурунда прокурор кызматкерлери жогоруда аталган мөөнөттөргө көңүл бурууга жана алардын бузулушуна жол бербөөгө тийиш.

Мөөнөтүнөн мурда шарттуу бошотууну колдонууда, эгерде сот тарабынан өмүр бою эркинен ажыратылган түрдө жаза өтөгөн адамдын бул жазаны өтөөсү муктаж эмес, факт жүзүндө эркинен ажыратуунун отуз жылдан кем эмес мөөнөтүн өтөдү деп таанылган учурдан тышкары, ал уюшулган кылмыштык топтордун, кылмыштык коомдоштуктардын (кылмыштык уюмдардын), куралданган топтордун (бандалардын) курамында кылмыш жасаган адамдарга, колдонулбай тургандыгын унутпоо керек.

Мөөнөтүнөн мурда шарттуу бошотулган адамдын жүрүм-турумун контролдоо Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик жазаларды аткаруу кызматынын жаза-аткаруу инспекциялары тарабынан, ички иштер органдарынын, ал эми аскер кызматындагы-

---

¹ КР ЖПКсынын 10, 11-б. 145-бер.

ларга карата – аскер бөлүктөрүнүн командованиясинин жардамы астында ишке ашырылат.

Жаза өтөө режиминин мыйзам талаптарына ылайыктуулугу. ЖАКка ылайык, режимдин мазмунуна, кайтарууну, обочолонтууну, аларга жүктөлгөн милдеттенмелердин соттолгондор тарабынан аткарылышын көзөмөлдөөнү камсыз кылуу жөнүндө талаптар менен катар, ошондой эле алардын укуктарын жана мыйзамдык кызыкчылыктарын ишке ашырууну камсыз кылуу, соттолгондордун жана мекеме кызматкерлеринин жеке коопсуздугу жөнүндө жоболор киргизилген. Мыйзамда прокуратуранын укук коргоо милдеттерин күчөтүү прокурорлорду көзөмөлдү ишке ашырууда ушул багытка көңүл бурууга, соттолгондордун өз милдеттенмелерин аткаруусу жөнүндө талаптар менен катар, ТМ администрациясы тарабынан эркинен ажыратууну өтөөнүн мыйзам менен белгиленген тартибин, ошондой эле соттолгондордун укуктарын жана мыйзамдык кызыкчылыктарын реалдуу сактоого милдеттендирет.

Режимдин мыйзамда эскертилип жазылгандарга ылайыктуулугу жөнүндө корутунду чыгаруу үчүн, прокурор, баарыдан мурда соттолгондордун арасындагы укук бузуулар жөнүндө маалыматтарды мурдагы ушул мезгилдеги маалыматтар менен салыштырып талдоосу, эмне үчүн ушундай болгондугун тактоосу, кылмыштардын алдын алуу жана башка коомго каршы келген көрүнүштөрдүн алдын алуу боюнча ТМнын администрациясы тарабынан кабыл алынган чаралардын натыйжалуулугун баалоосу зарыл.

Талдоо үчүн зарыл болгон маалымат кылмыштуулук, дисциплинардык практика жөнүндө колониянын статистикалык отчетунда, кылмыштар, ыкчам изилдөө ишмердүүлүгү, укук бузуу фактылары жана башка күтүүсүз окуялар боюнча кызматтык изилдөөлөрдүн эсеп китебинде, ошондой эле кезметтерди кабыл алуу – өткөрүп берүү рапортторунун, ыкчам кезметтер жана башка документтер үчүн маалыматтардын эсеби боюнча журналдарда камтылат.

Укук бузууларды каттоонун жана эсептен аларды кыскартып коюу мүмкүн болгон учурларды табуунун толуктугун тактоо үчүн, соттолгондордун карточкалары, аларга берилген сыйлыктар жана жаза-чара салынган жеке иштери менен таанышуу керек. Ушул

эле максаттарда медициналык бөлүм тарабынан соттолгондорду кабыл алуу журналын карап чыгуу, соттолгондордун денесине жаракат келтирүү жагдайларын изилдөө иштери жүргүзүлөрүн тактоо сунушталат. Алынган маалыматтарды режим бузууларды жана кылмыштарды каттоо жөнүндө расмий статистикалык маалыматтар менен салыштыруу керек. Бакубатчылык көрүнүшүн түзүү максаттарында жасалган кылмыштардын бир бөлүгүн администрация алдын алынгандардын катарына кошуп койгон жана отчетто көрсөтпөй койгон фактылардан айланып өтүүгө болбойт. Кылмыштуулукту талдоодо оор кылмыштардын жана качуулардын себептерин дыкаттык менен изилдөө, кыянаттык менен укук бузууларга жазык-укуктук таасирлердин профилактикалык мүмкүнчүлүктөрүн пайдаланууга көңүл буруу, ачылбаган кылмыштар жөнүндө иштерди, ошондой эле кылмыш ишин козгоодон баш тартуу жөнүндө кабыл алынган чечимдердин негиздүүлүгүн текшерүү талап кылынат.

Укук бузуулардын алдын алуу үчүн соттолгондорго ТМда пайдаланууга тыюу салынган предметтердин келип түшүү мүмкүндүгүн жоюу маанилүү.

Прокурор жүргүзүлгөн кароолордун жана тинтүүлөрдүн мыйзамдуулугун көзөмөлдөөнү ишке ашырат, алынган предметтердин жана баалуулуктардын эсеби жүргүзүлөрүн, алардын андан аркы тагдыры туура аныкталгандыгын (жок кылынабы же сактоого берилеби), соттолгондордон акчаларды, спирт ичимдиктерин, баңгизаттарын, саюучу-кесүүчү предметтерди табуу фактылары боюнча текшерүү жүргүзүлөрүн алардын ТМга келип түшүү каналдары тосула тургандыгын, соттолгондорго тыюу салынган предметтерди берүүдө бети ачылган адамдарга карата таасир берүү чаралары колдонула тургандыгын белгилейт.

Жеке коопсуздукту камсыз кылуу үчүн жана соттолгондордун өтүнүчү боюнча аларды коопсуз жерге которуу мүмкүнчүлүгү караштырылган. Мындай жерлер катарында айып изоляторлорунун камералары жана камералык типтеги имараттар пайдаланылышы мүмкүн. Мында соттолгон адамды камерага которуу мекеменин начальнигинин токтому боюнча гана жүргүзүлөт. Мындай коопсуздук чарасы өтө зарылдык катары каралууга жана башка ыкмалар натыйжа бербеген учурда колдонулууга тийиш. Ошондой эле

соттолгон адамга келтирилген коркунуч реалдуу болууга, ал эми коопсуз жерге жайгаштыруу жөнүндөгү анын кайрылуусу башка максатты көздөбөөгө тийиш. Соттолгон адамды башка ТМга которуу анын коопсуздугуна келтирилген коркунучту башка чаралар менен четтетүүгө мүмкүн болбогон учурда ишке ашырылышы мүмкүн.

Прокурордук текшерүүнүн предмети болуп, соттолгондордун колониянын корголгон аймагынан тышкары жүрүшүнүн мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү эсептелет. Атайын бөлүмдүн маалыматтарын жана колонияда жок болуп чыккан адамдардын эсеп журналындагы жазууларды салыштыруу жолу менен, коштомо күзөтсүз жүрүүгө укук берилген соттолгондордун саны такталат.

Соттолгондорго коштомо күзөтсүз жүрүүгө укук берүүнүн мыйзамдуулугу алардын жеке иштериндеги материалдар боюнча белгиленет. Ведомстволук ченемдик актылар менен аталган категориядагы соттолгондордун жүрүм-турум эрежелери, ошондой эле контролду жана аларды көзөмөлдөөнү ишке ашыруу боюнча ТЭКтин администрациясынын кызматчыларынын милдеттемелери регламенттелген. Режимди же жүрүм-турум эрежелерин, бузууга жол берген соттолгондорго карата, мыйзам талап кылгандай, берилген жеңилдиктер алынып салынат, ал эми күнөөлүүлөр жоопкерчиликке тартылат.

Соттолгондорго ак ниеттүүлүккө жана дин тутуу эркиндигине мыйзам түрүндө кепилдик берилет, ушуга байланыштуу дин кызматкерлерине ТМга келүүгө уруксат берилген. Прокурор ар кандай конфессийдеги динге ишенгендердин кагылышуусуна жол бербөө максатында диний иш-чараларга катышпаган соттолгондордун укуктарын кемсинтпес үчүн мындай иш-чараларды өткөрүүнүн тартибин администрация кандайча аныктай тургандыгына кызыгууга тийиш.

ТМда өткөрүлгөн ыкчам-издөө ишмердүүлүгүнө көзөмөлдү ишке ашыруу менен, прокурор уюштурууга, методикасына жана тактикасына кийлигишпестен, анын мыйзамга ылайыктуулугун жана жарандардын мыйзам менен корголгон укуктарынын жана кызыкчылыктарынын сакталышын текшерет. «Изин суутпай издөө иши жөнүндө» Мыйзамына ылайык, прокурор прокурордук көзөмөлдү ишке ашырууда же ыкчам-изилдөө иш-чарала-

рын жүргүзүүнү санкциялоодо ыкчам-кызматтык документтерди берүүнү талап кылууга укуктуу. Ыкчам-издөө ишмердүүлүгүнүн мыйзамдуулугун көзөмөлдөөдө бул ишмердүүлүктүн башкы милдетти – алдын алууну, өз убагында табууну, кылмыштарга бөгөт коюуну жана ачууну камсыз кылуусуна негизги таянычты жасоо зарыл.

Соттолгондор тарабынан коомдук коркунучтуу аракеттерди болтурбоо максаттарында мыйзам аларга карата атайын каражаттарды, ал эми белгилүү бир учурларда – куралдарды колдонуу мүмкүндүгүн караштырат. Курал колдонууга КР ЖАКта караштырылган учурларда, өзгөчө чаралар катары жол берилет.

ТМ начальниктери прокурорго күч колдонуу, атайын каражаттарды же куралдарды колдонуунун натыйжасында соттолгон адам же башка адамдар жаракат алган же өлүмгө дуушар болгон бардык фактылар жөнүндө кабарлоого милдеттүү. Мындай учурларда прокурор эреже катары окуя болгон жерге чыгуу менен дыкат текшерүү жүргүзүүгө милдеттүү. Курал колдонуунун мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү прокурор тарабынан корутунду жана кызматтык териштирүүнүн материалдары менен таанышууда текшерилет же кылмыш ишин териштирүүнүн жүрүшүндө белгиленет.

Соттолгондор менен тарбия иштерин жүргүзүү жөнүндө мыйзамдын сакталышы. Текшерүүнүн жүрүшүндө прокурор тарабынан колонияда тарбия иштерин жүргүзүү үчүн шарттар түзүлгөндүгү, анын негизги түрлөрү пайдаланыла тургандыгы, психологдордун, педагогдордун, социологдордун сунуштары жайылытыла тургандыктары, ар бир соттолгон адам менен жеке тарбия иши уюштурула тургандыгы такталат.

Прокурордун көңүл борборунда соттолгондорго милдеттүү түрдө билим берүү жөнүндө мыйзамдардын ТМ администрациясы тарабынан сакталышы турууга тийиш. Жалпы билим алууну мыйзам соттолгондорду оң жолго салуунун негизги каражаттарына кошот. Ал ортодо, акыркы жылдары соттолгондорго милдеттүү түрдө билим берүү жөнүндө мыйзамдын талаптары бир катар түзөтүү мекемелеринде аткарылбай келет. Алардагы мектептердин, окутуу-кеңеш берүү пункттарынын саны кыскарып кеткен. Буларды белгилөө менен прокурор өз компетенциясынын чегинде тиешелүү чараларды көрөт.

Ошондой эле прокурорлордун көңүл борборунда соттолгондордун качуу фактылары боюнча козголгон кылмыш иштери турууга тийиш. Мындай иштердин санынын жасалма өсүшү жаза өтөөчү адамдарды контролго алуу ылайыксыз жүргүзүлгөндүктөн жана колония-жайгаштыруулардын администрациясы тарабынан алар менен тарбия иштерине карата жоопкерчиликсиз мамилесинен улам келип чыгат. Качып кеткен камактагылардын дээрлик бардыгы жеке жактар менен келишим боюнча жана коммерциялык уюмдарда, иш жүзүндө түзөтүү мекемелеринин чегинен тышкары жашап турушкан. Мындай жагдайлар соттолгондорду кайра тарбиялоо жана аларды чынчыл жашоого кайтаруу боюнча башкы маселеге гана жооп бербестен, көпчүлүк учурда жаңы кылмыш жасоого себеп болуп калат.

Соттолгондорду материалдык-тиричиликтик жана медицина-санитариялык камсыздоо жөнүндө мыйзам талаптарынын сактоо. КР ЖАКтын талаптарына каршы, көпчүлүк түзөтүү мекемелеринде соттолгондорду туура жайгаштыруу камсыз кылынбайт, алар керектүү медициналык жардамдарды ала алышпайт. Мыйзамда жазылгандар, учук оорусуна чалдыккандарды саламаттыгы жайында болгон контингенттен керектүү деңгээлде обочолонтуу камсыз кылынбайт.

Соттолгондорду материалдык-тиричиликтик жана медициналык камсыздоо маселелери түзөтүү мекемелеринин ишмердүүлүгүндө кыйла оор жана курч болуп саналат. Ушул жагдайдан улам эл аралык уюмдар жана ӨЭУлар тарабынан эркинен ажыратуу түрүндө соттолгондордун жаза өтөөсүнүн шарттарына карата дооматтар коюлуп келет. Берилген ыйгарым укуктуу пайдалануу менен, прокурор өз компетенциясынын чегинде ТМнын администрациясына, соттолгондордун жаза өтөөсүнө ылайыктуу шарттарды түзүү жөнүндө мыйзамдагы жазылгандардын милдеттүү түрдө аткарылышын талап кылуу менен таасир этет. Соттолгондорду социалдык камсыз кылуу өз ичине, баарыдан мурда, милдеттүү түрдөгү социалдык мамлекеттик социалдык камсыздандырууну камтыйт, анын негизги элементтери болуп, убактылуу эмгекке жарамсыздыгы боюнча, ал эми аялдарды – кош бойлуулугу, төрөт жана бала багуу боюнча пособиялар, карылыгы, майыптыгы жана багуучусун жоготкондугу боюнча, ошондой эле

жаза өтөө мезгилинде эмгекке жарамдуулугун жоготкондугуна байланыштуу тартылган зыянды калыбына келтирүү боюнча пенсия менен камсыз кылуу эсептелет.

Текшерүү жүргүзүүдө көрсөтүлгөн мыйзам жоболорунун сакталышы прокурордун көңүл борборунда болууга тийиш.

Түзөтүү мекемелериндеги соттолгондордун өлүмгө учуроо фактыларына өзгөчө көңүл бурулууга тийиш. Ошентип, Саламаттык сактоо министрлигине караштуу РСМЭБден мезгил-мезгили менен каза болгон соттолгондорго соттук-медициналык күбөлөндүрүү актыларын талап кылуу зарыл. Түзөтүү мекемелеринин жана ЖАМК ТБсынын жетекчилеринин жоопкерчиликсиздигинен улам көпчүлүк учурда соттолгондордун өлүмгө учуроо фактылары боюнча материалдары тергөө органдарына өткөрүлүп берилбейт, күбөлөндүрүү актылары талап кылынбайт, анын натыйжасында оор жана өзгөчө оор кылмыштар жаап-жашырылат. Көпчүлүк учурларда сөөктү кароочу жайга ал тургай тергөөчүнү дагы чакырышпйт, натыйжада материалдар түзүлбөйт жана ЖАМК ТБсына өткөрүлүп берилбейт.

Соттолгондорго карата сыйлоо жана жаза-чараларды колдонуунун мыйзамдуулугу. Эркинен ажыратылган адамдардын укуктук жоболору аларда укуктардын гана эмес, жаза өтөө тартиптерин жана шарттарын аныктоочу мыйзамдардын талаптарын кыйшаюусуз сактоо милдеттеринин болушу менен мүнөздөлөт.

Соттолгондорго коюлган бул талаптардын аткарылышына карата мамилеге жараша сыйлоо жана жаза-чаралары колдонулушу мүмкүн. Прокурор соттолгондорго негизсиз кошумча жеңилдиктер берилген учурларга бөгөт коюуга жана бир эле учурда салынган жаза-чаралар жасалган жоруктун оордугуна жана мүнөзүнө ылайык келе тургандыгына көзөмөлдү ишке ашырууга тийиш.

Соттолгондорго карата жаза-чараларды колдонуунун мыйзамдуулугуна көзөмөл жүргүзүү өз ичине жаза-чараларды салуунун негиздүүлүгү (жаза-чара көрүлгөн соттолгон адам жасаган мыйзам бузуулар жана күнөөлүүлүгү тиешелүү документтер менен тастыкталганбы); жаза-чаранын жасалган жорукка жана мыйзам бузуучунун инсандыгына шайкештиги; жаза-чаранын өз убагында

салынышы; жаза-чара салуунун мыйзамда белгиленген тартибин сакталышы сыяктуу маселелерди камтыйт.

Жаза-чараларды колдонуунун мыйзамдуулугун текшерүү менен катар, прокурор өзүнө тиешелүү каражаттар менен жаза өтөөнүн тартибин бузган соттолгондордун жазасыз калуу фактыларына карата мамиле кылууга милдеттүү. Соттолгон адамды мүнөздөөчү жеке иштерди жана башка документтерди изилдөө жана соттолгондорго берилген кошумча жолугушуулар жана жөнөтмөлөр жөнүндө эсеп карточкаларындагы жазуулар менен салыштырып таанышуу аркылуу, прокурор ушул кыйла жайылтылган сыйлоо чараларынын негиздүүлүгүн белгилей алат.

Режим бузууну күбөлөндүрүүчү негизги документтер болуп, мекеменин кызматкерлеринин актылары, рапорттору, баяндамалары эсептелет. Көрсөтүлгөн документтерге мыйзам бузуучунун жазуу жүзүндөгү түшүнүк каты, көзү менен көргөн адамдардын түшүндүрмөлөрү, алкогольдук же баңгилик мас учурунда медициналык күбөлөндүрүү актысы же дене жаракатынын оордук даражасына күбөлөндүрүүлөр, башка материалдар, атап айтканда тинтүүлөрдүн, мүлктүн бузулушунун актылары, сыйлоолор жана жаза-чаралар жөнүндө маалыматтарды кошууга болот. Режим бузуулар жаза өтөө режимин бузуулар жөнүндө рапорттордун эсеп журналында чагылдырылат, жаза-чара салуу жөнүндө токтомдор тиешелүү материалдары менен соттолгондордун жеке иштерине көктөлөт.

Мыйзамга ылайык прокурор өзүнүн токтому менен мыйзам бузууга салынган дисциплинардык жаза-чараны жокко чыгарууга, жана Айып изолятору же КТИге мыйзамсыз жайлаштырылгандарды токтоосуз бошотууга укуктуу. Прокурор үчүн жол берилген мыйзам бузууларды четтетүү боюнча сунуштарды киргизүү менен, соттолгондорго сыйлоо жана жаза-чараларды колдонуу практикасын дайыма изилдөө жана талдоо эреже болуп калууга тийиш.

Өзүнүн көңүлүн, оор кылмыш үчүн соттолгондор жазалардын максаттарына жана милдеттерине жана соттолгондорду кайра тарбиялоого жооп бербегендей кырдаалга жеткирилип, бейтапкана тибиндеги мекемелерге негизсиз которулуп, ал жерде аларга негизсиз түрдөгү ар кандай жеңилдиктер берилген, ошондой эле маданий-тиричилик шарттарда ашыкча ысырапкордукка жол бе-

рилген учурларга өзгөчө буруусу керек. Бул дагы өнөкөт кылмышкерлерге мителик жашоосун жүргүзүүгө, өзгөчө, эркинен ажыратуучу жайларга биринчи түшкөн жана анча коркунучтуу эмес кылмышы үчүн соттолгон жаштардын ичинен өз чөйрөсүнө тартууга жана камактагыларды моралдык жактан бузууга мүмкүндүк түзөт.

Аялдар колониясындагы соттолгондордун контингенти жасалган кылмыштардын мүнөзү боюнча, ошондой эле социалдык коркунучтуулук даражасы боюнча бирдей эмес. Соттолгондордун арасында баңгиликтен жана алкоголизмден жапа чеккендери да бар.

Ошону менен бирге, соттолгон аялдардын түзөтүү мекемелеринин аялдар бөлүмүнүн ичинде болуусу эл аралык стандарттардын эрежелерине ылайык, алардын жеке жагдайларына, анын ичинде мурдагы соттолгондугуна, жаш курагына, алардын кылмыштарынын мүнөзүнө жана камакта болуу мөөнөтүнүн узактыгына жараша бөлүштүрүлүүгө тийиш. Чоң аялдар кыздардан бөлүнүүгө, өзүнүн зомбулук жүрүм-туруму менен белгилүү болгон аялдар өзүнчө бөлүнүүгө жана абдан көңүл буруп көзөмөлгө алынууга тийиш. Түзөтүү мекемелерине камоо жашы жете элек кыздар үчүн айла кеткендеги чара болууга тийиш.

Түзөтүү тутумун медициналык камсыздоодогу бардык көйгөйлөр ошондой эле аялдар колониясына дагы мүнөздүү, бирок өзүнүн өзгөчөлүктөрү бар. Ошентип, соттолгондорду атайын адистештирилген медициналык камсыз кылууда көйгөй курч турат, атап айтканда, түзөтүү мекемелеринде психикалык ооруларга аялдар кыйла көбүрөөк чалдыга тургандыгына карабастан, гинеколог жана психиатр врачтар аларга чакырылбайт.

Оор көйгөйлөрдүн бири – эгерде эркинен ажыратууга соттолгон аял кош бойлуу болгон же эмчектеги баланын энеси болуп эсептелген учур. Мындай жагдайда прокуратурада социалдык коргоо жана камкорчулук кызматтары менен бирдикте ошол аял эркинен ажыратылган жайда болгон мезгилде баланын, ошондой эле эненин кызыкчылыктарын коргоо боюнча чараларды иштеп чыгуу үчүн ар бир учурга талдоо жүргүзүү зарыл.

Прокурордун маанилүү милдети болуп, соттолгондордун мамлекеттик органдарга, коомдук уюмдарга жана кызмат адамдарына сунуштар, арыздар жана даттануулар менен кайрылууларына

карата укуктардын камсыз кылынышына көзөмөл жүргүзүү эсептелет.

Жазуу жүзүндөгү даттануулардын жана арыздарды каттоо китеби, соттолгондорду жеке маселелер боюнча администрациянын кабыл алуусунун эсептик журналы боюнча, ошондой эле соттолгондордун жеке иштери боюнча прокурор даттануулар жана арыздар кандай эске алынгандыгын, алардын өз убагында адресаттарга жөнөтүлөрүн, алардын туура чечилгендигин текшерет. Даттануулар жана арыздар бир айга чейинки мөөнөттө, ал эми кошумча текшерүүнү жана изилдөөнү талап кылбагандар – токтоосуз, бирок, бардык учурларда алардын маселени маңызы боюнча чечүүгө милдеттүү болгон адамга келип түшкөн күнүнөн тартып 15 күндөн кеч эмес убакытта чечилүүгө тийиш.

Соттолгондордун адамдык ар-намысынын басынтылышы жөнүндө, жаза-чара салуудагы ээнбаштык жана мыйзамсыздык, күч, курал колдонуу жана соттолгондор менен ТМ кызматкерлеринин байланышында жол берилбөөчү таасир берүүнүн башка чаралары тууралуу кабарлоолорду текшерүү өзгөчө көңүл бурууну талап кылат. Ар бир мындай фактыга прокурор күнөөлүүлөрдү кылмыш жоопкерчилигине тартууга чейинки эң принципалдуу баа берүүгө тийиш.

Табылган мыйзамдуулукту бузуу фактылары боюнча прокурор аларды жоюуга карата толук чараларды көрүүсү кажет. Эреже катары алар ордунда текшерүүнүн жүрүшүндө түздөн-түз кабыл алынат. Башка, мыйзам бузууну четтетүү үчүн убакыт талап кылынган учурларда, прокурордун сунушу токтом түрүндө болушу мүмкүн. Соттолгондорду кармоонун мыйзам менен белгиленген тартибине жана шарттарына карата токтомдор ушул маселелер боюнча прокурордун сунушу сыяктуу эле ТМнын администрациясы тарабынан милдеттүү түрдө аткарылууга тийиш. Сунуштар аткарылбаган учурларда прокурор жазаларды аткарууну башкаруучу органдардын алдында ТМнын кызмат адамдарына карата чара колдонуу жөнүндө маселе коёт, ал эми мыйзамда караштырылган негиздер бар болгон учурда – кылмыш ишин козгоо же административдик укук бузуу жөнүндө өндүрүш маселесин чечет.

Текшерүүнүн материалдары боюнча, түзөтүү мекемелеринин ишмердүүлүгүндө олуттуу мыйзам бузуулар табылган учурда,

прокурор жаза-аткаруу тутумунун жетекчилигинин дарегине сунуштама киргизет. Сунуштама бир айлык мөөнөттөн кечиктирилбестен каралууга тийиш; мыйзам бузууларды жоюу боюнча зарыл чаралар кабыл алынууга тийиш жана көрүлгөн чара тууралуу прокуратурага кабарлоо зарыл.

Текшерүүнүн жыйынтыктары маалымкат (акт) менен таризделет. Анда бардык табылган мыйзам бузуулар, аларга өбөлгө түзүүчү себептер жана шарттар чагылдырылат. Мында мыйзам бузууларды жоюу боюнча конкреттүү сунуштар так айтылууга жана аларды аткаруунун мөөнөттөрү белгиленүүгө тийиш. Маалым каттын нускасы ТМнын начальнигине берилет. Текшерүүнүн жыйынтыктарын ишке ашыруу боюнча чаралар мыйзам бузуунун мүнөзүнө жана жайылышына жараша прокурор тарабынан аныкталат. Маалым катка прокурор жана ТМнын администрациясынын өкүлү кол коёт.

4.3. Психикасы бузулуудан жабыркаган адамдарды кыйноолордон жана ырайымсыз мамиледен бошотууга укуктарды сактоо

Психикалык оорудан жабыркаган адамдарды коргоо принциби жана медициналык психиатриялык жардамдын сапатын жакшыртуу төмөнкүлөрдү констатациялайт: «Психикасы бузулуудан жабыркаган, же ушундай деп эсептелген бардык адамдар гумандуу мамилеге жана аларга тиешелүү адамдык ар-намыстын сыйлуу болушуна укуктуу». «Психикасы бузулуудан жабыркаган же ушундай деп эсептелген бардык адамдар экономикалык, сексуалдык жана эксплуатациялоонун башка формаларынан, зомбулуктун күч колдонуу жана башка түрлөрүнөн жана алардын ар-намысын басмырлоочу мамиледен корголуу укуктарына ээ». Соттолгондор менен мамиле кылуунун минималдык стандарттык эрежелери ошондой эле психикасы бузулуудан жабыркаган адамдардын түрмөлөрдө кармалууга тийиш эместигин белгилейт, «психикасы бузулуудан жабыркаган же жетишсиздиги бар соттолгондорду көзөмөл алдында коюу жана врачтардын жетекчилери астында атайын жайларда дарылоо керек».

Кыйноолордун алдын алуу боюнча Европа Комитети төмөнкүлөрдү констатациялайт: «психикасы бузулуудан жабыркаган соттолгондорду жетишерлик жабдылган жана керектүү түрдө даярдыгы бар персоналдар менен камсыз болгон бейтапканалык мекемелерде кармоо жана кароо керек. Мындай мекеме кадимки психиатриялык бейтапкана же пенитенциардык тутумдун алкагында атайын жабдылган психиатриялык мекеме боло алат». Психикалык туруксуз жана оолукма бейтапты катуу тартиптеги көзөмөлгө алып, оорулууга кам көрүүнү камсыз кылуу керек жана эгерде зарыл деп табылса, тынчтандыруучу каражаттарды колдонуу менен айкалыштыруу зарыл. Күч колдонуп/жоошутуп таасир берүү каражаттарына кайрылуу өтө сейрек учурларда гана өзүн актоого тийиш, мында, эгерде мындай чараларды колдонуу жөнүндө сунуш түшкөн болсо, дайыма врачтын түздөнтүз көрсөтмөсү, же анын макулдугу талап кылынат. Күч колдонуп таасир берүү каражаттары эң биринчи мүмкүнчүлүктө эле четтетилүүгө тийиш. Күч колдонуп таасир берүү чараларын пайдалануунун бардык учурлары жазуу жүзүндө катталууга тийиш.

«Психиатриялык жардам жана аны көрсөтүүдө жарандардын кепилдиги жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 45-беренесине ылайык, психиатриялык жардам көрсөтүүдө мыйзамдуулуктун сакталышын көзөмөлдөө Кыргыз Республикасынын Башкы прокурору жана ага баш ийген прокурорлор тарабынан ишке ашырылат.

Психиатриялык жардам көрсөтүүчү мекемелердин жана адамдардын ишмердигине контролдук кылууну жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары ишке ашырышат. Ошондой эле психиатриялык жана психоневрологиялык мекемелердин ишмердигине контролдук кылууну саламаттык сактоонун, социалдык камсыздоонун жана билим берүүнүн республикалык органдары, ошондой эле ушундай мекемелери бар министрликтер жана административдик ведомстволор ишке ашырышат.

Прокуратура органдарынын кызматкерлери зарыл болгон учурда, аталган структуралардын өкүлдөрүн тартуу менен, «Психиатриялык жардам жана аны көрсөтүүдө жарандардын кепилдиги жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 45-берене-

синин талаптарына ылайык, дайыма психиатриялык мекемелерге барууну жана текшерүүнү уюштуруп туруусу зарыл.

Психиатриялык мекемелерде жаткан адамдардын кыйноолор, ырайымсыз мамилелер, адамдык кадыр-баркы басмырлоолор жөнүндө билдирүүлөрү, жаза-чараларды салуудагы бейбаштык жана мыйзамсыздык, күч колдонуу, жоошутуунун атайын каражаттарын жана кызматчылардын оорулуулар менен байланышына жол берилбеген таасир берүүнүн башка чараларын колдонуусу жөнүндө кабарлоолорду текшерүүгө өзгөчө көңүл бурууну талап кылат.

Мында текшерүү биринчи кезекте психиатриялык мекемелерде майып болуучулуктун, өлүмгө дуушар болуунун себептерин изилдөөгө багытталууга тийиш. Мезгил-мезгили менен Саламаттыкты сактоо министрлигине караштуу РСМЭБден психиатриялык мекемелерде каза тапкандарга соттук-медициналык күбөлөндүрүүнүн актыларын талап кылуу зарыл.

Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун 2014-жылдын 4-апрелиндеги №30 «Соттордо өкүлчүлүктөрдү камсыз кылуу боюнча прокурорлордун ишин уюштуруу жөнүндө» буйругунун 5-п. талаптарына ылайык: «Ден-соолугунун абалы, жаш курагы, аракетке жөндөмсүздүгү жана башка жүйөлүү себептер менен өзү сотко кайрыла албаган жарандардын кызыкчылыгы үчүн доо (арыз) берүүчү прокурорго, ага негиздер болгондо, ишти карап чыгууну тездетүү жөнүндө арыз менен, ошондой эле сот өндүрүшүндө укуктарды бузгандыгы үчүн, тиешелүү мөөнөттө компенсация берүү жөнүндө сотко арыз менен тиешелүү соттун төрагасына тиешелүү мөөнөттө сот өндүрүшүндө аталган жарандын бузулган укуктарын коргоону натыйжалуу камсыз кылууга карата чараларды кабыл алуу» жазылып эскертилген.

Ушул эле буйруктун 6-пунктуна ылайык, «Бардык сот инстанцияларында Кыргыз Республикасынын ЖПКсынын жана башка мыйзамдардын ченемдери, атап айтканда: жарандын аракетке жөндөмдүүлүгүнүн чектелиши жөнүндө, жаранды аракетке жөндөмсүз деп таануу жөнүндө, аракетке жөндөмдүүлүгүнүн чектелишин жокко чыгаруу жана жаранды аракетке жөндөмдүү деп таануу жөнүндө (Кыргыз Республикасынын ЖПКнын 282, 285, 287 беренелери); психикасынын бузулушунан жапа чеккен жа-

ранды психиатриялык стационарга мажбурлап жаткыруу же мажбурлап жаткыруунун мөөнөтүн узартуу жөнүндө, ошондой эле медицина кызматкерлеринин, башка адистердин, социалдык камсыздоо жана билим берүү кызматкерлеринин, ошондой эле аларга психиатриялык жардам көрсөтүүдө жарандардын укуктарын жана мыйзамдык кызыкчылыктарын кемсинткен врачтык комиссиялардын аракеттерине даттануу жөнүндө (Кыргыз Республикасынын ЖКсынын 307, 308 беренелери жана «Психиатриялык жардам жана аларды көрсөтүүдө жарандардын укуктарынын кепилдиктери жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 34, 48 беренелери), ошондой эле Мыйзам тарабынан башка учурлардагы ченемдер менен караштырылган мындай катышуу боюнча иштерге прокурордун бардык сот инстанцияларында милдеттүү түрдө катышуусун камсыз кылуу» талап кылынат.

4.4. Балдарды колдонулган кыйноолордон жана ырайымсыз мамиледен бошотууга укуктарды сактоо

1989-жылдагы «Баланын укуктары жөнүндө» БУУнун Конвенциясындагы эл аралык укуктун жалпыга таанылган ченемдеринде жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында коомдук жана мамлекеттик турмуштун бардык чөйрөлөрүндө балдардын кызыкчылыктарына жана бакубатчылыгына артыкчылык бекирилген.

Бирок бүгүн үй-бүлө институту системалуу каатчылыктын эпицентринде тураарын, ал эми Кыргыз Республикасынын Үй-бүлөлүк кодекси баланы укуктун өз алдынча субъектиси катары бөлгөндүгүнө жана анын укуктарын коргоо режимин белгилегендигине карабастан, балдар калктын эң аз корголгон категориясы болуп саналаарын констатациялоо керек.

Коомдогу балдардын абалына байланышкан көптөгөн терс көрүнүштөр экономикалык себептерден жана аткаруу, жергиликтүү өз алдынча башкаруу бийлик органдарынын жана мамлекеттик мекемелердин ишмердүүлүгүндө макулдашуунун жоктугунан, контролдун натыйжалуу механизминин жоктугунан улам

келип чыгууда. Балдардын укугунун бузулушу мурдагыдай эле жайылтылган мүнөзгө ээ, бул прокурорлордон көзөмөлдү дайыма жүргүзүүнү талап кылат. Бийлик органдары тарабынан кабыл алынган чаралардын аракетсиздигине же жетишсиздигине прокурорлордун реакциялары тил табышкыс жана катуу болууга тийиш.

Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун 11.01.12-ж. №2-б. буйругунда прокуратура органдарынын алдына коюлган милдеттерди аткаруу төмөнкүлөрдү болжолдуу:

- 3.1. Берилген ыйгарым укуктарды пайдаланып, балдардын денесине, психикасына катаал мамиле жана үй-бүлөдөгү, тарбия берүүчү жана билим берүүчү мекемелердеги сексуалдык зомбулук фактыларына чечкиндүү бөгөт коюу.
- 3.4. Бир жаштагы балдардын өлүмгө учуроо жана бала өлтүрүү, ошондой эле жашы жете электердин өз жанын кыюу фактылары боюнча иштердин жана материалдардын чечилишинин мыйзамдуулугуна өзгөчө көңүл буруу. Балдарды багуу жана тарбиялоо, медициналык жана социалдык жардам көрсөтүү боюнча милдеттенмелерин аткарбаган күнөөлүү адамдарды жоопкерчиликке тартуу.
- 10.2. Жашы жетпегендердин, кабыл алуучу-бөлүштүрүүчүлөрдүн, атайын окуу-тарбиялык мекемелердин укуктарын жана мыйзамдык кызыкчылыктарын коргоо боюнча адистештирилген органдардын ишмердүүлүгүндө мыйзамдын аткарылышына көзөмөлдү мезгил-мезгили менен ишке ашырып туруу.
Прокурорлордун өспүрүмдөрдүн укук бузуулары жана көзөмөлсүздүгү жөнүндө адистештирилген органдар тарабынан кароо иштерине катышуусун, анын ичинде жашы жетпеген баланы окуу-тарбия мекемесине жөнөтүү жөнүндө иштердин сот тарабынан каралышында милдеттүү түрдө катышуусун камсыз кылуу.
- 11.3. Жашы жетпегендер тарабынан жасалган кылмыштарды териштирүүдө Кыргыз Республикасынын ЖПКнын 44-бабынын талаптарынын аткарылышына, ошондой эле жабыркоочу болуп балдар эсептелген кылмыштарды териштирүүдө прокурордук көзөмөлдү күчөтүү. Бул категориядагы иштерге

кылмыш ишин козгоодон баш тартуунун же аларды токто-туунун мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүү.

Берилген ыйгарым укуктардын алкагында адам сатуудан, сексуалдык жана коммерциялык эксплуатациянын башка түрлөрүнөн жапа чеккен балдардын укуктарын, алынган маалыматтын купуялуулугун жана мыйзам тарабынан караштырылган коопсуздук чараларын колдонуу менен калыбына келтирип дарылоо укуктарын сактоону камсыз кылуу.

- 12.1. Аларга гумандуулук принциптеринен мамиле кылуудан, аларды түзөтүүгө карата жеке мамиледен жана кылмыш жоопкерчилигин дифференциациялоодон келип чыгуу менен, жашы жетпегендердин кылмыштарынын алдын алуу жөнүндө мыйзамдардын аткарылышын натыйжалуу көзөмөлгө алууну уюштуруу. Жашы жетпегендерди жоопкерчиликке тартуу менен байланышкан бардык аракеттерде алардын купуялуулугун камсыз кылуу.
- 12.2. Жашы жетпегендердин кылмыштары жөнүндө иштер боюнча биринчи инстанциянын сотунда мамлекеттик айыптоо шаардык жана райондук прокурордун өзү же алардын орун басарлары тарабынан колдоого алынуусу керек. Мамлекеттик айыптоочулардын сот отурумдарында табылган камкордук жана көзөмөлдүк, социалдык коргоо органдарынын, ички иштер органдарынын адистештирилген органдарынын, жашы жете электердин укук бузууларынын алдын алуу боюнча бөлүмдөрүнүн, окуу жайларынын жана коомдук уюмдардын иштериндеги кемчиликтерди жана каталыктарды жооп кайтаруусуз калтырбоосу. Зарыл болгон учурларда өспүрүмдөрдүн жана алардын айынан балдар жасоого мүмкүн болгон адамдардын кылмыш жасоосуна өбөлгө түзүүчү конкреттүү жагдайларды көрсөтүү менен жеке аныктама чыгарылгандыгы жөнүндө маселени сот алдында коюусу.
13. Кыргыз Республикасынын Жаза-аткаруу кодексинин талаптарын эске алуу менен, тарбиялоочу колонияларда жаза өтөөчү жашы жете элек соттолгондордун билим алууга, кесиптик даярдыкка, мыйзамда караштырылган башка со-

циалдык коргоолорго укуктарынын сакталышына туруктуу көзөмөлдү орнотуу.

Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун 2013-жылдын 5-апрелиндеги № 25 «**Кылмыштарды ачууда жана териштирүүдө прокурордук көзөмөлдөөнү уюштуруу жөнүндө**» буйругунун 4-пунктуна ылайык, прокурорлордон төмөнкүлөр талап кылынат:

Жашы жетпегендер, баарыдан мурда уюшулган топтор тарабынан жасалган кылмыштар жөнүндө иштер боюнча тергөөнүн сапатын жогорулатууга өзгөчө көңүл буруу.

Жашы жетпегендерди мыйзамсыз кармоо, негизсиз кылмыш жоопкерчилигине тартуу, камакка алуу фактыларын практикадан алып салуу, ар бир мыйзам бузулган учурга принципиалдуу баа берүү. Өспүрүмдөргө карата кылмыш иштерин тергөөдө укуктардын, милдеттердин жана бардык процесстик өзгөчөлүктөрдүн катуу сакталышын камсыз кылуу.

Камакка алуу түрүндөгү тыюу салуу чараларын тандоо жөнүндө соттор алдында иш козгоого макулдук берүү тууралуу маселесин кароодо прокурордун өзүнүн кылмыш ишинин материалдарын кылдат изилдөө менен жашы жетпегендерди суракка алууну жүргүзүүсү.

Прокурорлор жашы жетпегендерди тарбиялоочу колонияларда соттолгондорду кармоонун шарттарына өзгөчө көңүл буруулары керек.

Ошентип, тарбиялоочу колонияларда негизинен 14 жаштан 18 жашка чейинки жашы жетпеген адамдар кармалышат. Мыйзамда белгиленген гана учурларда соттолгондорду алардын жашы жеткенден кийин тарбиялоочу колонияларда калтыруу маселеси чечилет. Кыргыз Республикасынын ЖАКнын 110-беренесине ылайык, он сегиз жашка чыккан соттолгондор, эреже катары, тарбиялоочу колонияларда, бирок, алар жыйырма бир жашка чыкканга чейин гана калтырылат.

Жашы жеткен соттолгон адамды, соттолгон адам түзөлүү жолуна түшкөн шартта аны түзөтүүнүн натыйжаларын бекемдөө үчүн тарбиялоочу колонияларда калтырышат. Мында соттолгон адамды түзөтүү колониясына которгондо аны түзөтүү мүмкүндүктөрү

азая турган жагдай эске алынат, анткени ал кыйла чыдамдуу антисоциалдык касиеттерге ээ болгон соттолгон чоң кишилердин түзүлгөн социалдык-криминогендик чөйрөсүнө туш келет. Жашы жеткен соттолгон адамга, соттолгон адамды тарбиялоо процессинин, жалпы билим берүүнүн, же аны кесиптик даярдоонун үзгүлтүксүздүгүнүн бузулушу тескери таасирин тийгизиши мүмкүн.

Он сегиз жашка чыккан соттолгон адамды тарбиялоочу колонияда калтыруу прокурор тарабынан санкцияланган колониянын начальнигинин токтому боюнча ишке ашырылат, бул жаза өтөө тартибинин маанилүү маселесин чечүүдө мыйзамдын так сакталышын ылайыктуу контролго алууну камсыз кылат.

Балдар үчүн жабык мекемелерде кыйноо жана ырайымсыз мамиле кылуулар табылган учурда тергөө жүргүзүүдө жана сот адилеттигин ишке ашырууда кыйноолордун курмандыктары болгон балдар жана күбө-балдар менен иштөөнүн өзгөчөлүгү көңүлгө алынууга тийиш. Балага кошумча кыйынчылыктарды түзүүдөн качуу үчүн, сурамжылоо, суракка алуу жана башка тергөө аракеттери баланы сыйлоо анын кызыкчылыктарын ар тараптуу изилдөө эске алынган шартта мындай аракеттерди кылган, даярдыгы бар адистер тарабынан жүргүзүлүүгө тийиш. Жаш курагы сот акыйкатыгына жөнөтүү процессинде толук өлчөмдө катышууга бала укугун ишке ашырууга тоскоол болбошу керек. Эгерде баланын жаш курагы жана бойго жетүүсү ага ачык жана деталдуу көрсөтмөлөрдү берүүгө мүмкүндүк берсе, кайсы болбосун балага мамиле кылуу, суракка алынууга боло турган жана жаш курагына байланыштуу гана анын көрсөтмөлөрү жараксыз же анык эмес деп эсептелбей турган, жөндөмдүү күбө менен ишке ашууга тийиш.

«Билим берүү жөнүндө Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 33-беренесин жана «Балдар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын кодексин бузуп, тарбиянын өзгөчө шарттарына муктаж болгон балдар үчүн атайын мектептерге соттун чечимисиз жөнөтүлгөн жашы жетпегендердин бузулган укуктарын калыбына келтирүү үчүн мыйзамда караштырылган бардык чараларды кабыл алуу зарыл. Жашы жетпеген тарбиялануучулардын атайын мектептерде болуусунун мыйзамдуулугун дайыма текшерип туруу керек. Кайсы болбосун типтеги интернаттык мекемелерде кыйноолорду колдонуу жана ырайымсыз мамиле кылуу факты-

лары жөнүндө ар бир кайрылуу боюнча натыйжалуу териштирүү жүргүзүүнү камсыз кылуу керек.

Ата-энелик укуктарын чектөө же ажыратуу жөнүндө доолорго өзгөчө көңүл буруу керек. Ошентип, Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун 2012-жылдын 11-декабрындагы №2 «Жашы жетпегендер жөнүндө мыйзамынын аткарылышын прокурордук көзөмөлдөөнү уюштуруу жөнүндө» буйругуна ылайык, прокурор алдын алуу тутумунун органдары жана мекемелери, алардын кызмат адамдары тарабынан кароосуз жана көзөмөлсүз калган балдарды, социалдык коркунучтуу абалда турган үй-бүлөлөрдү табуу жөнүндө мыйзамдын талаптарынын сөзсүз аткарылышына, ошондой эле алар тарабынан балдардын укуктарын коргоо жана калыбына келтирүү үчүн компетенттүү органдарга бул жөнүндө маалымдоо милдеттеринин сакталышына жетишүүгө милдеттүү.

Жайында болбогон үй-бүлөлөрдөн балдарды алууну демилгелөөнү кийинкиге калтырууга болбой турган учурларда, зарыл болгондо сотторго арыз берүү керек.

Ата-энелик укуктардан ажыратуу, ата-энелер, ошондой эле балдар үчүн олуттуу укуктук зыяндарды алып келет. Бул, ата-энелик укуктарынан ажыратууга ата-энесинин (алардын бирөөнүн) жүрүм-турумун жакшы жагына өзгөртүүгө мүмкүн болбой калган учурда гана жол бериле тургандыгын билдирет. Ошондой эле ата-энелик укуктарын ажыратуу сот тартибинде гана жүргүзүлө тургандыгын көңүлгө алуу зарыл. Соттон башка эч кандай мамлекеттик орган ата-энелик укуктардан ажыратуу жөнүндө чечим чыгарууга укуксуз.

Ата-энелик укуктарын ажыратуу ар бир балага өзүнчө тиешелүү. Укуктары жана кызыкчылыктары ата-энелер тарабынан тебеленген баланы бөлбөстөн ата-энелик укуктардан ажыратууга болбойт. Ошондой эле али төрөлө элек балага карата укуктарды ажыратууга жол берилбейт.

Ата-энелик укуктарын ажыратуу ата-энелердин (алардын бирөөнүн) түшүнүп туруп жасаган жүрүм-турумунун натыйжасы болушу мүмкүн. Эгерде алардан көз карандысыз себептер менен (оор психологиялык оору, терең кем акылдык, майыптуулук ж.б.у.с.) өз аракеттерин жана жасаган иштерин акыл эстүүлүк менен башкара албаса, анда жалпы эреже боюнча аларды ата-

энелик укуктардан ажыратууга болбойт. Ошентип, ата-энелердин күнөөсүнүн болушу, ата-энелик укуктарын ажыратуунун милдеттүү шарттарына кирет. Күнөөлөрү жок болгон учурда сот боюнча¹ ата-энелик укуктарын чектөө, же баланы ата-эненин багуусунан ажыратылган² катары орноштуруу колдонулат.

Ата-энелери ажыратылууга мүмкүн болгон ата-энелик укуктар деп, балдардын жашы толгонго чейинки аларга таандык болгон укуктарды, атап айтканда: аларды тарбиялоого, алардын кызыкчылыктарын коргоого, башка жактардан аларды сурап алууга, баланы багып алууга макулдук берүүгө укукту түшүнүү керек.

Ата-энелер же алардын бири төмөнкү негиздемелер³ боюнча ата-энелик укуктарынан ажыратылышы мүмкүн:

1. Эгерде ата-энелер ата-энелик милдеттенмелерди аткаруудан баш тартса, анын ичинде алимент төлөөдөн өчөшүп баш тартса. Ата-энелик милдеттенмелерди аткаруудан баш тартуу системалуу, б. а. көп жолу ата-энелик милдеттенмелерди аткарбагандыкты, ал кандайча түшүндүрүлбөсүн, балдарга кам көрүүнүн жоктугун (эмизбей коюшат, керектүү кийим-кечек, медициналык жардам менен камсыз кылышпайт, бир сөз менен айтканда, баланын турмуштук маанилүү керектөөлөрүн канааттандыруу үчүн эч нерсе жасашпайт) божомолдойт. Көпчүлүк учурда ачкадан, сууктан, оорудан жапа чеккен балдарга карата көңүл кош мамиле кылуу, аларды тарбиялоонун шарттарына же өзүнүн жүрүм-туруму менен баланын инсандыгын чиритүүчү, бузуучу шарттар (баланын көзүнчө мас болуу, өзүнүн бузукулук иштерине баланы түздөн-түз күбөгө айландыруу) менен айкалышат.

Мыйзам⁴ ата-энелик милдеттенмелерди аткаруудан баш тартуунун ар түрдүүлүгү катары алимент төлөөдөн өчөшүп баш тартууну бөлүп көрсөтөт. Алимент төлөөдөн, өз балдарын материалдык колдоодон баш тартууга дайыма умтулуусуна ынануу жетишерлик болот. Бирок, эгерде ата-эне объективдүү себептер

¹ КРнын Үй-бүлөлүк кодексинин 78-беренеси.

² КР Балдар ж-дө Кодекси 43-бер.

³ КРнын Үй-бүлөлүк кодексинин 74-беренеси.

⁴ КРнын Үй-бүлөлүк кодексинин 74-беренеси.

боюнча алимент төлөй албаса, ушул белги боюнча аны ата-энелик укуктарынан ажыратууга негиз жок.

2. Эгерде алар жүйөсүз себептер менен өз баласын төрөт үйүнөн (бөлүмүнөн), же башка дарылоочу мекемеден, тарбия берүүчү мекемеден, калкты социалдык коргоо мекемесинен же ушуга окшогон башка мекемелерден чыгарып алуудан баш тартышса. Мында ушундай баш тартуу сот тарабынан таанылган жүйөлүү себеп (оор оору, майыптык, кандай болбосун жашай турган турак жайдын жоктугу) деп таанылбай тургандыгы эске алынат. Ата-энелердин (алардын бирөөнүн) тиричилик шарттарынын оор экендиги фактысынын өзү ар бир конкреттүү жагдайда сын баа берүүгө жатат. Андан тышкары, бардык учурда ата-энелер (алардын бирөө) мыйзам менен белгиленген кандайдыр бир жеңилдиктерге ээ экендигин эске алуу керек.
3. Эгерде алар өздөрүнүн ата-энелик укуктарын кыянаттык менен пайдаланышса. Ата-энелик укуктарын кыянаттык менен пайдаланууну ар кандай формада түшүндүрүүгө болот, мисалы, баланын билим алуусун кыйындатуучу же мүмкүн эмес кылуучу шарттардын түзүлүшү; аны алкогольдук ичимдиктерди, баңгизаттарын колдонууга үйрөтүү, кылмыш жасоодо, кылмыш жолу менен киреше табууда жашы жете элек баланы пайдалануу. Кайсы учурда болбосун ата-энелик укуктарын кыянаттык менен пайдаланууну, эреже катары, бир эле жолку мүнөзгө ээ эмес, ата-эненин бүтүндөй бир катар жоруктарында жана аракеттеринде көрүнөт.
4. Эгерде балага ырайымсыз мамиле кылса. Ырайымсыз мамиле денесине жана психикалык жактан зомбулук көрсөтүүдөн турат. Биринчи учурда сөз уруп-согуулар, кандай болбосун жол менен денесине жаракат келтирүү жөнүндө болушу мүмкүн. Психикалык зомбулук коркутуулар, коркуу сезимин жаратуулар, баланын кандай болбосун эркин басуу менен түшүндүрүлөт. Баланын калыптана элек инсандыгы үчүн өзгөчө коркунуч болуп, анын жыныстык кол тийбестигине кол салуу эсептелет.

5. Эгерде ата-энелер өнөкөт алкоголизм жана баңгилик менен ооругандар болуп эсептелишсе. Өнөкөт алкоголизм же баңгилик адамдын эрк чөйрөсүнүн толук бузулушу менен айкалышкан оор оорулардын катарына кирет. Бирок бул оорулардын өзү бала үчүн өзгөчө коркунуч жаратат. Ата-энелери өнөкөт алкоголиктер болгон үй-бүлөдө көпчүлүк учурда балдар ачка калат, эң зарыл нерселерге ээ боло алышпайт, аларды эч ким карабайт, алар эрксизден өзүнө начар үй-бүлөлүк атмосфераны сиңиришет, ошондон улам нравалык жана дене жактан бүлгүнгө учурашат. Өнөкөт алкоголизмдин коркунучтуулугу, анын абалы, эреже катары, ата-энелик укуктарынан ажыратуунун бардык башка негиздеринин келип чыгышынын биринчи себеби катары кызмат кылгандыгында турат. Өнөкөт алкоголизмдин бар экендиги тиешелүү медициналык корутунду менен тастыкталууга тийиш.
6. Эгерде ата-энелер өз балдарынын жашоосуна же ден-соолугуна каршы, же жубайынын жашоосуна же ден-соолугуна каршы билип туруп кылмыш жасашса. Анын ата-энелеринин баланын жашоосуна же ден-соолугуна каршы билип туруп (түшүнүп туруп, максатка багыттуу) кылмыш жасоосу кыйла оор жана коомдук коркунучтуулардын катарына кирет. Сөз өлтүрүү үчүн кол салуу, өзүн-өзү өлтүрүүсүнө жеткирүүгө умтулуулар, оор дене жаракаттары, уруп-согуулар, катуу кыйноолор, жыныстык жугуштуу ооруларды жугузуулар, зордуктоолор, жыныстык жетиле элек өз баласы менен жыныстык катнашууга баруулар, өзүнүн жашы жете элек балдарына карата бузук аракеттери, аларды коркунучта калтыруулар ж.б. жөнүндө жүрүп жатат. Мындай түрдөгү кылмыштарды жасаган адам ата-энелик укуктардын жана милдеттердин ээси болушу, өзүнүн жашы жете элек балдарынын укуктарын коргоосу, алардын кызыкчылыктарын көрсөтүшү мүмкүн эмес. Бирок ушул негиздер менен ата-энелик укуктарынан ажыратуу соттун өкүмү бар болгон учурда гана болушу мүмкүн.

Балага түздөн-түз анын жашоосуна жана ден-соолугуна каршы багытталган кылмыштык аракеттер гана зыян келтире албайт. Ал кылмыштын объектиси жубайынын, б. а. баланын башка ата-

энесинин жашоосу жана ден-соолугу болуп калган учурда дагы жапа чегиши мүмкүн. Мындай учурларда жашы жетпеген балага анын жакын адамынын жашоосуна жана ден-соолугуна каршы атайын жасалган ар кандай кылмыш коркунуч келтирбестен, бар болгону дене жаракаттары, өлтүрүү жана зордуктоо коркунуч келтирет.

Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинин 74-беренесинин мааниси боюнча ата-энелик укуктардан ажыратуу үчүн кылмыш сөзсүз түрдө баланын көзүнчө жасалышы керек эмес. Бирок бул жерде дагы күнөөлүүгө карата өкүмдүн болуусу зарыл.

Доо арызы менен кайрылуу үчүн доонун негиздерин тастыктоо үчүн зарыл болгон далилдердин чөйрөсүн аныктоо боюнча, терең ойлонулган иштин, жоопкерге (жоопкерлерге) карата прокурордун талабын негиздеген жана доого алардын каршылыгын четке каккан тиешелүү далилдик материалдардын жок кылынган фактысы болуш керек. Бул бөлүктөгү прокурордун ишмердиги, эгерде ал иштин негиздеринин фактыларынын курамын туура аныктаса гана, натыйжалуу болот.

Далилдер катары жазуу жүзүндөгү жана буюмдай далилдер, күбөлөрдүн көрсөтмөлөрү, эксперттердин¹ корутундулары пайдаланылышы мүмкүн.

Далилдерди аныктоодо жана топтоодо прокурор далилдердин² тийиштүүлүгүнүн жана далилдерге жол берилгендиктин эрежелерин жетекчиликке алууга тийиш.

Далилдөөчү материалдарды топтоодо «Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы ага берген ыйгарым укуктарды пайдалануу менен, прокурор төмөнкүлөргө укуктуу:

а) ишканалардан, мекемелерден, уюмдардан тиешелүү документтерди талап кылууга;

б) кызмат адамдарын жана жарандарды чакырууга жана алардан алардын жашы жетпеген балдарын тарбиялоо боюнча милдеттенмелердин ата-энелер тарабынан ылайыксыз аткарылгандыгы боюнча жазуу жүзүндө түшүндүрмөлөрдү талап кылууга.

¹ КР ЖПКсынын 59-бер.

² КР ЖПКсынын 63, 64-бер.

Прокурор жоопкер катары тартууга ниеттенген жарандардан түшүндүрмөлөрдү алуу, сотко чейин алардын каршылыктарын текшерүүгө, тиешелүү далилдөөчү материалдарды топтоого мүмкүндүк берет.

Күбөлөрдүн түшүндүрмөлөрүн талдоо менен, кайсы конкреттүү жагдайларды (фактыларды) алар тастыктоосу же четке кагуусу мүмкүн экендигин аныктоо маанилүү. Текшерүүнүн жүрүшүндө жазуу жүзүндөгү далилдерди топтоо менен, тигил же башка документтерге коюлган талаптардын сакталышын (ыйгарым укуктуу адамдын кол койгондугун, тиешелүү мөөрдүн басылгандыгын ж.б.) текшерүү керек.

Ата-энелик укуктарынан ажыратуу жөнүндө иштер боюнча доо негиздеринин далилдерине төмөнкүлөр кирет: балдардын туулгандыгы тууралуу күбөлүктөрү (же күбөлүктөрдүн көчүрмөлөрү), балдардын жашоо шарттарын текшерүүнүн актылары, билим берүү бөлүмдөрүнүн, камкорчулук жана көзөмөлчүлүк органдарынын, жашы жетпегендердин иштери боюнча комиссиянын корутундулары, ички иштер органдарынын протоколдору, тергөө органдарынын токтомдору, сот өкүмдөрүнүн көчүрмөлөрү, ата-энелерге мүнөздөмөлөр, ата-энелери өнөкөт алкоголизмден же баңгиликтен жапа чеккендиги тууралуу медициналык мекемелердин маалым каттары.

Ата-энелик укуктарынан ажыратуу жөнүндө иштерди кароодо алименттерди төлөтүү жөнүндө маселе чечилгендиктен, сотко жөнөтүлүүчү материалдарга, уюм тарабынан кармалып калуучу киреше салыгын чыгарып салуу менен, жоопкердин орточо айлык акысынын суммасы жөнүндө маалым катты тиркөө зарыл.

Доонун сапаттуу даярдалышы маанилүү өлчөмдө анын кызыкчылыгына доо көрсөтүлүп жаткан адам, ошондой эле жоопкерлер жана башка кызыкдар болгон адамдар прокурор тарабынан канчалык туура аныктагандыгынан көз каранды.

Ата-энелик укуктарынан ажыратуу жөнүндө иштер боюнча прокурор бул сөздүн процесстик маанисинде доогер болуп эсептелет. Доо талаптарын ал жашы жетпеген балдардын кызыкчылыктарында көрсөтөт. Бул категориядагы иштер боюнча жоопкерлер болуп ата-энелер же алардын бири эсептелет. Эгерде ата-эне-

лердин бири баланы тарбиялоого алууну кааласа, анда ал экинчи ата-эненин ата-энелик укуктарынан ажыратууда доогер катары чыгат.

Мында ата-энелик укуктарынан ажыратуу жөнүндө доолор асырап ала тургандарга жана факт жүзүндө баланы тарбиялап жаткан, бирок анын туулгандыгы тууралуу жазууда ата-энеси катары көрсөтүлбөгөн адамдарга карата берилиши мүмкүн эмес экендигин көңүлгө алуу керек.

Камкорчуну (көзөмөлчүнү) баланы тарбиялоого карата ак ниет эмес мамилеге байланыштуу милдеттенмелерди анын аткаруусунан четтетүү жөнүндөгү маселе сот тарабынан эмес, камкорчу жана көзөмөлчү органдар тарабынан чечилет.

Эгерде камкордук көрүү (көзөмөлдөө) боюнча милдеттенмелерден четтетилген адам баланы берүүдөн баш тартса, ага карата баланы кайтып алып коюу¹ жөнүндө доо коюлат.

Доо арызынын формасы жана мазмуну Кыргыз Республикасынын ЖКнын 132 беренесинде караштырылган талаптарга ылайык келүүгө тийиш.

---

¹ КРнын Үй-бүлөлүк кодексинин 84-бер.

5. Кыйноолорду колдонуу жөнүндө арыздарды жана билдирүүлөрдү кароонун өзгөчөлүктөрү

5.1. Прокуратура органдарында кыйноолорду колдонгондугу жөнүндө жарандардын кайрылууларын кабыл алууну жана кароону уюштуруу

Прокуратура органдарында жарандарды кабыл алуу «Кыргыз Республикасынын прокуратура органдарында жарандарды кабыл алууну уюштуруу эрежелерине» ылайык ишке ашырылат.

Жарандарды кабыл алуу Кыргыз Республикасынын Башкы прокурору, анын орун басарлары, Башкы прокуратуранын түзүмдүк бөлүмдөрүнүн начальниктери, облустардын, Бишкек жана Ош шаарларынын, райондордун (шаарлардын) прокурорлору, аскердик, адистештирилген прокурорлор жана алардын орун басарлары тарабынан «Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө» жана «Жарандардын кайрылууларын кароонун тартиби жөнүндө» мыйзамдарга, ушул маселелерди жөнгө салуучу Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун буйруктарына, буйрутмаларына ылайык бекитилген график менен жүргүзүлөт.

Жарандарды кабыл алуунун, ыкчам жумушкерлердин кезметтеринин графиктери, арыздардын үлгүлөрү, кабыл алууну ишке ашыруучу адамдын кызмат орунун, кабыл алуу күнүн жана убактысын көрсөтүү менен, прокуратура органдарынын имараттарында, алар менен таанышууга жарандардын эркин жетүүсүн камсыз кылган жерлерде илинет.

Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасында жарандарды кабыл алуу Кыргыз Республикасынын Башкы прокурату-

расынын Жарандарды документтер менен камсыз кылуу жана кабыл алуу бөлүмү тарабынан күн сайын (ишемби жана жекшемби күндөрүнөн тышкары) ишке ашырылат. Облустардын, Бишкек жана Ош шаарларынын, аскердик, адистештирилген, райондук (шаардык) прокуратураларында – кезметчи прокурорлор тарабынан ишке ашырылат.

Колдонулуп жаткан мыйзамдардын бузулушу, анын ичинде кыйноолорду колдонуу фактылары боюнча маселелери менен кайрылуулар үчүн жарандарды кабыл алуу так уюштурулууга тийиш. Облустардын, Бишкек жана Ош шаарларынын, аскердик, адистештирилген, райондук (шаардык) прокурорлоруна жана алардын орун басарларына жарандардын кайрылуулары жана кабыл алуулар менен иштөөнүн уюштурулушуна жоопкерчилик жүктөлөт.

Дем алыш жана майрам күндөрү кабыл алуунун тартиби график түзүү жана аны прокуратура органдарынын имараттарына, жарандардын аны менен таанышуусу үчүн эркин жетүүнү камсыз кылуучу жерлерге илүү менен, тиешелүү прокуратуранын жетекчиси тарабынан белгиленет.

Документтерди иштеп чыгуунун ыкчамдыгы жана кыймылдын тактыгы прокурордук же тергөөлүк чечимди кабыл алуу үчүн зарыл болгон маалыматты алуунун тездигине көз каранды. Ошондуктан прокуратуранын канцеляриясынан алынган документтердин конкреттүү аткаруучуга чейин өтүү мөөнөтүн минимумга чейин кыскартуу менен, документ жүгүртүүнү рационалдуу уюштурууга чоң көңүл буруу зарыл.

Документтер менен иштөөнүн тартиби Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын 04.08.05-ж. №16/7 буйругу менен бекитилген «Кыргыз Республикасынын прокуратура органдарындагы иш кагаздар боюнча нускама» (мындан ары – Нускама) менен жөнгө салынат.

Кыргыз Республикасынын прокуратура органдарында иш кагаздарын жүргүзүү мамлекеттик (расмий) тилде жүргүзүлөт. Жогору турган прокуратурада иш кагаздарын жүргүзүүнү жалпы жетектөөнү анын жетекчилеринин бири ишке ашырат. Түзүмдүк бөлүмдөрдө, райондук (шаардык) прокуратураларда иш кагаздарын жүргүзүүнү уюштурууга жоопкерчилик ушул бөлүмдөрдүн

жана прокуратуралардын жетекчилерине жүктөлөт. Алар Нусканын талаптарын кызматкерлердин изилдөөсүн камсыз кылышат жана анын аткарылышына контролду ишке ашырышат.

Кыргыз Республикасынын ЖПКнын 151-беренесине ылайык, кылмыш жөнүндө жарандардын арызы оозеки же жазуу жүзүндө болушу мүмкүн. Жазуу жүзүндөгү арыздар протоколго киргизилип, арыз ээси, арызды кабыл алган кызмат адамы (тергөөчү, прокурор) тарабынан кол коюлат. Протокол арыз ээси, анын жашаган жана иштеген жери жөнүндө маалыматтарды камтууга тийиш. Арыз ээси билип туруп жалган кабарлоосу үчүн кылмыштык жоопкерчиликке тартылаары тууралуу эскертилет, ал жөнүндө протоколдо белги коюлуп, ал арыз ээсинин кол тамгасы менен күбөлөндүрүлөт.

Кыргыз Республикасынын ЖПКнын 155-беренесине ылайык, алгач текшерүү органы, тергөөчү жана прокурор кайсы болбосун жасалган же даярдалып жаткан кылмыш жөнүндө арызды же кабарлоону кабыл алууга, каттоого жана карап чыгууга милдеттүү. Арыз ээсине кабыл алынган кылмыш тууралуу арызды же кабарлоону каттоо жөнүндө, арызды же кабарлоону кабыл алган адамы, каттоо убактысын көрсөтүү менен документ берилет. Кылмыш тууралуу арызды же кабарлоону кабыл алуудан негизсиз баш тартуу Кыргыз Республикасынын ЖПКнын 131, 132 беренелеринде белгиленген тартипте прокурорго же сотко даттанылышы мүмкүн.

Жарандардын арыздарын каттоодон кийин ал прокуратура кызматкерлеринин ортосунда бөлүштүрүлгөн милдеттенмелерге ылайык аткаруучуга өткөрүлүп берилет. Кыйноо жөнүндө жарандардын арыздары, эреже катары, прокуратура органдарынын тергөөчүлөрүнө берилет. Зарыл болгон учурларда текшерүүлөрдү прокурорлордун жардамчылары дагы өткөрө алышат.

Кыргыз Республикасынын ЖПКнын 153 беренесине ылайык, уюмдун кызмат адамынын кабарлоосу жазуу түрүндө болууга тийиш. Кабарлоого кылмыш жасоонун жагдайларын тастыктоочу документтер жана башка материалдар тиркелиши мүмкүн.

2014-жылдын 9-декабрында Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлиги тарабынан Стамбул протоколун практикада жайылтуу максаттарында № 649 «Кыргыз Республикасында зомбулуктарды кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адам-

герчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн майнаптуу медициналык документтештирүү боюнча практикалык колдонмону бекитүү жөнүндө» буйрук чыгарылган, анда башка формалар менен катар ошондой эле зомбулук/кыйноо жана ырайымсыз мамиле боюнча адамдардын саламаттыкты сактоо органдарына кайрылуусунда (келип түшүүсүндө) саламаттыкты сактоо уюмдарынын прокуратура органдары жана Кыргыз Республикасынын ички иштер органдары менен өз-ара аракеттешүүсүнүн тартиби жөнүндө Нускама бекитилген.

Бул Нускамага ылайык:

Прокуратура органдарынын жана ички иштер органдарынын жетекчилери, ыкчам кезметчилери жана башка тиешелүү кызмат адамдары төмөнкүлөрдү камсыз кылат:

- 1) зомбулук/кыйноо жана ырайымсыз мамиле кылуу боюнча саламаттык сактоо уюмдарынан кабарлоолорду Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын жана ИИМдин регламенттелүүчү буйруктары менен караштырылган эсептик-каттоо документтеринде кабыл алууну жана каттоону;
- 2) соттук медициналык, психиатриялык, психологиялык экспертизаларды кечиктирбестен дайындоону;
- 3) зарыл болгон учурда «Күбөлөрдүн, жапа чеккендердин жана жазык сот өндүрүшүнүн башка катышуучуларынын укуктарын коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамында караштырылган зомбулук/кыйноо жана ырайымсыз мамиле кылуу боюнча кайрылган адамдардын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча чараларды кабыл алууну;
- 4) Жазык-процесс кодексине жана Кыргыз Республикасынын ченемдик-укуктук актыларына ылайык, зомбулук/кыйноо жана ырайымсыз мамиле кылуу жөнүндө кабарлоолорду текшерүү боюнча кечиктирилбес ыкчам-издөө жана башка иш-чараларды жүргүзүүнү.

Кыйноо жана ырайымсыз мамиле кылуу жөнүндө кабарлоолорду териштирүүдө прокуратура органдары мамилелердин жана жазалоонун кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркын басмырлоочу түрлөрүн натыйжа-

луу териштирүү жана документтештирүү боюнча колдонмосунун (Стамбул протоколунун) жоболорун көңүлгө алышат.

Прокуратура органдарынын жана ички иштер органдарынын ишмердүүлүк аймагында жайгашкан саламаттык сактоо уюмдарына башка райондордун жана облустардын аймагынан зомбулук/кыйноо жана ырайымсыз мамиле кылуу боюнча адамдардын кайрылуу (түшүү) учурунда, прокуратура органдарынын жана ички иштер органдарынын жетекчилери ушул Нускаманын 14-пунктунун талаптарын аткарууну, материалдарды аймагы боюнча андан ары өткөрүп берүү менен камсыз кылышат.

Саламаттык сактоо уюмдары тарабынан прокуратура органдарына же ички иштер органдарына жаңылыштык менен жиберилген зомбулук/кыйноо жана ырайымсыз мамиле жөнүндө маалымат мындай кабарлоону кабыл алган орган тарабынан кечиктирилбестен тергөөгө караштуулугу боюнча башка органга кайра жөнөтүлөт.

5.2. Текшерүү иш-чараларын өткөрүү жана процесстик чечимди кабыл алуу

Жазык-процесстик мыйзам кылмыштар жөнүндө келип түшкөн арыздар жана кабарлоолор боюнча кылмыш ишин козгоо стадиясында кабыл алынуучу процесстик чечимдердин толук тизмесин берет:

- кылмыш ишин козгоо жөнүндө,
- кылмыш ишин козгоодон баш тартуу жөнүндө,
- арыздарды же кабарлоолорду ведомствого караштуулугу боюнча өткөрүп берүү жөнүндө.

Кабыл алынган процесстик чечимдин мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүүнүн объектилери болуп, тигил же башка процесстик чечимди кабыл алуу үчүн негиз болуп кызмат кылуучу бардык колдо бар материалдар, ошондой эле жазык-процесстик мыйзамда көрсөтүлгөн, мындай чечимди кабыл алууга укуктуу болгон кызмат адамдарынын аракеттери эсептеле тургандыгын эске алуу зарыл.

Ушуга ылайык текшерүүчү прокурордун алдында чогулган материалдарды жана кызмат адамдарынын аракеттерин ар тараптан талдап чыгуу жана ушуга байланыштуу маселелердин комплексин чечүү милдеттери турат.

Баарыдан мурда бул, саналып өткөн чечимдердин бирөөнү кабыл алууга түздөн-түз байланыштуу маселелер: кылмыш белгилерине көрсөтүүчү жетишерлик маалыматтардын, ошондой эле кылмыш иши боюнча өндүрүштү четтетүүчү жагдайлардын болушу же жоктугу, процесстик чечимди кабыл алган ылайыктуу субъектинин болушу, тиешелүү процесстик чечимдерди кабыл алууга карата себептердин же негиздердин болушу же жоктугу, белгиленген процесстик тартиптин жана форманын сакталышы. Көрсөтүлгөн маселелерди козгоочу мыйзам бузуулар прокурор тарабынан тиешелүү чечимдин сөзсүз түрдө жокко чыгарылышын алып келет.

Андан тышкары прокурордук текшерүүнүн предмети болуп ошондой эле төмөнкүлөр эсептелет: кабыл алынган чечимдердин мыйзамда белгиленген мөөнөттөрүнүн сакталышы, тергөөгө чейинки текшерүүнүн укук ченемдүүлүгү, толук тизменин сакталышы, процесстик чечимди кабыл алууга чейин мүмкүн болгон иш-чараларды өткөрүүнүн тууралыгы жана толуктугу (зарыл материалдарды талап кылуу, түшүндүрмөлөрдү алуу, окуя болгон жерди карап чыгуу, тиешелүү экспертизаларды дайындоо жана жүргүзүү, эксперттердин астында маселелерди коюу ж.б.), кылмыштын алдын алууга же бөгөт коюуга, кылмыштын издерин бекемдөөгө карата чараларды кабыл алуу, арыз ээсине кабыл алынган чечим жөнүндө кабарлоо, прокурорго ал чыгарылган учурдан тартып 24 саатын ичинде кылмыш иши козголгондугу жөнүндө токтомдун көчүрмөсүн жөнөтүү, арыз ээсине кылмыш ишин козгоодон баш тартуу жөнүндө токтомго карата даттануу укугун жана даттануунун тартибин түшүндүрүү.

Текшерүү иш-чараларын жүргүзүүдө мыйзам менен белгиленген он күндүк мөөнөттүн өзгөчөлүгүнөн келип чыгуу зарыл. Көрсөтүлгөн мөөнөт кылмыш жөнүндө кабарлоо боюнча иштин чоң көлөмү менен же үч күндүк мөөнөттө текшерүүнү бүткөрүүгө тоскоол болгон (текшерүү жүргүзгөн кызмат адамынын эркине көз каранды болбогон) колдон келгис жагдайлар менен акталышы мүмкүн.

Ошону менен бирге кылмыш ишин козгоо стадиясында чечим кабыл алуу үчүн мөөнөттөрдү белгилөө, ошондой эле кылмыштар жөнүндө кабарлоолор боюнча текшерүүлөрдү жүргүзүүгө укуктарды берүү чечимдерди кабыл алуу үчүн милдеттүү шарттар катары кабыл алынууга тийиш эмес.

Кылмыштын ачык белгилери бар болгон учурда кылмыш ишин козгоо жөнүндө маселе кечиктирилбестен чечилүүгө тийиш, мунун өзү анын ичинде кылмышкердин качып кетүүсүн, анын бетин ачуучу жагдайларын жашырууну, кылмыштын издерин жок кылууну, күбөлөргө, жапа чеккендерге тескери таасир тийгизүүнү болтурбоого тийиш.

Териштирүүнүн жүрүшүндө жеңил толукталуучу жана кошумча текшерүүлөрдү талап кылбаган кандайдыр бир маалыматтар жок болгон учурда, кылмыш ишин козгоо жөнүндө чечим кабыл алынганга чейин кылмыш жөнүндө кабарлоо боюнча текшерүү жүргүзүүнүн мыйзам менен белгиленген ыкмаларын жана каражаттарын эске алганда, кылмыштын курамынын бардык белгилерин белгилөө үчүн иштер жетишсиз болгон учурлар болот.

Жазык-процесстик мыйзамдардын ченемдеринен келип чыкпагандыктан, кылмыш жасаган адамдар жөнүндө маалыматтардын болушу менен, же «сот келечеги» деп аталган иштердин болушу менен кылмыш ишин козгоо стадиясында кабыл алынган процесстик чечимдин негиздемеси ылайыксыз болуп эсептелет.

Кыйноо жөнүндө жарандардын арыздарын текшерүүнүн жүрүшүндө Кыргыз Республикасынын ЖПКнын 165-беренесине ылайык, кылмыш *болгон жерди карап чыгуу жана экспертизаны дайындоо* сыяктуу тергөө аракеттерин жүргүзүү кылмыш иши козголгонго чейин дагы мүмкүн экендигин эске алуу керек. Ушуга байланыштуу, иштин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн, кыйноо жөнүндө арызды түздөн-түз алган тергөөчү же прокуратура кызматкери прокуратуранын жетекчисине айтуу менен, кечиктирбестен, зарыл болгон адистерди (криминалистерди, биологдорду ж.б.у.с.) тартып, окуя болгон жерге барууга жана карап чыгууну жүргүзүүгө укуктуу.

Арызды алгандан кийин ошол замат прокуратура органдарында соттук-медициналык экспертиза дайындалат, СМЭни дайындоо жөнүндө токтомдун көчүрмөсү акыркысын эксперттик мекемеге

төмөндөгүлөрдүн предметине жөнөтүү менен арыз ээсине тапшырылат:

- а) эксперттик изилдөө учурунда жапа чеккен адамдан кандай ден соолугуна келтирилген зыян табылган;
- б) эгерде эксперттик изилдөө жүргүзүү учуруна жапа чеккен адамдан ден-соолугуна келтирилген зыяндын белгилери табылбаса, жапа чеккен адамга алар тарабынан көрсөтүлгөн жагдайларда мыйзамсыз аракеттер колдонулган эмес деп эсептөөгө негиздин болушуна;
- в) эгерде жапа чеккен адамда ден соолугуна келтирилген зыяндын белгилери бар болсо, анда көрсөтүлгөн дене жаракаттарынын пайда болуусунун механизми кандай болушу мүмкүндүгүнө;
- г) жапа чеккен адам ден соолугуна келтирүүдө катуу ооруну сезишине;
- д) ден соолугуна зыян келтирүү табылганда – табылган зыяндын оордук даражасын аныктоо.

Эгерде тиешеси бар адамдар жапа чеккен адамга укукка каршы иш-аракет колдонулгандыгын жокко чыгарса, мындай учурда арыз ээсине жана тиешеси бар адамга карата, эксперттердин астында төмөнкүдөй суроолорду коюу менен, соттук-психологиялык экспертиза жүргүзүү керек:

- а) сыналуучу адам аны менен болуп жаткан окуяларды канчалык туура аңдоого жана көз алдына келтирүүгө жөндөмдүү;
- б) сыналуучу адам калп айтууга, оюнан чыгарып айтууга, жалган эскерүүлөрдү берүүгө шыктуулугунун белгилерин табы;
- в) сыналуучу адам изилденип жаткан окуяларды кабылдоонун жана баалоонун кандай жеке өзгөчөлүктөрүн табат.

Жапа чеккен адамга келтирилген нравалык азап чегүүлөрдүн даражасын аныктоо үчүн, эксперттердин астында төмөнкүдөй суроолорду коюу менен, акыркысынын соттук-психологиялык экспертизасын жүргүзүү керек:

- а) жапа чеккен адамга карата баяндалган аракеттер аны азап чегүүгө алып келдиби;

б) мындай жапа чегүүлөр жапа чеккен адамдын кандай жеке өзгөчөлүктөрүнө таасир этти;

в) бул жапа чегүүлөрдүн даражасы канчалык – бир аз, маанилүү, катуу, өзгөчө (өзгөчө катуу).

Кыйноолор, ырайымсыз жана ар-намысын басынтуучу мамилелер жана жазалоолор жөнүндө жарандардын кайрылууларын ийгиликтүү карап чыгуу үчүн, прокурорлор, тергөөчүлөр окуя болуп өткөн жерлерди карап чыгууда, окуя болгон жерде жапа чеккен адамдын канынын, денесинен башка бөлүп чыгарууларынын издеринин, кыйноолордун, ырайымсыз мамиленин жана жазалоонун мүмкүн болгон куралдарынын, башка жактардын болгондугунун издеринин (бут кийиминин издеринин, чегилген тамекинин калдыктарынын) бар экендигине өзгөчө көңүл буруу, зарыл болгон учурда жапа чеккен адамга сурамжылоо жүргүзгөндөн кийин аны окуя болгон жерди карап чыгууга тартуу керек.

Эгерде окуя болгон жерди ошол замат карап чыгууга мүмкүн болбосо, анда окуя болгон жерди кайтарууга алууну жана бөтөн адамдардын кирүүсүн чектөөнү камсыз кылуу зарыл. Окуя болгон жерде кыйноолордо колдонулушу мүмкүн болгон кандайдыр бир предметтер, издер табылса, окуя болгон жерди видеожазууга тартып алуу жана ага карата сүрөт таблица түзүү керек.

Текшерүүчү кыйноолордун колдонулушу жөнүндө арызды колдогон же четке каккан элементтердин бар же жок экендигине, ошондой эле ушундай түрдөгү туруктуу практиканын бар экендигин кайсы болбосун далилдерине көңүл бурууга тийиш.

Болжол менен кыйноо болуп өткөн окуя болгон жерди карап чыгууну жүргүзүүдө, төмөнкү эрежелерди сактоо зарыл:

- териштирүүгө алынган кайсы болбосун имарат же аймак, мүмкүн болгон далилдерди жоготуп коюунун алдын алуу үчүн, жабылууга тийиш. Айрым бир аймак териштирүү астына түшкөн катары аныкталгандан кийин, ага кирүүгө текшерүү үчүн ыйгарым укук берилген прокурорго (тергөөчүгө) жана анын кызматкерлерине гана уруксат берилет;
- буюм далилдер ылайыктуу түрдө чогултулууга, иштелип чыгууга, таңгакталууга, жарлыктар менен жабдылууга жана алардын булгануусунун, жасалмага аракеттердин жана жоголуусунун

алдын алуу максаттарында сактоого тапшырылууга тийиш. Эгерде болжолдоштурулган кыйноо салыштырмалуу жакында эле болгон болсо жана мындай далилдер жетишерлик болушу мүмкүн болсо, анда чогултуу, жарлыктар менен жабдуу жана денеден бөлүнүп чыккан кайсы болбосун суюктуктун табылган үлгүсүн (кан, сперма сыяктуулардын), чачтарды, булаларды ж.б. сактоо керек;

- кыйноо үчүн пайдаланылышы мүмкүн болгон бардык предметтер алынуусу жана сакталуусу зарыл;
- бардык табылган манжалардын тактарын кайрадан тартып алуу жана сактоо зарыл;
- болжол менен кыйноо болгон жерлерди же имараттарды масштаб менен аткарып жана алгачкы жасалган долбоорлордун жарлыгы менен жабдуу, анда имараттардын кабаттарынын жайгашуусу, ар кандай имараттар, кирүүлөр, терезелер, эмеректер, курчап турган аймак ж.б. сыяктуу ишке тиешеси бар болгон бардык майда-чүйдөлөрдү чагылдыруу зарыл;
- бул мүмкүн деп эсептелген жерде, карап чыгууну жүргүзүү учурунда тиешелүү деталдарды белгилөөгө же биринчи планга жылдырууга мүмкүндүк берүүчү атайын камеранын жардамы менен, кылмыш болгон жердин фотосүрөткө тартып алуу керек;
- ошондой эле кадимки камеранын жардамы менен кылмыш болуп өткөн жерлерди фотосүрөттөргө тартып, негативдерин сактоо жана кийин далил катары пайдаланууга мүмкүн болгон фотосүрөттөрдүн көчүрмөлөрүн көбөйтүү зарыл;
- жапа чеккен адамдын (өлүктүн) денесиндеги бардык майып болгон жана жаракат алган жерлерди, сызгычты жана түстөрдүн таблицасын пайдалануу менен, мындай жаракаттардын өлчөмүн жана олуттуулугун көрсөтүүгө мүмкүндүк болгондой кылып, түстүү фотосүрөттөрүн тартуу зарыл;
- болжолдоштурулган кылмыш болгон жерде турган бардык адамдардын маалыматтарын, анын ичинде алардын фамилияларын, аты-жөнүн, даректерин, телефон номерлерин жана

байланыш үчүн зарыл болгон башка маалыматтарды жазып алуу керек;

- эгерде мындай мүмкүндүк болсо, анда кыйноодон жапа чеккен деп болжолотулган адамдын бардык кийим-кечегин алуу, аны денесинен бөлүнгөн суюктуктардын болушуна жана башка дене бой боюнча далилдердин бар экендигине лабораторияда текшерүү керек;
- ошондой эле кыйноолорду колдонгондугу үчүн болжол менен жоопкерчиликке тартыла турган бардык адамдардын кийимдерин соттук экспертизага жөнөтүү зарыл;
- ишке тиешеси бар бардык жазуулар, кагаздар жана документтер далилдер жана колжазмасынын анализи катары пайдалануу үчүн сакталууга тийиш:
  - иш үчүн мааниге ээ болгон жазуу чагылдырылышы мүмкүн болгон видеобайкоо камералары болгон учурда, прокурор бул жазууну талап кылуусу зарыл. Эгерде ал мааниге ээ болсо, анда ал боюнча тиешелүү ишти аткаруу керек. Оң натыйжага жеткен учурда бул жазууну кылмыш иши козголгондон кийин буюмдай далил деп таануу керек;
  - арыз ээлеринин (жапа чеккендердин) кеңири жана толук түшүндүрмөлөрүн (көрсөтмөлөрүн) алуу керек;
  - күбөлөрдүн (башка кармалгандардын, камералаштардын, кайтаруунун жеке курамынын, ошондой эле тиешеси бар адамдардын түшүндүрмөлөрүн (көрсөтмөлөрүн) алуу керек;
  - зарыл болгон экспертизаларды дайындоо жана жүргүзүү (медициналык күбөлөндүрүүнү, башка эксперттердин же колдо болгон далилдер боюнча зарыл болгон окуяларды калыбына келтирүүгө жөндөмдүү адистердин корутундуларын алуу ж.б.);
  - болуунун мыйзамдуулугун (кармоонун негиздүүлүгүн), чыныгы убакыт режиминде чагылдырылган (видеокамералардын маалыматтары боюнча) анын укук коргоо органында (пенитенциардык мекемеде) болгон убактысын жана жагдайларын аныктоо;

- башка медициналык далилдер (кармоо, убактылуу кармоочу изолятордо жайгаштыруу жана ТКЖга которуу убагындагы медициналык күбөлөндүрүү актылары), эркинен ажырауунун медицина кызматтарынын башка документтери ж.б.

Кармалган же камакта турган жана укуксуз аракеттерге тиеши бар адамдар тарабынан болушу мүмкүн болгон кысымдардан корголбогон арыз ээлеринин далилдерин текшерүүдө, алар көрсөтмө берген шарттарды, анын ичинде көрсөтүлгөн адамдардын өз жашоосу, ден соолугу, бакубатчылыгы үчүн коркунучту жана аларга бөгөт коюу чараларын тандоону эске алуу керек. Зарыл болгон учурда, арыз ээсинин коопсуздугун камсыз кылуу максатында, аны убактылуу кармоочу изоляторго (УКИ) же башка аймактын же органдын тергөө изоляторуна (ТКЖ) которуу жөнүндө маселени чечүү сунушталат.

Аны медициналык күбөлөндүрүү же эксперттик изилдөө учурунда арыз ээсинин денесинде жаракаттардын жоктугу ага карата укукка каршы аракеттер колдонулбагандыгын билдирбейт, анткени аракеттер жабырлануучунун денесине же психикасына көзгө көрүнөөрлүк өзгөрүүлөрдү алып келбөөсү, же мындай өзгөрүүлөр изилдөө учурунда кетип билинбей калышы мүмкүн. Ушуга байланыштуу, мындай таасирлерде жапа чеккендер өздөрү сезгендерди канчалык деңгээлде баяндап бере алгандыгы, мындай таасир этүүлөр жөнүндө алар башка адамдарга айтып беришкенби, алар тарабынан баяндалгандардын аларга таасир этүүсүнүн мүмкүндүгүн алардын жүрүм-турумдары күбөлөндүрүп турарбы, мына ушулар чоң мааниге ээ болот. Эгерде жапа чеккендер аларга жогорку температурадагы ток менен ж.б. таасир эткендиги жөнүндө кабарлашса, мындай учурда алардын көрсөтмөлөрүн баалоого изилденүүчү көрсөтмөлөрдүн ишенимдүүлүгү жөнүндө корутунду чыгара ала турган адистин тартылышы мүмкүн.

Окуя болгон жерде аны карап чыгуу учуруна укукка каршы аракеттердин¹ белгилеринин жоктугу арыз берүүчүнүн көрсөтмөлөрүнүн ишенимсиздиги жөнүндө күбөлөндүрө албайт.

¹ Кыйноонун, ырайымсыз мамиленин жана жазалардын куралдары, күндүн жана таза абанын жетишине тоскоолдук кылуучу терезедеги жалюзи, желдетүүнүн бузулбай иштеши, канализация, жарык кылуу ж.б.

Мындай учурда көргөн адамдардын жана күбөлөрдүн чөйрөсүн кеңейтүү жана окуя болгон жерде имаратты кайра жабдуулардын жана оңдоп-түзөөлөрдүн издерин, предметтердин жана буюмдардын алынып салышын текшерип, окуя болгон жерге жапа чеккен адамды жана күбөлөрдү тартуу зарыл.

Жапа чеккен адамды сурамжылоодо укукка каршы аракеттердин колдонулгандыгы жөнүндө ал берген арыздан анын баш тартуусуна зордоп макул кылуу максаттарында ага кысым көрсөтүү болбогондугун, арыздан ал баш тартса ага чара колдонууну өзгөртүү убада кылынбагандыгын, медициналык жардам көрсөтүүнү токтотуу менен кыйла тар камерага аны которо тургандыгы, туугандарын кармай тургандыгы жана башка ага жагымсыз аракеттер менен коркутуулар болгондугун текшерүү керек.

Ооруксунтууга жана жапа чегүүгө багытталган укукка каршы жосундарды жасаган адамдын түз ниети жөнүндө, бул адамдын, мындай аракеттин натыйжасында жапа чеккен адам же үчүнчү жак анын талаптарын же каалоосун аткара тургандыгын же укукка каршы жосундар жапа чеккен адамды же үчүнчү жакты басмырлоого алып келе тургандыгын түшүнүүсү күбөлөндүрөт. Укукка каршы жосундарды жасаган адамдын кыйыр ниети жөнүндө, жогоруда көрсөтүлгөн натыйжалардын келүүсүнө жол берилгендик күбөлөндүрөт.

Кайсы мүнөздөгү болбосун басмырлоого негизденген себеп боюнча кыйноо деп, расса, тил, жыныстык, дин тутуу, социалдык таандыктык белгилери боюнча гана эмес, ошондой эле кармоонун жана мамиле кылуунун шарттарына, медициналык жардам көрсөтүүгө, анын процесстик укуктарынын бузулушуна, анын коомдук уюмга таандыктыгына байланыштуу адамдын даттанууларына дагы байланыштуу басмырлоону түшүнүү керек. Ошентип, кыйноону колдонгон адам кыйноо жөнүндө аларга белгилүү болуп калган жапа чеккен адамды же үчүнчү жактарды өз укуктарынын ишке ашырылышын талап кылуудан баш тартууга аргасыз кылат, жапа чеккен адамды анын ишмердиги же позициясы үчүн жазалайт.

Укукка каршы аракеттерди колдонуу жөнүндө далилдерди текшерүүдө маанилүү ролду ушул органда же мекемеде же шектелген адам тарабынан ушундай аракеттерди колдонууга мурда

ушуга окшогон даттануунун келип түшкөндүгү жөнүндө маалыматтардын болушу ойношу мүмкүн. Бул үчүн текшерүү жүргүзүүчү прокуратура кызматкери мурда келип түшкөн даттануулар боюнча кабыл алынган чечимдерди изилдөөсү, адвокаттар жана укук коргоо органдарынын өкүлдөрү, ошондой эле камакка алынгандар жана соттолгондор менен жолугушуусу керек. Мисалы, эгерде кармалган адам укук коргоо органынын белгилүү бир кызматкери тарабынан ага карата кыйноо колдонгондугу жөнүндө көрсөтмө берсе, кызматкердин өзү мунун таптакыр танат, бирок аларга карата иштер мурда ушул кызматкердин өндүрүшүндө турган адвокаттар жана айыпталуучулар жапа чеккен адам көрсөткөнгө окшош кыйноолорду колдонуу жөнүндө көрсөтүшөт, анда акыркысынын көрсөтмөлөрүн ишенимдүү катары баалоо керек.

Жапа чеккен адамдын камералаштарынын түшүндүрмөлөрүн баалоодо, чындыгында ушул адамдар ошол эле бир убакытта бир камерада болгондугун, камерадагы соттолгондордун саны күбө менен жапа чеккен адамга бири-бири менен сүйлөшүүгө мүмкүндүк берээрин¹, сурамжыга алынгандар администрация менен кызматташкан адамдар болуп эсептелбей тургандыгын белгилөө керек.

Кармалган, камакка алынган же соттолгон адамдын тамак-ашка, ичүүгө, кийим-кечекке, жылуулукка, таза абага, санитардык-гигиеналык объектилерге, медициналык жардамга жетүү мүмкүндүгү чектелген учурда, бул аракеттер адамдарды басынтууну ишке ашыруу кандайдыр бир натыйжаларды алып келүү максатын көздөгөнбү, ушуларды белгилөө керек, бул аларды кыйноо катары квалификациялоого мүмкүндүк берет, же бул аракеттер көрсөтүлгөн максаттарсыз жасалганбы, бул ырайымсыз же арнамысын басынтуучу мамиле же жазалоо катары квалификациялоого алып келет.

Кармалган, камакка алынган, соттолгон адамды өзүнүн туугандары, жакындары менен жолугушуу мүмкүнчүлүгүнөн ажыратуу-

---

¹ Мисалы, камерада 30 адам болуп, ал эми прокуратура кызматкерине алардын ичинен, камеранын башка четинде уктаган жана жабырлануучунун сабалгандыгы жөнүндө эч нерсе билбеши мүмкүн болгон бешөөнү суракка алуу сунушталган учурлар болот.

да, эгерде кармалган адамда алардын ден соолугу, психологиялык абалы үчүн коркуунун реалдуу негиздери болсо жана мындай коркуулар азаптар менен айкалышса, ал эми чектөөнүн максаттары болуп, Кыйноолорго каршы конвенцияда көрсөтүлгөн натыйжаларга жетишүү болуп эсептелсе, анда мындай аракеттерди кыйноо катары кароо керек. Эгерде кызмат адамы өз алдына көрсөтүлгөн максаттарга жетүүнү койбогон болсо, мындай учурда көрсөтүлгөн чектөө ырайымсыз мамиле кылуу же жазалоо катары каралат. Эгерде бу чектөө жапа чегүүлөрдү алып келбесе, бирок адамды мыйзамсыз жол менен өз туугандары жөнүндө маалымат алууга түртсө, анда буга окшогон чектөөнү мамиле жана жазалоо менен ар-намысын басынтуучу катары таануу керек.

Укукка каршы аракеттердин колдонулгандыгына даттанууну алууда, эгерде арыз ээсинде кызмат адамына жалаа жабуу үчүн негиздердин же башка себептердин жоктугу белгиленсе, жапа чегүүчүнүн көрсөтмөлөрү ишенимдүү катары каралат.

5.3. Кыйноолорду колдонгондугу жана аны жоюунун жолдору жөнүндө кайра кошумча тергеп текшерүү практикасындагы типтүү кемчиликтер

Текшерүү иш-чаралары, эреже катары, кадрлар кызматынан маалым каттарды талап кылуу, кыйноо колдонгондугун жокко чыгарышкан милиция кызматкерлеринен түшүндүрмөлөрдү алуу менен чектелип, андан кийин кылмыш ишин козгоодон баш тартуу жөнүндө чечим чыгарылат. Мында зарыл болгон тергөө аракеттери, атап айтканда кыйноолорду колдонуунун издерин табууга мүмкүн болгон кабинеттерди (мисалы, жабырлануучуну сабаган предметтер) кароо ж.б. эч качан жүргүзүлбөйт.

Көпчүлүк учурларда кыйноолор жөнүндө жарандардын арыздары боюнча негизинен адамдын аракеттеринде кылмыштын курамдарынын жоктугунан улам, кылмыш ишин козгоодон баш тартуу жөнүндө чечим кабыл алынат. Кылмыш ишин козгоодон мындай баш тартуу көпчүлүк учурларда иш козгоо, же аны козгоодон баш тартуу жөнүндө чечим кабыл алуу үчүн бөлүнгөн кыска

мөөнөттөн улам келип чыгат. Көпчүлүк учурларда кылмыш ишин козгоодон баш тартуулар, анын ичинде сот органдарына даттанылат. Практикада арыз ээсине кылмыш ишин козгоодон баш тартууга карата бир нече жолу даттанууга туура келген көптөгөн учурлар белгилүү.

Кылмыш ишин козгоодон баш тартуу көпчүлүк учурларда тергөөчүнүн мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелүүсүнөн улам келип чыгат. Эреже катары, чектелген убакыт шарттарында тергөөгө чейинки текшерүүнүн жүрүшүндө белгилүү бир тергөө аракеттерин жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк жок, алардын өндүрүшү кылмыш иши козголгондон кийин гана мүмкүн болот.

Адамды кылмыш жасоодо күнөөлүү же күнөөлүү эмес деп таануу негиздеринин негизи болуп, Кыргыз Республикасынын ЖККнын 81-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пунктуна ылайык белгиленген далил эсептелет.

Бирок тергөө практикасында, өзгөчө, кыйноолорго жана мамиле кылуулардын же жазалоолордун башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же абройду кемсинтүүчү түрлөрүнө тиешелүү айрым кылмыш иштерин териштирүүдө жана айрым тергөөгө чейинки текшерүүлөрдү ишке ашырууда мындай экспертизаларды жүргүзүү зарылдыгы келип чыккандыгына карабастан, соттук-психологиялык жана психологиялык-психиатриялык сыяктуу экспертизанын түрлөрү дайындалбайт.

Кылмыш ишин козгоодон баш тартуу, практикада ошондой эле кыйноолордун курмандыктары көзөмөл органына белгилүү бир убакыт өтүп кеткенден кийин, күч колдонуп зомбулук көрсөтүүнүн натыйжаларын тилекке каршы табуу абдан кыйындап калганда, ал эми кээде таптакыр мүмкүн болбой калганда кайрылышкандыгынан улам келип чыгат. Эреже катары, кылмыш ишин козгоодон баш тартууну прокуратура органдары кыйноону колдонуу фактысын тастыктабаган соттук-медициналык экспертизанын корутундусу (ал көпчүлүк учурда белгилүү бир убакыт өткөндөн кийин жүргүзүлөт) менен жүйөлөшөт. Ошондуктан, далилдик базаны топтоо практикасына соттук психологиялык жана психологиялык-психиатриялык экспертизалардын корутундуларын пайдаланууну киргизүү зарыл, анткени, дал ошолор дене жаракаттарын

табуу мүмкүн болбогон учурларда кылмыш ишин козгоо үчүн негиз болуп кызмат кыла алышат.

Көпчүлүк учурларда кылмыш ишин козгоо стадиясында процесстик чечимдерди кабыл алуу мөөнөттөрү объективдүү себептер боюнча эмес, текшерүүнү рационалдуу уюштура албагандыктан улам бузулат. Көрсөтүлгөн мөөнөттөрдүн бузулушунун жана алардын сакталышына керектүү деңгээлде прокурордук көзөмөлдүн жоктугунун чоң саны, прокурордун процесстик чечимдин кабыл алынышы жөнүндө өз учурунда маалыматка ээ болбогондугунан улам келип чыгат.

Кылмыш ишин козгоодон баш тартуу жөнүндө чечимдин мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү өзгөчө көңүл бурууну талап кылат. Көрсөтүлгөн чечим кабыл алынган учурдан тартып, укук коргоо органдарынын арыздарды текшерүү, кылмыштар жөнүндө кабарлоо боюнча бүтүндөй ишмердиги токтотулат. Бул, кылмышкер жазасыз калуу менен, өзүнүн кылмыштык иштерин уланта берүүсүнө, кылмыштан жапа чеккен адамдын мамлекеттик коргоосуз жана жардамсыз калышына алып келет.

Практикада кылмыш ишин козгоодон баш тартуу жөнүндө чечим кабыл алууда эң кеңири жайылган мыйзам бузуу болуп, текшерүүнүн толук эместиги эсептелет. Жалпы эреже боюнча, кылмыш ишин козгоодон баш тартуу жөнүндө чечим кабыл алуу үчүн негиз болуп, Кыргыз Республикасынын ЖПКнын 28-беренесинде көрсөтүлгөн жагдайлар эсептелет. Кылмыш ишин козгоодон баш тартуу далилдүү болууга, чечим кабыл алуунун негизин туюндуруу анын негизинде жаткан материалдарга, ошондой эле материалдык жана процесстик укуктардын ченемдерине ылайык келүүгө тийиш. Текшерүү жүргүзгөн адамдын зарыл учурда кылмыш ишин козгоодон баш тартуу жөнүндө чечим кабыл алынгандан кийин арыз ээсинин аны кабыл алуунун негизине коюлган далилдери менен ыкчам таанышуусун практикалоо пайдалуу көрүнөт.

Көрсөтүлгөн чечимдин кабыл алынуусуна байланыштуу арыз ээсинен анын позициясынын маңызы боюнча түшүндүрмө алынышы мүмкүн. Бул даттануулардын, анын ичинде кабыл алынган чечимдерге негизсиз даттануулардын санын азайтууга өбөлгө түзүшү мүмкүн.

Мурда көрсөтүлгөн Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлигинин буйругу менен ар түрдүү формалар бекитилген, ушуга байланыштуу, кыйноо фактылары жана мамиле кылуунун жана жазалоонун ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр баркты басмырлаган түрлөрү боюнча материалдарды карап чыгуунун алкагында прокурор медкызматкерлерден, медициналык жана эксперттик мекемелерден Стамбул протоколунун талаптарына ылайык бирдейлештирилип стандартташтырылган формада документтештирилген далилдерди талап кылууга жана аларды Кыргыз Республикасынын саламаттык сактоо жана башка ведомстволорунун бардык деңгээлдердеги медициналык адистери үчүн практикалык колдонмонун №№ 1, 2, 4 жана 6-тиркемелерине ылайык текшерүү жана тергөө жүргүзүүнүн жүрүшүндө мындай окуяларга баа берүүдө пайдаланууга укуктуу.

Прокурорлордон кыйноолор боюнча кайрылууларды жеке контролго алуусу талап кылынгандыктан, жазуу жүзүндөгү көрсөтмөлөрдү берүү зарылдыгын тактоо, создуктурууну, аткаруучулардын мыйзам бузуусун болтурбоо ж.б. максаттарда, алар боюнча процесстик чечим кабыл алынганга чейин, дайыма бир айда бир жолудан кем эмес, кыйноолор жөнүндө арыздар, кабарлоолор боюнча текшерүүлөрдүн материалдарын талап кылуу жана изилдөө прокурорлор үчүн абдан маанилүү.

6. Кыйноо фактылары боюнча жазык иштерин териштирүүнүн методикасы

Кыйноо – эң коркунучтуу көрүнүш, мамлекеттик бийликке каршы кызматтык кылмыштардын түрлөрүнүн бири. Бул кылмыш үчүн жазык жоопкерчилиги Кыргыз Республикасынын ЖКнын 3051-беренесинде караштырылган.

Кыргыз Республикасынын ЖПКнын 163-беренесинин 91 (Кесепеттүүлүк) пунктуна ылайык, коррупциялык жана кызматтык кылмыштар жөнүндө кылмыш иштери боюнча (Кыргыз Республикасынын ЖКнын 303-316-б.б.) тергөө прокуратура жана улуттук коопсуздук органдарынын тергөөчүлөрү тарабынан жүргүзүлөт.

Демократиялык коомдо мамлекеттик бийликтин бардык бутактарында нормалдуу иштөө бүтүндөй коомдун жана ар бир жарандын кызыкчылыгында анын ыйгарым укуктар жүктөлгөн өкүлдөр тарабынан так жана кыйшаюусуз аткарылышын болжолдуу турат. Ошондуктан мамлекеттик аткаминерлердин коррупциялануусу, алар тарабынан тигил же башка кызмат ишмердигин ишке ашырууга байланыштуу алар ээ болгон мүмкүнчүлүктөрдөн кыянаттык менен пайдаланылышы коомдогу теңчилик жана социалдык адилеттүүлүк принциптеринин сакталбоосуна алып келет, мыйзамдуулук негиздерин бузат, демократиялык институттарга маанилүү зыян келтирет.

Кыргыз Республикасынын Жазык кодекси, Конституция биринчи деңгээлдеги милдет катары мамлекеттин социалдык багыттуулугун, жарандардын жана уюмдардын укуктарынын мамлекеттик органдар, ошондой эле кызмат адамдары, алардын өкүлдөрү тарабынан сакталышын жарыялай тургандыгына негизденип, кылмыштар катары элдик бийликтин ар түрдүү бутактарынын, ошондой эле мамлекеттик бийлик тутумуна кирбеген жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын өкүлдөрү тарабынан жасалуучу бир катар коомдук коркунучтуу жосундарды караштырды.

Кылмыштарды териштирүүнүн тактикасы деп, конкреттүү тергөө жагдайларында тергөөчүнүн жүрүм-турумунун оптималдуу сызыгын аныктоо боюнча бардык тергөөлөрдү жана айрым тергөө аракеттерин кыйла рационалдуу жана натыйжалуу уюштуруу боюнча илимий жоболордун тутуму жана алардын негизинде иштелип чыккан сунуштар түшүнүлөт.

Кылмыштарды териштирүүнүн методикасы болуп, тергөөнү кыйла натыйжалуу жүргүзүү боюнча илимий негизделген сунуштарды мыйзам талаптарына ылайык иштеп чыгуу максаттарында, кылмыштардын айрым түрлөрүн ачууну, тергөөнү жана алдын алууну уюштуруунун жана ишке ашыруунун мыйзам ченемдүүлүгүн изилдөөчү илимдин өз алдынча бөлүмү эсептелет.

Мамлекеттик бийликке каршы кылмыштарды, кызматтык кылмыштарды Кыргыз Республикасынын ЖКнын 30-бабында караштырылгандай, элдик бийликтин: мамлекеттик бийлик органдарынын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, мамлекеттик жана муниципалдык кызматтардын аппаратынын нормалдуу иштешине зыян келтирүүчү коомдук-коркунучтуу жосундар, алардын кызмат абалдарына байланыштуу, кызмат адамдары, ал эми КР ЖКнын көрсөтүлгөн бабынын ченемдери менен караштырылган учурларда – кызмат адамдары болуп эсептелбеген мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлер, же башка субъектилер тарабынан жасалган аракеттер катары аныктоого болот.

Кыргыз Республикасынын ЖКнын 304-бабына карата эскертүүгө ылайык, Кыргыз Республикасынын ЖКнын 30-бабынын беренелеринде кызмат адамдары деп, дайыма, убактылуу же атайын ыйгарым укук боюнча бийлик өкүлүнүн иштерин жүзөгө ашыруучу, же мамлекеттик органдарда, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында, мамлекеттик жана муниципалдык мекемелерде, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Куралдуу Күчтөрүндө жана башка аскердик түзүлүштөрдө уюштуруучу-башкаруучу, административдик-чарба, контролдук-текшерүү иштерин аткаруучу адамдар таанылат. Ошону менен бирге, жоопкерчиликтүү абалды ээлеген кызмат адамдары деп, мамлекеттик органдардын ыйгарым укуктарын түздөн-түз аткаруу үчүн Кыргыз Республикасынын Конституциясы, Кыргыз Республикасынын конституциялык мый-

замдары менен белгиленген мамлекеттик кызматтарды ээлеген адамдар таанылат.

Аталган кылмыштардын тектик объектилери деп, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын кошкондо, бардык деңгээлдерде мамлекеттик бийликтин легитимдүүлүгүн камсыздоочу коомдук мамилелердин комплекси таанылат.

Түрдүк объект – алардын ишмердүүлүгүндө кызматтык кызыкчылыктарга каршы өз ыйгарым укуктарын пайдалануунун мыйзамдуулугун жана жол берилбестигин сактоонун негизинде, мамлекеттик мекемелердин жана уюмдардын, ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын айрым бийлик бутактарынын нормалдуу иштөөсүн камсыздоочу коомдук мамилелер.

Түздөн-түз объект катары бийликтүү айкын аппаратынын тиешелүү сегментинин мыйзамдуу ишмердигине тиешелүү коомдук мамилелер чыгат.

Кылмыш ишин ийгиликтүү тергөөнүн эң маанилүү өбөлгөлөрүнүн бири болуп, кылмыш ишин козгоо жөнүндөгү маселенин өз убагында жана туура чечилиши эсептелет. Кыргыз Республикасынын ЖПКнын 150 беренесине ылайык, кылмыш ишин козгоого ушул беренедө көрсөтүлгөн себептер жана негиздер болгон учурда жол берилет. Мында кылмыш ишин козгоого себептер иштердин бардык категориялары үчүн бирдей, ал эми негиздер, б. а. кылмыштын белгилерине көрсөтүүчү факт жүзүндөгү маалыматтар маанилүү өзгөчөлүктөрү менен айырмалана тургандыгын эске тутуу керек. Көпчүлүк учурларда кыйноолор жөнүндө арыздар жана кабарлоолор кылмыш ишин козгоо жөнүндө маселени кечиктирбестен чечүүгө мүмкүндүк берүүчү маалыматтарды камтыбайт жана бул процесстик чечимди кабыл алуудан мурда келип түшкөн арызды (кабарлоону) текшерип, анда баяндалган фактылар канчалык ишенимдүү экендигине ынануу зарыл. Ал ортодо, далилдердин орду толгус жоготуусуна алып келүүсү мүмкүн болгон, кыйноолор боюнча кылмыш ишин козгоону создуктурган фактылар бар.

Кылмыш ишин козгоо жөнүндө токтом чыгарылгандан кийин, прокурордун резолюциясы менен иш андан ары өндүрүштү ишке ашыруу үчүн тергөөчүгө өткөрүлүп берилет, ал эми аткарыла тур-

ган тергөө аракеттери татаал жана көлөмү чоң болгон учурда аны тергөө иши тергөөчүлөрдүн тобуна тапшырылат, мында тергөөчү же тергөө тобунун жетекчиси тарабынан ишти өз өндүрүшүнө алгандыгы жөнүндө токтом чыгарылат.

Кылмыш иши козголгондон кийин ошол эле замат тергөөчү тарабынан, алдыда жүргүзүлө турган тергөө аракеттеринин жана ыкчам-изилдөө иш-чараларынын аталыштарын, аны жүргүзүүнүн мөөнөттөрүн, көзөмөлдөөчү прокурор тарабынан бекитилген конкреттүү аткаруучуларды көрсөтүү менен кылмыш ишин тергөөнүн планы түзүлөт.

Ыкчам жол менен кылмыштын күбөлөрү, шериктери белгиленет, кыйноолорго тиешеси бар адамдар жөнүндө маалыматтар чогултулат, ушул максаттарда КР ИИМ ЖКББга өзүнчө тапшырмалар жиберилет. Бул адамдар жөнүндө зарыл болгон материалдар талап кылынат.

6.1. Окуя болгон жерди кароо жана кылмыш издерин фиксациялоо боюнча сунуштар

Териштирүү процессинде тергөөлүк кароонун мааниси абдан чоң. Тергөөлүк кароо жолу менен кылмыштын жана кылмышкердин жана башка буюмдай далилдердин маанилүү издеринин олуттуу бөлүктөрү табылат жана изилденет. Кароонун жыйынтыгы, айрыкча окуя болгон жерди кароо сыяктуу, анын ушундай түрү тергөөчүгө териштирүүнүн багытын туура аныктоого, кылмышкердин өздүгү жана териштирилип жаткан окуянын механизмдери жөнүндө сунуштама түзүүгө мүмкүндүк түзөт. Көпчүлүк учурларда териштирүүнүн ийгилиги жалпысынан жүргүзүлгөн тергөөлүк кароонун сапатына жараша болот.

Иш жүзүндө дайыма окуя болгон жерди кароого катышуу үчүн иштин натыйжасына кызыкдар эмес компетенттүү адисти чакыруу керек (КР ЖПК 174-б.). Окуя болгон жерде адамдын канынын, башка чыгууларынын – шилекейинин, чачынын, майда бөлүктөрүнүн издери болушу мүмкүн экендигин эске алып, кароо соттук медицина жаатындагы адистердин, биологдун катышуусу менен, ал эми мындайлар жок болгондо – башка врачтын каты-

шуусу менен жүргүзүлүшү керек. Адис тергөөчүгө буюмдай далил болуп кала турган предметтерди жана издерди табууда фиксациялоодо жана алып салууда тергөөчүгө көмөктөшөт, тергөөчүнүн көңүлүн ишке тиешеси бар жагдайларды кароодо башка табылгандарга бурат жана керектүү кеңештерди берет. Адис далилдерди табууга, фиксациялоого жана алып салууга байланышкан тийиштүү арызды протоколго киргизүүгө укуктуу.

Буюмдай далилдерге алдын ала изилдөө жүргүзүүдө жана башка бир катар учурларда адисти чакыруу жана зарылчылыгына жараша видео жазууну колдонуу, издөө аспаптарын пайдалануу максатка ылайыктуу.

Адистин кеңештери протоколго киргизилбейт жана тергөөчү тарабынан маалымдама материал катары пайдаланылат.

Окуя болгон жерде тиешелүү түшүндүрүүлөрдү алуунун зарылчылыгына жараша тергөөчү кароого катышууга жабырлануучуну, күбөнү, шектелгенди жана айыпталуучу тартууга укуктуу.

Ийгиликтүү кароо үчүн өбөлгө болуп, төмөндөгү уюштуруу жана материалдык-техникалык өңүттөр саналат:

- 1) бул райондо (шаарда, облуста) прокурорго жана прокуратуранын тергөө бөлүмүнүн жетекчилигин тарабынан белгиленген тартипте кыйноолор жөнүндө арыздарды жана билдирүүлөрдү тергөөчүгө ыкчам берүүнүн так системасынын, ошондой эле кароого катышуучуларды топтоонун жана кабарлоонун тартибинин болушу;
- 2) кароонун катышуучуларынын туруктуу иштеген топтору жөнүндө ведомстволор аралык буйругунун болушу;
- 3) кароого катышуучу прокуратура органынын тергөөчүсүнүн, ИИМ ӨКББнин, КР УКМКнын ыкчам кызматкерлеринин, криминалист-адистердин, соттук медиктин, биологдун тийиштүү кесиптик даярдыгы;
- 4) бир катар татаал кароолорду жүргүзүүдө жардамы тие турган адистердин тизмесинин (дареги жана телефону менен) бар болушу;
- 5) тергөөчүдө, криминалист-прокурордо, укук коргоо органдарынын эксперттик-криминалисттик бөлүмүндө боло тур-

ган криминалисттик жана илимий-техникалык каражаттардын, айрыкча фотоаппаратуранын, издерди фиксациялоо каражатынын жана жарык кылуу техникасынын абалынын жакшы болушу;

б) окуя болгон жерден алынган объектилер үчүн таңгактоо каражаттарынын, ошондой эле булганган шарттарда иштөө үчүн атайын кийимдердин бар болушу.

7) Окуя болгон жерге баруу үчүн автоунаанын болушу.

Кыйноолор жөнүндө иштерди териштирүүдө колдонулган тергөөлүк кароонун төмөнкү түрлөрүн атоого болот:

1) окуя болгон жерди кароо;

2) күбөлөндүрүү, б.а. адамды кароо;

3) предметтерди кароо;

4) документтерди кароо;

5) окуя болгон жер болуп саналбаган жерлерди жана имараттарды кароо;

б) буюмдай далилдерди кароо;

7) башка материалдык объектилерди кароо.

Саналган түрлөрдүн ар бири аны жүргүзүүнүн тактикасын аныктаган өз спецификалык өзгөчөлүгүнө ээ. Бирок тергөөлүк кароонун бардык түрлөрү үчүн жалпы процесстик жана тактикалык мүнөздөгү жана кайсы болбосун түрдө тергөөлүк кароону жүргүзүүдө бирдей колдонулган бир катар жоболор бар.

Пландарга жана схемаларга талаптар

План масштабга сызуу, б.а. натура менен салыштыруу боюнча ар бир сызыкты бирдей тең азайтуу менен жасалат.

Өз алдынча түзүлгөн дагы, масштабдык пландын сомосу болуп саналган дагы схема пропорцияларды так сактабоо менен, бирок алардын өлчөмдөрүн көрсөтүү менен даярдалат.

Багыт берүүчү пландар (схемалар) – курчап турган жагдай менен окуя болуп өткөн жер сүрөткө тартылат.

Обзордук пландар (схемалар) – окуя болгон жердеги объектилердин мүнөзү жана өз ара жайгашуусу жөнүндө түшүнүк берет.

Негизги пландар (схемалар) – окуя болгон жердин бир кыйла маанилүү участкаларын фиксациялоо үчүн пайдаланылат.

Толук пландар (схемалар) – өзүнөн окуя болгон жердин айрым объектилеринин сүрөтүн көрсөтөт.

Объектилерди демонстрациялоо ыкмасы боюнча имараттын планы, баарыдан мурда жөнөкөй жана кеңейтилген болот.

Пландар (схемалар) төмөнкү талаптарга жооп бериши керек:

- 1) пландар так, түшүнүктүү болушу керек, анткени планда келтирилген окуя болгон жердин жагдайынын бардык элементтерине номер коюлат жана пландын төмөнкү бөлүгүнө алардын белгилери коюлат;
- 2) планда бардык аралык бир эле бирдик менен көрсөтүлүшү керек (метр, сантиметр, миллиметр менен);
- 3) планды сүрөткө тартууда сүрөт тартуу жүзөгө ашырылган жер көрсөтүлүшү керек;
- 4) планды тергөөчүнүн, адистин (эгерде план же схема алар тарабынан даярдалса) жана калыс-күбөлөрдүн кол коюлары менен күбөлөндүрүү керек.

Пландын керектүү тактыгына жана дааналыгына жетүү максатында сомо схеманын негизинде аны биротоло даярдоону тергөөчүнүн кабинетинде жүзөгө ашыруу туура болот. Сомо схемалар кароонун жүрүшүндө көп жолу өчүрүүгө жана оңдоого жол берилүүчү кагазга калем менен чийилет.

Сүрөткө тартуу

Окуя болгон жерди кароонун баштапкы стадиясында окуя болгон жердин жалпы көрүнүшүн сүрөткө тартууну жүргүзүү, ал эми толук кароо жүргүзүүдө жеке өзгөчөлүктөрдү эсте тутуп калуу сунушталат.

Окуя болгон жердин жалпы көрүнүшүн сүрөткө тартуу

Багыт берүүчү сүрөткө тартуу аркылуу окуя болгон жердин өзү менен катар курчап турган жагдайды (мисалы, укук коргоо органынын кызматтык имаратында – ИИБнын административдик имараты менен кошуна курулмаларда кыйноолор жөнүндө арыз боюнча) тартып калуу керек.

Бир кыйла ири планда обзордук сүрөткө тартууда окуя болгон жер гана ар тараптан тартып алынат.

Негизги сүрөткө тартуунун жардамы менен окуя болгон жердин бир кыйла маанилүү участкаларын («аңгемелешүү» үчүн отургучтун турган жери, оперативдүү кызматкердин жумушчу орду) ири масштабда биротоло аныкталат.

Толук сүрөткө тартуу аркылуу алар табылган жерлердеги айрым издер жана предметтер чагылдырылат.

Олуттуу аралыктагы объектини же кадрга толугу менен батыруу кыйынга турган объектини, сүрөттү тартып калуунун зарылчылыгында – панорамалык сүрөткө тартууну жүргүзүү керек. Объектинин мүнөзүнө жараша сүрөткө тартууда же объектинин бөлүктөрүнөн бирдей алыстатылган ар түрдүү жерлерди сүрөткө түшүрүү менен сызыктуу панораманы, же штативдик башчасында сүрөткө тартуучу камераны айландыруу жолу менен бир жерден объектинин бардык бөлүктөрүн сүрөткө түшүрүү аркылуу айланма панорама ыкмасын колдонуу керек. Объектинин бардык бөлүктөрү бирдей жарык кылууда, бир убакта сүрөткө түшүрүлүшү керек. Алынган фрагменттерди кайталанган бөлүктөрүн жок кылуу менен бир сүрөткө чаптоо талап кылынат.

Окуя болгон жерди сүрөткө түшүрүүдө зарылчылыгына жараша алардын кандайдыр-бир мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн (кылмышкердин бут кийиминин, кандын тагынын, кылмыштык куралдын издери калган жерлерди ж.б.у.с.) белгилөө менен санариптик таблицаны пайдалануу керек.

Издерди жана предметтерди буюмдай далилдерди сүрөткө тартуу

Издерге карата төмөнкүлөр сунушталат:

- а) издердин бардык топторун сүрөткө түшүрүү (чектелген участкада);
- б) панорамалык ыкма менен издердин жолун сүрөткө түшүрүү;
- в) бир кыйла толук жана даана издердин ар бирин миллиметрдик масштаб менен өз алдынча абдан ири планда тартып алуу;
- г) кичи форматтуу сүрөт камерасы менен майда издерди ири масштабдуу сүрөткө тартуунун эрежеси боюнча сүрөткө түшүрүү (макро сүрөткө тартуу);
- д) колдун начар көрүнгөн тер-май издерин 1:1 масштабында тунук эмес айнектүү камера менен, караңгылатылган имаратта, жарык кылуу үчүн кыйшык багытталган жарыктын (450 бурчтугу менен) ичке боосун (маселен, жарык кылуу рефлекторуна жарык кабылдагыч материалдын таңгагы үчүн колдонулган кара кагаздан конусту кийгизип) пайдалануу менен; тунук издерди алып жүрүүчүлөргө (айнекке ж.б.у.с.) айрым аралыктарга кара кездемени же кагазды жайгаштырып; күңүрт фондогу актардын зыяндуу таасирлерин алып салуу үчүн, издер үчүн тешиктери менен кара кагаздан масканы пайдаланып сүрөткө түшүрүү.
Тунук предметтеги (терезе айнектериндеги ж.б.) тер-май издерди өткөөл жарыкта, сүрөткө тартуу аппаратын жана жарыктын булагын объектинин карама-каршы тарабына жайгаштырып, жарык боосун издин үстүнөн 45-600 бурчтугуна багыттоо менен сүрөткө түшүрүүгө болот;
- е) колдун көрүнбөгөн тер-май издерин сүрөткө тартуунун алдында порошок менен сырдоо, йоддун буусу менен буулоо же башка ыкмаларды жасоо керек.

Сүрөткө тартууларды процесстик тариздөө

Сүрөткө тартууга карата окуя болгон жерди кароонун протоколунда төмөнкүлөрдү: сүрөткө тартуунун объектиси (окуя болгон жердин, издердин, предметтердин, буюмдай далилдердин жалпы көрүнүшү); сүрөт аппаратынын моделин, объективдин маркасын, узарткыч шакектерди, жарык чыпкасынын маркасын; жарык кылуунун түрүн (табигый, жасалма); сүрөткө түшүрүүнүн ыкмасын (багыт берүүчү, обзордук, негизги, панорамалык сүрөткө тартуу ж.б.у.с.); тартылган сүрөттөрдүн санын көрсөтүү керек.

Планда (схемада) сүрөткө тартууда сүрөт аппараттын жайгашкан жерин белгилөө керек.

Сүрөт тактарын калың кагаздын барагына сактоо керек жана сүрөттүн объектисинин аталышын (окуя болгон жер, издер ж.б.), тергөө иштеринин жүрүшүнүн аталышын жана датасын, сүрөт тиркелген протоколго шилтемени көрсөтүп, түшүнүктүү тексттер менен жабдуу керек. Санариптик таблицаны пайдалануу менен сүрөткө тартууда түшүндүрүү текстине таблица менен сүрөткө тартуунун объектилеринин кандай өзгөчөлүктөрү белгиленгенин көрсөтүү талап кылынат.

Сүрөттөр тергөөчүнүн, аларды даярдаган адистин кол коюусу жана мүмкүнчүлүгүнө жараша калыс-күбөнүн кол коюусу менен күбөлөндүрүлүшү керек.

Ар бир сүрөттү прокуратуранын мөөрү менен дагы, оттисктин бир бөлүгү сүрөттө, ал эми экинчиси – ал чапталган нерседе болгудай тиркеп күбөлөндүрүү керек.

Видео жазуу жана кино тартуу

Кыйноолор жөнүндө иштер боюнча окуя болгон жерди кароодо видеого жазууну жана кино тартууну колдонуунун максаттары болуп, издерди жана башка буюмдай далилдерди тергөөчү жана адис тарабынан табуу процессин, ошондой эле кароонун (жылдыруу, айландыруу, ар кайсы тарапты кароо) динамикалык стадиясында алар менен аракеттерди кармап калуу саналат.

Видео жазууларды жана кино тартууларды колдонуу кароону жүзөгө ашыруучу тергөөчүнүн жалпы жетекчилиги астында

алектенүүгө чакырылган адиске (ички иштер органынын эксперт-тик-криминалисттик бөлүмүнүн кызматкерине, адис кино операторго же квалификациялуу кызыгуучуга) максатка ылайыктуу тапшырылат.

Кеңири мейкиндикти кармап калуу үчүн багыт берүүчү же обзордук кино тартууларда же видео жазууларда статикалык же динамикалык панорамалаштыруу пайдаланылат. Биринчи учурда тартуу учурунда камера тигинен жана туурасынан кеткен огу боюнча айланат, тартуу орду алмаштырылбайт. Экинчи учурда тартуу учурунда камера кармап калынган объектини баштан аяк же аны айланта которуштурат.

Сүрөттүн керектүү масштабын алуунун зарылчылыгына жараша тартуу окуя болгон жерди камтыган жалпы планда; пайдаланууда окуя болгон жердин ар түрдүү бөлүктөрү, анда айрым объектилердин өз ара жайгашышы белгиленип тартылган курчап турган абалды орто планда жана окуя болгон жердин майда-барат нерселерин жана айрым өлчөмү боюнча анча чоң эмес предметтери дагы так белгиленип тартылган ири планда жүзөгө ашырылышы мүмкүн.

Тартуу жалпы пландан ортого жана ири планга өткөрүү жолу менен бир нече ирет жүргүзүлөт.

Видео жазууну жүргүзүүдө кайра көрсөтүү үчүн экрандын салыштырмалуу анча чоң эмес өлчөмүнөн негизинен орто жана ири планды пайдалануу сунушталат.

Видео жазуу жана кино тартуу же тартуу менен бир убакта, же тартылган материалды кийин үндүү кылуу жолу менен жүзөгө ашырылуучу үн жазуу менен коштолушу керек.

Коштоп жүргөн үн жазуу тартып алынгандарды кабыл алууга жардам берүүчү тергөөчүнүн түшүндүрмөлөрүн жана кароонун башка катышуучуларынын кыскача түшүнүк берүүлөрүн камтыйт. Анын негизги мазмуну кароонун протоколунда видео жазууну же кино тартууну колдонуу фактысы менен бирдей жарык кылуу шарттары жана тартуунун ыкмалары менен пайдаланылган аппаратуранын моделин чагылдырууну талап кылат. Эгерде видео жазууну же кино тартууну адис жүзөгө ашырса, анын фамилиясы, аты, атасынын аты жана дареги көрсөтүлөт.

Видео жазуунун материалдары кароонун бардык катышуучулары тарабынан ал бүткөндөн кийин дароо карап чыгылат, ал жөнүндө кароонун протоколуна белги коюлат.

Кино тартуунун материалдары кинофильм даярдалгандан кийин кароонун бардык катышуучуларына мүмкүнчүлүгүнө жараша жайылтылат, ал жөнүндө тийиштүү протокол түзүлөт. Видео фонограмма жана кинофильм кароонун протоколуна тиркелет.

Үн жазуу

Окуя болгон жерди кароодо үн жазуу протоколду түзүүдө колдонулган сомо жазууларды алмаштыруучу техникалык каражаттар катары колдонулат.

Кароонун жүрүшүндө үн жазууларды колдонуу төмөнкүлөргө мүмкүндүк түзөт:

- а) бир кыйла толук, тез жана сомо жазууларын жүргүзүүнү кыйындаткан шарттарда кароонун жыйынтыктарын чыгылдырууга жана анын катышуучуларынын жана суралган өз көзү менен көргөн кишинин кыскача түшүндүрүүлөрүнө;
- б) мүмкүн болгон күбөлөрдүн фамилиялары, аттары, аталарынын аттары жана даректери жөнүндө маалыматтарды, ошондой эле көмөкчү мүнөздөгү башка маалыматтарды жазып алууга.

Кылмыш-процесстик мыйзамдарында тергөө иштеринин жүрүшүндө үн жазууну мындай колдонуу жөнгө салынбайт, ошондуктан далилдүү маанидеги анын материалдары жок.

Эгерде окуя болгон жерди кароодо ага катышкан шектүү, айыптуу, жабырлануучу жана күбө толук түшүндүрмө берүүнү кааласа, кароо токтотулушу жана аларды суроо жүргүзүлүшү мүмкүн, анын жүрүшүндө үн жазууну колдонууга жол берилет.

Кандын издери

Кандын издерин табуу

Окуя болгон жердин мүнөзүнө жараша кандын издерин төмөнкү учурларда табууга болот:

- а) жакшы табигый жарык кылууда;

б) жасалма жарык кылууда – жайык же кыйшык тийген, ар түрдүү бурчтарга багытталган (акыркы учурда – жаркыроо мүнөзү боюнча);

в) караңгылатылган имаратта ультрафиолеттик жарык кылууда (жалтыраган каптамаларда кара-күрөң ыраң боюнча).

Көрүнбөгөн издер (фондо айырмаланбаган, кыруу менен кетирилген, жуулган же жылчыктардагы, тигиштердеги) караңгылатылган имаратта люминол эритиндиси аркылуу табылат. Бул үчүн төмөнкүлөр керек:

а) эритиндини даярдоо: суу (кайнатылган же дистиллирленген) – 1 л; кальцинацияланган сода 0 5 г; люминол – 0,1 г;

б) колдонуунун алдында көрсөтүлгөн эритиндиге 100 мл 3% өтө кычкыл суутекти куюу;

в) резина алмуруту менен айнек же пластмасса пульверизатор аркылуу тиешелүү жерге чачуу керек (кан болгон буюмга эритиндинин таасиринин натыйжасында бир мүнөткө чейин убакытта көгүлтүр түстөгү хемилюминесценттик жаркырак пайда болот. Айрым материалдардагы издерди иштеп чыгууда (калың түктүү кездемелерде ж.б.) жаркырак 2-3 жолу иштеп чыгуунун натыйжасында пайда болот жана кайталап чачуудан кийин кайрадан башталат. Реакция кан үчүн өзгөчө эмес жана башка бир катар буюмдар (айрым жашылчанын жана мөмөнүн ширелери, айрым металлдар, боектор) үчүн да мүнөздүү.

Кандын изи болуп саналбаган көрүнүп турган тактарды алып салуу үчүн алдын ала сынам жүргүзүлөт (алдын ала сынамды мүмкүнчүлүккө жараша адиске тапшыруу максатка ылайыктуу, ал эми эгерде издери менен объектилер окуя болгон жерден алынган болсо, аны эксперттик мекемеде жүзөгө ашыруу жакшы) ал үчүн төмөнкү реактивдердин бири пайдаланылат:

а) 35дуу өтө кычкыл суутек (туура реакция болгондо буюмда тактын көбүгү пайда болот);

б) негизги бензидиндин 1%дуу спирттик эритиндиси менен ушундай эле сандагы 3%дуу өтө кычкыл суутектин эритиндисинин аралашмасы (кебездин үзүндүсүн реактивге чы-

лап, аны табылган тактын бирине же жалгыз тактын четине коет – туура реакция болгондо кебез көк түскө ээ болот);

- в) Воскобойниковдун реактиви: негизги бензидиндин (же уксус кислотасынын) аралашмасы – 1 г, лимон (же вино) кислотасы – 10 г, барий перекиси – 4 г. Реактив караңгы жерде герметикалык жабык айнек флакондо сакталат, пайдаланардын алдында дистиллирленген (же кайнатылган) сууга (0,1-0,2 г. реактив 10 мл сууга) аралаштырат жана кебездин үзүндүсүнө куюлуп, такка коюлат (15-20 секунддан кийин көгүлтүр боек пайда болсо, ал так кандан пайда болгонун болжолдоо үчүн негиз болуп саналат).

Кандын изин фиксациялоо жана алуу

Кандын издерин кароого жана фиксациялоого ал пайда болгон учурдан тартып өтө кыска мөөнөттө киришүү керек. Издерди күндүн жарыгынын, жогорку температуранын, нымдын, булгануунун, сүрүлүүнүн таасиринен этияттоо керек; кандын тагынын бетине чейин тийбөө керек. Буюмдай далилдерди алууда кандан бош турган жерден гана алуу керек; керек болбосо которуштурбоо (оодарбоо жана кыймылдатпоо) керек; предметтик алып жүрүүчүдөгү нымдуу издерди жана үлгүлөрдү караңгылатылган имаратта бөлмөнүн температурасында кургатуу (үтүк менен үтүктөбөө, кургатуучу шкафтарга, жылытуучу батареяларга койбоо) керек. Кандын издери менен буюмдай далилдерди алгач сүрөткө тартып, андан кийин гана алып салуу керек. Алгач издердин бардык топторун, андан кийин айрым издерди миллиметрдик масштаб менен сүрөткө түшүрүү сунушталат.

Кандын издерин алуунун негизги эрежелери:

- а) чоң эмес предметтердеги издер предмет менен чогуу алып салынат;
- б) чоң объектилерде жана беттердеги издер мүмкүнчүлүгүнө жараша, бул объектилердин бөлүктөрү менен алынат (полдун тактасынын бөлүгү араланат, каалганын кармагычы бөлүп чыгарылат ж.б.у.с);

в) алынган издерди жоготуудан жана бузуудан сактоо үчүн ташып жеткирүүдө катуу предметтин так турган участкасы таза кездеме же кагаз менен оролот, жумшак предметтегилер ошол эле материал менен оролот.

Ар түрдүү объектилерди кароодо (күбөлөндүрүүдө) бир топ кандын издери калышы мүмкүн болгон төмөнкү жерлерге өзгөчө көңүл бөлүү керек:

а) имараттан кароо керек: полду, дубалды, шыпты, полдун жылчыктарын, төмөнкү тараптагы полдун тактасын, плинтустун алдындагы мейкиндикти, ноочону, полдун желдетүүчү торчосун; терезе алкактарын, каалганын кармагычын, кулпулагычты, жарык өчүргүчтөрдү, айрыларды, эмеректин бетин (айрыкча бөлүктөр туташкан жана чуңкурайган жерлерди); күндөлүк тиричилик предметтерин (идиштерди, бычакты, дагараны, раковинаны, унитазды, ваннаны, жуунду төгүүчү чаканы, сүлгүнү);

б) шектүүнүн биринчи кезекте денесинин ачык бөлүгүн, колун кароо керек, тырмагынын ичинде болгондорду алуу керек; алгач анын кийимдеринин сырткы тарабын, андан кийин ич жагын өзгөчө көңүлдү тигиштерге, чөнтөктөргө, өңүрдүн жака жагындагы кайырмасына, капкактарга, манжеттерге, жакаларга, шымдын топчулагычтарына, бүчүлөргө, илмектерге буруу менен текшерүү керек. Түктүү жана калың кездемелерде кан, катмардын эшүүлөрүнө кирип калышы мүмкүн, айрым түктөрдө, ал эми калың кездеменин терең катмарында калып калышы мүмкүн; шектүүнүн бут кийимин алгач үстүңкү бөлүгүн, таманын (айрыкча томпок сүрөттү тереңдетип), андан кийин таманы менен үстүнүн бириккен жерин, жулукту, боо байлагычты, боонун жибин, бут кийимдин батегинин алдындагы жайларды кароо керек. Тагы бар кийимдин предметтери тагы ичине келтирилип бүктөлөт, ошону менен бирге катмарлардын ортосуна таза кагаздан төшөлгө коюлат. Сыртында болгон тактын кургаган кабыкчаларын бөлүп алып, катуу кагазга ороо керек;

- в) кандын издери менен ар бир алынган предметти катуу кагазга ороп, байлап, мөөр басып тиешелүү жазууну жазыш керек. Оролгон предметти үкөккө же кутуга салуу керек. Алынган предметти жана суюк кандын үлгүлөрүн бир үкөккө таңгактоого болбойт;
- г) предметтен жана анын бөлүгүнөн издерди алууга мүмкүн болбогондо, анда такты буюмдан из калган предметтин материалы кошулбагыдай кылып ажыратып, бычак же скальпель аркылуу кырынды жасоо сунушталат. Алынган зат пробиркага же айнек флаконго салынып, кагаз менен оролуп, таңылат жана мөөр басылат.
- д) жердеги кандын издери жердин кан сиңип кеткен бардык тереңдиги менен чогуу алынат. Алынган жер кыртышы кургатылып, айнек идишке салынат, катуу кагаз же башка таңгактоочу материал менен оролуп кандын тагы турган жердин жанындагы участкадан кандын контролдук үлгүсү алынат;
- е) канга чыланган буюм дистиллирленген суу же физиологиялык эритинди менен нымдалган дакинин бөлүгүн сиңдирүү жолу менен алынат;
- ж) кардагы издер каны менен бирге дакиге алынат, ал кар эригенден кийин бөлмөнүн температурасында кургатылат;
- з) сууда кан бар болгондо, мисалы кан болгон предметтерди же колду жуугандан кийин, бул суюктукту дакиге сиңирүү жана аны бөлмөнүн температурасында кургатуу керек;
- и) предметте (мисалы, кийимде) кандын көрүнгөн издери жок болгондо факт жүзүндө жок экен деп эле калбастан, бул предмет издерди табуу максатында экспертке жөнөтүлүшү мүмкүн.

Протоколдо кандын издеринин баяндалышы

Кароонун протоколунда төмөнкүлөр көрсөтүлүшү керек:

- а) из турган жер (кийимдин предмети, анын бөлүгү, пол, үстөл, кол кишендер, кызматкерлердин атайын каражаттары, документтер); предметтеги издердин жайгашкан жерине са-

лыштырмалуу жана маанилүү объектилердин жана туруктуу эки багыт берүүлөргө чейинки аралык, анын ичинде сыртынын жана ички тарабынан кандайдыр-бир жакынкы түйүнгө, сызыкка, элементтерге чейинки аралык (кийимдин тигиштери, бириктирилген жерлери, чөнтөктөрү);

- б) издердин жана алардын түрлөрүнүн саны (чачырандылар, тамчылар, саркындылар, канга боелгон манжалардын издери, тактар);
- в) издин формасы (сүйрү, тегерек, илеп белгиси түрүндө), учтарынын мүнөзү (тиштүү, өчүп бараткан шооладай);
- г) издердин өлчөмү;
- д) түс (кызыл, күрөң-кара, киргилт-жашыл), кабыкчалардын бар болушу, кошулмалар, булганычтар;
- е) предметке сиңүүнүн баскычы;
- ж) тактагы кандын саны;
- з) издерди табуунун, алуунун жана фиксациялоонун колдонулган ыкмалары, бул операцияны ким жүргүзгөндүгү;
- и) таңгактоонун мүнөзү жана мөөр басуунун фактысы;
- к) терс жагдайлардын бар болушу (кан агууну пайда кылуучу зыян келтирилген жерде кандын тагынын жок болушу, кандын издеринин, зыян келтирүүнүн орду, мүнөзү тиешелүү эмес жерде жайгашышы).

Окуя болгон жерде кандын издерин талдоо

Ал төмөнкүлөр жөнүндө болжолдуу текшерүүгө мүмкүндүк берет:

- а) кылмыш жасоонун мүнөзү жана орду – жайгашкан жери, саны, издердин өлчөмдөрү боюнча;
- б) жабырлануучунун турган орду жана кылмыш болгон жердин дал келбеген фактысы (кандын жок болушу же көп зыян келтирүүлөрдө кандын аз саны);
- в) кылмыш учурунда жабырлануучунун абалы (турган, отурган, жаткан ж.б.у.с.) – кандын агуусунун багыты боюнча;

- г) кылмыштын эскиргендиги – кандын издеринин түсүнүн кызыл түстөн күрөң-карага, киргилт-бозго, жашыл сымакка, карага өзгөрүүсү боюнча;
- д) кылмыш болгон жерде кылмышкердин жүрүм-туруму, мисалы, күч колдонуу фактысы жөнүндө, тиешелүү предметке колунун тагын калтырылгандыгы боюнча канга боелгон колу менен тамакты, суусундукту пайдалануусу;
- е) кылмышкердин айрым белгилери, анын ичинде канган боелгон колунун издери боюнча – манжаларынын оюмчийим сызыктарынын типтери жана түрлөрү жөнүндө;
- ж) кылмыш болгон жерде кылмышкердин которуштуруулары – кандын калган издери боюнча (кызматтык имараттын каалгасынын кармагычтарын, дааратканаларда, жуунгучтарда ж.б.у.с.);
- з) кылмыштын издерин жашыруу боюнча кылмышкердин аракеттери – кандын жуулган, үстүнө бирдеме төгүлгөн, башкача байкалбас кылынган издери боюнча;
- и) кандын издеринин түзүлүү механизминде төмөнкүлөрдү эске алуу менен, кандын тамчысы жалпак тегиздикке бетке анча чоң эмес бийиктиктен тигинен тамганда издин тегерек формасы түзүлөт; тегерек тиштүү учтары менен – кандын тамчысы чоң бийиктиктен тамганда (канчалык бийик болсо, ошончолук учтары тиштүү болот); өчүп бараткан шооладай тегерек жана анын тегерегинде анча чоң эмес так (кан чачыраганда анын тагы буюмда экинчи жолу пайда болот) – тамчынын анча чоң эмес бийиктиктен тамышы (тамган тамчынын бийиктиги жогорулаганда айланасынын кеңдиги да чоңоет); бир тарабынан курч учтары менен сүйрү тамчы – кыйшык бетке тамган (тамуунун учу канчалык учтуу болсо, демек, сүйрүнүн огу ошончолук узун); илеп белгиси түрүндө – кандын тамчысы тар бурчтуу бетке тамганда (тактын узартылган бөлүгү тамчынын кыймылынын багытын көрсөтөт); кандын чачырандысы (көптөгөн) – артерияга зыян келтирилген, томпок предмет менен башка катуу кайталап урганда, жабырлануучу кыймылдатканда,

каны бар предметтерди алмаштырганда; кандын саркындысы – артерия абдан көп зыян келтирүүлөргө учураганда тигинен же жантайыңкы бетке кандын агымы тамчылаганда (туурасы бирдей узун формага ээ, төмөнкү учу бир кыйла коюу түстө жана чокморго окшош жоондукта); ар түрдүү багыттарга карай аккан жана бир предметте жайгашкан кандын бир нече изи – предметтин, жабырлануучунун абалын өзгөртүүдөн кийин пайда болгон так (жабырлануучуну ал акыл-эсин жоготуп койгондон кийин жылдыруу ж.б.у.с.); бир нече өз ара кесилишкен кандын агындары, бири экинчиси менен кесилишкенде бул жерде жайылууга ээ болот, жооноёт же кан аккан изди жээктеп андан ары кыймылынын багытын өзгөртөт – биринчиси тоборсугандан кийин экинчиси пайда болгону менен кесилишет (10-15 мүнөттөн кийин).

Шилекейдин издери

Шилекейдин издери көбүнчө төмөнкүлөрдө табылышы мүмкүн:

- а) противогаздарда, полиэтилен пакеттеринде, каптарда, же оозду, бетти жабууда, же курмандыкты кыйнап тумчуктурууда тыгын катары пайдаланылган предметтерде;
- б) кылмышкер же жабырлануучу тарабынан калтырылган чылымдарда;
- в) окуя болгон жерден табылган жүз аарчыларда, уюлдук телефондордо;
- г) ыкчам кызматкерлер тарабынан кыйноонун курмандыгынан алынган түшүндүрмө каттарда, башка кагаз документтеринде;
- д) кол кишендерде, укук коргоо органдарынын башка атайын каражаттарында жана башка жерлерде.

Шилекейдин издеринин сырткы түрү предмет алып жүрүүчүлөрдүн мүнөзүнө жараша болот (көбүнчө бул кездемелер, кагаздар):

- а) ачык беттерде фонго салыштырмалуу алар бир кыйла каралжын түскө ээ болот, предмет алып жүрүүчүнүн бул участкасы башка жерлерине караганда бир кыйла калыңдай сезилет.
- б) каралжын жана чаар беттерде издер анча билине бербешти мүмкүн.

Шилекейдин изин төмөнкүлөрдөн табууга болот:

- а) табигый жана кадимки жасалма жарык кылууда (эгерде шилекейдин издери бар участка предмет алып жүрүүчүнүн жалпы фонунан бир кыйла каралжын болсо) – жарыктын шооласы ар түрдүү бурчтарга түшкөндө (кыйгач тийген) же өтүп кетүүчү жарыкта (жука кездемеде бир кыйла ачык фондо шилекейдин изи каралжын көрүнөт);
- б) ультрафиолет шоолаларында (караңгылатылган имаратта) – шилекейдин издери начар көгүлтүр жаркыроого ээ болот.

Шилекейдин издерин алууда төмөнкүлөр сунушталат:

- а) издерди мүмкүнчүлүгүнө жараша предмет алып жүрүүчүдөн же анын бөлүгүнөн алышат (предметтерди алып, аларды шашылыш экспертизага жөнөтүү керек, анткени шилекей компонентинин негизи – амилаза, ал шилекей бар болгондо аныкталат, тез бузулат, экспертке шилекейдин көп сандагы тагы менен материалды берүү зарылдыгына алып келет: анткени эскириши 6 айга чейин – 15-20 мг, ал эми бир жылдан узакта эскириши үчүн – 40-50 мг шилекей заттары керек);
- б) алынган предметти (эгер алар нымдуу болсо) бөлмөнүн температурасында кургатуу керек
- в) ар бир предметти өз алдынча калың кагазга таңгактап, мөөр басуу керек.

Шилекейдин издерин кароонун протоколуна жана сүрөткө түшүрүү жолу менен кандын издери үчүн баяндалган сунуштарга ылайык жазып белгилөө керек.

Шилекейдин издерин анализдөөнү белгилей турган жагдайлар:

- а) кылмыш жасоо механизмдери (оролгон сүлгүдөгү, про- тивогаздагы ж.б. издер жабырлануучуну тумчуктурууну, же оозун жабууну күбөлөндүрөт);
- б) кылмышкердин мүнөздөмөсү (бөлүп чыгарылгандардын топтук таандыктыгы);
- в) окуя болгон жерде кылмышкердин болуу өзгөчөлүктөрү.

Чачтар. Чачтын жалпы мүнөздөмөсү

Чач 3 катмарды камтыган чачтын түбүнөн (кыл чокморчосу) жана негизинен: жаргак кабык (сырткы), кыртыштык заты (орто) жана өзөгүнөн (ички) турат. Адамдын чачтары, эреже катары, ийик сымал формада, жаргак кабыгынын багыты бүт узундугу боюнча тармал, анын ичинде чачтын түбүндөгү максималдуу жоондук 0,2 мм-дан ашпайт.

Чачтар адамдын денесинин ар түрдүү жерлеринде жайгашат жана ушуга жараша түзүлүүнүн өзүнүн спецификалык өзгөчөлүктөрү болот: баштын чачтуу бөлүгүндөгү чачтар түз, же тармал, быжыгыр, 0,12–0,14 мм жоондукта (0,2 мм-дан ашпаган); сакал-муруттар – түз, же тармал, быжыгыр, түп жагы бир аз ичкерет; каш, кирпич жана мурун көңдөйүндөгү кылдар жаа сымал формада же түз, узундугу 0,5–2,5 см, түбү жана төбөлү ичкерет (катуу), кылдын учтары жалпайган, алардын жоондугу 0,08–0,13 мм; денедеги кылдардын узундугу (колтук астындагы, жыныс мүчө менен арткы тешиктин ортосундагы аралыктагы, чаттагы, көкүрөктөгү жана ичтеги) – түз же тармал, быжыгыр, узундугу 8 см, жоондугу бирдей эмес (кээ бир жерлери ичкерген); тула бойдогу кылдар кыска жана жоон (жондогу жана кол, буттагы) – түз же бир аз ийилген, жоондугу бирдей эмес, узундугу 1–4 см, жоондугу 0,07–0,11 мм (түбү жана үстүнкү учу бир аз жоонураак); түктөр (ал бардык денени жабат) – ичке, түз же бир аз ийилген, узундугу 0,2–1,5 см, жоондугу бирдей эмес, төбөлү жукарган, жыл-маланган же ажыратылган, жоондугу 0,02 мм.

Адамдын денесинен кыл-чачтарды бөлүп алуу механизми табигый (түшүү) жана жасалма (жулунган, кыркылган) болушу мүмкүн:

- а) түшүп калган чачтардын кургап калган түбү бузулбаган, кумганча формада болот;
- б) жулунуп алынган чачта түбүнүн жарымы жок болот, үстү бирдей эмес (майда тиштүү), кандын элементтери катышышы мүмкүн;
- в) чачты түбү жок жулуп алганда жаргак кабыктын түрпүнүн жогорку учу төмөнгө ийилип жана бырышып калат;
- г) чачка учтуу эмес предмет таасир эткенде күч колдонулган жерде тытылуулар менен жоондук пайда болот;
- д) курч предмет менен (устара) чачты бөлүп алууда кыркуунун үстүнкү бети бирдей болот, бирдей чачтарды устара менен кырганда үстүнкү бети бирдей, ал эми бир тутам чачты кесүүдө өз алдынча чачтын кесилген жерлери бирдей эмес (предмет канчалык курч эмес болсо, ошончолук бирдей эмес).

Чачты табуу

Окуя болгон жерде болгон чачты сактоо жана микро бөлүкчөлөр менен иштөөгө тиешелүү сунуштарга ылайык башка адамдарга берүүнүн алдын алуу боюнча зарыл чараларды көрүү керек. Чачты табуу визуалдык – органолептикалык же лупанын жардамы менен жүргүзүлөт; чачтын түсү фондун түсүнө окшош болгон учурда карама-каршылыкты жогорулатуучу тиешелүү жарык фильтрлер колдонулушу мүмкүн.

Чачты алуу жана таңгактоо

Чачты алуу аларды сүрөткө тартуудан жана протоколго киргизгенден кийин резина учтары бар пинцет менен (чачтын түзүмүн бузуп албоо үчүн) жүргүзүлөт. Териштирүү үчүн белгиленген участкада чачты локализациялоо фактысы маанилүү болгон учурда чачтардын предмет алып жүрүүчүлөрү алар менен бирге алынат. Ар бир предметте (кийимде, эмеректе, куралда) табылган бар-

дык чачтар алардын саны жана алынган жери жөнүндө тиешелүү белгилерди коюу менен өз алдынча конвертке салынат. Эгерде чачты белгилүү бир жакка таандык экендигин аныктоо болжолдонсо, анда анын чачынын үлгүсүн тиешелүү аймактык келип чыгууну тактоо үчүн жөнөтүү керек. Баштын чачынын үлгүлөрүн чачтуу бөлүктөрдүн беш жеринен (маңдайдан, төбөдөн, желкеден, оң жана сол чыккыдан) алуу керек, ар бир жердеги чачтын саны 20-25 болушу керек, зарыл болгон учурда чачтарды жулуп жана кырып алышат. Ар бир жердин кылынын үлгүсү тиешелүү жазуу жүргүзүү менен конвертке салынат.

Чачты баяндоодо анын узундугун аныктоо үчүн аларды түздөп, миллиметрдик сызгычтын жардамы менен, жоондугун окулятор-микрометрдин жардамы аркылуу өлчөйт.

Чачты изилдөө менен аныкталган жагдайлар

Чачты анализдөө төмөнкүлөрдү (так жана болжолдуу) аныктоого мүмкүндүк берет:

- а) кылмыш жасоо механизмдерин (чачтын аймактык келип чыгуусу жана бөлүнүшүнүн ыкмасы боюнча – жулунган, кыркылган, баштын, маңдайдын чачы ж.б.);
- б) кылмышкер жөнүндө маалыматтарды;
- в) жабырлануучуга кылмышкердин байланыштык, же кылмышкердин кайсы-бир предмет менен өз ара аракетин;
- г) окуя болгон жерде бул адамдын катышуу фактысын (окуя болгон жерде буюмдук жагдайдын предметинде кылмышкердин чач белгилери менен чачынын бар болушу боюнча).

Микро бөлүкчөлөр

Микро бөлүкчөлөр – бул өлчөмү жана массасы боюнча кичинекей объект, алардын түзүмүн, рельефин, бетин, ички түзүлүшүн чагылдырган бир кыйла чоң объектилердин бөлүгү болуп саналат. Микро бөлүкчөлөр органикалык келип чыгуулар – өсүмдүктүн, чым көңдүн, ундун бөлүкчөлөрү, чачтын үзүндүсү, микроорга-

низмдер дагы ушул сыяктуу органикалык эмес – минералдардын (кварцтын, көмүрдүн, топурактын ж.б.), айнектин, керамиканын, металлдын, эритиндинин, цементтин, лак боек жасоочу буюмдардын ж.б. бөлүкчөлөрү болот.

6.2. Айрым тергөө амалдарын жүргүзүүнүн тактикалык өзгөчөлүктөрү

Териштирүүнүн жалпы максаты кыйноону колдонуунун бар же жок экендигинин фактысын аныктоодо, күнөөлүү жактарды табуу жана соттук куугунтуктоого көмөктөшүү, ошондой эле жабырлануучунун бузулган укуктарын калыбына келтирүүдө турат.

Кыйноону териштирүүнүн кыйындыгы алар көбүнчө жабык жерлерде, көз карандысыз күбөлөрдүн катышуусуз жасалгандыгында. Ошону менен бирге далилдер жок кылынышы жана бекитилиши мүмкүн, жабыр тартуучу жана күбөлөр коркутулушу, ал эми шектүүлөр арасында (укук тартибинин органдарынын өкүлдөрү) өз ара куткаруу жагдайынын орду болушу ыктымал.

Ошондуктан, териштирүүнү натыйжалуу аяктоо үчүн төмөнкүлөр зарыл:

- карама-каршысы далилденгенге чейин бардык инциденттерди кыйноону же ырайымсыз мамилени колдонуу менен байланышкан мүмкүнчүлүктүү кылмыш катары териштирүү;
- териштирүүнү бардык алынган маалыматтарды камтууну камсыз кылуу жана фактыларды тез жана так аныктоо максатында шашылыш тергөө амалдарын жүргүзүү үчүн пландаштыруу жана түзүмдөштүрүү;
- иштин жагдайын дыкаттык жана калыстык менен териштирүү, бардык маалыматтарды жазуу жана документтештирүү керек, ал сотко сапаттуу далил берүүгө мүмкүндүк берет.

Жабырлануучуларды жана күбөлөрдү коргоо. Кыйноо фактылары боюнча текшерүүнүн (териштирүүнүн) натыйжалуулугун камсыз кылуунун маанилүү шарттары болуп, жабырлануучуларды жана күбөлөрдү коргоо саналат.

Ушул максатта териштирүүнү жүзөгө ашырууга катышы бар жак арыз бергендерге күбөлөргө жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнө, ошондой эле териштирүү жүргүзүүчүгө карата бийлик жана контролдоо функцияларын түз жана кыйыр пайдалануу укугунан ажыратылышы керек.

Керектүү учурларда териштирүүгө түшкөн кызмат адамдары Кыргыз Республикасынын КПКсынын 118-беренесинде белгиленген тартипте өз милдеттерин аткаруудан убактылуу бошотулушу керек.

Камактагы адам (жабырлануучу, күбө) коркунучка туш болгон учурларда аларды камакта кармоонун башка жерине которуштуруу керек жана алардын коопсуздуктарын камсыз кылуу боюнча атайын чараларды кабыл алуу керек.

Кайсы болбосун териштирүүнүн маанилүү компоненти болуп, окуя болгон жерди идентификациялоо, коргоо жана сактоо саналат.

Кыйноолордун көпчүлүгү укук коргоо органдарынын имараттарында жана камакка алуу жайларында болот ошого байланыштуу табигый далилдерди сактоо же кылмыш болгон жерге чектелбеген жетүү мүмкүндүгүн алуу кыйын сезилет. Тергөөчүгө болжолдонгон кылмыш болушу мүмкүн деп эсептелген жерлердин кайсы болбосун имаратына жана жайына эркин кирүүгө жана сакталуусун камсыз кылууга укук берилиши керек. Андай болбогон учурда предметтерди которуштуруу, жок кылуу же далилдерди жоготуу, же жалган далилдерди кошумча киргизүү жолу менен тергөөнүн беделди түшүрүлүшү мүмкүн.

Сурак жүргүзүү. Сурактын милдети шектүүлөрдөн, күбөлөрдөн жана жабырлануучудан териштирилип жаткан иш боюнча чындыкты табуу максатында ишенимдүү маалыматтарды алууда турат.

Сурактарды калыс жүргүзүү, ал эми ошону менен алынган маалыматтарды суракка алуучуга белгилүүлөр жана акыл-эстүү ой жүгүртүүнүн негизинде дагы эмне белгилениши мүмкүн экендиги менен салыштыруу керек.

Сурак алуучу ар бир конкреттүү иштин жагдайынын алкагын да суроону акыйкат жана калыс түзүшү керек. Шектүү унчукпай коюу укугун пайдаланган учурда дагы суракка алуучу суроолорду

берүүгө жана ага реакциянын пайда болушун жана реакциянын жок болушун жазууга укуктуу.

Сурактарды жүргүзүүнүн негизги эрежелери:

- *Суроолордун жөнөкөйлүгү.* Суроолор жөнөкөй түзүлүшү керек, анткени айрым адамдар аларды түшүнүүдө жана албетте жооп берүүдө кыйынчылыкты сезиши мүмкүн. Аларда сөз кору дагы чектелүү болушу мүмкүн, ал баяндоодо жана фактыларды түшүндүрүүдө кыйынчылык келтирет.
- *Суроолорду кайталоо.* Суроолорду кайталоо жана өзгөртүп айтуу керектүүдөй сезилет, ошондуктан, айрым жактарга маалыматты кабыл алуу, түшүнүү жана кайра кайталоо үчүн кабыл алууга көп убакыт талап кылынышы мүмкүн.
- *Ачык жана коркутпаган сураолорду түзүү.* Суроолор коркутуу мүнөзүн алып жүрбөшү керек, анткени одоно жана коркутуучу сураолор айрым жактарга суракка алуучунун каалоосун табуу, же агрессиясы катары көрүнүшү мүмкүн. Суроолор ачык мүнөздү алып жүрүшү керек (өзүндө жоопту камтыбашы керек), анткени айрым жактар аларга сунушталган маалыматты же суракка алуучу тарабынан сунушталгандарды кайталоого ыктуу.

Кыйноолордун болжолдуу курмандыктарын суракка алуу. Жабырлануучунун көрсөтмөсү жана медициналык күбөлөндүрүү көпчүлүк учурларда негизги далил катары чыккандыктан, кыйноолордун болжолдуу курмандыктарын суракка алуу адатта маанилүү ролго ээ.

Суракка алууну суралып жаткан адамдын табигый жана эмоционалдык абалын эске алуу менен абайлап жүргүзүү керек. Суралуучунун кайтадан жаракат алып калуусунан качып, аны кошумча стресске туш кылбай, өзгөчө сак болуу керек.

Сурак кылуучу жабырлануучунун ишенимине киргенден кийин гана болуп өткөндөрдүн айрым майда-чүйдөлөр айтылгандыктан, белгилүү убакыттын ичинде бир нече этап менен сурак жүргүзүү керектей сезилет.

Сурак жүргүзүүчү жабырлануучуга жасалган жаман мамилеге тиешеси жок нейтралдуу сураолорду талкуулоого бир нече

убакытты жумшаганы жакшы, ал «ишеним климатын» орнотууга мүмкүндүк түзүп, бир кыйла сезимтал суроолорду талкуулоону жеңилдетет.

Сурактын негизги максаты жазып алуу фактысына негизделген жана максималдуу толук мүмкүнчүлүгүндө төмөнкү суроолорго жоопторду алууда турат:

- Муну ким жасады?
- Эмне жасалды?
- Бул качан жасалды?
- Бул каерде болду?
- Бул дайыма болуп турчу беле?
- Бул эмне себептен жасалды?
- Натыйжасы кандай болгон?

Ага кыйноо жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн колдонгон жапа чегүүчү жактан төмөнкү предметтерди суроо керек:

- а) жогоруда көрсөтүлгөн таасирлерди ага ким, кандай жагдайда, качан, кантип жана кайсыл жерде колдонгонун;
- б) мындай таасир этүүлөр анын ден соолугуна, психологиялык жана моралдык абалына кандай зыяндар келтирилди;
- в) мындай таасирлерди колдонууда кандай талаптар коюлду;
- г) ага укукка каршы таасир этүүлөрдү колдонууга чейин жабыр тартуучунун ден соолугунда зыян келтирүүлөр бар беле, анын ден соолугунун буга чейин зыян келтирилбегенин, ошондой эле болжолдуу укукка каршы таасирлерден кийин анын ден соолугуна зыян келтирилгенин ким тастыктай алат;
- д) көрсөтүлгөн окуялар жөнүндө ал кимге жана кандай жагдайларда айтып берген;
- е) ага укукка каршы таасирлерди колдонгон жакты ал мурда билет беле;

ж) көрсөтүлгөн аракеттерге ал арыз жөнөттүбү жана эгерде жөнөтпөсө, анда эмне себептен.

Жабырлануучу ага укукка каршы таасирлерди колдонгон деп көрсөткөн жактан же жактардан төмөнкү предметтерди суроо:

- а) алар мурда жабырлануучуну билишет беле;
- б) жабырлануучуга укукка каршы таасирлер колдонуп жаткан убакта алар каерде болушкан жана эмне жасап жатышкан;
- в) эгерде алар жабырлануучуга укукка каршы таасирлер колдонуп жаткан жерде болушпаса, анда алардын күнөөсүздүк далилин ким тастыктай алат;
- г) алар жабырлануучуга укукка каршы таасирлерди колдонушканбы, ага кандайдыр-бир талаптарды айтышканбы;
- д) эгерде алар жабырлануучуга андай таасирлерди колдонушпаганын далилдесе, бирок жабырлануучуда ден соолугуна келтирилген зыян аныкталса, анда алар мындай зыяндын болушун кантип түшүндүрүшөт;
- е) алардын көз карашы боюнча жабырлануучуда көрсөтүлгөн жактарга жалаа жабууга негиз барбы;
- ж) кармалгандарга, сурактагыларга, камалгандарга жана башка жактарга алар тарабынан укукка каршы таасир кылууларын колдонууга арыз мурда болгонбу;
- з) алардын жабырлануучуга укуксуз таасир кылууларды колдонбогонун ким тастыктай алат, алар бул жак менен кандай жеке, кызматтык жана башка мамилелерде турат;
- и) эгерде бул жактар кармалган менен аны алып келгенден кийин ачуу иш-чарасын өткөрүшсө, бул жактардын кармалган менен иштөөсүнө укуктук негиз бар болгонбу, ошону менен бирге, өндүрүшүндө иш турган тергөөчүнүн же башка жактын аларда тапшырмасы бар беле.

Кыйноонун болжолдуу курмандыгына төмөндөгүдөй суроолор дагы сунушталышы мүмкүн:

- кыйноону колдонууга алып келүүчү жагдайлар, анын ичинде кармоо же уурдоо жана камакта кармоо;

- аны кармаганга чейин суракка алынуучуну коркутушканбы;
- кармоо кандайча болуп өттү жана кармоо учурунда суракка алынуучунун денесине кандайдыр-бир зыян келтирилдиби;
- кармоодо кандайдыр-бир күбөлөр катыштыбы;
- камакка алынганга чейин суракка алынуучу жаман мамилеге туш болгонбу;
- суракка алынуучунун камакта турган жери, анын ичинде мекеменин аталышы жана дареги;
- суракка алынуучу ал жерде канчалык көпкө кармалган;
- суракка алынуучу бир мекемеден башка мекемеге которулганбы; эгерде жооп оң болсо, анда каякка, ким тарабынан жана болжолдуу качан; суракка алынуучу ал жакка кантип түшүп калган; аны которуунун келтирилгенби; эгерде бул убактылуу которуу болсо, анда ал канчага созулган;
- болжолдонгон кыйноолорду колдонуунун болжолдуу датасы жана убактысы, анын ичинде алардын акыркысы;
- кармоого, камакта кармоого жана болжолдуу кыйноолорго ким катышканын толук баяндоо;
- эмнелер айтылгандыгынын же суракка алынуучудан эмнелер жөнүндө сурашкандыгынын мазмуну;
- камактагы тартипти баяндоо жана болжолдуу колдонулган кыйноолордун мисалы;
- болжолдуу кыйноолорду, анын ичинде анда колдонулган ыкмаларды колдонуунун фактыларын баяндоо, куралдарды же ошондо колдонулуучу башка предметтерди баяндоо;
- болжолдуу кыйноолор жүргүзүлгөн имараттардын кайсы болбосун айырмалануучу өзгөчөлүктөрү. Эгерде бул жөндүү болсо, анда суракка алынуучудан болжолдуу кыйноо өткөрүлгөн имараттын жайгашышын жана пландаштырылган схемасын чийип берүүнү суроого болот;
- суракка алынуучу сексуалдык зордуктоого туш болгонбу;
- болжолдуу кыйноонун жүрүшүндө денеге зыян келтирүүнүн болушу;

- бул окуянын кайсы болбосун күбөлөрү – башка камактагы адам же кайсы болбосун мекеменин, мүмкүн, кыйноо жүргүзүлгөн жердин жарандык кызматкери;
- болжолдуу кыйноо колдонулганга чейин, ошол учурда, же андан кийин кандайдыр-бир медициналык кызматкер катышканбы; эгерде жооп оң болсо, анда алар өздөрүн идентификациялаштыбы жана алардын ролу эмнеде болду;
- кыйноодон кийин же кечирээк, анын ичинде, бошотулгандан кийин суракка алынуучуга кандайдыр-бир медициналык жардам көрсөтүлдүбү; врачта көз карандысыз текшерүү жүргүзүү өткөрүү мүмкүндүгү болдубу; мындай текшерүү учурунда кимдир-бирөө катыштыбы; врач медициналык корутунду түздүбү, анда эмне деп айтылат;
- суракка алынуучу ага жасалган жаман мамилеге кимдир-бирөөгө даттанганбы, ал бул жөнүндө жетекчиликтин кайсы-бирөөсүнө билдиргенби; реакция кандай болгон; текшерүү жүргүзүлгөнбү; ал эмне менен бүткөн; күбөлөр жана болжолдуу айыптуулар суралганбы;
- ал инциденттер кийин суракка алынуучу аны камакка алган укук тартибинин органдарынын өкүлдөрү менен (же ошол эле кызматтын же мекеменин башка расмий жактары менен) кандайдыр-бир байланыша алдыбы.

Суракка алынуучу ар бир күндүк тажрыйбаларынын мүмкүн болгон жерлерин, анын ичинде кайсы болбосун тааныш сезимдерди багыт кылып алышы керек. Мисалы, суракка алынуучу бул имараттын дал ушундай өлчөмдө экенин кайдан билет? Белгилүү бир жыт ага эмне жөнүндө эсине салат? Тигил же башка милиционер кимге окшош (эгерде, мисалы, ал кайсы-бир теле көрсөтүүнүн персонажын же башка жакшы таанымал жакты эске салат)?

Сууроолордун ушундай типтери кошумча бекемдөөчү маалыматтарды алууга, дал келбегендигин ачууга, же суракка алынуучуга эмнелер болуп өткөнү тууралуу көп нерселерди эстөөгө мүмкүндүк түзөт.

Суракка алынуучунун көрүүсүнө эле эмес, башка сезүү органдарына – ал эмнени уга алганына, жыттаганына же сезгенине

көңүл буруу керек. Бул айрыкча суракка алынуучунун көзүн бир топ мезгилге чейин таңып койгон учурларда маанилүү.

Төмөнкү типтеги маалыматтарды жазып алуу керек:

Ишкананын ички орундашуусунун жайгашуусун: Суракка алынуучу тепкич менен жогору же ылдый жүрүүгө мажбур беле, эгерде ооба десе, анда болжолдуу канча тепкич же тепкич бурулуштары болгон; ал убакта ал эмнени уккан жана жытын сезген; ал жолдо кандайдыр-бир багыт алууларды сездиби; эгерде имаратта терезе болсо, анда ал терезеден бир нерселер көрүндү беле?

Имараттын өзүн баяндоо: Өлчөмү кандай болгон, дубалдары, полдору, шыптары кандай, каалгасы эмнеден жасалган, имараттын формасы кандай болгон, анда башкача же айырмаланган нерсе бар беле?

Имараттагы башка жактар: Бул имаратта башка жактар болгонбу, эгер болушса, анда канча адам болгон; алардын ичинен кимдир-бирөөсү күбө катары чыга алабы; алар болжолдуу жабырлануучунун ден соолугуна тиешелүү кандайдыр-бир нерсени байкаштыбы; имаратта катышкан адамдардын ден соолугунун абалы кандай эле?

Кармоочу жай: Эгерде суракка алынуучу кармоочу жайда кармалса, анда канча убакыттын ичинде болгон жана обочолотуунун ыкмасы кандай болгон?

Имараттагы предметтер: Имаратта эмнелер турган (төшөк-орундар, эмерек, даараткана, раковина)?

Имараттагы аба ырайы: Температура болжолдуу кандай болгон, желдетүү бар беле, нымдуулук сезилдиби?

Жарык кылуу: Имаратта кандайдыр-бир жарык болгонбу; бул терезеден түшкөн табигый жарык беле же электр менен жарык кылуу беле; эгерде электр менен жарык кылуу болсо, анда канча убакытка чейин ал күйүп турду; ал жарык кандай көрүнгөн же кабыл алынган, мисалы, анын түсү, ургаалдуулугу?

Гигиена: Имаратта өздүк гигиенаны колдоо үчүн жабдуу бар беле; суракка алынуучу ваннага же дааратканага кирүү үчүн каякка барган; имараттын жалпы санитардык абалы кандай көрүнгөн; анда кандайдыр-бир мителер бар беле?

Кийим: Суракка алынуучу кандай кийимди кийип жүргөн; анда аны жууп-тазалоого же алмаштырууга мүмкүнчүлүк бар беле?

Тамактануу жана ичүүчү суу: Тамак жана суу кандай жана канча өлчөмдө берилген; алардын сапаты кандай болгон; тамак-аш жана суу менен ким жабдыган; алар акысыз болгонбу?

Орун алмаштыруу мүмкүндүгү: Камераны таштап кетүүгө мүмкүнчүлүк болгонбу, эгерде болсо, анда канча убакытка жана канчалык көп болгон?

Медициналык тейлөө: Врачка же кесипкөй медициналык жардамдын башка формасына жетүү мүмкүндүгү болгонбу; суракка алынуучу текшерип көрүүдөн өткөнбү; дары-дармек бар болгонбу; аларды ким алып келип берген?

Үй-бүлө мүчөлөрүнүн келүүсү: Үй-бүлөсү суракка алынуучунун камакта кармалган жери жөнүндө билет беле; суракка алынуучуга үй-бүлө мүчөлөрүнүн келүүлөрүнө уруксат берилген беле; эгерде берилсе, анда ал жолугушуулар дал кайсы жерде өткөрүлгөн.

Юридикалык жардам: Суракка алынганда адвокатка жетүү мүмкүндүгү болгонбу; мындай жетүү мүмкүндүгү качан алгач берилген, б.а. факт жүзүндө кармалгандан же камакка алынгандан кийин убакыттын канча үзүндүсүнөн кийин; мындай мүмкүнчүлүк канчалык көп берилчү; мындай жолугушуулар кайсы жерде өткөрүлчү; адвокат менен сүйлөшүүнү жашырынып угуу мүмкүндүгү болгонбу?

Сотко жеткирүү: Суракка алынуучу соттун алдына келди беле; ал качан болгон, б.а. кармалгандан кийин канча убакыттан кийин?

Сураныч: Суракка алынуучу кошумча суранычтарды берди беле, эгерде берсе, анда качан жана анын натыйжасы кандай болгон?

Пара: Суракка алынуучу кайсы-бир кызматтарды пайдалангандыгы үчүн пара берүүсү керек беле жана андан пара талап кылышканбы?

Кыйноолор жана жаман мамилелер дайыма камакта кармоо жайларынан тышкары жерлерде өтө тургандыгын билүү керек, ошондуктан сурактын натыйжасы окуя болгон жерге көз карандысыз, жабырлануучу тарабынан билдирилген болжолдонгон кыйноолордун жана жаман мамилелердин бардык майда-чүйдөсү жөнүндө толук маалыматтарды камтуусуна тергөөчү кам көрүүсү керек.

Сексуалдык зордуктоонун болжолдуу курмандыктарын суракка алуу. Сексуалдык зордуктоонун болжолдуу курмандыктарын суракка алууда өзгөчө сактыкты жана сергектикти көрсөтүү керек. Суракты болжолдуу курмандык кайсы жыныстын өкүлү болсо, ошол жыныстагы тергөөчүнүн жүргүзүшү артыкчылыктуу (эгерде жабырлануучу ушуну кааласа).

Ошону менен бирге абдан маанилүү болуп, жашырындуулук эрежесин сактоо саналат. Бирок маанилүү суроолорду айланып өтпөө, болуп өткөндөр боюнча толук жана так баяндоо алуу үчүн бардык күчтү жумшоо керек.

Көпчүлүк адамдар сексуалдык зордук – бул факт жүзүндө зордуктоо же сексуалдык мүнөздөгү күч менен аракет кылуу деп эсептешет. Сөз жүзүндө шылдыңдоо, чечинтүү, сыйпалоо жана акидей асылуу, тиштөө, жүрөгөндүк жана басынтуучу аракеттер, жыныс мүчөлөрүнө согуулар же электрошок сексуалдык зордуктоого кирбеген жабыркатуу катары кабыл алына тургандыгын тергөөчү эске алуусу керек. Андан сырткары, бул аракеттер инсандын интимдүүлүгүн буза турган аракеттер жана сексуалдык зордуктоонун курамдык бөлүгү катары каралышы керек.

Абдан көп учурда сексуалдык зордуктоонун курмандыктары ал темада эч нерсе айтпоону каалайт, же башында андай зордуктоо фактысынын өзүн танат. Экинчи жана үчүнчү байланышуу убагында гана жана мурдагы байланышта жабылануучунун инсандыгына карата жеткиликтүү кошо кабатырлангандык жана сезгичтик болсо, жабырлануучу бир нерселерди айта баштайт. Ошондуктан, мындай сурактарда тергөөчү өзгөчө сылыктыкты жана чыдамдуулукту көрсөтүүсү керек.

Болжолдуу сексуалдык зордуктоонун бардык учурларында интимдик кароону болжолдуу курмандыктын толук макулдугу менен жана сөзсүз түрдө, артыкча жабырлануучунун жынысындагы квалификациялуу медициналык кызматкер тарабынан жүргүзүлүшү керек.

Балдарды жана жашы жете электерди суракка алуу. Балдар өздөрү кыйноого туш болушу, же аларды башкалар, ата-энелер же жакын туугандары кыйноо тартууга мажбур кылышы мүмкүн. Бала үчүн бул өзгөчө оор жаракаттуу залал болот, ошол

себептүү сурак алуу убагында кайталап жаракат алууга жол бербегидей атайын чараларды колдонуу керек.

Балдарды суракка алуу чоң адамдарды суракка алуудан белгилүү деңгээлде айырмаланат. Баланы суракка алуу ата-энесинин, туугандарынын же педагогдун катышуусунда жүргүзүлүшү керек. Балдар айрыкча мээримдүүлүктү жана эркеттүүнү кабылдагыч болот, ушуга байланыштуу сурак алуу убагында алардын мүнөзүнүн ушул өзгөчөлүктөрүн кыянаттык менен пайдаланбоо же аларды баспоо керек.

Шектелгенди суракка алуу. Суракка алууну жүргүзүүнүн көптөгөн жалпы жоболору кыйноонун жана жаман мамиле жасоонун шектүү катышуучуларын суракка алууда да колдонулат.

Бирок болжолдуу кылмыштын катышуучулары баарыдан мурда мамлекеттик кызматкер болуп саналгандыгын, жазык сот адилеттигинин системасы менен пикир алышуунун маанилүү тажрыйбасына ээ экендигин эске алуу менен аларды суракка алууну пландаштырууга жана түзүмдөштүрүүгө өзгөчө көңүл буруу керек.

Тишелүү териштирүү жаман мамиле жасоого түздөн-түз шектелгендерди гана эмес, кылмыш жасоого даярдык жөнүндө билген жана анын алдын алууга чара көрбөгөн же ал тууралуу билдирбеген, жабырлануучу камакта кармалган жайлардын жооптуу орундарында тургандардын бардыгын суракка алууну камтыйт. Суракка алуулар таптакыр көз карандысыз, адилеттик менен жана кесипкөй жүргүзүлүшү керек. Көтөрүлгөн маселе күчтүү эмоционалдык боекко ээ болушу жана териштирүүгө туш келген кызматкер кесиптештери тарабынан олуттуу жагымдуулукка ээ болушу мүмкүн экендигин эске алуу зарыл.

Шектелгендерди дайыма жалгыздан суракка алуу, аларга суракка алуунун ортосундагы эс алууларда чогулууга уруксат бербөө зарыл.

Алардан алынган көрсөтмөлөр далил катары жараксыз болуп калбоосу үчүн шектүүлөрдүн укуктарын сактоо жөнүндө кам көрүү дагы керек.

Башка күбөлөрдү табуу жана суракка алуу. Кармалганды ага чейин жана түздөн-түз кармоо же камоо учурунда көргөн

күбөлөр, чынында да кармоонун же камоонун алдындагы анын тулку боюнун абалын, кармоого жана камоого алып келүүчү жагдайларды, кармоо жүргүзүлгөн ыкманы баяндап, ошондой эле кармоону жүргүзгөн укук тартибинин өкүлдөрүн идентификациялап бере алышат.

Болжолдуу кыйноолордун түздөн-түз күбөсү болбогон башка камактагылар кармалган адам качан суракка чакырылганы жөнүндө маалыматты бере алат, суракка чейин жана андан кийин анын абалын баяндап, же кармалган адам камерага кайра кайрылып келбегени тууралуу билдирет.

Алар дагы төмөнкүлөрдү билдире алышат:

- чаңырган кыйырыктар жана катуу үндөр сыяктуу уккан үндөр тууралуу, же алар көргөн кандын тактары же кыйноолордун куралдары жөнүндө;
- кармалган адам келгенде билинген денесиндеги жаңы зыян келтирүүлөр тууралуу билүү же камакта кармоо учурунда абалы күчөп кеткен эски жарааттары жөнүндө;
- болжолдуу кылмыш жөнүндө конкреттүү маалыматты берүүгө мүмкүнчүлүктүү көрүнүү мисалы, аты, орду, убактысы же датасы;
- алар күбө болуп саналган алардын өздөрүнө же башка жактарга кыйноолордун колдонулганы жөнүндө билдирүү, ал бул мекемеде кыйноону колдонуу фактысынын өзүн белгилөөгө же кыйноого же жаман мамиле жасоого мурда катышкан түрмөнүн кызматкерин же конкреттүү милиционерди табууга мүмкүндүк түзөт.

Көрсөтмө бере ала турган, түздөн-түз кармоого чейин же кармоо учурунда жапа чегүүчү менен болгон жакты суракка алуу керек:

- а) жапа чегүүчүнүн денесинде зыян келтирүү же башка ден соолугуна зыян келтирилүүчү белгилер бар беле;
- б) эгерде мындай белгилер бар болсо, анда алар ага укукка каршы таасир этүүлөрдү болжолдуу колдонуудан кийин жапа чегүүчүдө табылган ден соолугуна зыян келтирүү белгилерине дал келеби;

- в) кармоодо жана жеткирип келүүдө жапа чегүүчүгө зордук же атайын каражаттар колдонулганбы;
- г) кармоону жүргүзгөн укук коргоо органдарынын кызматкерлери тарабынан ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелер болдубу;
- д) эгерде алардын катышуусунда кармалган адамга мыйзамсыз таасир этүүлөр болсо, анда бул жөнүндө кимге айтышты жана билдиришти.

Мыйзамсыз таасир этүүлөрдү жапа чегүүчүгө колдонгондугу жөнүндө жапа чейгүүчүдөн же башка адамдардан билген жактарды төмөнкү предметтерге суракка алуу:

- а) жапа чегүүчүгө мыйзамсыз таасир этүүлөрдү колдонуу жөнүндө алар кимден жана кандай жагдайларда билишкен;
- б) алар жапа чегүүчүнүн денесинен зыян келтирүүнү көрүштү беле, же башка жол менен жапа чегүүчүнүн ден соолугуна зыян келтирүү белгилеринин бар экендигине ишенүүгө туура келди беле;
- в) аларга бул жөнүндө жапа чегүүчүнүн өзү эмне деп айткан;
- г) бул адамдар жапа чегүүчүгө же укук коргоо органдарынын кызматкерлерине кызматтык, жеке же башка көз карандылыкта турушпайбы. Мындай адамдардын катарына жапа чегүүчүнүн камералашы, кармалгандар үчүн машинада аны менен бирге ташылган адам, жапа чегүүчүнүн бир туугандары жана жакындары, кармоодогу жана жеткирүүдөгү күбөлөрдүн бир туугандары жана жакындары кирет.

Жарандык персонал, башка милиционерлер, милиция участкасынын же камакта кармоо жайынын кызматкерлери кармалганды анын камакта жүргөн ар түрдүү этаптарында көрө же уга алышат.

Алар дагы:

- кыйноолор же башка жаман мамилелер кандай колдонулганын көрмөк же укмак, башка кызматкерлер же камактагы адамдар менен талкуулоосун угушмак;
- алардан кыйноо колдонулган имаратты тартипке келтирүүнү же аларды колдонуудан калган издерди жашырууга катышууну суранышмак.

Ал өлүмгө учураган, жоголуп кеткен же дагы деле камакта кармалган себептен, арызды берген жак жапа чегүүчүнүн өзү болбогон учурларда, анын жакын туугандары, кошуналары же жергиликтүү коомчулуктун мүчөлөрү мүмкүн болгон күбөлөрдү сунуштай алат, же пайдалуу маалыматты бере алат.

Жапа чегүүчүгө, аны убактылуу кармоочу жайга же тергөө камак жайына жайгаштырууда күбөлөндүрүү жүргүзгөн, ага медициналык жардам көрсөткөн, кароону жүзөгө ашырган медициналык кызматкерлерди сурак алуу.

Жапа чегүүчүгө, аны убактылуу кармоочу жайга же тергөө камак жайына жайгаштырууда күбөлөндүрүү жүргүзгөн, ага медициналык жардам көрсөткөн, кароону жүзөгө ашырган медициналык кызматкерлерди төмөнкү предметтерге сурак алуу керек:

- а) алар жапа чегүүчүнүн денесинен кандай зыян келтирүүлөрдү же ден соолугуна келтирилген зыяндын башка белгилерин табышканына;
- б) денесине алган зыян келтирүүлөрдүн жана белгилердин болушун жапа чегүүчүнүн өзү түшүндүрүп бергенине;
- в) эгерде жапа чегүүчү, ага укукка каршы таасир этүүлөрдү колдонуудан улам денесиндеги зыян келтирүүлөр жана белгилер пайда болгондо, ошол убакта жанында укук коргоо органдарынын кызматкерлери болгондугу жөнүндө айтпаганына;
- г) табылган зыян келтирүүлөрдүн жана белгилердин түзүлүүсүнүн мүмкүн болгон механизмдери кандай, алар жапа чегүүчү тарабынан баяндалган жагдайларда болуп өтүшү мүмкүнбү.

Кезмет бөлүгүнүн жана камактын кызматкерлерин суракка алуу.

Суроолор:

- алып келген мезгилде жабырлануучуда зыян келтирилген жери, же ден соолугуна келтирилген зыяндын башка белгилери бар беле;

- жогоруда келтирилген зыян келтирүүлөрдүн жана белгилердин болушу качан, кайда, кандай жагдайларда белгиленген;
- укукка каршы таасир этүүлөрдүн колдонулгандыгы жөнүндө жапа чегүүчүнүн өзү айттыбы же башка адамдар айтыштыбы¹.

Кыйноолор, эреже катары, анык эмес шарттарда жүргүзүлгөндүктөн, иш боюнча акыркы чечимди кабыл алуу үчүн бул иш боюнча ар бир далил чечүүчү мааниге ээ болот. Ошондуктан, тергөөчүлөр ар бир далилдин аныктыгын (жетимдүүлүгүн) камсыз кылууга камкордук көрүү менен, суракты жүргүзүү, беттештирүү, таануу, окуя болгон жердеги көрсөтмөнү текшерүү жана башка тергөө иштерин, аларды бардык жазык-процесстик мыйзамдарда белгиленген эрежелерди катуу сактоо менен жүргүзүүсү керек.

Көрсөтмөлөрүндө олуттуу карама-каршылык болгондо, ушундай карама-каршылыктарды оңдоо максатында адамдарды беттештирүүнү жүргүзүү, жапа чегүүчүгө жана шектелген адамга бири-бирине суроо берүү мүмкүндүгүн берүү.

Жапа чегүүчүгө күч менен таасир этүүлөрдүн, же ден соолукка зыян келтирүүчү таасирлердин колдонулгандыгын тастыктоочу медициналык текшерүүлөрдүн жыйынтыктарын ишке катыштырууну жана алып коюуну жүргүзүү.

Башка, катарына жапа чегүүчүнүн кийимдери, кыйноолордун куралдары, жапа чегүүчүнүн канынын издери менен предметтин фрагменти кирген буюмдай далилдерди алып коюуну жүргүзүү, соттук-биологиялык, криминалдык, трассологиялык жана башка экспертиза иштери боюнча керектүүлөргө жөнөтүү зарылчылыгына жараша аларды иштин материалдарына кошуп коюу.

¹ Бул главадагы суроолорду түшүндүрүүдө Эссек университетинин Адам укуктары боюнча борбору тарабынан басып чыгарылган Соттор жана прокурорлор үчүн окуу китебинде жазылган сунуштар пайдаланылды. Кара: Кононор Фоли. Борьба с пытками. Руководство для судей и прокуроров. Центр по правам человека. Эссекский университет. 2003. ISBN: 1-874635-40-4. вебсайт: <http://www2.sx.ac.uk/human rights centre 41>

Шектелген, айыпталуучу моюнга алган көрсөтмөлөрдү берген учурда аларга видео тартууларды колдонуу менен окуянын жагдайын жана абалын кайталап көрсөтүү жүргүзүү.

Көрсөтүлгөн тергөө аракеттерин жүзөгө ашырууда суралган: жапа чегүүчүнүн жана шектелген адамдын бардык процесстик укуктарын, алардын укуктарын коргоону ишке ашыруу мүмкүндүгүн кошуп, сактоону камсыз кылуу керек.

Топтолгон далилдерди баалоодо төмөнкүлөрдү эске алуу керек:

1. Шектелген адамды, ошондой эле аны менен бирге иштеген адамдарды суракка алууну, жапа чегүүчүнү, ошондой эле анын бир туугандарын, тааныштарын, камералаштарын суракка алууну, суракка алынгандар өздөрүнүн көрсөтмөлөрүн макулдашып жана окуялардын болжолдору тууралуу бири-бири менен келишип албагыдай кылып өткөрүү керек. Суракка алынгандар көрсөтүлгөн алардын күбөлөрү менен бул көрсөтмөлөрдү макулдашуу мүмкүндүгү пайда болгондон кийин өздөрүнүн алгачкы көрсөтмөлөрүн өзгөртүүсү, эреже катары, тергөөнү адаштырууга алып баруу жөнүндө күбөлөндүрөт.
2. Кармалган же камакта кармалган жана укук ченемдүүлүккө каршы таасирлерди жасоого шектелген адам тарабынан мүмкүн болгон басымдан корголбогон жапа чегүүчүлөрдүн көрсөтмөлөрүн баалоодо, алар өздөрүнүн көрсөтмөлөрүндө берген шарттарды, анын ичинде көрсөтүлгөн адамдын өзүнүн жашоосу, ден соолугу, бейпилдиги үчүн чочулоосун жана аларга тыюу салуучу чараларды тандоону эске алуу керек. Укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин аракетине даттануулар болгон учурда, жабырлануучунун коопсуздугун камсыз кылуу максатында аны убактылуу кармоочу жайга (УКЖ) же башка аймактын тергөө камак жайына (ТКЖ) которуу жөнүндө маселени чечүү сунушталат.

6.3. Соттук экспертизалардын мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу тактикасы

Иш үчүн маанилүү жагдайларды тактоо боюнча атайын таанып билүү талап кылынган учурда соттук-психологиялык экспертиза белгиленет. Соттук-психологиялык экспертиза психиканын патологиялык эмес кубулуштарын изилдөөгө багытталган, ошондуктан айрыкча психикалык жактан дени сак адамдарга карата жүргүзүлөт.

Эгерде экспертизага багытталган адамдын психикалык ден соолугу тергөө органдарынын өкүлдөрүндө шектенүүнү пайда кылбаса, же соттук-психиатриялык экспертизанын корутундусу менен тастыкталбаса, соттук-психикалык экспертизаны белгилөө максатка ылайыктуу. Ошондуктан, соттук-психологиялык экспертиза соттук-психиатриялык экспертизадан мурда болбошу же аны менен параллель жүргүзүлбөшү керек.

Бул экспертизанын негизги милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат:

- психикалык дени сак ыкмаларды белгилөө (айыпталуучулар, күбөлөр, жабырлануучулар-арыздануучулар) иш үчүн мааниге ээ жагдайларды кабыл алуу жана алар жөнүндө туура көрсөтмөлөрдү берүү.

Мындай милдеттерди чечүү максатында экспертизаларды белгилөө үчүн себептер болуп, төмөнкүлөр кызмат кылат: жашы жетпеген курактагылар жөнүндө маалымат, интеллектуалдык өнүгүүнүн төмөнкү деңгээли, активдүү кепти жеткиликсиз билүү, тиешелүү жактын мүнөздүү өзгөчөлүктөрү; кабыл алуу (окуялардын тез агымы, бир убакытта субъектке таасир этүүчү дүүлүктүргүчтөрдүн көптүгү, кабыл алуу учурунда жогорку психикалык чыңалуунун абалы ж.б.) шарттарын баалоого негизделген иш үчүн маанилүү жагдайларды туура кабыл алуу жана алар жөнүндө көрсөтмө берүү мүмкүнчүлүгүнө күмөн саноо; кабыл алынган дүүлүктүргүчтөр жөнүндө маалыматтар (күч-алсыздык), белгиленген жактын көрсөтмөлөрүнүн иштин башка материалдарына дал келбөөсү (айрым адамдар, айрыкча балдар жана еспүрүмдөр эсте тутуунун өзгөчө – эйдетикалык формаларына

ээ, ал аларга мурда кабыл алган маалыматты абдан так кайталап берүүгө мүмкүндүк бергени менен, анын натыйжасында алардын көрсөтмөлөрү өзгөчө деталдашкандыктан, ишенбестикти туудурушу мүмкүн).

- мурда болуп өткөн өлүм мезгилинде адамдын бар же жок болушун, өзүн-өзү өлтүрүүгө болжолдонгон психикалык абалын аныктоо. Бул өлгөндөн кийинки соттук-психологиялык экспертиза жүргүзүүнү талап кылат, бул, эгерде тергөө органдарында өзүн-өзү өлтүрүү деп жолдон чыгаруучу (өзүн-өзү өлтүрүүгө жеткирүү) кыйноонун белгилүү кызматтык жактар тарабынан жасалгандыгы жөнүндө маалыматтар бар болсо, ошондой эле өзүн-өзү өлтүрүүнүн жасалган издерине жараша болжолдоо келип чыкканда пайдалуу көрүнөт.
- айыпталуучунун конкреттүү укукка каршы жосундарды жасоого мүмкүндүк түзгөн жеке-психологиялык өзгөчөлүктөрүн белгилөө.

Кылмыштын субъективдүү тарабын табуу көбүнчө айыпталуучунун жүрүм-турумунун психологиялык механизмдерин, укукка каршы жоруктарынын психологиялык мотивдерин ачуу кыйынчылыктары менен тереңдейт. Ушундай учурларда айыпталуучунун объективдүү «психологиялык портретин» түзүү өзгөчө мааниге ээ. Көрсөтүлгөн кыйынчылыктарды жеңүүгө жардам берүүчү каражаттардын бири болуп, айыпталуучунун инсандыгын эксперттик психологиялык текшерүү саналат.

Мындай экспертизаны жүргүзүү тиешелүү илимий жана билим берүү жайларында иштеген, психология жаатындагы адиске тапшырылышы керек. Эксперт-психолог катары университеттердин психология факультеттеринин кызматкерлерин жана педагогикалык институттардын психология кафедраларынын окутуучуларын тартуу кеңири практикаланууда.

Соттук-психологиялык экспертиза эксперттердин комиссиясы же бир эксперт (эгерде эксперттик комиссияны түзүү мүмкүн болбосо) тарабынан амбулаториялуу жүргүзүлөт. Тергөө практикасында кээде комплекстүү психологиялык-психиатриялык экспертиза жүргүзүү зарылдыгы келип чыгат.

Экспертизанын бул түрү биринчи кезекте дебилдик даражасындагы олигофрения, невроз, борбордук нерв системасынын психофизикалык бузулуусунун белгилери бар психопатия менен жапа чеккен акыл-эси ордунда жашы жете элек айыпталуучу деп таанылганга карата пайдаланылууга жөндөмдүү.

Комплекстүү психологиялык-психиатриялык экспертизанын максаты соттук-психиатриялык экспертизаны жүргүзүүгө караганда, бир кыйла дифференциациялоодон, ал өзүнүн аракеттерин кандай өлчөмдө башкара ала тургандыгын аныктоодо жана өзүнүн аракеттеринин маанисин толук түшүнүүсүндө жашы жете электин жеке мүмкүнчүлүктөрүн баалоодон турат.

Комплекстүү психологиялык-психиатриялык экспертиза күбөлөргө жана жабырлануучуларга карата дагы жүргүзүлөт.

Кыйноо колдонулгандыгы жөнүндө арыздарды натыйжалуу териштирүүнү камсыз кылуу максатында эл аралык эксперттер тарабынан «Кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн натыйжалуу териштирүү жана документтештирүү боюнча колдонмо» (Стамбул протоколу) аталыштагы атайын окуу куралы иштелип чыккан.

09.08.99-ж. Стамбул шаарында дүйнөнүн **38** ар түрдүү саламаттык сактоо уюмдарынын ассоциацияларынын, мекемелеринин, комитеттеринин коомчулуктарынын жана бирикмелеринин укук коргоочуларынын катышуусунда, мамлекетке натыйжалуу документтештирүү көйгөйлөрү – кыйноолордон адамдарды коргоо ишинде маанилүү көйгөйлөрдүн бирин чечүүгө мүмкүндүк түзүүчү практикалык каражатты берүү максатында Кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн натыйжалуу териштирүү жана документтештирүү боюнча колдонмо – **Стамбул протоколу** иштелип чыккан, ал адам укуктары боюнча БУУнун Жогорку комиссарына берилген.

Бул колдонмо саламаттык сактоо кызматкерлеринин кыйноо жана ырайымсыз мамиле жасоо фактыларын натыйжалуу документтештирүүсү үчүн эл аралык маалымдама куралы болуп саналат.

Бул Колдонмонун **олуттуу бөлүгү** болуп, зордуктоолордун, кыйноолордун жана ырайымсыз мамилелердин издерин медкызматкерлердин өз убагында жана сапаттуу документтештирүүсү саналат. Ошону менен медициналык далилдер – териштирүүнүн жалпы процесси үчүн алгачкы медициналык документациянын бир түргө келтирилген, стандартташтырылган формада документтештирилген зордуктоодон болгон денедеге жана психикалык белгилер берилет.

Бул Колдонмонун укук коргоо органдарына тиешелүү **маанилүү учурларынын бири** – бул медкызматкерлер тарабынан укук коргоо органдарына кыйноонун жана ырайымсыз мамиленин колдонулган фактылары жөнүндө билдирүү жөнөтүүсү, ошону менен бирге көрсөтүлгөн органдан өз убагында андан ары териштирүү үчүн билдирүү алуусу.

Стамбул протоколу 2001-жылы адам укуктары боюнча БУУнун Жогорку комиссарынын башкармалыгы тарабынан жактырылган. Адам укуктары боюнча комиссия өзүнүн 2000/43 резолюциясы менен жана БУУнун Башкы Ассамблеясы өзүнүн 55/89 резолюциясы менен көңүл буруп жана кыйноолорду колдонууга күрөшүү үчүн пайдалуу курал катары аны пайдалануу менен, өкмөттөргө бул Колдонмого таянууну көшөрө сунушташкан.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө маанилүү сунуштардын бири кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн б.а. **Стамбул протоколун** натыйжалуу териштирүү жана документтештирүү боюнча **Колдонмого** ылайык кыйноолордун жана ырайымсыз мамилелердин курмандыктарын медициналык кароону жүргүзүү болгон.

09.12.14-ж. Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлиги тарабынан Стамбул протоколун практикага киргизүү максатында (№ 649) «Кыргыз Республикасында зомбулуктарды, кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн натыйжалуу медициналык документтештирүү боюнча практикалык колдонмону бекитүү жөнүндө» буйрук чыгарылган, анда төмөнкүлөр бекитилген:

1. Экспертиза жүргүзүүгө маалыматтык макулдашуу бланкы (практикалык колдонмого № 1 тиркеме);
2. зордуктоо/кыйноо жана ырайымсыз мамилелерден улам кайрылууларда (түшүүлөрдө) медициналык кароонун формасы (практикалык колдонмого № 2 тиркеме);
3. Кыйноолордун жана ырайымсыз мамилелердин учурларын документтештирүүдө соттук-медициналык экспертизанын корутундусунун формасы (практикалык колдонмого № 4 тиркеме);
4. Кыйноолор, ырайымсыз мамилелер жана зордуктоолор болжолдонгон курмандыктарды соттук-психиатриялык жана комплекстүү психологиялык-психиатриялык экспертизалонун корутундусунун формасы (практикалык колдонмого №6 тиркеме);

Кыйноолордун жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүнүн фактылары боюнча материалдарды кароонун алкагында прокурорлорго республиканын Башкы прокурорунун орун басары Л.Ю. Усманованын 21.07.2015-ж., № 8/3-40р-15 катында медициналык кызматкерлердин талаптарын, медициналык жана эксперттик мекемелердин **Стамбул протоколунун талаптарына ылайык бир түргө келтирилген стандарташтырылган формада документтештирилген далилдерин практикалоо** жана аларды Кыргыз Республикасынын саламаттык сактоо жана башка мекемелеринин бардык деңгээлдериндеги медициналык адистер үчүн Практикалык колдонмонун № 1, 2, 4, жана 6 тиркемелерине ылайык текшерүүнүн жана териштирүүнүн жүрүшүндө ушундай учурларга баа берүүдө пайдалануу сунушталган.

Ошондой эле Саламаттык сактоо уюмдарынын прокуратура органдары жана Кыргыз Республикасынын ички иштер органдары менен өз ара иштешүү тартиби жөнүндө нускамасына ылайык саламаттык сактоо уюмуна жак зомбулук/кыйноо жана ырайымсыз мамиле боюнча кайрылганда (түшкөндө) саламаттык сактоо уюму каттайт жана токтоосуз, бирок 24 сааттан кечиктирбестен, алар ишмердүүлүгүн жүргүзгөн ошол райондун прокуратурасы-

нын аймактык же адистештирилген органына бардык фактылар жөнүндө билдирет:

- 1) кызматтык адам же башка жак тарабынан расмий сапатта, же алардын азгыруусу менен, же алардын билдирүүсү менен, же ичтен макулдугу менен колдонулган кыйноолордун жана ырайымсыз мамилелердин колдонулгандыгына даттануулар менен жактын кайрылуулары (түшүүлөрү);
- 2) жакты мыйзамда белгиленген тартипте эркиндигин чектөө жана андан ажыратуу жайларына жайгаштыруу, аларды башка эркиндигин чектелген жана андан ажыратылган жайларга которуу учурунда денесине зыян келтирүүнүн жана ден соолугуна келтирилген башка зыяндарды табуулар;
- 3) жактын эркиндигин чектөө жана андан ажыратуу жайларында, укук коргоо органдарынын бөлүштүрүүсүндө турган учурда, же окуяларга укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин аралашуусу коштолгон окуяларда өлүмгө учурашы же ден соолугуна зыян келтирилиши.

Зомбулукту колдонуунун натыйжасында алынган денесине келтирилген зыян же ден соолугуна келтирилген башка зыян менен жактын кайрылган (күшкөн) бардык башка фактыларын саламаттык сактоо уюму каттайт жана токтоосуз алар ишмердүүлүгүн жүргүзгөн райондун ички иштеринин аймактык органына билдирет.

Эгерде жак табылган денесиндеги зыян келтирүүнү жана башка ден соолугуна келтирилген зыянды зомбулук мүнөзү жөнүндө билдирбеген же билдире албаган учурда саламаттык сактоо уюмунун медициналык кызматкери денесине келтирилген зыяндардын жана абалдардын этиология жана патогенез таанууларынын негизинде, ички ишенимди жетекчиликке алуу менен, ден соолукка келтирилген зыян зомбулуктун же кыйноонун жана ырайымсыз мамиленин натыйжасында болгон деп эсептөөгө жеткиликтүү негиз бар экендиги жана бул факт жөнүндө тийиштүү прокуратура органдарына же ички иштер органдарына билдирүү милдети келип чыга тургандыгы тууралуу чечим кабыл алат.

Саламаттык сактоо органдарынын жетекчилери өздөрүнүн буйругу менен зордуктоолордун/кыйноолордун жана ырайымсыз мамилелердин себеби боюнча жактардын саламаттык сактоо уюмдарына кайрылуулары (түшүүлөрү) жөнүндө прокуратура органдарына жана ички иштер органдарына өз убагында маалымдап туруу үчүн жеке жоопкерчиликтүү кызмат адамын белгилейт. Зордуктоолор/кыйноолор жана ырайымсыз мамилелердин себеби боюнча жактардын кайрылуу (түшүү) фактылары жөнүндө лицензиянын негизинде жеке практика менен алектенген жеке жактарга өз алдынча билдирилет.

Эркиндиги чектелген жана андан ажыратылган жайлардын, анын ичинде убактылуу кармоочу жайлардын, тергөө камак жайларынын, пенитенциардык мекемелердин медициналык кызматкерлери жактын эркиндиги чектелген жана андан ажыратылган жайларда жүргөн мезгилде кыйноо жана ырайымсыз мамиле колдонулгандыгына, өлүмгө учурагандыгына, же ден соолугуна зыян келтирилгендигине жактардын кайрылуулары (түшүүлөрү) жөнүндө маалыматты эркиндигин чектөө жана андан ажыратуу жайлар болуп саналган мекменин жетекчисине маалымдалганбы, жокпу, ага карабастан, ушул Нускаманын 4-пунктунда каралган тартипте прокуратура органына берүүгө милдеттүү.

Зордуктоо/кыйноо жана ырайымсыз мамиленин себеби боюнча саламаттык сактоо уюмуна жактардын кайрылуулары (түшүүлөрү) жөнүндө маалымат прокуратуранын аймактык органына жана ички иштер органына телефонограмма түрүндө, ал эми телефондук байланыш жок болгондо – кайсы болбосун жеткиликтүү ыкма менен кийин 24 сааттын ичинде саламаттык сактоо уюмунун жетекчисинин же анын орун басарларынын биринин колу коюлуп жана саламаттык сактоо уюмунун мөөрү менен тастыкталып жазуу жүзүндөгү кабарлама жөнөтүлөт.

Жазуу жүзүндөгү кабарлама төмөнкүлөрдү камтышы керек:

- 1) бейтаптын фамилиясын, атын, атасынын атын, жашын (мындай маалыматтар бар болгондо);
- 2) бейтаптын жашаган жерин, байланыш маалыматтарын (мындай маалыматтар бар болгондо);
- 3) бейтап кайрылган (түшкөн) датаны, убакытты;

- 4) зордуктоонун түрүн;
- 5) болжолдуу диагнозду;
- 6) бейтапты кабыл алуу жана/же медициналык кароо жүргүзгөн медициналык кызматкердин фамилиясын атын, атасынын атын;
- 7) датасын, убактысын, телефонограмманы кабыл алгандын аты-жөнүн, кызматын.

Кабарламада камтылган бардык маалыматтар, ошондой эле билдирүү жөнөткөн медициналык кызматкердин фамилиясы, аты, атасынын аты жана билдирүүнү кабыл алган прокуратуранын же ички иштер органынын кезметчи кызматкеринин фамилиясы, аты, атасынын аты, кызматы саламаттык сактоо уюмдарынын бардыгында жүргүзүлгөн формасы бекитилген атайын журналга жазылат.

Журнал же андан көчүрүп алууга зордуктоолорду/кыйноолорду жана ырайымсыз мамилелердин учурларын териштирүү үчүн жоопкерчиликтүү укук коргоо органынын расмий жазуу жүзүндөгү сурамы боюнча уруксат берилет.

Зордуктоолор/кыйноолор жана ырайымсыз мамилелер боюнча саламаттык сактоо уюмуна кайрылган (түшкөн) жактын абалынын мүнөзү жөнүндө маалыматтын толуктугуна жана ишенимдүүлүгүнө бейтапты кабыл алган жана/же медициналык кароо жүргүзгөн медициналык кызматкер жоопкерчиликтүү болот, саламаттык сактоо уюмунун кызмат адамы прокуратура органдарына жана ички иштер органдарына өз убагында маалымдоо үчүн жеке жоопкерчиликте болот.

6.4. Зомбулуктан/кыйноолордон жана ырайымсыз мамиледен медициналык жана психикалык далилдер

(саламаттык сактоо жана башка ведомстволорунун бардык деңгээлдеринин медициналык адистери үчүн практикалык колдонмодон үзүндү)

Соттук-медициналык экспертизанын максаттары болуп, денедеги келтирилген зыяндардын жана алардын издеринин мүнөздөрүнүн болушун, ошондой эле алардын келип чыгуу себептерин жана механизмдерин аныктоо саналат. Болжолдонгон кыйноолорду колдонууну териштирүү мезгилинде дайыма тийиштүү соттук-медициналык экспертиза жүргүзүү керек. Андай териштирүү жөнүндө корутунду төмөнкүлөрдү камтышы керек:

- жабырлануучунун медициналык текшерүүгө катышы бар арыздары жөнүндө толук отчет (анын ичинде жабырлануучунун ден соолугунун абалын баяндоо жана жаман кайрылуу жөнүндө кайсы болбосун билдирүү);
- бул адамды текшерүүгө жана кылдат кароого негизделген медициналык көрсөткүчтөр тууралуу толук отчет;
- кыйноолорду/ырайымсыз мамилелерди (эксперттелүүчүнүн сөзү боюнча иштин жагдайы) колдонууда текшерилүүчүнүн көрсөтмөлөрүнө жана табылган объективдүү маалыматтардын – денеге зыян келтирүүдө болгон, катуу жана өнөкөт симптомдордун, жалпы эмгекке жарамдуулугуна келтирилген зыяндардын дал келүү деңгээлин көрсөтүүчү корутунду.

Кыйноолорду колдонууга, соттук-медициналык эксперттин аракеттерине тиешелүү медициналык далилдерди топтоодо медициналык моралдык-этикалык ченемдерге дал келиши керек. Көпчүлүк учурларда эксперт эксперттелүүчүнүн (текшерилүүчүнүн)

толук соттук-медициналык экспертизадан өтүүнү (текшерилүүчүнү) каалабагандыгына кездешет, анткени бул адам күч жагынан дагы жана психологиялык жактан дагы алгач текшерүү органынын кызматкерелинен көз каранды жана бул аракет укук коргоо органдары жана жазалоо системасынын бөлүктөрү менен окшош эле болушу мүмкүн деп билет. Ошого байланыштуу бул процедураны өткөрүүнүн максаттары, милдеттери ыкмалары, мүмкүн болгон оң жана терс зыяндары жөнүндө түшүндүрүү жана текшерилүүчү жактан экспертиза (медициналык текшерүү) жүргүзүүгө маалымдалган макулдугун алуу абдан өзгөчө мааниге ээ. Камакта кармалган адамга текшерүү жүргүзгөн эксперттер кыйноолорду, күч жагынан жана психологиялык зордуктоолордун башка формаларын соттук документтештирүү жаатында конкреттүү атайын таанууларга ээ болушу керек. Текшерүүгө ар тараптуу, толук жана объективдүү мамиле зарыл. Медициналык корутунду фактыларга негизделген, кылдат түшүндүрүлгөн жана далилденген болушу керек. Кыйноолор психологиялык жаракатка алып келет жана ошондой эле тиешелүү далилдер алынышы мүмкүн. Кыйноо болжолуна же күмөнүнө арыздануунун орду болгон жерде, сөзсүз түрдө психологиялык-психатриялык экспертиза жүргүзүү зарыл. Денедеги жана психологиялык далилдердин көрсөтүлгөн күнөөгө дал келиши жалпы баалуулуктарды 73 медициналык далилдерге күчөтөт. Ушуга байланыштуу, кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз жана адамдын кадыр-баркты басмырлоочу жазаларды жана мамилелерди колдонуу фактылары боюнча соттук-медициналык экспертизаны жана документтештирүүнү комплекстүү – сотмедэксперт, психолог, психиатр врачтарынын катышуусу менен жүргүзүү керек. Айрым учурларда Кыйноолордун издерин жана алардын залалдарын табуу максатында сапаттуу жана толук текшерүү үчүн атайын адистиктеги врачтарды (травматологдорду, хирургдарды, невропатологдорду, гинекологдорду, урологдорду ж.б.) тартуу керек. Бул аспектилер, ошондой эле териштирүүгө жана документтештирүүгө байланышкан башка көйгөйлөр Стамбул протоколунда толук жазылган.

«Соттук-медициналык экспертизанын корутундусун» тариздөө

«Эксперттин корутундусу» – мыйзамдардын жазма эскертүүлөрүнө ылайык эксперттер тарабынан түзүлгөн процесстик документ, анда экспертиза өндүрүшүнүн негиздери жана шарттары, аны чечүүгө коюлган суроолор, пайдаланылган методикалар жана ыкмаларды көрсөтүү менен алардын эксперттик текшерүүсүнүн объектилери жана процесстери, ошону менен белгиленген эксперттин факт жүзүндөгү маалыматтары жана тыянактары көрсөтүлөт. Эксперт өзүнүн атынан корутунду берет жана ал үчүн жеке жоопкерчилик тартат. Далил катары эксперттин корутундусу тергөөчү же сот тарабынан далил катары жана иш боюнча башка далилдердин жыйындысында бирдей баалоого жатат. Алгач текшерүү жүргүзүүчү, тергөөчү, прокурор жана сот үчүнбү, эксперттин корутундусу милдеттүү түрдө эмес, бирок алар менен макулдашпоо тиешелүү токтомо, аныктамага, өкүмгө жүйөлөнүшү керек. Эксперттин билип туруп жасаган жалган корутундусу, билип туруп фактыларды туура эмес баяндоо катары түшүнүлөт (аларды бузуу же алар жөнүндө унчукпай коюу), алардын туура эмес баалоосу, же туура эмес тыянагы Кыргыз Республикасынын ЖКсынын 330-беренеси боюнча жоопкерчилик тартат. Документациянын башкы талаптары – белгиленген фактыларды чындыкка дал келген тактыкта чагылдыруу. Эгерде текшерүү процессинде эксперт иш үчүн мааниси бар фактыны тапса, ага суроо коюлбаса, ал жеке демилгеси менен тыянактарда аларды белгилеши керек. Прокурордун жазуу жүзүндөгү тапшырмасын жүзөгө ашырууда жана сотто дагы, кийин «Соттук-медициналык күбөлөндүрүү актысын» түзүү менен соттук-медициналык иштерди (текшерүүлөрдү) жүзөгө ашырат. Бул документти тариздөөнүн тартиби «Эксперттин корутундусуна» окшош, бирок соттук-медициналык эксперт бул учурларда анын процесстик укуктарын жана милдеттерин түшүндүрүү жөнүндө, ошондой эле жоопкерчилик тууралуу колкат бербейт. Стамбул протоколунун стандарты боюнча кыйноолорду жана башка ырайымсыз мамилелер-

дин түрлөрүн колдонууга күмөн болгондо соттук-медициналык документтештирүү үчүн «Кыйноолор жана ырайымсыз мамилелердин учурларын документтештирүүдө соттук-медициналык экспертизалоонун корутундусунун формасы» (4-тиркеме) толтурулушу керек, аны толтуруу боюнча нускамага (5-тиркеме) ылайык толтурулат.

Сурамжылоолордун жана текшерүүлөрдүн натыйжаларын чечмелөө, тыянактарды туюндуруу

1. «Эксперттин корутундусундагы» тыянактар жана Соттук-медициналык экспертизанын актысындагы» корутунду, эксперттин, ал тарабынан жүргүзүлгөн экспертизанын негизинде туюндурулган илимий-негизделген пикири болуп саналат.
2. Тыянактар (корутунду) экспертиза процессинде, иштин жагдайын эксперттик анализдөөдө жана медициналык илимдин маалыматтарында белгиленген объективдүү маалыматтардын негизинде түзүлөт. Аларды так, конкреттүү, медицинанын адистик терминдеринен мүмкүн болушунча качуу менен жазуу керек. Ар бир тыянак боюнча эксперттик талдоо жүйөлөнгөн, факт жүзүндөгү маалыматтарга негизделген болуусу керек. Көрсөтүлгөн объективдүү маалыматтар протоколдун киришүү жана текшерүү бөлүгүнөн келип чыгышы зарыл.
3. Соттук-медициналык экспертизаны жүргүзүүдө соттук-медициналык эксперт, эксперттин чечиминде керектүү маалыматтар жок болгон, же анын компетенциясына кирбеген суроолордон сырткары, токтомдо (соттун аныктамасында) камтылган бардык суроолорго жооп берүүгө милдеттүү.
4. Эксперттин тыянактары экспертизаны чечүүдө коюлган суроолорго жоопту жана төмөнкү бөлүктөрдү камтышы керек:
  - 4.1. Жүйөө жана булактар.
  - 4.2. Денеге келтирилген зыяндардын болушу, алардын түрлөрү, мүнөзү, жайгашкан орду жөнүндө маалыматтар.

Келтирилген зыяндын түзүлүү эскилиги. Түзүлүүсүнүн, зыян келтирүүгө жардам кылган куралдын түрүнүн механизми жана аларды келтирүүнүн ыкмалары. Ден соолукка зыян келтирүүнүн деңгээлин белгилөө.

- 4.3. Эксперттелүүчү (текшерилүүчү) тарабынан баяндалган, кыйноолор жана ырайымсыз мамилелерди кошуп, алган жаракатынын жагдайы менен денесинде табылган зыяндын ортосундагы дал келүүлөрдүн даңгээлин белгилөө. Күч менен тартылган зыяндын жоктугу кыйноолордун жана ырайымсыз мамиленин болуу мүмкүндүгүн алып салбайт.
- 4.4. Катуу жана өнөкөт соматикалык симптомдордун анамнези менен эксперттелүүчү (текшерилүүчү) тарабынан баяндалган, кыйноолор жана ырайымсыз мамилелерди кошуп, жаракат алуу жагдайы менен эмгекке жарамдуулугун жалпы жоготуунун ортосундагы дал келүүлөрдүн деңгээлин белгилөө.
- 4.5. Далилдердин (клиникалык-диагностикалык текшерүүлөрдүн натыйжалары менен медициналык документтерде берилген маалыматтарда келтирилген зыяндардын болушунун морфологиялык мүнөздөмөсү, иштин жагдайы, фотографиялык далилдер, кыйноолордун жана ырайымсыз мамилелердин аймактык практикаларынын билими) бардык булактары менен эксперттелүүчүнүн (текшерилүүчүнүн) ага колдонулган кыйноолор/ырайымсыз мамилелер жөнүндө арызынын/тастыктоосунун ортосундагы дал келүүлөр жөнүндө төмөнкү терминдерди пайдалануу менен корутунду:
- A) **Дал келбейт:** денедеги симптом баяндалган жаракаттын залалы болушу мүмкүн эмес.
- B) **Дал келет:** денедеги симптом баяндалган жаракаттын залалы болушу мүмкүн, бирок ал ага гана таандык эмес, көптөгөн башка себептерден болушу мүмкүн.
- B) **Дал келүүнүн жогорку деңгээли:** Зыян келтирүүнүн денедеги симптому көрсөтүлгөн жаракаттын залалы болушу

мүмкүн жана башка мүмкүн болуучу себептердин саны чоң эмес.

Г) **Диагноз коюуга мүмкүндүк берет:** Бул зыян келтирүүнүн сырткы көрүнүшү баяндалгандан башка, эч кандай нерседен пайда болбогонун күбөлөндүрөт.

4.6. Медициналык жардам үчүн, психологдордун жана/же башка медициналык адистердин жардамын кошуп, андан ары текшерүү боюнча, консультацияларга/багыттамааларга сунуштоолорду берүү.

Психиатриялык, психологиялык-психиатриялык экспертизаларды жүргүзүү

Экспертиза сот психиатрлары, клиникалык психологдор тарабынан сотко чейинки териштирүү процессинде жана сот өндүрүшүндө жүзөгө ашырылат жана тергөөчүнүн, прокурордун токтому, соттордун/соттун аныктамасы боюнча жүргүзүлөт. Психиатриялык экспертизанын жалпы максаты зордуктоолор/кыйноолор жана ырайымсыз мамилелер жөнүндө эксперттелүүчүнүн билдирүүсү менен психиатриялык жана экспертизанын жүрүшүндө алынган башка маалыматтардын дал келүү деңгээлин баалоодо турат. Психологиялык, психиатриялык экспертиза бир топ себептер боюнча кыйноонун/зордуктоонун маанилүү далилдерин камсыз кылышы мүмкүн: кыйноолор/зордуктоолор олуттуу психологиялык өзгөрүүлөрдү жана психикалык симптомдорду пайда кылат, кыйноо ыкмалары көбүнчө денеге зыян келтирбөө же из калтырбоо үчүн эсептелген болот, ал жеткиликтүү көрүнбөйт, же жеткиликсиз өзгөчөлөнбөйт. Психиатриялык, психологиялык-психиатриялык эксперттик изилдөө корутунду түрүндө таризделет (6-тиркеме).

Корутунду медициналык документтерде жана иштин материалдарында камтылган маалыматтарга, эксперттелүүчүдөн клиникалык текшерилүү процессинде эксперт тарабынан алынган маалыматтарга негизделет. Корутунду толтуруу боюнча нускама 7-тиркемеде келтирилген.

Зордуктоонун/кыйноонун жана ырайымсыз мамиленин болжолдонгон курмандыктарынын соттук-психиатриялык, комплекстүү психологиялык-психиатриялык экспертизаларынын корутундуларын түзүү

Экспертизанын корутундусу төмөнкү бөлүктөрдү өзүнө камтыйт:

- 1) Жалпы маалымат;
- 2) Анамнестикалык маалымат;
- 3) Билдирилген зордуктоо жөнүндө маалымат;
- 4) Текшерүү;
- 5) Диагноздун/диагноздордун жана тыянактардын негиздемелер;
- 6) Сунуштоолор.

Эксперттелүүчүнүн маалымдалган макулдугу жана маалымдалган баш тартуусу

Заманбап медициналык этика өздөрүнүн кызыкчылыктарын, баарыдан мурда бейтаптардын/эксперттелүүчүлөрдүн өздөрү аныкташы керектигин билдирет. Изилдөө жүргүзгөнгө чейин эксперт экспертиза жүргүзүүгө эксперттелүүчүдөн же анын мыйзамдуу өкүлүнөн эркин жана аңдоо менен макулдугун же баш тартуусун алуусу керек. Эксперт экспертизанын максаттарын жана өзгөчөлүктөрүн түшүндүрөт, мүмкүнчүлүктүү пайдалары жана тобокелдиктери, ошондой эле мүмкүн болгон чектөөлөрү жана жашырындуулугу жөнүндө маалымдайт. Маалымдоонун натыйжасында эксперттелүүчү/мыйзамдуу өкүл экспертизанын жүрүшүндө алынган медициналык маалыматтар кандайча пайдаланыларын, ал кандай сакталарын, ага жетүүгө кимдин мүмкүндүгү бар экендигин түшүнүүсү керек. Ошондой эле эксперт эксперттелүүчүгө/мыйзамдуу өкүлгө мамлекеттик эмес эксперттердин экспертиза жүргүзүүгө укуктары жөнүндө билдирет. Экспертиза жүргүзүүгө маалымдалган макулдук же маалымдалган баш тартуу өз алдынча бланк түрүндө таризделет (1-тиркеме).

Маалымдалган макулдук алган учурда эксперт изилдөө жүргүзүүгө киришет. Маалымдалган баш тартуу алган учурда эксперт экспертиза жүргүзбөйт жана Корутунду берүүнүн мүмкүн эместиги жөнүндө акт түзөт.

«Жалпы маалымат»

«Жалпы маалымат» бөлүмүндө экспертиза жүргүзүлгөн жер, убакыт, эксперттелүүчүнүн паспорттук маалыматтары чагылдырылат, маалымдалган макулдуктун бар экендиги жөнүндө белги коюлат. Экспертиза жүргүзүү үчүн негиз жана экспертиза жүргүзүүлүчү жак жөнүндө маалымат көрсөтүлөт. Эксперт тууралуу маалымат чагылдырылат, анын зордуктоо/кыйноо жана ырайымсыз мамиле учурларын документтештирүү тажрыйбалары өз алдынча белгиленет. Бул бөлүмдө корутунду берүүдөн баш тартуусу же четтөөсү, же жалган корутунду берүүсү үчүн эксперттин жазык жоопкерчилиги жөнүндө эскертилгендиги тууралуу белгиленет. Зарыл болгон учурда котормочунун катышуусу боюнча тиешелүү маалымат киргизилет. Ошондой эле жалпы бөлүмдө башка катышуучу адамдар жөнүндө маалыматтар чагылдырылат: укук коргоо органдарынын кызматкерлери, аскер кызматчылары, түрмө кызматчылары ж.б.у.с. Бардык катышуучулардын фамилиялары, алардын иштеген жерлери, кызматтары көрсөтүлөт. Бардык: эксперттелүүчүнүн аракеттеринин кайсы болбосун чектөөлөрү, жеткиликсиз убакыт, жашырындуулуктун жоктугу ж.б. сыяктуу изилдөөнүн жыйынтыгына таасир көрсөткөн чектөөлөр чагылдырылат. Болжолдонгон зордуктоонун/кыйноонун жана ырайымсыз мамиленин орду белгиленет. Акыркы бөлүгүндө экспертизаны чечүүгө коюлган маселелер, ошондой эле изилдөөнүн коюлган материалдары жана ыкмалары саналат.

«Анамнестикалык маалыматтар»

Бул бөлүм болжолдонгон зордуктоого чейинки психосоциалдык статусун баалоо менен башталат. Зордуктоонун алдындагы мезгилдеги анамнез жаракат алуучу окуянын алдында курмандыктын психосоциалдык жашоосунун деңгээли жана психика-

лык ден соолугунун абалын баалоонун маанилүүлүгүн көрсөтөт. Бул кыйноонун алдындагы жана азыркы учурдагы текшерилүүчү адамдын абалы жөнүндө маанилүү салыштымалуу маалыматты берет. Зордуктоолор/кыйноолор болгон психикалык бузулуулардын өнүгүшүнө кандай өлчөмдө мүмкүндүк түзгөндүгүн көрсөтүү үчүн текшерилүүчүнүн психикалык ден соолугунун жана психосоциалдык иштешинин абалы тууралуу маалыматтардын жеткиликтүү санын топтоо маанилүү.

Мындан ары бул бөлүмдө тукум куучулук, кандайдыр-бир оорулардан улам оордук келтирүүчүлүк жөнүндө маалыматтар чагылдырылат. Мурда келтирилген психикалык бузулуулар, башка оорулар жана тиешелүү дарылоо саналат жана сыпатталат. Мурда келтирилген баш сөөк-мээ жаракаттар, алардын залалдары жана дарылоо белгиленет. Ошондой эле бул бөлүмдө эксперт психоактивдүү заттарды: чылымды, алкогольду, баңгизатты ж.б. колдонуунун себебинен болгон анамнезди тактайт. Жаракатка чейин жана андан кийин баңгизат каражаттарын, алкогольду пайдаланабы, жокпу, аларды пайдалануунун схемасын өзгөрткөнбү, жокпу жана уйку качуу, коркуу жана башка психикалык бузулууларга каршы бул каражаттарды пайдаланабы, жокпу, тактайт. Бул бөлүмдө берилген медициналык документтердин ичинен соттук медициналык, психологиялык жана/же психиатриялык корутундулардын маалыматтарын чагылдыруу керек.

«Билдирилген зордуктоо жөнүндө маалыматтар»

Зордуктоолор/кыйноолор жөнүндө маалыматтардын толук топтому, башка тиешелүү жаракат келтирүүчү таасирлердин артынан түшүү үчүн бардык күчтү колдонуу керек. Экспертизанын бул бөлүгү текшерилүүчү жак үчүн жабыктыруучу болот. Сурамжылоо окуянын баарын кыскача саноодон башталышы, андан кийин зордуктоонун/кыйноонун бөлүктөрүн, майда-чүйдөсүн тактоого өтүшү керек. Болжолдонгон зордуктоо болуп өткөн учурдан экспертиза жүргүзүлгөн убакыт жазылат.

Болуп өткөн жаракаттандыруучу окуянын жагдайлары баяндалат: саясий куугунтук, диний көз караштар, басмырлоо, курмандыкка же анын жакын адамдарына карата коркутуулар, ка-

моо/камакка алуулар, белгилүү социалдык/саясий топтордо мүчө болуу ж.б.

Камакта кармоону, эркинен ажыратууну баяндоодо саат канча болгон эле? Силер каерде тургансыңар, Эмне кылып аттыңар эле? Силер менен ким турган? Силерди кармаган адамдын сүрөттөп бергиле. Алар аскер адамы беле, же жарандык адам болгонбу, формачан беле же жөнөкөй кийим кийип жүрдү беле? Анын куралы кандай болчу? Алар эмне деп айтышты? Күбөлөр бар беле? Бул расмий камакка алуу, административдик кармоо, уурдоо беле? Зордуктоо колдонулду беле, коркутуулар болду беле? Үй-бүлө мүчөлөрү менен байланыш мүмкүнчүлүгү болду беле? – деген суроого жооп алуу керек. Кармалуучуну байлаштыбы, анын көзүн таңышты беле, кандай транспорттук каражатты колдонушкан, кармалуучу каякка алып келишкенин белгилегиле, андан кийин ошону менен бирге, эгерде алар силерге белгилүү болсо, катышкан кызмат адамынын фамилиясын көрсөткүлө. Текшерилүү камакта кайсы жерлерде жана шарттарда турганын көрсөтүү маанилүү. Бул жерде кармалган адамга тамак же суу беришкенби, атап айтканда эмнени, алар дааратканадан пайдала алышарын белгилөө, ошондой эле жарык кылуулар, температура жана имаратты желдетүү ыкмаларын көрсөтүү керек. Мындан сырткары, үй-бүлө мүчөлөрү, адвокаттар же саламаттык сактоо кызматкерлери менен байланышты, кармалган адам абдан толтура, же бир адамдык камерада кармалганын, камак жайларынын өлчөмдөрү кандай болгонун жана камактардын орундарын тастыктап бергенге башка дагы адамдар болгонун белгилөө керек. Төмөнкү суроолорго жоопторду алгыла: Силерди каякка алып келди? Инсандыгың белгилеген жол-жоболоштуруу болдубу (өздүк маалыматтарды каттоо, кол издерин алуу, сүрөткө тартуу)? Бирдемеге кол коюуну сунушташтыбы? Камерадагы же бөлмөдөгү шарттарды баяндагыла (өлчөмү, башка адамдар, жарык кылуу, желдетүү, температура, курт-кумурскалардын, кемиргичтердин болушу, уктуочу орун жана тамакка, сууга жана дааратканага жетүү мүмкүндүгү). Эмне көрдүңөр жана уктуңар, кандай жытты сездиңер? Камак жайынан сырткары, адамдар менен сүйлөштүңөрбү, медициналык тейлөөгө жетүү мүмкүндүгү бар беле?

Зордуктоолордун/кыйноолордун ыкмалары жөнүндө сурам-жылоодо төмөнкү суроолорду берүү керек: зордуктоо кай жерде болду эле, качан жана канча убакытка созулган? Көзү таңылган беле? Буга ким катышканын белгилегиле? Зордуктоо болгон жерди баяндагыла. Мүмкүнчүлүккө жараша кыйноонун ар бир куралдарын баяндагыла: электр менен – колдонулган түзүлүш, электроддун саны жана формасы. Кийим жөнүндө сурагыла: чечинүүгө же кийимди алмаштырууга туура келди беле? Сурак убагында эмнелер жөнүндө сөз болду, кандай шылдыңдоолор айтылды ж.б.у.с. Өз ара эмнелер жөнүндө сүйлөшүштү, зордуктоо/кыйноо ким тарабынан колдонулду. Ар бир зордуктоонун/кыйноолордун формаларына карата төмөнкү абалдарды белгилегиле: дененин абалы, иммобилизация каражаттарын колдонуу, байланыштын мүнөзү, узактыгын, жыштыгын, анатомиялык жайгашкан ордун жана дененин таасир этүү жүргүзүлгөн жерин кошуп.

«Текшерүү»

Экспертизанын негизин текшерүү мезгилинде кыйноону, ырайымсыз мамилени, зордуктоону башынан өткөргөн жактын абалын баалоо түзөт. Бул бөлүмдө күч, неврологиялык, психикалык текшерүүнүн маалыматтары чагылдырылат, ошондой эле психологиялык текшерүүнүн натыйжалары баяндалат.

Күч колдонулган статусу:

Денени жалпы кароо төмөнкүлөрдү камтыйт:

1. Ар түрдүү зыяндардын издерин, анын ичинде өз кесип алгандарды табуу (алардын эскиргендигин эске алуу менен);
2. Инъекциянын изин табуу;
3. Келтирилген жаракаттан кийин тырыктарды жана берчтерди табуу үчүн баштын чачтуу бөлүгүн кароо;
4. Канталоолордун бар экендигин, тиштеп алуулардын издерин, тиштин түшүп калганына ооз көңдөйүн, тилди кароо.

Анамнезде дененин оорусунун бар экендигин жана берилген даттанууну эске алуу менен органдар жана системалар боюнча дененин абалын текшерүү:

1. Дем алуу органын текшерүү (кароо, перкуссия, аускультация);
2. Жүрөк-кан тамыр системасын текшерүү (кароо, перкуссия, аускультация тамырдын кагуу жыштыгын жана артериалдык кан басымын текшерүү);
3. Ичеги-карын жолун текшерүү (ичти сыйпалап көрүү, боордун чегин аныктоо);
4. Сийдик чыгаруу системасын текшерүү (кароо, сыйпалоо ж.б.).

Неврологиялык статус:

Неврологиялык текшерүүдө төмөнкүлөр аныкталат:

1. Баш сөөк-мээ нервдеринин иштешинин бузулушу;
2. Рефлекстер жана алардын өзгөрүшү, эрки менен жүргүзүлгөн кыймылдар;
3. Экстрапирамидалык бузулуулар;
4. Кара куш мээсинин патологиясы жана кыймылдын координациясынын бузулушу;
5. Сезгичтик жана анын бузулушу;
6. Жогорку мээ функцияларынын; бузулушу (сүйлөө, гнозис, праксис ж.б.).

Психикалык статус:

Пайда болуу убактысын, текшерилүүчүнүн турмушунун ар түрдүү тараптарына алардын таасирлерин баалоо менен кийин татаалдап же карама-каршы өсүүсүн эске алуу менен психикалык бузулууларды табуу керек. Симптомдордун жоктугу боло берүүчү психикалык бузулуулардын мезгил-мезгили менен болуучу же мөөнөтү узартылган жаратылышынан, мнестикалык процесстердин азаюусу, ошондой эле уят сезиминен симптомдорду тануу менен түшүндүрүлөт. Текшерилүүчүнүн психикалык абалын текшерүү текшерилүүчүнү көзөмөлдөөнүн натыйжасында, анамнез топтоо жана сурамжылоо процессинде өткөрүлөт. Сурамжылоо убагында көңүл текшерилүүчүнүн сырткы көрүнүшүнө, анын ымдоо-жаңсоосуна, кыймылына, сүйлөөсүнө, текшерүү мезгилиндеги өзүн кармоо манерасына бурулат. Психикалык абалды

баяндоонун тартиби олуттуу өлчөмдө психикалык бузулуулардын клиникалык-психологиялык өзгөчөлүктөрү менен аныкталат. Клиникалык психиатриялык изилдөө диагностиканын синдромологиялык жана нозологиялык критерийлерин кабыл алуу менен өз ара мамилелерин, бирдиктүү анализ үчүн алардын психопатологиялык квалификациясын, табылган феномендери системалаштыруу менен аяктайт.

Психологиялык текшерүү:

Соттук-психиатриялык экспертизанын алкагында эксперименталдык-психологиялык текшерүү текшерүүнүн кошумча ыкмасы болуп саналат жана өз алдынча учурларда жүргүзүлөт. Аны жүргүзүүнүн көрсөтмөсүн врач-соттук-психиатриялык эксперт аныктайт. Комплекстүү соттук психологиялык-психиатриялык экспертизанын алкагында бул ыкма милдеттүү болуп саналат. Эксперименталдык-психологиялык изилдөө эксперт-психиатрларга психикалык процесстердин өзгөчөлүктөрү жана түзүмү, жеке-психологиялык өзгөчөлүктөр жана текшерилүүчүнүн психикалык абалы жөнүндө маалыматты бериши керек, ал эксперттик маселелерди чечүү жана диагнозду тактоо үчүн керек. Эреже катары ал төмөнкүлөрдү талап кылат:

- А) психикалык бузулуулардын дифференциалдык диагностикасы үчүн кошумча психопатологиялык маалыматтарды көрсөтүү;
- Б) нормадан четтөө жана бар болгон бузулуулардын көрүнүшүнүн деңгээлин аныктоо;

Бул эксперименталдык-психологиялык изилдөөлөр психологдун корутундусунда жалпыланышы керек.

Эксперименталдык психологиялык изилдөөнүн методикалык материалы төмөнкүлөргө жараша тандалат:

- А) конкреттүү милдеттерге;
- Б) текшерилүүчүнүн процесстик абалына;
- В) жыныстык курактык факторлоруна;
- Г) жери боюнча экспертизанын түрлөрүнө жана аны жүргүзүүнүн шарттарына.

Комплекстүү соттук психологиялык-психиатриялык экспертизаны жүргүзүүдө эксперименталдык-психологиялык изилдөөнүн жыйынтыктоо бөлүгү өзүнөн эксперттик тыянактарды түшүндүрүүнү, т.а. комплекстүү соттук психологиялык-психиатриялык экспертизанын өндүрүшүндө жана алардын толук негиздеринде алектенген медициналык психологдун компетенциясына кирген экспертизаны белгилеген органдын суроолоруна жооп берүүнү көрсөтөт. Өзүнүн компетенциясына кирген изилдөөсүн жүргүзгөндөн кийин медициналык психолог-эксперт врач-соттук-психиатриялык эксперт менен өз ара мамиленин жүрүшүндө эгер анда табылса, психикалык бузулуулардын жалпы картиналары менен алынган натыйжаларды салыштырууну жүзөгө ашырат, биргелешкен тыянактар менен макулдашат жана эксперттик корутундунун өздүк бөлүгүн тариздейт. Бул бөлүм зордуктоо/кыйноо келтирилгенден кийин психосоциалдык иштөөнү баалоону жана корутундуну дагы камтыйт. Бул психологиялык экспертизанын курамчасы азыркы учурдагы жашоо жагдайларын табууда турат. Сурамжылоо учурунда стресстин болгон булактарын, жакындарынан ажыроо же жоготуу, өз өлкөсүнөн качуу жана сүргүндө өмүр сүрүү сыяктуулар жөнүндө суроо берүү керек. Сурамжылоо жүргүзүүчү дагы текшерилүүчү өндүрүштүк эмгек менен алектенүүгө, жашоого иштеп табууга, үй-бүлөсүнө камкордук көрүүгө жөндөмдүүбү, ошондой эле ал социалдык колдоо алабы, тактоосу керек. Ырайымсыз мамиле, кыйноо жана зордуктоо түздөн-түз дагы, кыйыр дагы адамдын иштөө аракетине таасир этүүсү мүмкүн. Эгерде адам кабылган психикалык залалдар өзүнө камкордук көрүү, жашоо үчүн каражат табуу, үй-бүлөсүн багуу жана билим алуу мүмкүндүгүн бузса, зордуктоо иштөө жөндөмдүүлүгүн жоготуу аркылуу жумушка жарамсыздыкка алып келет. Күнүмдүк ишмердүүлүктүн түрлөрү, социалдык ролу (үй кожейкеси, окуучу, жумушчу катары), маданий жана көңүл ачуучу иш-чаралар жана ден соолуктун кабыл алуу абалы жөнүндө суроолорду берүү менен азыркы учурда аракеттерге суралып жаткан жактын жөндөмдүүлүгүн баалоо керек. Сурамжылоо жүргүзүүчү суралып жатканга өзүнүн ден соолугунун абалын баалоону, өнөкөт чарчоолорду сезүүнүн бар же жок экендиги жөнүндө билдирүүнү жана жалпы функционалдык абалдын мүмкүн болгон өзгөрүүлөрү тууралуу билдирүүнү сунушташы керек.

«**Диагноздугана тыянактарды негиздөө**»

Бул бөлүм диагноздугана тыянактарды негиздөөдөн турат.

Диагноздугана тыянактарды негиздөө:

Корутундунун бөлүгү табылган психикалык бузулуулардын клиникалык фактыларын (далилдерин) саноо менен коюлган диагноз/ диагноздордун негиздөөлөрүндө келтирилет. Алынган маалыматтарды чечмелөөдө психатр кийин феноменологиялык баяндоодон нозографиялык верификацияга жана функционалдык диагнозго өтүү менен клиникалык аргументтерди гана жетекчиликке алуусу керек. Эксперт өзүнүн диагностикалык ой жүгүртүүсүндө реалдуу клиникалык фактыларга гана таянууга милдеттүү. Эгерде текшерүүчүнүн симптоматикалык көрүнүү деңгээли МКБ-10 классификациясы боюнча психиатриялык диагнозго дал келсе, анда бул диагноздугана тыянактарды берүү керек. Бир нече диагноздор коюлушу мүмкүн. Психикалык бузулуулардын жаракаты менен байланышкан диагноз зордуктоо жөнүндө ырастоонун негиздүүлүгүн тастыктаса дагы психиатриялык диагноздун критерийлеринин дал келбөөсү адамдын зордуктоого кабылбаганын түшүндүрбөй тургандыгын дагы бир жолу белгилөө керек. Симптоматиканын көрүнүү деңгээли МКБ-10 диагностикалык критерийине дал келбеши мүмкүн. Мындай учурларда башкалар сыяктуу эле, жалпысынан симптомдордугана тыянактар берилген жагдайларды баштан өткөрүлгөн зордуктоо сыяктуу кароо керек.

Тыянактар:

Тыянактар төмөнкүдөй түрдө таризделет:

- Экспертизаны чечүүгө коюлган суроолорго жооптор;
  - Психикалык бузулуулар менен болжолдонгон зордуктоолордун ортосундагы байланышты белгилөө, ошондой эле психикалык текшерүүнүн маалыматтары менен болжолдонгон зордуктоо жөнүндө билдирүүнүн дал келүү деңгээлин белгилөө:
- 1) Психикалык абал жөнүндө тыянактар төмөндөгүдөй классификациялоого ылайык чечмеленет:
    - **Дал келбейт:** бузулуу баяндалган жаракаттан улам болбошу керек;

- **Дал келет:** бузулуу баяндалган жаракаттан болушу мүмкүн, бирок ал конкреттүү эмес жана башка мүмкүн болгон себептер бар;
  - **Өтө дал келет:** бузулуу баяндалган жаракаттан болушу мүмкүн жана башка мүмкүн болгон себептер бар;
  - **Практикалык диагноз коюлат:** бузулуу баяндалгандан сырткары, башка ыкмадан болбошу керек;
- 2) Алынган психикалык маалыматтар текшерилүүчү жактын маданий жана социалдык чөйрөсүнүн контекстинде экстремалдык стресстин кырдаалында күтүлгөн жана типтүү болуп саналары бааланат.
  - 3) Психикалык бузулуулардын пайда болуусунун мүмкүн болгон себептери саналат.
  - 4) Башка маанилүү окуялардын таасиринен психикалык симптомдордун өнүгүү динамикасы бааланат.
  - 5) Эксперттелүүчүнүн билдирилген тынчсыздануулары менен психиатриялык текшерүүнүн маалыматтарынын туура келгендиги бааланат.
    - Маалыматтардын бардык булактары (денедеги, неврологиялык жана психикалык бузулуулар, анамнестикалык маалыматтар, бул аймакта колдонулган кыйноолордун, ырайымсыз мамиле жана зордуктоолордун ыкмаларын билүү) менен зордуктоо жөнүндө билдирилгендердин ортосундагы дал келүүлөрдү белгилөө:
      - i. Дал келбейт: **Ооба**
      - ii. Дал келет: **Ооба**
      - iii. Өтө дал келет: **Ооба**
      - iv. Практикалык диагноз коюлат: **Ооба**

7. Стамбул протоколунун принциптерине ылайык кыйноолорду майнаптуу териштирүү (үзүндүлөр)

Кыйноолорду колдонуу фактыларын укуктук териштирүү

74. Эл аралык ченемдерге ылайык кыйноо колдонулгандыгы билдирилген учурларды мамлекет тез жана адилеттик менен териштирүүсү керек. Эгерде болгон далилдер бул үчүн негиздеме берсе, кыйноону колдонууга айыпталган же аларды колдонууга тиешеси бар адам, ал аймагында жашаган мамлекет, болжолдонгон айыптууну, тиешелүү компетенттүү юрисдикцияга ээ башка мамлекетке, же ишин улуттук же жергиликтүү жазык мыйзамы боюнча артынан түшүү максатында өзүнүн компетенттүү органына берүүсү керек. Кыйноонун учурларын кайсы болбосун реалдуу териштирүүнүн негиз салуучу принциптери болуп, анын компетенттүүлүгү, адилеттүүлүгү, көз карандысыздыгы, тездиги жана кылдаттыгы саналат. Бул элементтер кайсы болбосун укуктук системага тигил же бул формада ыңгайлашуусу керек жана кыйноо колдонууну ырастоого байланыштуу бардык териштирүүлөрдү жүргүзүүдө аларды жетекчиликке алуу керек.

А. Кыйноону мүмкүн болгон колдонууну териштирүүнүн максаттары

77. Өткөрүлгөн териштирүүнүн жалпы максаты алардын соттук артынан түшүүсүнө жардамдашуу же мындай фактыларды башка чаралардын алкагында кыйноолордун курмандыктарынын кызыкчылыктарына пайдалануу максатында жана мындай учурлар үчүн ким жоопкерчилик тарта тургандыгын табуу үчүн, кыйноолорду колдонуунун болжолдонгон учурларына тиешелүү факты-

ларды белгилөө менен корутундуланат. Бул бөлүмдө көтөрүлгөн көйгөйлөр кыйноо фактыларын териштирүүнүн башка формаларына дагы тиешелүү болушу мүмкүн. Бул максатка жетүү үчүн териштирүү жүргүзүүчү жактар бери болгондо болжолдонгон кыйноо колдонулган курмандыктан арыз алууга умтулушу керек, далилдерди, болжолдонгон кыйноого карата медициналык далилдерди табышы жана сакташы керек, ал айыпталуучунун кайсы болбосун артынан түшүү мүмкүндүгүндө жардам бериши зарыл; мүмкүн болгон күбөлөрдү табуу жана алардан кыйноонун болжолдонгон фактыларына тиешелүү көрсөтмөлөрдү алуу, ошондой эле кыйноону колдонуунун болжолдонгон учурлары кандай, качан жана кайсыл жерде болгонун, ошого тең эле кыйноону колдонууга алып келген кайсы болбосун типтүү жагдайларды белгилөө керек.

В. Кыйноону жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн майнаптуу териштирүү жана документтештирүү принциптери

78. Төмөндө келтирилген принциптер кыйноо фактыларын териштирүү жаатында тажрыйбаларга жана билимдерге ээ өз алдынча жактын жана уюмдун жалпы көз карашын чагылдырат. Кыйноону жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн майнаптуу териштирүү жана документтештирүү принциптери (мындан ары кыйноолор же башка ырайымсыз мамилелердин түрлөрү деп аталып) төмөнкүлөрдү камтыйт:

- а) фактыларды табуу жана жабырлануучунун, алардын үй-бүлөлөрүнүн алдында жеке жана мамлекеттик жоопкерчиликти моюнга алууну белгилөө;
- б) өнөкөт кылмыштардын алдын алуу үчүн керектүү чараларды аныктоо;
- в) соттук артынан түшүүгө, териштирүүнүн жүрүшүндө күнөөсү белгиленген жакты тартипке чакыруу жазасынын

тиешелүү учурларында көмөктөшүү жана акыйкат, шайкеш финансылык компенсацияны жана дарылануу, ден соолукту чыңдоо үчүн каражат берүүнү кошуп, мамлекет тарабынан толук ордун толтуруу жана компенсация берүүнүн зарылдыгын негиздөө.

79. Мамлекеттер кыйноо жана ырайымсыз мамиле учурлары жөнүндө даттанууларды жана билдирүүлөрдү ыкчам жана майнаптуу териштирүүнү камсыз кылуулары керек. Эгерде кыйноо жана ырайымсыз мамиле колдонуунун болуу мүмкүндүгүнө башка көрсөтмө бар болсо, түз чагылдырылган даттануу жок болсо дагы териштирүү жүргүзүлүшү керек. Териштирүү жүргүзүүчү жактар болжолдонгон айыпталуучуларга жана алар иштеген мекемелерге көз карандысыз, компетенттүү жана адилет болушу керек. Алар объективдүү медициналык жана башка эксперттерге кайрыла алуу же аларды териштирүү жүргүзүү үчүн тарта алуу укугуна ээ болушу кажет. Мындай териштирүүлөрдү жүргүзүүдө колдонулган ыкмалар, абдан жогорку кесиптик талаптар менен канааттандырышы, ал эми алардын тыянактары ашкере кылынышы керек.

80. Териштирүү органы териштирүү жүргүзүү үчүн бардык керектүү маалыматтарды талап кылууга укуктуу жана милдеттүү. Териштирүү жүргүзүүчү жак майнаптуу териштирүү жүргүзүү үчүн бардык керектүү финансылык жана техникалык каражаттарды өзүнүн бөлүштүрүүсүндө кармоосу керек. Алар дагы кыйноолорго же ырайымсыз мамилелерге расмий сапатта катышкан жана болжолдуу катышы бар бардык жактарга күбө катары көрсөтмө берүү үчүн келүүлөрүн милдеттердире алуу укугуна ээ болуусу керек. Ал кайсы болбосун башка күбөлөргө дагы тиешелүү. Ушул максатта териштирүү органы мындай иштерге болжолдуу катышы бар күбөлөрдү, кайсы болбосун расмий жакты кошуп, чакыруу үчүн чакыруу кагазын берүүгө жана далилдерди берүүсүн талап кылууга ыйгарым укуктуу. Кыйноонун же ырайымсыз мамиленин болжолдонгон курмандыктары, күбөлөрү, териштирүү жүргүзгөн жактар жана алардын үй-бүлөлөрү териштирүүгө байланыштуу мүмкүн болгон зордуктоодон, зордуктоо же коркутуунун кайсы болбосун башка формаларын колдонуу коркунучунан корголушу керек. Кыйноолорго жана ырайымсыз мамилелерге катышы мүмкүн болгон жактар доочуга, күбөлөргө жана алардын үй-

бүлөлөрүнө, ошондой эле териштирүү жүргүзгөн жактарга карата түз жана кыйыр контроль же бийликти камсыз кыла ала турган кайсы болбосун кызматтан четтетилиши керек.

81. Кыйноолордун же ырайымсыз мамилелердин болжолдонгон курмандыктары жана алардын мыйзамдык өкүлдөрү териштирүүгө тиешелүү кайсы болбосун угуулар жана кайсы болбосун маалыматтар жөнүндө кабарландырылышы жана аларга жетүү мүмкүндүгүнө, ошондой эле башка далилдерди берүү укугуна ээ болушу зарыл.

83. Кыйноо же ырайымсыз мамиле учурларын териштирүүгө катышкан медициналык эксперттер дайыма абдан жогорку этикалык ченемдерди жетекчиликке алуулары, анын ичинде кайсы болбосун экспертизаларды жана текшерүүлөрдү жүргүзүүгө чейин түшүнүлгөн макулдугун алуулары керек. Экспертиза медициналык практиканын белгиленген стандартына дал келиши жакет. Анын ичинде, экспертиза максатындагы кароо медициналык эксперттин контролу астында жабык эшикте жана коопсуздук кызматынын агенттери жана башка мамлекеттик расмий жактары жок өткөрүлүшү керек. Медициналык эксперт так жазуу жүзүндөгү отчетун ыкчам даярдоосу зарыл. Ал отчетто болбой калганда төмөнкүлөр көрсөтүлүшү зарыл:

а) Сурамжылоонун жагдайы. Текшерилүүчүнүн фамилиясы, ошондой эле экспертизага катышкан жактардын фамилиялары, туугандык деңгээлдери же бул иш менен байланышы; так убактысы жана датасы; экспертиза (мисалы, пенитенциардык борбор, клиника, үй) жүргүзүлгөн мекеменин (мүмкүнчүлүккө жараша, бөлмөнүн номерин кошуп) орду, мүнөзү жана дареги; экспертиза (мисалы, экспертизага келүүдө же анын учурунда кайсы болбосун ооздуктоочу куралдын мүнөзү, экспертиза учурунда коопсуздук кызматынын кызматкерлеринин катышуусу, камактагыны коштоп жүрүүчү жактын жүрүм-туруму, экспертиза жүргүзүүчү жактын дарегине коркутуп сүйлөөлөрү) учурунда болгон бардык тиешелүү жагдайлар жана кайсы болбосун башка ишке тиешелүү фактылар.

б) Тарых алдында. Текшерилүүчүнү сурамжылоонун негизинде ага эмне болгондугу жөнүндө, болжолдонгон кыйноонун же ырайымсыз мамиленин ыкмаларын, болжолдонгон кыйноону же

ырайымсыз мамилени колдонуу убактысын жана денедеги жана психологиялык симптомдорго даттанууларды кошуп, толук отчет.

с) Денедеги жана психологиялык текшерүү. Медициналык текшерүүдө табылган, тиешелүү диагностикалык анализдерди жана мүмкүнчүлүгүнө жараша, бардык денеге келтирилген зындардын түстүү сүрөттөрүн кошуп, денедеги жана психологиялык симптомдор жөнүндө отчет.

д) Корутунду. Кыйноону же ырайымсыз мамилени колдонуу мүмкүндүгү менен табылган денедеги жана психологиялык симптомдордун байланышынын мүмкүндүгүнө карата пикир. Кайсы болбосун керектүү дарылоого жана психологиялык жардамга жана же андан ары текшерүү зарылдыгына карата сунуштар киргизилиши керек.

е) Отчеттун автору жөнүндө маалыматтар. Отчетто экспертиза жүргүзгөн жактын фамилиясы жана анын колу камтылышы зарыл.

84. Отчет жашырындуулук мүнөздү алып жүрүшү кажет жана текшерилүүчү жакка же ал тарабынан дайындалган же анын өкүлүнө билдирилиши керек. Экспертиза кандай жүргүзүлгөнү тууралуу текшерилүүчүнүн жана анын өкүлүнүн пикирин сурап жана аны отчетко киргизүү керек. Эгерде ал талап кылынса, отчет жазуу жүзүндө кыйноо же ырайымсыз мамилелердин болжолдонгон учурларын териштирүү үчүн жооптуу органга же жакка берилиши кажет. Мамлекет бул органга же жакка анын коопсуз берилүүсүн камсыз кылууга милдеттүү. Отчет текшерилүүчүнүн макулдугу менен же ыйгарым укуктарына мындай берүүнү камсыз кылуу кирген соттун токтому боюнча учурдан сырткары, эч кандай башка жактарга берилбеши зарыл.

С. Кыйноону мүмкүн болгон колдонууну териштирүү процедурасы

1. Териштирүүнүн тийиштүү органынын аныктамасы

87. Мамлекет тарабынан териштирүү боюнча көз карандысыз комиссияны түзүү жөнүндө чечим кабыл алууда бир нече пикирлерди эске алуу керек. Биринчиден, териштирүүнүн бардык стадияларында, аны жүргүзүп жаткан жакка карата эл аралык

укуктарда каралган процесстик кепилдиктердин минималдык болсо да көлөмү берилиши керек. Экинчиден, териштирүүнүн натыйжасында жазык териштирүүсүнүн көз карашынан алгылыктуу далилдерди алуу үчүн, териштирүү жүргүзүүчү жактарга объективдүү жана адилет юридикалык консультация алуу мүмкүндүгүнө тең тиешелүү административдик-техникалык персонал жардамга берилиши кажет. Үчүнчүдөн, териштирүү жүргүзүүчү жактар мамлекеттен тиешелүү ресурстарды жана ыйгарым укуктарды толук көлөмдө алуулары зарыл. Акырында териштирүү жүргүзүүчү жактар укук жана медицина жаатында эксперттердин эл аралык коомчулугунан жардам алуу мүмкүндүгүнө ээ болуусу кажет.

2. Болжолдогон курмандыктарды жана башка күбөлөрдү сурамжылоо

88. Башынан өткөргөн, анын ичинде жеке алсыздыгында ээн калган сезимдер менен жапа чеккен адамдардын кыйноо фактылары жана ошол психологиялык жаракаттары жөнүндө иштердин өзгөчө мүнөзүн эске алуу менен, кыйноонун болжолдонгон курмандыктарына жана башка күбөлөргө карата сактыктын пайда болуусу абдан маанилүү. Мамлекет кыйноонун болжолдонгон курмандыктарын, күбөлөрдү жана алардын үй-бүлөлөрүн зордуктоодон, зордуктоо коркунучунан же кайсы болбосун коркутуунун башка формаларынан коргошу керек, ал өткөрүлүүчү териштирүү менен байланыштуу болушу мүмкүн. Териштирүү жүргүзүүчү жактар алардын териштирүүгө катышуусунун залалдары жөнүндө күбөлөргө, ошондой эле аларга тиешелүү болгон иштин андан ары бардык бет алуулары жөнүндө маалымдашы керек.

а) Болжолдонгон курмандыктын түшүнүлгөн макулдугу жана башка коргоо чаралары

89. Эгерде бул мүмкүн болсо, болжолдонгон жабырлануучу башынан эле териштирүүнүн мүнөзү жөнүндө, ага керектүү күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүнүн себептери тууралуу, ошондой эле ал берген көрсөтмөлөр пайдаланылабы, пайдаланылса кандайча пайдаланыла тургандыгы жөнүндө билдирилүүсү керек. Териштирүү жүргүзүүчү жактар болжолдонгон курмандыкка

териштирүүнүн материалдарынын кайсы бөлүгү ашкере кылынарын, ал эми кайсынысы жашырын сакталарын түшүндүрүүсү кажет. Курмандык бардык териштирүү боюнча же анын кайсы-бир бөлүгү боюнча кызматташудан баш тартууга укугу бар. Курмандыктын пландары жана каалоолору бузулбашы үчүн бардык мүмкүн болгон күчтү колдонуу зарыл. Кыйноонун болжолдонгон курмандыгына териштирүүнүн жүрүшү тууралуу үзгүлтүксүз маалымдап туруу кажет. Болжолдонгон курмандыкка териштирүүнүн жүрүшүндө өткөрүлгөн бардык негизги угуулар жана ишти андан ары териштирүү тууралуу дагы кабарлоо керек. Териштирүү жүргүзүүчү жактар болжолдонгон курмандыкка шектелген айыптуулардын камалышы тууралуу билдирүүсү керек. Кыйноонун болжолдонгон курмандыгына ага жардам көрсөтө алган укук коргоо жана медициналык уюмдар менен кантип байланышуу керектиги жөнүндө маалымат берүү керек. Териштирүү жүргүзүүчү жактар тиешелүү юрисдикциясынын чегинде турган укук коргоо уюмдары менен кызматташуусу зарыл, ал кыйноого жол бербөө боюнча персоналдын маалымат алмашууну жана нускама берүүнү камсыз кылуусуна мүмкүндүк түзөт.

b) Териштирүү жүргүзүүчү жактарды тандоо

90. Териштирүү жүргүзүүчү бийлик органы болжолдонгон курмандыкты сурамжылоо үчүн башкы жоопкерчиликти тартуучу жакты дайындашы абзел. Болжолдонгон курмандыктын өзүнүн ишин мүмкүн, юристер менен дагы, медиктер менен дагы талкуулоосу керек болгон фактыны эске алуу менен тергөө тобу жабырлануучунун ага эмне болгондугу жөнүндө аңгемени керексиз кайталатууну минимумга чейин алып баруу үчүн мүмкүн болгондун баарын жасоосу керек. Кыйноонун болжолдонгон курмандыгынын иши үчүн жоопкерчиликтүү башкы териштирүүчү жакты тандоодо, курмандыктын каалоосун өзгөчө эске алуу керек, аны менен бир жыныста, аны менен алардын эне тилинде сүйлөшүүгө жөндөмдүү, ошол эле маданияттын чөйрөсүнөн болуусу керек. Башкы териштирүүчү жак алдын ала даярдыктан өтүүсү же кыйноону документтештирүү жана психологиялык жаракат алган, кыйноодон кийинки жаракатты кошуп, жактар менен иштөө боюнча тажрыйбага ээ болуусу кажет. Териштирүү жүргүзүү үчүн

алдын ала даярдыктан өткөн же тиешелүү тарыйбасы бар адамды табуу мүмкүн болбогон учурда дайындалган башкы териштирүүчү жак сурамжылоонун алдында кыйноолор жана алардын медициналык жана психологиялык залалдары менен таанышып алуу үчүн бардык мүмкүн болгон аракетти жасоосу керек. Кыйноолор жөнүндө маалыматты ар түрдүү булактардан, анын ичинде ушул колдонмодон, бир катар кесиптик жана окуу куралдарынан, даярдоо курстарынан жана бул көйгөй боюнча адистердин кеңешмелеринин жүрүшүнөн алууга болот. Териштирүү жүргүзүүчү жак териштирүүнүн бардык аралыгында чет өлкөлүк эксперттерден жардам жана консультация алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу керек.

с) Териштирүү жүргүзүүнүн шарттары

91. Териштирүү жүргүзүүчү жактар абдан олуттуу көңүлдү алар иштей турган шарттарга бурушу, сактыктын бардык чараларын кабыл алышы жана ага ылайык бардык зарыл болгон кепилдиктерди караштырышы керек. Эгерде дагы деле камакта турган жакка, же ушуга окшош, тиешелүү репрессиялар мүмкүн болгон башка кырдаалдарда сурамжылоо жүргүзсө, сурамжылоочу андай жактарга кандайдыр-бир коркунуч туудуруп албоо үчүн этияттыкты сакташы кажет. Тигил же бул адамды териштирүү жүргүзүүчүгө чакырган учурларда кийинкиси үчүн коркунуч болуп калса, жеке эмес, «топтук» сурамжылоо жүргүзүү артыкчылыктуу. Башка учурларда суралуучу менен жалгыз турганда, суралуучу өзүн коопсуз сезген жана эркин сүйлөй ала турган жер тандалат.

93. Мисалы, саясий шарттар, камактагы адамдар өзүнүн өлкөсүнүн өкмөтү жайгаштырып койгон же алар мүмкүн болгон депортацияга байланыштуу башка өлкөнүн өкмөтү тарабынан камакка алынган түрмөдө суралган учурларда кыйноонун курмандыгы үчүн да, сурамжылоо жүргүзүүчү жак үчүн да оңтойсуз болушу мүмкүн. Кыйноону колдонуунун далилдерин табуу максатында баш калка издеген өлкөдө суралып жаткан жак, кыйноолор жана жаракаттар жөнүндө арызды моюнга алууну каалабоосу саясий жашырын сырга ээ болушу мүмкүн. Камактагы адам турган коркунучтуу абалды тереңдетип жиберүү мүмкүндүгү абдан болот жана аны ар бир алгачкы текшерүүнү жүргүзүүдө

эске алуу керек. Алардын кыйноого кабылганын ырастаган жактар, алардын арыздарын карап жаткандарды кандайдыр-бир түздөн-түз коркунуч коркутпайбы, алар менен болгон байланышта абдан сак болоуу керек. Анда сурамжылоочу сурамжылоонун жүрүшүндө кандай түшүндүрмөлөрдү жана кандай манераларды тандайт, болжолдонгон курмандыктын бардык жагынан жооп берүү жөндөмдүүлүгүнө жана даярдыгына көп жагынан таасир этет. Сурамжылоо жүргүзүлүүчү жер мүмкүнчүлүгү боюнча коопсуз жана ыңгайлуу болуусу керек, анын ичинде даараткана жана кубат берүү жана күчтү калыбына келтирүү мүмкүндүгү болушу кажет. Кыйноонун болжолдонгон курмандыгын сурамжылоого жеткиликтүү убакыт бөлүнүшү керек. Жеке мүнөздөгү суроолор болжолдонгон курмандыкка психологиялык оор сезилиши мүмкүн. Көрсөтмө берүү болжолдонгон курмандык үчүн канчалык оор болушу мүмкүн экендигин эске алуу менен сурамжылоочу берилүүчү суроолордун ырааттуулугуна жана формасына сактык менен мамиле жасоосу абзел. Күбөлөргө, ал каалаган убакта сурамжылоону токтотуп кое ала тургандыгы, эгер зарыл болсо, дем аларын, же өзүнүн ыктыяры менен тигил же бул суроого жооп бербей кое тургандыгы жөнүндө билдирүү керек.

94. Эгерде мүмкүн болсо, болжолдонгон курмандык, күбөлөр, ошондой эле териштирүү жүргүзүү тобунун мүчөлөрү кыйноонун курмандыктары менен иштөө үчүн атайын даярдалган психологдордун жана консультанттардын кызмат көрсөтүүсү менен камсыз кылынуулары керек. Баштан өткөн кыйноолор жөнүндө айтып берүү адамды болуп өткөндөрдү кайрадан баштан кечирүүгө же ага келтирилген психологиялык жаракатты тереңдетүүгө алып келиши мүмкүн. Кыйноонун майда-чүйдөсүнө чейин угуу сурамжылоочуда кайрадан жаракат симптомун пайда кылышы мүмкүн, ошондуктан аларга өздөрүнүн таасирлерин бири-бири менен талкуулоо, ошону менен бирге жашырындуулукту сактоого карата кесиптик жүрүм-турум талаптарын сактоо менен сунушталат. Бул мүмкүн болсо бардык учурларда мындай талкуулоолорду тажрыйбалуу адистин жетекчилиги менен жүргүзүү керек.

Ошону менен бирге эки мүмкүн болгон коркунучту эске алуу керек: биринчиден, сурамжылоочу кыйноого кабылган жак менен өзүн окшош деп билет жана аңгемени жеткиликтүү кескин

кабыл албайт; экинчиден, сурамжылоочу кыйноолор жөнүндө аңгемелерди уга берип, ал үчүн таптакыр адаттагы иш болуп калышы мүмкүн, ал сурамжылануучунун башынан чындап өткөндөр ага анчалык боор ооругудай сезилбей калат.

d) Күбөлөрдүн коопсуздугу

95. Мамлекет болжолдонгон курмандыктарды, күбөлөрдү жана алардын үй-бүлөлөрүн зордуктоодон, зордуктоо коркунучунан же кайсы болбосун коркутуунун башка формаларынан коргоо үчүн жоопкерчиликте болот, ал өткөрүлүүчү териштирүү менен байланыштуу болушу мүмкүн. Кыйноолорго жана ырайымсыз мамилелерге катышы мүмкүн болгон жактар доочуларга, күбөлөргө жана алардын үй-бүлөлөрүнө, ошондой эле териштирүү жүргүзгөн жактарга карата түз жана кыйыр контроль же бийлик кыла турган кайсы болбосун кызматтан четтетилиши керек.

Териштирүү жүргүзүүчү жактар кыйноолордун колдонулгандыгы жөнүндө билдиргендерге, ошондой эле башка күбөлөргө териштирүүнүн мүмкүн болгон залалдары тууралуу дайыма эске салып туруулары керек.

97. Камакта кармалган адамдар эркиндикте жүргөндөргө караганда көбүрөөк коркунучка кабылышат. Камактагы адамдар ар түрдүү кырдаалдарда өздөрүн ар башкача алып жүрүшү мүмкүн. Бир учурларында камактагы адамдар абайлабастан, эгерде «бөлөк» териштирүүчүнүн катышуу фактысынын өзү аны коргоого кызмат кылат деп түшүнүп, ойлонбостон айтып коюп, өзүн коркунучка тушуктуруп алуусу мүмкүн. Бул таптакыр дайыма эле мындай эмес. Башка учурларында териштирүү жүргүзүүчү жак «унчукпоо дубалына» түртүшү мүмкүн, же камактагы адамдар адатта абдан коркуп калышат, аларга жалгыз сүйлөшүүнү сунуштаса дагы, эч кимге ишенишпейт. Акыркы кырдаалда, териштирүүнүн чөйрөсүн жана милдеттерин так түшүндүрүү мүмкүндүгүнө ээ болуу үчүн «топтук сурамжылоодон» баштоо, андан кийин ким айткысы келгенден жалгыздап сүйлөшүүнү сунуштоо керек. Эгерде репрессиянын алдындагы коркунуч ал акталдыбы, жокпу, ага карабастан, абдан чоң болсо, кайсы-бир конкреттүү адамды билдирип койбос үчүн камактын тигил же бул жайында камалгандардын баарын сурамжылоо зарылчылыгы келип чыгат. Териштирүү сотто иш козгоо же

чындыкты аныктоо боюнча кандайдыр-бир башка жалпы элдик форумда кароо менен аяктаган учурда териштирүүчү кыйноонун болжолдонгон курмандыгына зыян келтирүүнүн алдын алуу максатында чараларды, анын ичинде иштин ачык материалдарынын негизинде тиешелүү идентификациялоого мүмкүндүк берүүчү атын жана башка маалыматтарын алып салуу, же мындай адамга анын сырткы келбетин жана аппаратуранын үнүн өзгөртүүнүн жардамы менен күбө катары көрсөтмөлөрүн берүүнү, же жабык теле көрсөтүү системасынан пайдаланууну сунуштоосу керек. Бул чаралар айыпталуучунун укуктарын бузбашы зарыл.

f) Ал кыйноого кабылганын ырастаган жактан алуу керек болгон маалымат

99. Териштирүү жүргүзүүчү жак болжолдонгон курмандыктан күбө катары көрсөтмөлөрүнүн жардамы менен төмөнкү өңүттөгү маалыматтардын мүмкүн болгон көлөмүн алууга аракеттениши керек:

- i) Кыйноого алып келген жагдай, анын ичинде камоо же уурдап кетүү жана камакта кармоо.
- ii) Кыйноо колдонуунун, анын ичинде кыйноонун акыркы учурунун болжолдуу датасы жана убактысы. Кыйноолор бир нече жерлерде жана ар түрдүү айыпталуучуга (же айыпталуучулардын топторуна) колдонулушу мүмкүн болгондуктан, мындай маалыматты тактоо жеңил эмес болот. Кыйноо колдонуунун ар бир орду боюнча маалыматтарды өз алдынча топтоо керек. Фактылардын хронологиясы так эмес, ал эми кээде адаштырылган – кыйноого кабылган жакка көбүнчө убакыт тууралуу так көрсөтмө түзүү кыйын болорун эске алуу зарыл. Кыйноолордун айрым жерлерде колдонулгандыгы тууралуу аңгемелер болуп өткөн абалдын жалпы картинасын түзүүгө аракеттенүүдө пайдалуу болушу мүмкүн. Кыйноолорду башынан өткөргөн жактар, алардын көзүн таңып койгондуктан, же алар жарым-жартылай эс-учун жоготкон абалда болушкандыктан, көбүнчө аларды каякка алып келгендерин так билишпейт. Өз ара эпизоддордун ортосунда байланышкандар жөнүндө бардык көрсөтмөлөрдү бириктирүү менен кээде

конкреттүү жерлердин мозаикасын, ыкмаларды жана керек болсо кыйноону колдонууга катышы бар адамдарды – «картаны түзүүгө» болот.

- iii) Камоого, камакта кармоого жана кыйноого катышы бар жактарды толук баяндоо, анын ичинде жабырлануучу кыйноого болжолдонгон фактылары менен байланышкан окуяларга чейин билиши мүмкүн; анда болгон тырыктар, калдын тактары, татуировкалар; алардын бою, салмагы (жабырлануучу өзүнө салыштырып аны кыйнаган адамдын боюнун узундугун жана дене түзүлүшүн баяндап бериши мүмкүн); шектелген адамдын дене түзүлүшүнүн кайсы болбосун башкача өзгөчөлүгү; алар сүйлөгөн тилди жана акцентти, ошондой эле айыпталуучулардын алкогольдук же баңгилик мастыктын кайсы-бир учурларында болгондорун.
- iv) Жабырлануучуга эмне деп айткандарынын же андан эмне жөнүндө сурагандарынын мазмуну. Бул маалыматтар кошумча билдирүүлөрдү алууга мүмкүндүк түзөт, ал жашырын же ырасталбаган камак жайларын белгилөөгө аракетинде пайдасы тиет.
- v) камак жайларынын күндөлүк тартибин жана ырайымсыз мамилелердин адатта колдонулган ыкмаларын баяндоо.
- vi) Кыйноо фактыларын, анын ичинде колдонулган ыкмаларды баяндоо. Мындай баяндоолорду алуу абдан жеңил эмес экендиги түшүнүктүү, териштирүү жүргүзүүчү жак бир сурамжылоонун жүрүшүндө бардык майда-чүйдөлөрдү билүүгө болот деп эсептебеши керек. Так маалымат алуу маанилүү, зордуктоодон жана басмырлоодон келтирилген интимдүү нерселерге тиешелүү суроолор өзүнөн кээде өзгөчө олуттуу психологиялык жаракатты пайда кылышы мүмкүн.
- vii) Курмандык сексуалдык зордуктоого кабылганы тууралуу маалымат. Көпчүлүк адамдар сексуалдык зордуктоо тууралуу суроолорго жооп берүү менен, ага зордуктоонун же содомиянын факт жүзүндө болгонун түшүндүрөт. Териштирүүчү жак, оозеки шылдыңдоо, чечиндирүү, сыйпалоо, уят-сыйытсыз же басмырлоочу мамиле, ошондой эле жыныс органдары-

на уруулар жана ушул органдарга электр тогу менен таасир этүү, дал сексуалдык зордуктоонун актысы сыяктуу курмандык катары кабыл алынбай тургандыгын эске алуусу керек. Бардык ушундай актылар өзүнөн адам инсандыгынын интимдик чөйрөсүндө зордуктоо басынтууну көрсөтөт жана сексуалдык зордуктоонун бөлүнгүс элементи катары каралышы керек. Сексуалдык зордуктоонун курмандыктары көп учурларда жашырат же андай зордуктоо болгонун танат. Кийинки толуктоолор көбүнчө экинчи же үчүнчү келүү учурунда, тиешелүү жак менен анын маданий жана жеке өзгөчөлүктөрүнө жооп берген, тыгыз жана ишенимге кирген байланышты түзгөн учурда гана калкып чыгат.

- viii) Кыйноонун жүрүшүндө алынган денедеги зыян келтирүүлөр.
- ix) Кыйноо үчүн колдонулган куралдарды жана башка предметтерди баяндоо.
- x) Кыйноолорго катышы бар окуялардын күбөлөрүнүн өздүк маалыматтары. Териштирүүчү күбөлөрдүн коопсуздуктарын сактоо планында жана алардын өздүк маалыматтарын шифрдөөгө боло тургандыгы же аларды негизги сурамжылоо учурунда жасалган жазуулардан өз алдынча сакташ керектиги тууралуу ойлонуш керек.

g) Ал кыйноого кабылганын тастыктаган жактын арызы

100. Териштирүү жүргүзүүчү жак мындай адамдын арызын магнитофонго жазып алуусу керек, андан кийин ал жазууну жазуу жүзүндө келтирүү керек. Арыз берилген сүрөмөлөбөгөн суроолорго алынган жоопторго негизделиши зарыл. Сүрөмөлөбөгөн суроолор кандайдыр-бир болжолдоолорду же тыянактарды камтыбашы зарыл жана мындай суроолордун максаты – тиешелүү жакка өзүнүн көрсөтмөлөрүн бир кыйла толук жана атайы иштелбегендей баяндоо мүмкүндүгүн берет. Мисалы, сүрөмөлөбөгөн мындай суроолор «Силерге эмне болду жана ал кайсы жерде болду?», – мындан айырмаланып, «Силерди түрмөдө дагы кыйнаштыбы?» сыяктуу болушу мүмкүн. Акыркы суроо күбө менен болгон нерсе өзүнөн кыйноону көрсөтөрү жана анын аракетинин орду түрмө менен чектелери жөнүндө болжолдоону камтыйт.

Эгерде факт жүзүндө болуп өткөндөр сунушталган варианттардын кайсы-бири менен так дал келбеген учурда, бул сурамжылануучудан так эмес жоопторду берүүгө аргасыз кылганда, тизменин формасындагы суроолорду берүүдөн качкыла. Аларга өз сөзү менен болуп өткөндөр жөнүндө айтып берүү мүмкүндүгүн бергиле, бирок ошону менен бирге бир кыйла конкреттүү суроолорду берүү менен ага жардамдашкыла. Болжолдонгон курмандык өзүнүн сезүүлөрүнүн бардык гаммасын баяндап берсин. Анын көргөндөрү, жыт алгандары, уккандары жана сезгендери тууралуу сурагыла. Бул, мисалы, адамдын көзү таңылган же аны зордуктоо караңгыда болгон кырдаалдарда маанилүү.

h) Болжолдонгон айыпталуучулардын арыздары

101. Эгерде бул мүмкүн болсо, териштирүү жүргүзүүчү жактар болжолдуу айыпталуучуларга сурамжылоо жүргүзүүсү керек. Териштирүү жүргүзүүчү ага эл аралык жана улуттук ченемдерге ылайык кепилденген укуктук коргоо берүүсү керек.

3. Буюмдай далилдерди табуу жана алуу

102. Кыйноо колдонуунун өз алдынча учурларын жана системалык практикасын документтештирүү максатында териштирүү жүргүзүүчү, болушунча көп көлөмдөгү буюмдай далилдерди чогултуусу зарыл. Буюмдай далилдерди топтоо жана анализдөө кылдат жана адилеттүү териштирүүнүн маанилүү өңүттөрүнөн болуп саналат. Териштирүү жүргүзүүчү жактар аларды кийинки териштирүүлөргө пайдалануу максатында, мүмкүн болгон жазык териштирүүсүн кошуп, буюмдай далилдерди алуунун жана сактоонун бардык ырааттуулугун документтештирүүсү керек. Кыйноолор негизинен адамдар камакта кармоонун тигил же бул формасында болгон жерлерде колдонулат жана буюмдай далилдерди сактоо же аларга чектелбеген жетүү мүмкүндүгү алгачкы этапта кыйындыкты туудурушу же мүмкүн эмес болушу мүмкүн. Мамлекет териштирүү жүргүзүүчү жакка кайсы болбосун жерге же имаратка чектелбеген кирүү мүмкүндүгүн, ошондой эле кыйноолор колдонулгандыгын тастыктоочу жагдайлар менен таанышуу мүмкүндүгүн берүүсү керек. Териштирүү жүргүзүүчү пер-

сонал башка тергөөчүлөр менен бирдей, арызга ылайык кыйноолор колдонулган жерлерге кылдат текшерүү жүргүзүүгө өзүнүн күчүн координациялоосу зарыл. Териштирүү жүргүзүүчү жактар кыйноо жасалган жерлерге чектелбеген жетүү мүмкүндүгүнө ээ болушу кажет. Ошону менен бирге, алар билдирүүлөргө ылайык кыйноолор колдонулган имараттарды, транспорт каражаттарын, кызматтык имараттарды, түрмө камераларын же башка имараттарды, ошондой эле башка жайларды кошуп, ачык же жабык жайларга кирүү мүмкүндүгүнө ээ болуулары керек.

103. Мүмкүн болгон далилдердин эч кандай жоголуулары болбосу үчүн, кайсы болбосун текшерилүүчү имаратка же кайсы болбосун текшерилүүчү мейкиндикке башка жактардын кирүү мүмкүндүгү жабык болушу зарыл. Тигил же бул мейкиндик текшерилүүчү катары аныкталгандан кийин ал жакка кирүүгө териштирүү жүргүзүүчү жактарга жана аны менен бирге иштеген персоналдарга гана уруксат берилет. Буюмдай далилдерди табуу үчүн окуя болгон жерди кароо жүргүзүшү керек. Далилдер булганууга, бузулууга же жок кылууга кабылбашы үчүн алардын баары тийиштүү түрдө чогултулушу, иштеп чыгылышы, таңгакталышы, маркировкаканышы жана коопсуз жерге жеткирилиши керек. Эгерде кыйноолордун жакында болуп өткөнү ырасталса жана ошол себептүү тиешелүү далилдер ишке пайдалануу үчүн жарактуу болсо, кайсы болбосун биологиялык суюктуктарды (кан же сперма сыяктууларды), чачтарды, кездеменин булаларын жана жиптерди чогултуу, маркировкалоо жана кылдат сактоо керек.

Кыйноолор үчүн пайдаланылышы мүмкүн болгон бардык куралдарды, алар атайын ушул максатка арналганбы же пайдаланылганбы, канчалык колго кармалганбы, ага карабастан, алынышы жана сакталышы керек. Эгерде алар жеткиликтүү даана болсо, манжалардын кайсы болбосун табылган тактары алынышы жана сакталышы жана иште пайдаланылышы дары зарыл. Тиешелүү белгилер менен жабып, анда олуттуу деталдарды, мисалы, имараттын кабаттарын, өз алдынча бөлмөлөрүн, кирүү жана чыгууларын, терезелерин, эмерек предметтерин жана тиешелүү аймактарын белгилөө менен кыйноолор болжолдуу колдонулган имараттын же жайдын тигил же бул масштабдагы чиймесин түзүү керек. Бул маалыматтарды жазуу үчүн андан сырткары, тиешелүү түстүү

сүрөткө тартуулар жасалышы кажет. Кыйноо болжолдонгон жерге бардык катышуучулардын аттары жазылган тизме түзүү зарыл, анда ошону менен бирге алардын толук аттары жана фамилиялары, даректери жана телефон номерлери же башка байланыш маалыматтары көрсөтүлүшү керек. Эгерде кыйноолор жакында болуп өтсө, иштин материалдарында пайдалануу максатында кыйноонун колдонулгандыгын билдирген жактын кийимдеринин бардык предметтеринин тизмесин түзүү керек, ал эми кийимдин өзү, эгерде андай бар болсо, предметтен табылган биологиялык суюктуктардын издери жана башка табигый далилдер лабораторияга берилиши керек. Болжолдонгон кыйноонун күбөлөрүн табуу максатында текшерилген имараттагы же анын аймагындагы бардык катышуучуларды сурамжылоо керек. Далил катары пайдалануу жана графологиялык экспертиза жүргүзүү үчүн ишке тиешелүү бардык кагаздарды, жазууларды жана документтерди сактоо зарыл.

4. Медициналык маалыматтар

104. Териштирүү жүргүзүүчү жак болжолдонгон курмандыкка медициналык экспертиза уюштуруусу керек. Айрыкча мындай медициналык экспертизаны (текшерүүнү) өз убагында жүргүзүү маанилүү. Медициналык экспертиза кыйноо колдонулган учурдан канча убакыт өткөндүгүнө каз карандысыз өткөрүлүшү керек, бирок эгерде кыйноолор акыркы алты жуманын ичинде болгондугу ырасталса, анда мындай текшерүү шашылыш тартипте, кыйноонун даана издери жоголо электе уюштурулушу зарыл. Экспертиза денеге зыян келтирүүлөрдү же ооруларды дарылоодо, психологиялык жардамдарда, консультацияларда жана кийинки чараларда муктаждыктарды баалоону камтышы зарыл (V бабын кара, анда физикалдык текшерүүнүн жана соттук-медициналык экспертизанын баяндамасы камтылган). Дайыма психологиялык экспертизаны жүргүзүү жана кыйноонун болжолдонгон курмандыгынын психологиялык абалын баалоо керек, ошону менен бирге бул иш-чаралар физикалдык текшерүүнүн жүрүшүндө өткөрүлүшү мүмкүн, ал эми көрүнгөн издер жок болгондо, мындай иш-чаралар өз алдынча өткөрүлүшү мүмкүн (VI бабын кара, анда психологиялык экспертизанын баяндамасы берилген).

105. Кыйноолордун денедеги жана психологиялык далилдерин чогултуу максатында медициналык корутунду түзүү менен, бир кыйла маанилүү алты суроону коюу керек:

- a) Денедеги жана психологиялык белгиленген маалыматтар кыйноо колдонуу болгону жөнүндө билдирүү менен дал келеби?
- b) Текшерилүүчүнүн денесинин абалынын кандай факторлору жалпы клиникалык картинага таасир этет?
- c) Текшерилүүчү жактын психологиялык абалы жөнүндө алынган маалыматтар бул жак таандык болгон, маданий-социалдык чөйрөдө байкалган экстремалдык стресске күтүлгөн же типтүү реакцияларга дал келеби?
- d) Психологиялык жаракаттын натыйжасында келип чыккан психикалык бузулуулардын мүнөзүнүн убакыт өткөн сайын өзгөрүүсүн эске алуу менен, кыйноо учурларына ылайык мындай бузулуулардын убактылуу алкактары кандай?
- e) Стресстин дагы кандай факторлору текшерилүүчүнүн ден соолугунун абалына таасир этет (мисалы, артынан түшүүнү улантуу, аргасыз миграция, өлкөдө болуу, баш калка берүү, үй-бүлөсүн жоготуу жана коомдогу ролу ж.б.у.с.)? Бул көйгөйлөр курмандыктын абалына кандай таасир этет?
- f) Текшерилүүчүнүн клиникалык маалыматтары ага кыйноо колдонулгандыгы жөнүндө ырастаонун жалган экендигин күбөлөндүрбөйбү?

5. Сүрөткө тартуу

106. Алар кыйноолорго кабылганын ырастаган жактардан алынган денедеги зыян келтирүүлөрдүн; кыйноо колдонулган деп болжолдонгон имараттын сүрөтүн (ичинен, сыртынан), ошондой эле анда табылган башка буюмдай далилдердин бардыгынын түстүү сүрөтүн жасоо зарыл. Сүрөткө тартуу процессинде өлчөгүч сызыкты же масштабын көрсөтүүгө мүмкүндүк түзгөн кандайдыр-бир башка каражаттарды пайдалануу маанилүү. Сүрөткө мүмкүн болушунча, абдан жөнөкөй аппарат менен болсо дагы тезирээк тартуу керек, анткени айрым денедеги күбөлөр тез жоголот, ал

эми окуя болгон жердеги уликалар атайылап жоготулушу мүмкүн. Токтоосуз пайда болгон сүрөттөр убакыттын өтүшү менен бозорушу мүмкүн. Тиешелүү жабдуу бар болгондо артыкчылыктуу бир кыйла жогорку, кесиптик сапаттагы сүрөттү жасоо керек. Эгерде мүмкүн болсо, автоматтык дата коюу менен 35-миллиметрдик камера менен сүрөткө түшүрүү зарыл. Пленкаларды, негативдерди жана тартылган сүрөттөрдү сактоо ордунун жана аларды өткөрүп берүүнүн башка жайларынын чынжыры толугу менен документтелиши кажет.

Сурамжылоо жүргүзүүгө тиешелүү жалпы түшүнүктөр

120. Кыйноолорго кабылгандыгы болжолдонгон адамды сурамжылоодо эске алуу керек болгон дээрлик бир катар суроолор жана практикалык факторлор бар. Бул түшүнүктөр сурамжылоо жүргүзүүчү бардык жактарга, юристерге, врачтарга, психологдорго, психиатрларга, адам укуктарын коргоону көзөмөлдөөчү жактарга, же кайсы-болбосун башка кесиптердин өкүлдөрүнө тиешелүү. Төмөнкү бөлүмдө мындай «жалпы негиз» каралат жана аны контекстте берүүгө аракет кылынат, ал кыйноону колдонуу учурларын териштирүүдө жана андан жабыркаган жактарды сурамжылоодо жолугушу мүмкүн.

А. Териштирүүнүн, текшерүүнүн жана документтештирүүнүн максаты

121. Териштирүүнүн жалпы максаты болуп, кыйноону колдонуунун болдолдонгон учурларына тиешелүү фактыларды белгилөө саналат. Кыйноодон жабыр тарткандарга карата медициналык экспертиза жүргүзүү төмөнкү укуктук контексттерде пайдалуу далил болушу мүмкүн:

- a) кыйноону колдонуу үчүн жоопкерчиликтүү жактарды табууда жана аларды жоопкерчиликке тартууда;
- b) саясий баш калка берүү жөнүндө арыздарды колдоо үчүн;

- с) мамлекеттик кызмат адамдарынан мүмкүн, жалган моюнга алууларды алган жагдайларды аныктоодо;
- д) кыйноону колдонуунун аймактык практикасын табууда. Бул медициналык экспертиза кыйноону башынан өткөргөн жактын муктаждыктарын табуу үчүн, ошондой эле адам укуктарына байланышкан териштирүүлөрдө көрсөтмө катары пайдаланылышы мүмкүн.

122. Врачтын жазуу жүзүндөгү же оозеки көрсөтмөлөрүнүн максаты, ырайымсыз мамиле тууралуу бейтаптын арызы менен медициналык текшерүүнүн натыйжаларынын дал келүү деңгээли тууралуу эксперттик корутунду берүүсү, ошондой эле соттук же башка тиешелүү органдарга чейин врачтын тыянактарын жана бул натыйжаларды тийиштүү майнаптуулукта жеткирүү менен корутундуланат. Мындан сырткары, медиктердин көрсөтмөлөрү соттук жана башка мамлекеттик кызмат адамдарын, ошондой эле эл аралык коомчулуктарды кыйноонун күч жана психологиялык залалдары менен тааныштыруу үчүн көп колдонулат. Эксперт төмөнкүлөрдү жасоого даяр болушу керек:

- а) укук коргоо же сот органдарынын кызматкерлери, өз алдынча жактар тарабынан конкреттүү арыздар жок болгондо дагы мүмкүн болгон денеге зыян келтирүүлөрдүн жана ырайымсыз мамилелердин деңгээлин баалоо;
- б) документацияда денеге зыян келтирүүлөрдүн жана ырайымсыз мамилелердин күч жагынан жана психологиялык далилдеринин чагылдыруу;
- с) текшерүүнүн натыйжаларынын ырайымсыз мамилелер тууралуу бейтаптын конкреттүү арызы менен дал келүү деңгээлин аныктоо;
- д) конкреттүү текшерүүнүн натыйжаларынын бул аймакта пайдаланылган кыйноолордун ыкмалары тууралуу маалыматтарына жана алардын кадимки залалдарына дал келүү деңгээлин аныктоо;
- е) баш калка берүү тууралуу арыздарды угуунун, жазык иштерин же жарандык соттук териштирүүлөрдү кароонун жүрүшүндө соттук-медициналык экспертизанын натыйжа-

ларына эксперттик түшүнүк берүү жана ырайымсыз мамилелердин мүмкүн болгон себептери жөнүндө эксперттик корутунду берүү;

- ф) кыйноолорду андан ары документтештирүү жана териштирүүгө көмөктөшүү үчүн тийиштүү түрдө алынган маалыматты пайдалануу.

В. Камакта кармалган жактарга берилүүчү процесстик кепилдиктер

123. Камакта кармалган жактарга (кармалгандарга) карата соттук-медициналык экспертиза прокуратура же башка тиешелүү кызмат адамдарынын расмий жазуу жүзүндөгү сурамы боюнча жүргүзүлөт. Медициналык экспертиза жүргүзүү жөнүндө укук коргоо органдарынын кызматкерлерине жөнөтүлгөн сурамдар, эгерде алар прокурордун жазуу жүзүндөгү токтому менен тастыкталбаса, жараксыз деп эсептелиши керек. Бирок кармалгандардын өздөрү, алардын адвокаттары же бир туугандары кыйноолордун жана ырайымсыз мамилелердин далилдерин алуу үчүн медициналык экспертиза жүргүзүүнү талап кылуу укугуна ээ. Кармалганды соттук-медициналык экспертиза жүргүзүү үчүн жеткирүү аскер кызматкерлери же полиция тарабынан эмес, башка кызматкерлер тарабынан жүзөгө ашырылышы керек, анткени кармалган адам аскер кызматчылары же полиция кызматкерлеринин көзөмөлүндө болсо, кыйноо жана ырайымсыз мамиле болушу күтүлөт жана ошентип, кыйноолорду жана ырайымсыз мамилелерди факт жүзүндө документтештирүүгө тоскоолдук кылуу максатында кармалган адамга жана врачка жол берилгис басым жасалышы мүмкүн. Кармалганды жеткирүү үчүн көзөмөлдү жүзөгө ашыруучу кызматчылар укук коргоо органдарынын кандайдыр-бир башка кызмат адамдарынын эмес, прокуратуранын башкаруусунда турушу керек. Кармалгандын экспертиза жүргүзүү жөнүндө суранычын берүү жана аны экспертизадан кийин кайра жеткирүү анын адвокатынын катышуусунда жүзөгө ашырылышы зарыл. Кармалгандар камакта турганда же андан кийин квалификациялуу врач тарабынан жүргүзүлүүчү кайталап же альтернативдүү медициналык экспертиза жүргүзүүгө укугу бар.

124. Камакта кармалган ар бир жакты кароо жабык эшик астында жүргүзүлүшү керек. Полиция жана башка укук коргоо органдарынын кызматкерлери кароо жүргүзүлгөн имаратта турууга болбойт. Эгерде кароо жүргүзүүчү врачтын пикири боюнча медициналык персоналдын коопсуздугуна кармалган адам олуттуу коркунуч көрсөтүүсүнө ишенимдүү далил бар болсо, бул процесстик кепилдик бузулушу мүмкүн. Мындай учурда кароо жүргүзүүчү врачтын талабы боюнча, кароого полиция же башка укук коргоо органдарынын кызматкерлери эмес, медициналык мекеменин коргоо кызматкерлери катышуусу керек. Ошону менен бирге коргоо кызматкерлери угуу чегинен тышкары турушу кажет (б.а. бейтап менен визуалдык байланыш радиусунда гана). Кармалгандарга карата медициналык экспертиза врачтын пикири боюнча абдан ыңгайлуу жерде өткөрүлүшү керек. Айрым учурларда экспертизаны түрмөдө эмес, расмий медициналык мекемеде өткөрүү сөзүнө туруу оптималдуу болот. Башка учурларда кармалгандар, мисалы, эгерде алар медициналык мекемелер үчүн көзөмөл жүргүзүлөт деп эсептешсе, коопсуздук шарттарына карата кароону өзүнүн камерасында өткөрүү артыкчылыктуу деп ойлошот. Орунду тандоо көптөгөн факторлор менен аныкталат, бирок териштирүү жүргүзүүнүн бардык учурларында, кармалгандарды аларга жакпаган жерлерде кароо жүргүзүүгө макул болууга аргасыз кылбоону камсыз кылуу керек.

125. Кароо жүргүзүлгөн имаратта полициянын, аскер кызматчыларынын, түрмө кызматчыларынын же башка укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин кайсы болбосун себептер боюнча катышуулары врачтын расмий медициналык отчетунда белгиленши керек. Кароо жүргүзүүгө полициянын, аскер кызматчыларынын, түрмө кызматчыларынын же башка укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин катышуулары терс тыянактарды камтыган медициналык отчетту жараксыз деп эсептөө үчүн негиз катары кызмат кылышы мүмкүн. Отчетто медициналык экспертиза жүргүзүү учурунда имаратта катышкан башка жактардын фамилияларын жана кызматтарын көрсөтүү керек. Кармалгандарга соттук-медициналык экспертиза жүргүзүүдө медициналык стандарттык бланкы пайдаланылышы керек.

126. Экспертиза жөнүндө толтурулган отчеттун түпнускасы мындай отчет талап кылуучу жакка, эреже катары прокурорго түздөн-түз жөнөтүлүшү кажет. Эгерде кармалгандан же анын атынан иштеген адвокатынан медициналык отчет жөнүндө сурам түшсө, мындай отчетту аларга берүү зарыл. Медициналык текшерүү жүргүзгөн врач бардык медициналык отчеттордун көчүрмөлөрүн сактоосу керек. Улуттук медициналык ассоциация же териштирүү жүргүзүү боюнча комиссия айрыкча мамлекеттик кызматта турган медиктерге документтештирүүнүн стандарттарын жана тийиштүү процесстик кепилдиктерди сактоосуна ишенүү үчүн медициналык отчетторду текшерүү тууралуу чечим кабыл алат. Отчеттор көз карандысыздыкка жана купуялуулукка тиешелүү талаптарды сактоо шарттарында мындай уюмдарга жөнөтүлүшү керек. Медициналык отчеттун көчүрмөлөрү эч убакта укук коргоо органдарынын кызматкерлерине берилбөөсү керек. Кармалгандар камакта турган учурунда медициналык текшерүүдөн өтүшү, ошондой эле камактан бошогондон кийин кароодон жана экспертизадан өткөрүлүшү зарыл. Медициналык текшерүү жүргүзүү учурунда адвокатка жетүү мүмкүндүгү камсыз кылынышы керек. Көпчүлүк түрмөлөрдүн шарттарында медициналык текшерүү жүргүзүүгө кандайдыр-бир башка жактын катышуусу мүмкүн эместей көрүнөт. Мындай учурларда камактагыларды медициналык тейлөөнү камсыз кылуучу түрмө врачтары тарабынан медициналык этикаларды сактоо караштырылышы зарыл жана алар өздөрүнүн кесиптик милдеттерин кайсы-бир үчүнчү жактын таасирине карабастан, аткаруу мүмкүндүгүнө ээ болуулары керек. Эгерде соттук-медициналык экспертиза кыйноолор тууралуу арызды тастыктаса, анда кармалганды камак жайына кайта алып барбоо керек жана андан ары камакта кармоо шарттарын аныктоо үчүн ал прокурорлордун же соттордун алдында туруусу керек.

С. Камакта кармоо борборлоруна расмий келүү

127. Камактагы адамдарга келүүгө жоопкерчиликтүү мамиле кылуу керек. Айрым учурларда бул миссияны керектүү объективдүү жана кесипкөйлүк менен жүзөгө ашыруу, өзгөчө дагы деле кый-

ноолор колдонулган өлкөлөрдө өтө эле оор болгондугу белгилүү. Суралгандардын коопсуздуктарын камсыз кылуу боюнча кийинки чараларсыз бир жолу келүү коркунучтуу болушу мүмкүн. Айрым учурларда аны кайталоонун мүмкүнчүлүгүсүз бир гана жолу келүүгө аракет кылуудан көрө келүүнү таптакыр уюштурбоо жакшы. Жакшы ниет менен териштирүү жүргүзүүчү жакка бул эмнеге алып барарын толук түшүнбөй туруп, түрмөгө же полиция участкасуна келүү, адашууга алып келиши мүмкүн. Алар реалдуу шарттар жөнүндө толук эмес же бурмаланган көрүнүштү алышы, же кокусунан камактагыларды мүмкүн мындан кийин көрбөй турган коркунучка туш кылышы мүмкүн. Алардын келүүлөрү кыйноо колдонулган жакка карата, бөлөк адамдар алардын түрмөсүнө келишкенин жана эч нерсе табышпаганын ырастоо мүмкүндүгүн алган алиби катары пайдаланылышы мүмкүн.

128. Түрмөгө териштирүү жүргүзүүчү жак келүү керек, ал мындай келүүлөрдү кесипкөй жана кийин чараларды кабыл алуу менен уюштурат, ошондой эле өзүнүн ишинде белгилүү коюлган процесстик кепилдиктер менен пайдаланат. Мындайлар жок болгондон көрө, кайсы болбосун далилдер жакшы деген көрүнүш, сөз камактагылар тууралуу жүргөн убакта туура эмес, анткени көрсөтмө берүү менен өзүн коркунучка туш кылуулары мүмкүн. Расмий жана өкмөттүк эмес мекемелер катары көрүнгөн адамдарды камакта кармоо борборлоруна жакшы ниет менен келүү кыйынчылыктар менен коштолот жана эң жаманы, тескери натыйжага алып келиши да мүмкүн. Каралган учурларда териштирүү үчүн чыныгы талап кылынган, максатка ылайыктуулугу күмөн жаратпаган келүүлөр менен, келүүлөр зарыл болуп саналбаган, башка максаттардын артынан түшүүнүн ортосундагы айырмачылыкты ажыратуу керек, эгерде алар адис эместер тарабынан жүргүзүлсө, кыйноо практикаланган өлкөдө пайдага караганда зыянга көп алып келиши ыктымал. Курамына юристтер жана врачтар кирген көз карандысыз комиссия тарабынан камакта кармоо борборлоруна жана түрмөлөргө мезгил-мезгили менен кирүү мүмкүндүгү камсыз кылынышы керек.

129. Дагы деле камакта кармоодо, мүмкүн, дагы деле кыйноолорду колдонгондордун колунда турган адамдарга сурамжылоо менен, камак жайлары менен байланышпаган жана ишенимдүү

медициналык мекемелерде купуя жана коопсуз шарттарда жүргүзүлгөн сурамжылоо олуттуу өлчөмдө айырмаланат. Мындай кырдаалда канчалык ишенимге кирүү маанилүү экендигин кайра баалоо мүмкүн эмес. Бирок, билбестиктен, мындай ишенимди кыянаттык менен пайдалануу андан да маанилүү. Камакта кармалган жак коркунучка туш болбоосу үчүн этият болуунун бардык чараларын кабыл алуу зарыл. Кыйноолор колдонулган кармалгандардан алардан алынган маалыматтарды жана кандайча пайдаланууга боло тургандыгын суроо керек. Алар, мисалы, катуу жазадан сактанып, өздөрүнүн фамилияларын пайдаланууга макулдуктарын берүүдөн дагы абдан катуу коркуп калышкан. Төргөөчүлөр, врачтар жана котормочулар бул кармалгандарга берген убадаларын аткаруулары керек.

130. Эгерде, мисалы, балким, бул жерде кармалгандардын көп саны кыйноолорго кабылып, бирок алардын баары териштирүү жүргүзүүчү жактын, алардан алган маалыматын пайдаланууга уруксат беришпесе, ачык дилемма пайда болушу мүмкүн. Эгерде тандоо керек болсо: кыйноону токтотуу үчүн камактагылардын ишенимин кыянаттык менен пайдалануу керек, же мындай ишенимди сактоо менен баш тартуу жана эч нерсе колдонбоо керек – ушул жагдайлардан акылдуу чыгууну табуу талап кылынат. Денелеринде сабоонун, уруунун, таяк менен уруудан улам айрылган жаралардын ачык издери, ж.б.у.с. бар, бирок катуу жазадан коркуп, текши баары бул жөнүндө айтуудан баш тартышкан камактагылардын белгилүү санын табууда камерада камалган адамдардын баарына короонун ичинде «санитардык текшерүү» жалпы кароосун уюштуруу максатка ылайыктуу. Ошентип, текшерүү жүргүзүүчү медик катарда турган камактагыларды текшерип жатып, алардын жонундагы кыйноонун абдан билинген издерин түздөн-түз көрөт жана ал көргөндөрү жөнүндө отчет берет; ошону менен бирге ал камактагылар кыйноонун колдонулгандыгына даттангандарын белгилебейт. Бул биринчи кадам кийин келүү үчүн зарыл болгон камактагылардын ишенимине кирүүгө мүмкүндүк табат.

131. Балким кыйноонун башка, өтө кылдат, мисалы, психологиялык же сексуалдык формасы башкача мамилени талап кылат. Бул учурларда териштирүү жүргүзүүчү, мүмкүн, бир же бир нече келүү мезгилинде түшүндүрүүлөрдөн, азырынча жагдай

мүмкүндүк бергенге же камактагыларга өздөрүнүн коркууларын жеңүүгө жардам кылганга жана алардан алынган маалыматтарды пайдаланууга уруксат бергенге чейин карманып турууга туура келет. Врач жана котормочу өздөрүнүн фамилияларын айтуулары жана экспертиза жүргүзүүдө өздөрүнүн ролу тууралуу түшүндүрүүлөрү зарыл. Кыйноонун медициналык далилдерин документтештирүү атайын билимди талап кылат жана тиешелүү лицензиясы бар практикалоочу врач тарабынан ишке ашырылат. Кыйноолор жана алардын денедеги жана психологиялык залалдары жөнүндө билимдерди макалалардан, окуу курстарынан, кесиптик конференциялардан, ошондой эле практикалык жол менен алууга болот. Мындан сырткары, кыйноону же ырайымсыз мамилени колдонуунун аймактык практикасы тууралуу кабарландыруу мааниге ээ, анткени мындай маалымат кыйноолор жана ырайымсыз мамилелер жөнүндө тигил же бул жактын билдирүүлөрүн тастыктоого кызмат кылат. Кыйноолорду колдонуунун денедеги жана психологиялык далилдерин алуу максатында өз алдынча жактарды текшерүү жана сурамжылоо жүргүзүү жана алынган натыйжаларды документтештирүү көндүмдөрүнө тажрыйбалуу врачтын көзөмөлүндө ээ болуш керек.

132. Дагы деле камакта турган жактар, сурамжылоо катуу жазалоого тартпай тургандыгына сурамжылоочу кепилдик бере албаган кырдаалдарда, эгерде, мисалы, кайра келүү маселеси али талкууланбаган жана бийликтегилер менен толук макулдашылбаган, же эгерде, бул камактагы адамдын инсандыгы кийинки чараларды жүргүзүүнү камсыз кылуу үчүн белгиленбеген болсо деле, көбүнчө абдан ишенчээк болушат. Камактагылар бөлөк адам алардын укуктарын коргой алат деп ишенип, негизсиз коркунучка өзүн туш кылбоолору үчүн сактануучулуктун бардык чараларын кабыл алуу керек.

133. Камакта турган адамдарга келүү учурунда котормочулар жергиликтүү жашоочулардан тартылбастан, башка жактан чакырылганы идеалдуу болот. Бул башкы негизде териштирүү жүргүзүүчү жакка кандай маалымат берилгенин тактоого умтулган бийлик тарабынан ага же анын үй-бүлөсүнө басым жасоодон качуу үчүн жасалат. Эгерде камактагы адам алардын түрмөдөгүлөрүнө кара-

ганда, башка этникалык топтун өкүлүнөн болуп саналган учурда абал бир кыйла татаал болушу мүмкүн. Жергиликтүү котормочу, алардын ишенимине кирүүгө мүмкүндүк берген, ошол эле камактагылардын этникалык тобунан болушу керекпи, бирок ошол эле убакта котормочуну коркутууга аракет жасаган бийлик тарабынан ишенбестикти туудурушу мүмкүнбү? Ошол эле мезгилде котормочу, мүмкүн, душмандык жагдайда иштөө менен өзүн коркунучка кабылтууну каалабайт. Же котормочуну түрмөдөгүлөрдүн этникалык топторунан алуу керекпи, аны менен алардын ишенимин күн мурунтан алып, бирок өзүн камактагылардын ишениминен ажыратып, мында котормочу баары бир бийлик тарабынан коркутууга туш болууга тобокелдик кылабы? Жогоруда келтирилген варианттардын бирине дагы дал келбөө, балким туура жооп. Котормочулар башка аймактан болуп, алар дагы териштирүү жүргүзүүчүлөр катары көз карандысыз экендигин түшүнүүлөрү керек.

134. Аңгемелешүүнү кечки саат 8де жүргүзгөн жак эртең мененки саат 8де сурамжылаган жак сыяктуу көңүл бурууга татыктуу. Териштирүү жүргүзүүчү жеткиликтүү убакытка ээ болуу жана өтө чарчатпоо үчүн камкордук көрүүсү керек. Сурамжылоо кечки саат 8ге дайындалганда (ошону менен бирге өзүнүн тарыхын айтуу үчүн бир күн бою күткөн) убакыт жетишпей калгандыктан адамды акырына чейин укпай калуу туура эмес болот. Ошого окшош «фаланга» кыйноосу жөнүндө он тогузунчу тарыхты биринчидегидей эле көңүл коюу менен угуу керек. Камакта жаткан адамдар, тыштагы адамдар менен аз кездешет, мүмкүн, алар туш болгон кыйноолор тууралуу айтып берүү мүмкүндүгү таптакыр болбогондур. Териштирүү жүргүзүүчүгө жаңы эч нерсе билдире албаган камактагылар дагы башка камактагылардай эле көңүл бурууга акылуу.

D. Сурамжылоо жүргүзүүнүн ыкмалары

135. Сурамжылоо жүргүзүүдө бир нече негизги эрежелерди сактоо керек. Маалымат, албетте мааниге ээ, бирок андан да маанилүүлүктү сурамжылануучу жак көрсөтөт, ошондуктан суроо берүү ыгынан угуу ыгы маанилүү. Эгерде суроолорду гана берүү

болсо, анда жооптон башка эч нерсе алууга болбойт. Кармалган үчүн, мүмкүн, кыйноолор жөнүндө айтуу эмес, өзүнүн үй-бүлөсү жөнүндө айтуу маанилүүдүр. Муну сөзсүз түрдө эске алуу керек жана жеке маселелерди талкуулоого үчүн бир аз убакыт калтыруу керек. Кыйноолор, айрыкча сексуалдык мүнөздөгүлөр, абдан интимдүү маселе болуп саналат, ал жөнүндө сүйлөшүүгө кайталап келгенде кирүү керек, же андан да кечирээк. Эгерде аларга ал жөнүндө айтуу ыңгайсыз болсо, кыйноонун кайсы-бир формасы тууралуу айтууга зордуктобоо керек.

Е. Баштапкы маалыматты документалдуу чагылдыруу

1. Психосоциалдык анамнез жана мурдагы камоо мезгилиндеги жашоо образы

136. Эгерде кыйноолордун болжолдонгон курмандыктары камакта кармалбаса, анда териштирүү жүргүзүүчү бул жактын күндөлүк турмушу жөнүндө, анын жолдоштору жана үй-бүлөсү менен мамилеси, анын иши же окуусу, кесиби, кызыкчылыктары, келечекке пландары, ошондой эле алкогольдук ичимдиктерди жана баңгизаттарын пайдалануусу маалыматтарды алуусу керек. Бул адамдын бошонгондон кийинки психосоциалдык белгилерине тиешелүү маалыматтарды алуу керек. Эгерде тигил же бул жак дагы деле камакта жаткан болсо, анда анын алектенүүлөрүнүн түрү жана билимдүүлүк деңгээлин көрсөтүү менен бир топ кыскача психосоциалдык анамнез түзүү жеткиликтүү. Бул бейтапка кандай медикаментоздук дарылоо дайындалганын тактоо керек; бул абдан керек, анткени камакка алынган жакка мындай дары-дармектерден баш тартылгандыр, ал анын ден соолугу үчүн олуттуу терс залалдарды алып келет. Саясий ишмердүүлүк, саясий көз караштар жана ишенимдер жөнүндө маалымат алуу маанилүү болгондуктан, бул маалыматтар бул адамдын эмне себептен кармалганын же кыйноого кабылганын түшүндүрүүгө жардам берет, бирок мындай маалыматтарды кыйыр түрүндө алуу, анын пикири боюнча бул адамга кандай айыптоолор тагылганын, ал кандай кыйноого жана кармоого кабылганын ачуу баарынан жакшы.

2. Камакта кармоо жана ырайымсыз мамилелер жөнүндө кыскача маалымат

137. Болуп өткөн окуялар жөнүндө толук аңгемени алганга чейин кыскача маалыматтарды, анын ичинде камакта кармоонун датасы, орду, мөөнөтү, кыйноонун жыштыгы жана узактыгы боюнча топтоо керек. Мындай кыскача маалымат убакытты рационалдуу пайдаланууга мүмкүнчүлүк түзөт. Кыйноолорду башынан кечирген жактар, ага бир эле жолу эмес, кабылбаган учурда, алар, мүмкүн, эмне болгонун эстейт, бирок көбүнчө өз алдынча окуя кайда жана качан болуп өткөнүн эстей алышпайт. Мындай жагдайларда, кармалган конкреттүү учурлар мезгилиндеги окуялардын тизмеси эмес, ырайымсыз мамилелердин ар бир ыкмалары жөнүндө өз алдынча аңгемеге жетүү максатка ылайыктуу. Ушуга окшош түрдө, анамнезди түзүүдө документацияда «эмне жана каерде болгонун» канчалык толук чагылдыруу пайдалуу болот. Коопсуздуктун, полициянын жана куралдуу күчтөрдүн ар түрдүү кызматтары камакта кармоодо өз орундары бар жана тигил же бул жерде эмне болгону жөнүндө маалыматтар кыйноонун системасы тууралуу толук көрүнүштү түзүүгө көмөктөшөт. Ар түрдүү адамдардын айтып берүүлөрүнүн толук картинасында маалымат үчүн кыйноолор жүргүзүлгөн ошол жердин картасына ээ болуу пайдалуу. Бул бүтүндөй териштирүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

3. Кармоо жагдайы

138. Мындай суроолорго жоопторду алуу керек: саат канча болгон эле? Силер каерде тургансыңар? Силер эмне кылып аттыңар эле? Силерди кармаганды сүрөттөп бергиле. Ал аскер адамы беле же жарандык жак беле, формачан беле же кадимки кийимчен беле? Анын куралы кандай эле? Алар эмне дешти? Күбөлөр бар беле? Бул расмий камоо, административдик кармоо же уурдоо беле? Зордуктоо колдонулдубу, коркутуулар болдубу? Үй-бүлө мүчөлөрү менен кандайдыр-бир байланыш болдубу? Кармалгандарды байлаштыбы, алардын көздөрүнө таңгыч тагыштыбы, кандай транспорттук каражаттар пайдаланылган, кармалганды каякка алып келишти, ошондой эле эгер алар силерге белгилүү болсо, ошондо катышкан кызмат адамдарынын фамилияларын көрсөткүлө.

4. Камакта кармоо жайы жана шарттары

139. Бул жерде кармалганга тамак жана суу, тактап айтканда эмнени беришкенин белгилөө керек, алар дааратканадан пайдалана алыштыбы, ошондой эле жарык кылууну, температура-ны жана имаратты желдетүү ыкмасын көрсөтүү зарыл. Мындан сырткары, үй-бүлө мүчөлөрү, адвокаттар же саламаттык сактоо кызматкерлери менен байланышты, кармалган адам абдан толгон же бир адамдык камерада кармалганын, камак жайларынын өлчөмдөрү кандай болгонун жана камактардын орундарын тастыктап берүүгө башка дагы адамдар болгонун белгилөө керек. Төмөнкү суроолорго жоопторду алгыла: башында эмне болду? Силерди каякка алып келишти? Инсандыгын белгилеген жол-жоболоштуруу болдубу (өздүк маалыматтарды каттоо, кол издерин алуу, сүрөткө түшүрүү)? Бирдемеге кол коюуну сунушташтыбы? Камерадагы же бөлмөдөгү шарттарды баяндагыла (өлчөмү, башка адамдар, жарык кылуу, желдетүү, температура, курт-кумурскалардын, кемиргичтердин болушу, уктоочу орун жана тамакка, сууга жана дааратканага жетүү мүмкүндүгү). Эмне көрдүңөр жана уктуңар, кандай жытты сездиңер? Камак жайынан сырткары адамдар менен сүйлөштүңөрбү, медициналык тейлөөгө жетүү мүмкүндүгү бар беле?

5. Кыйноолордун жана ырайымсыз мамилелердин ыкмалары

140. Кыйноолор жана ырайымсыз мамилелер жөнүндө баштапкы маалыматты алууда суралып жаткан адамдан, ал болжолдуу туш болгон ырайымсыз мамилелердин формаларынын варианттарын сунуштоого этияттык менен мамиле кылуу керек. Мындай этияттык чындыгында болуп өткөндү мүмкүн болгон апыртуудан айырмалоого жардам берет. Бирок кыйноолордун ар түрдүү формалары жөнүндө суроолорго тескери жоопторду берүү ал адамдын ишенимге акылуу болуусун аныктоого көмөк көрсөтүүгө дагы жөндөмдүү. Сурамжылоо байланышкан толук аңгемени ала алгыдай курулушу керек. Төмөндөгүдөй суроолорду берүүгө болот: ырайымсыз мамиле кайсыл жерде, качан жана канчалык узак болгон? Силердин көзүңөр таңылган беле? Ырайымсыз ма-

миленин формасын талкуулоодон мурун ага ким катышканын белгилегиле (фамилиясын, кызматын көрсөткүлө). Бөлмөнү же жерди баяндагыла. Силер кандай предметти байкадыңар? Эгер ал мүмкүн болсо, кыйноонун ар бир куралдарын; электр менен кыйноодо – токтуң параметрин, колдонулган түзүлүштү, электроддун санын жана формасын толук баяндагыла. Кийим жөнүндө сурагыла: чечинүүгө жана кийимди алмаштырууга туура келди беле. Сурак мезгилинде эмнелер, инсандыгына ж.б. кандай кемсинтүүлөр айтылганын жөнүндө айтылганын сөзмө-сөз жазып алгыла. Кыйноого катышкандар өз ара эмнелер жөнүндө сүйлөштү?

141. Ырайымсыз мамилелердин ар бир формасына карата төмөнкүлөрдү: денесинин абалын, иммобилизация каражаттарын колдонууну, таасир этилген дененин анатомиялык жайгашкан жерин жана бөлүгүн, узактыгын жана жыштыгын кошуп, байланыштын мүнөзүн белгилегиле. Кан аккан жери, башында жаракат барбы же эсин жоготтубу? Баштын жаракатынан улам эсин жоготуу, деми кыстыгуу же оору болгонбу? Кыйноодон кийин жабырлануучу кандай абалда болгонун суроо керек. Ал баса алат беле? Камерага кайра кайтканда же аны ал жакка жеткиргенде ага жардам көрсөтүүгө туура келгенби? Эртеси күнү ал тура алат беле? Бутунун шишиги канчага чейин кеткен жок? Булардын бардыгы кыйноо ыкмаларынын контролдук тизмесин бере албаган баяндоонун белгилүү толуктугун камсыз кылат. Анамнезде кыйноонун датасын «абал менен» көрсөтүү керек, ал кыйноо канча жолу жана канча күн бою колдонулду, ар бир көрүнүштүн узактыгын, жабырлануучу кандай абалда асылган (бутун жогору, калың жапкыч менен оролуп, же жөн эле жип менен байланган, демек, толук салмак бутка туура келип же ылдый салаңдаган) же турган. Асуу кыйноосун колдонгон учурларда материалдын кандай түрү колдонулганын (эгерде андайлар болсо, аркан, сым жана кездеме менен аскандан кийин териде ар кандай издерди калтырат) суроо керек. Текшерүү жүргүзүүчү кыйноого кабылган адам анын созулгандыгы жөнүндө баа берүүсү субъективдүү жана кыйноо убагында адатта убакытты жана мейкиндикти адаштыруу жүргөндүктөн, мүмкүн, туура эмес экендигин эске алышы керек. Бул адам сексуалдык зордуктоонун кандайдыр-бир түрүнө кабылганбы? Кыйноо мезгили жөнүндө айтылып жатканда тактоо керек.

Мисалы, электрошок кыйнап жаткан учурда электроддорду жыныс органдарына кошуу жолу менен жүзөгө ашыруучу кыйноочу адам өзүнүн курмандыгына алар эми эч качан нормалдуу жыныстык жактан жашай албастыгын, же ушуга окшогон башка нерселерди дайыма айтат. Сексуалдык мүнөздөгү, зордуктоону кошуп, кыйноолор жөнүндө арыздарды баалоо жөнүндө маселени толук талкуулоо.

Ғ. Баштапкы маалыматты баалоо

142. Кыйноону башынан кечирген жак үчүн бир катар маанилүү себептер боюнча, төмөнкүлөрдү кошуп, кыйноонун конкреттүү майда-чүйдөсү тууралуу айтып берүү кыйын сезилет:

- а) кыйноонун өзүн ала жүргөн факторлор, маселен, көздү таңуу, баңгизаттык мастык, мезгил-мезгили менен эстен тануу ж.б.у.с.;
- б) коркуу өзүңдү же башкаларды коркунучка жолуктурат;
- в) кароо жүргүзгөн врачка же котормочуга ишенимдин жоктугу;
- д) кыйноонун жана жаракаттын психологиялык залалдары, мисалы күчтүү эмоционалдык козголуулар жана залакасынан жин ооруларынын жаракатын алып келген акылдын бузулушу, чүнчүү же постравматикалык стресстик бузулуш;
- е) башына сокку уруунун, муунтуунун, башын сууга тыгуунун же ачка калтыруунун натыйжасында эсте тутуусунда нейропсихиатриялык бузулушу;
- ф) тануу жана качуу сыяктуу коргоо адаптациялык механизмдер;
- г) катуу купуялуулук шарттарында гана алган жаракаттары жөнүндө айтууга мүмкүндүк түзгөн чектөөнүн бул маданияты менен жазылгандар.

Бул факторлордун ар бири же алынгандар менен бирге алардын бардыгы тигил же бул жактын айтып берүүсүндө карама-каршылыктын себеби болушу мүмкүн. Эгерде, мүмкүн, териштирүү

жүргүзүүчү андан ары түшүндүрүүлөргө жетүүсү керек болсо, эгерде бул териштирүү жүргүзүүчүгө жүзөгө ашырылууга мүмкүн эмес болсо, бул аңгемени тастыктаган же жокко чыгарган башка далилдерди издөөсү керек. Кошумча өз ара макулдашылган толуктоолордун жыйындысы жабырлануучунун аңгемесин тастыкташы же жок кылышы мүмкүн. Ал териштирүү жүргүзүлүп жаткан керектүү толуктоолорду, маселен, датаны, убакытты, мезгилдүүлүктү жана кыйноо жасаган адамдын ким экендиги жөнүндө так маалыматтарды билдире албай турган абалда болгонуна карабастан, окуянын негизги мазмуну жана жаракатка алып келген кыйноонун мүнөзү ачылат жана аныкталат.

Г. Кыйноо ыкмаларын аныктоо

144. Окуя жөнүндө толук аңгемени алгандан кийин кыйноонун башка мүмкүн болгон ыкмаларын талдоо максатка ылайыктуу. Кыйноону колдонуунун аймактык практикасы менен таанышуу жана бул жерге ылайыктуу териштирүү жүргүзүүнүн жетектөөчү принциптерине тиешелүү өзгөртүүнү киргизүү зарыл.

Кыйноонун конкреттүү формалары жөнүндө сурамды жүргүзүү төмөнкү учурларда көмөк көрсөтөт:

- а) психологиялык симптомдор адамга эстөөгө жолтоо кылат;
- б) жаракат сенсордук кабыл алуунун бузулушуна байланышкан;
- в) баш мээнин органикалык бузулуу мүмкүндүгү бар;
- г) токтотуучу маалымат берүүчү жана маданий факторлор бар.

145. Күч жана психологиялык ыкмаларды чектөө жасалма болуп саналат. Мисалы, сексуалдык мүнөздөгү кыйноо, эреже катары, күч колдонуп зордуктоо жок болсо дагы, күч жана психологиялык симптомдорду көрсөтөт. Кыйноо ыкмаларынын төмөндө келтирилген тизмеси мүмкүн болгон ырайымсыз мамиленин айрым категорияларын көрсөтүү үчүн келтирилет. Ал кыйноо ыкмаларынын отчетунда саноо үчүн үлгү же контролдук тизме катарында териштирүү жүргүзүүчү жактын пайдалануусуна арналган

эмес. Ыкмалардын тизмесин пайдалануу кайтарымдуу күтүүлөрдү, натыйжаларды бериши мүмкүн, анткени кыйноонун натыйжасында пайда болгон жалпы клиникалык картина тизмеде көрсөтүлгөн ыкмалардын жардамы менен келтирилген дененин зыянга учурашынын жөнөкөй жыйындысына дал келбейт. Негизи, кыйноонун мындай «комплекттүү» мамилесине кабылууда, кыйноону колдонгон жак көбүнчө ыкмалардын бирине көңүлүндө сактап калып, бул конкреттүү ыкма кыйноонун формасы болуп саналарын талаша баштай тургандыгын тажрыйба көрсөткөн. Карап чыгууга жаткан кыйноолордун ыкмаларына төмөндөгүлөр кирет, тизме толук болуп саналбайт:

- a) билинбеген жаракаттарды келтирүү, мисалы, муштур менен уруу, бут менен тебүү, жаакка чабуу, сабоо, электр өткөргүчү же дубинка менен сабоо, бутуна уруу;
- b) асуу, буттарын, колдорун керүү, узакка созулган иммобилизация, белгиленген абалда турууга зордуктоо пайдаланылган абал менен кыйноо;
- c) тамеки менен, кызыган шайман менен, кайнак суюктук менен же кандайдыр-бир жегич зат менен күйгүзүү;
- d) электрошок;
- e) асфикция, мисалы, «нымдуу» жана «куркак» ыкмаларды пайдалануу, башы менен сууга батыруу, муунтуу, тамактоо же химиялык заттарды пайдалануу;
- f) мисалы, сан этине же жонуна жаракат келтирүү үчүн манжалары же цилиндр формасындагы оор предметти пайдалануу менен катуу уруунун натыйжасында, талкалай коюу;
- g) кирүүчү жаракаттарын келтирүү, мисалы тешилгенден же ок атуудан болгон жара, тырмагынын алдына ийне саюу;
- h) туздун, күйдүргүч калемпирдин, безиндин ж.б.у.с. химиялык өзгөчөлүктөрүн (жараларга же дененин көңдөйүнө) колдонуу;
- i) жыныс органдарын жаракаттандыруу менен сексуалдык зордуктоо, сексуалдык кол салып зыян келтирүү, ар түрдүү предметтерди колдонуу, зордуктоо;

- ж) манжаларды же буту-колду талкалай коюу же жаракаттап жок кылуу;
- к) манжаларды же буту-колду медициналык кесип салуу, хирургиялык жол менен органдарды жок кылуу;
- л) седативдик, нейрорептикалык же паралитикалык дары-дармектерди ж.б. пайдалануу менен фармакологиялык кыйноо;
- м) камакта кармоо шарттары, мисалы, аянты чектелген же өтө толгон камера, жалгыз камоо, антисанитардык шарттар, дааратканага жетүү мүмкүндүгүнүн жоктугу, үзгүлтүксүз эмес тамактануу же бузулган тамак-аш жана суу, экстремалдык температуралардын таасири, обочолотуу укугунан баш тартуу жана зордуктап жылаңачтоо;
- н) нормалдуу сенсордук стимуляциядан ажыратуу, мисалы, үндөрдөн, жарыктан, убакытты сезүүдөн, обочолотуу, камерада жарык кылуунун ачыктыгын манипуляциялоо, физиологиялык керектөөлөрдү канааттандыруу мүмкүнчүлүгүнөн ажыратуу, уйкунун нормалдуу узактыгынан ажыратуу, тамак-аш, суу, дааратканага жетүү мүмкүндүгү, жуунуу мүмкүндүгү, кыймылдоо активдүүлүгү, медициналык жардам, социалдык байланыштар, түрмөнүн ичин обочолотуу, сырткы дүйнө менен байланыштан ажыратуу (курмандыктарды көбүнчө камалгандардын ортосунда маалымат алмашуу жана байланыштарды орнотуунун алдын алуу үчүн, ошондой эле кыйноо колдонгон жактарга патологиялык сүйгүнчүлүк пайда болууга көмөктөшүү үчүн жалгыз камераларда кармашат).
- о) басмырлоо, мисалы, сөз менен шылдыңдоо, кемисстен адамга таасир этүүгө аргасыз кылуу;
- р) өлүм коркунучтары, үй-бүлө мүчөлөрүнө зыян келтирүү, кыйноолорду улантуу, түрмөгө камоо, өлүм жазасын тууроо;
- q) жаныбарлардын кол салуу коркунучтары, мисалы, иттин, мышыктын, келемиштин же чаяндын;
- г) инсандын эркине басым жасоонун психологиялык ыкмасы, адам чыккынчылыкка зордукталса, өзүнүн алсыздыгын

сезүүгө аргасыз, эки ойлуу кырдаалга туш болот же карама-каршы билдирүүлөрдү алат;

- s) тыюуларды бузуу;
- t) инсандын динине карама-каршы келген аракеттерди жасоого аргасыз кылган жүрүм-турумга зордук (маселен, мусулманды чочконун этин жешине зордуктоо), анын натыйжасында башка адамдар коркунучка туш болуучу кыйноонун жардамы менен зордуктоо же башкаларга зыян келтирүүнүн башка актылары, мүлктү жок кылууга зордуктоо, чыккынчылыкка зордуктоо;
- u) башка жактарга карата кыйноолорго жана бузуктук кылмышка катышууга аргасыз кылуу.

Н. Суралган жактарды кайталап майып кылуу коркунучу

146. Дененин бузулушунун ар кандай түрлөрү жана оор кылмыштуулуктун ар кандай баскычтары кыйноонун колдонулган ыкмаларына дал келерин эске алуу менен, толук медициналык анамнезди жана физикалдык текшерүүнү түзгөндөн кийин алынган маалыматтарды лабораториялык жана рентгендик изилдөөнүн натыйжаларына ылайык жыйындыда баалоо керек. Медициналык экспертизанын убагында колдонулган процедуралардын ар бири боюнча маалыматтарды жана түшүндүрүүлөрдү камсыз кылуу, ошондой эле лабораториялык ыкмаларды толук түшүнүү маанилүү роль ойнойт.

147. Кыйноону башынан кечирген жакта психологиялык кошумча оорунун болушу, анын ичинде ар түрдүү посттравматикалык стресстик бузулуулар кыйноонун курмандыгында сурамжылоо убагында дагы бир жолу башынан өткөрүү коркунучун же лабораториялык текшерүү кыйноо убагында аял же эркек башынан өткөргөн ошол эле сезимди келтириши мүмкүн. Медициналык текшерүү процессинин маанилүү курамчалары болуп, кыйноону башынан өткөргөн жакка алдын ала түшүндүрүү саналат, ал ошону күтөт. Кыйноону башынан кечирген жана ошол эле өлкөдө калган жактар катуу коркууну сезишет жана кайтадан камоодон сак

танышат; алар жаңыдан камап коюдан качып, подпольеге кетет. Куулуп кеткен же качкын болуп калган адам, мүмкүн, эне тилинен, өз маданиятынан, үй-бүлөсүнөн, жолдошторунан, ишинен жана ага тааныш болгон бардык нерседен ажыроого туура келет.

148. Сурамжылоо жүргүзүп жаткан адамга (эгерде андайлар тартылса, котормочуга) кыйноону башынан кечирген адамдын жеке мамилеси сурамжылоо жүргүзүү процессине жана өз кезегинде териштирүүнүн натыйжаларынан таасир этиши мүмкүн Ушуга окшош эле териштирүү жүргүзүүчүнүн суралып жатканга жеке мамилеси дагы сурамжылоонун жүрүшүнө жана териштирүүнүн натыйжасына таасир этиши мүмкүн. Натыйжалуу пикир алышууга жана тоскоолдуктарды өз ара түшүнүүгө бөгөт болууларды үйрөнүү маанилүү, анткени ал жеке мамиле териштирүүнүн жүрүшүндө түзүлүшү мүмкүн. Териштирүү менен алектенген жактар психологиялык экспертизанын суроолору менен кабардар кесиптештери жана кыйноону башынан кечирген жактарды дарылагандар менен кеңешүү жана талкуулоо аркылуу сурамжылоо процессин жана териштирүүнү дайыма үйрөнүүсү керек. Ошол эле чөйрөнүн жактары тарабынан көзөмөлдөөнүн мындай түрү териштирүү процессинде натыйжалуу пикир алышууга жана так маалымат алууга бөгөт болуучу кабыл албоону жана тоскоолдуктарды табуунун аракеттеги каражаты болушу мүмкүн.

149. Бардык сактануучулук чараларына карабастан, физикалдык жана психологиялык текшерүү өзүнө мүнөзү менен майдачүйдөлөрдү оор эске алууну пайда кылган тактоолордо постравматикалык стресстин симптомдорун тереңдетип же көкүтүп, бейтапты кайрадан майып кылышы мүмкүн. Салттуу коомдордун көпчүлүгүндө психологиялык жапа чегүүлөргө тиешелүү жана айрыкча сексуалдык чөйрөдөгү суроолор тыюу салынган деп эсептелет жана ошого окшогон суроолорду берүү – демек, сыйлабастыкты же шылдыңдоону билдирет. Эгерде зордуктоонун жасалган актыларынын ичинде сексуалдык кыйноо болсо, анда арыз берүүчү анда жууп кетиргис так бар жана ага же анын моралдык, диний, социалдык же психологиялык бүтүндүгүнө зыян келтирилди деп ойлойт. Ошентип, бул ченемдерди ызаттап түшүнүү көрүнүшү, ошондой эле купуялуулукту жана анын чегин кантип талкуулоо керектигин тактоо сурамжылоону ийгиликтүү

жүргүзүү үчүн биринчи даражалуу мааниге ээ. Айрыкча, эгерде арыз берүүчүдө сурамжылоо учурунда ачык толкундоолор пайда болсо, сотто чыгып сүйлөөсүнүн натыйжалуулугун камсыз кылуу максатында майда-чүйдөлөрдү тактоодо кандай деңгээлде айтканын иштетүү керектигин субъективдүү баалоо керек.

Ж. Гендердик маселелер

154. Териштирүү жүргүзгөн топтун курамына эки жыныстагы адистер кириши керек, бекитүүчү жак, кыйноого туш болгон жакка эксперттин жана зарылдыгына жараша котормочунун жынысын тандоого мүмкүндүк берет. Бул айрыкча аялдарды камакка алуу учурунда, бул зордуктоо болгону белгилүү болгондо, эгерде ал тиешелүү арызды берген эмес болсо дагы, өтө маанилүү. Кыйноолордун көпчүлүгү түз сексуалдык зордуктоо жок болсо дагы сексуалдык өңүткө ээ. Кайталап майып кылуу улам тереңдөөдө, эгерде аял ага дайыма баш кесерди эске салуучу жакка эмне болгону жөнүндө айтуусу керектигин түшүнсө, ал көпчүлүк учурда же жапырт эркектер болуп саналат. Териштирүү жүргүзүүчү айрым маданияттарда эркек жапа чеккен аялды суроого укугу жок, бул эреже сакталышы керек. Бирок көпчүлүк маданияттарда, эгерде эркек врач гана бар болсо, көпчүлүк аялдар аларга керектүү медициналык маалыматтарды жана кеңештерди алуу үчүн башка кесиптеги аял менен эмес, аны менен сүйлөшүүнү туура көрүшкөн. Мындай учурда эгерде мындай керек болсо, котормочу аял болушу маанилүү. Айрым суралуучулар котормочулар, алар туш болгон кыйноолор жөнүндө эскерүүлөр менен байланышкан жергиликтүү жашоочулардын ичинен болбошун туура көрүшөт, ошондой эле алар өздөрүнүн сырын жайылтып жиберүүнүн коркунучу катары эсептешет. Эгерде котормочу кереги жок болсо, анда териштирүү жүргүзүүчү топтун курамына кирген аял аз дегенде медициналык кароо учурунда жана бейтаптын каалоосу боюнча бардык сурамжылоонун аралыгында катышуусу керек.

155. Эгерде сексуалдык зордуктоого кабылган курмандык болуп, эркек саналса, анда, ага сексуалдык зордук жасаган жактардын көп бөлүгү, же жапырт эркектер болуп саналганы менен кырдаал кыйындайт. Ошондуктан, айрым эркектер башка эркек-

тердин алдында катуу коркуп калгандыктан, ага эмне болгону жөнүндө аялдарга айтууну туура деп эсептешет, анда башкалар сыяктуу эле, ошончолук жеке маселени аялдардын катышуусунда талкуулоону каалашпайт.

L. Алынган маалыматтарды жана тыянактарды чечмелөө

157. Кыйноонун денедеги издерин ырайымсыз мамилелердин күчөгөндүгүнө, жыштыгына жана созулгандыгына, кыйноонун курмандыгынын өзүн-өзү коргоого жөндөмдүүлүгүнө жана кыйноонун алдында, камакта жаткан жактын күчүнүн абалына жараша айырмалоого болот. Кыйноонун башка түрлөрү көрүнүктүү издерди калтырбашы мүмкүн, бирок башка залалдары бар. Мисалы, башка чабуу эсти жоготууга алып келип, постравматикалык эпилепсияны же баш мээнин органикалык дисфункциясын чакырышы мүмкүн. Андан сырткары, түрмөдөгү жаман тамактануу жана жаман санитардык шарттар витаминдик жетишпестик синдромун пайда кылышы мүмкүн.

158. Кыйноонун айрым түрлөрү ар убак конкреттүү залалдарды коштоп жүрөт. Мисалы, эстин тануусуна алып келүүчү башка уруу баш мээнин органикалык дисфункциясынын клиникалык диагнозу үчүн өзгөчө мааниге ээ. Жыныс органдарынын майып болушу кийин жыныстын иштешинин бузулушу менен көп-көп байланыштуу.

159. Кыйноону колдонуучу жак өзүнүн аракеттерин жашырууга аракеттениши мүмкүн экендигин түшүнүү керек. Сабоодон издердин калбоосу үчүн мындай кыйноодо кенен томпок предметтер көп колдонулат, ал эми кыйноонун курмандыктарын көбүнчө жапкыч менен жаап коюшат, же «паланга» кыйноосунун учурунда өз алдынча соккулар бирдей бөлүштүрүлүүсү үчүн ага өтүк кийгизишет. Кездеме менен керүү, эзип сабоо жана тумчуктуруу дагы, максималдуу оорутуу, жапа чектирүү жана минималдык издерди калтыруу максатында ээ кыйноонун түрү болуп саналат. Ушул эле себеп боюнча электрошок менен кыйноодо нымдуу сүлгү пайдаланылышы мүмкүн.

160. Отчетто териштирүү жүргүзүүчүнүн квалификациясы жана тажрыйбасы жөнүндө маалыматтар келтирилиши керек. Эгерде мүмкүн болсо, тергөөчүнүн же бейтаптын фамилияларын көрсөтүү керек. Эгерде бул суралган адамга олуттуу залалдарды алып келиши мүмкүн болсо, анда териштирүү жүргүзүүчү топко анын жазуусунан ким жөнүндө сөз болгонун түшүнүүгө мүмкүндүк берүүчү шарттуу белгилерди пайдалануу керек, бирок бул адамдын ким экендигин аныктоого эч кимге мүмкүндүк берилбеши керек. Сурамжылоо же анын кандайдыр-бир бөлүгү жүргүзүлгөн учурда имаратта дагы ким болгонун көрсөтүү керек. Отчет тиешелүү маалыматтардын (башкалардын сөздөрүнөн көрсөтмө берүүдөн качуу керек) толук баяндамасын жана кайсыл жерде тийиштүү болсо, тыянактарды камтышы зарыл. Ага кол, дата коюлушу жана отчет түзүлгөн орган үчүн юрисдикциянын чегинде талап кылынган керектүү арыздар камтылышы керек.

Кыйноолордун денеде болгон далилдери

161. Күбөлөрдүн жана кыйноону башынан кечирген жактардын көрсөтмөлөрү болуп, кыйноолорду документтештирүүнүн керектүү курамчалары саналат. Эгерде, кыйноолордун денедеги далилдери бар болсо, алар бул жактын кыйноолорго туш болгонунун маанилүү тастыктоосу катары кызмат кылат. Бирок денеде далил жок болсо, ал кыйноо болгон жок дегенди билдирбеш керек, анткени зордуктоонун мындай актылары издерди жана тырыктарды калтырбайт.

172. Кыйноонун курмандыктары жараттардын башка түрлөрүнөн олуттуу айырмаланган жаракаттарга ээ болушу мүмкүн. Катуу жаракат алынган жаракатка мүнөздүү болушу мүмкүн экендигине карабастан, көпчүлүк учурларда кыйноо болгондон кийин алты жумада, эч кандай тырыктарды калтырбастан, же анчалык деле өзгөчөлөнбөгөн тырыктарды калтыруу менен жаракаттын бүтүп кетиши күтүлөт. Кыйноо колдонгон адам денедеги жаракат табылуу мүмкүндүгүн жок кылган же чектеген ыкмаларды пайдаланган учурлар абдан көп. Мындай жагдайларда бул медициналык кароолор ченемдин чегинде гана болот, бирок бул эч качан кыйноолор жөнүндө арыздарды төгүнгө чыгара албайт. Катуу

жаракатка жана кийин жаракаттын айыга баштаган процессине тиешелүү бейтаптын көрсөтмөлөрү жөнүндө толук отчет көбүнчө кыйноолор жана ырайымсыз мамилелер жөнүндө конкретүү арыздарды тастыктоочу далилдердин маанилүү булагы болуп саналат.

С. Медициналык кароо

173. Баштапкы маалыматтарды топтогондон жана бейтаптын түшүнгөн макулдугун алгандан кийин квалификациялуу врач толук медициналык кароо жүргүзүшү керек. Мүмкүнчүлүккө жараша бейтап врачтын жана котормочунун (акыркы кызмат көрсөтүүнү пайдаланган учурда) жынысын тандоо мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу керек. Эгерде врач бейтаптын жынысындагы эмес болсо, анда, эгерде бейтап каршы болбосо, бейтаптын жынысындагы жактын катышуусун камсыз кылуу керек. Бейтап ал аял же эркек кырдаалды контролдоорун жана кайсы болбосун мезгилде текшерүүнү чектөөгө жана аны токтотууга укугу бар экенин түшүнүшү керек.

175. Болжолдонгон кыйноо жакын арада болуп өткөн жана кыйноону башынан өткөргөн адам, кыйноо убагында кийип жүргөн кийимин дагы деле кийип жүргөн учурда, бул кийимдерди жуубай туруп изилдөөгө алуу керек, ал эми ал адамга кийимдин башка топтомун берүү керек. Текшерүү жүргүзүлгөн имаратта мүмкүнчүлүккө жетишинче жеткиликтүү жарык жана текшерүү үчүн жеткиликтүү медициналык жабдуу болушу керек. Буга байланыштуу ар бир жетишпестиктерди отчетто көрсөтүү зарыл. Текшерүү жүргүзүүчү врач бардык жаракаттардын мүнөзүн жана жайгашкан ордун каттоо үчүн дененин схематикалык сүрөтүн пайдалануу менен ишке тиешелүү оң жана терс маалыматтардын бардыгын белгилөөсү керек. Электрошок же билинбеген жаракат келтирүү сыяктуу кыйноолордун айрым формалары алгач табылбашы, бирок алар контролдук текшерүү мезгилинде табылышы мүмкүн. Ага карабастан, жаракат келтирилген жактарды сүрөткө тартуу мүмкүндүгү аз, анткени кыйноо келтирилген жак камакта жаткан болот, болбосо мындай сүрөткө тартуу текшерүүнүн кадимки элементи болмок. Сүрөткө тартуу аппараты бар болгондо, таптакыр сүрөт жок болгондон көрө, сапаты начар болсо дагы

дайыма сүрөт болгону жакшы. Андан кийин мүмкүн болушунча тезирээк, профессионалдык сүрөттү жасоо керек.

1. Тери катмары

176. Теринин жалпы жаракатынын белгилерин, А, В, С витаминдеринин жетишпестиктерин, кыйноого чейин болгон жаракаттарды же сыйрылган, көгөргөн, сууруудан жана саюудан улам болгон жаралар, чылымдан же кызыган куралдан улам күйгөн, электрошок менен келтирилген жаракат, чачтын түшүшү, тырмактын жулушу сыяктуу кыйноонун залалы болуп саналган жаракаттарды табуу максатында дененин бардык катмалары текшерүүгө жатат. Кыйноонун натыйжасы болуп саналган жаракаттарды баяндоо, алардын болгон жерлерин, симметриясын, формасын, өлчөмүн, түсүн жана сырткы бетин (мисалы, кабырчыктуу, карттанган, жараланган), ошондой эле алардын теринин сезгенген жерин соо жеринен айырмалоону жана курчап турган тери катмарына салыштырмалуу деңгээлин камтышы керек. Эгер бул мүмкүн болсо, сүрөткө тартуу керек. Акырында текшерүү жүргүзүүчү врач жаракаттын: алар башка жактар тарабынан келтирилгенби, же сурак берүүчүнүн өзү тарабынанбы, кокусунанбы, же патологиялык процесстин натыйжасындабы, пайда болуусуна салыштырмалуу өзүнүн пикирин билдирүүсү керек.

2. Бет

177. Беттин терисинен сыныкты, кычыроолорду, шишикти же ооруну табуу үчүн сыйпалап көрүүнү жүргүзүү. Баш-мээ нервдеринин бардык дем алуу жана сезгич курамчаларын текшерүү керек, анын ичинде жытты жана даамды сезүүлөрүнө текшерүү жүргүзүү зарыл. Жумшак ткандар жаткан тараптар менен жаракаттарды жана өтүшүп кеткен ооруларды аныктоо жана сөөктүн сыныктарынын биригин аныктоо, бет сөөктөрүнүн сыныктарынын мүнөзүн аныктоо жана белгилөөнүн мыкты ыкмалары болуп, кадимки рентгенография эмес, компьютердик томография (КТ) саналат. Беттин жаракаты көбүнчө баш-сөөктүн ичиндеги жаракаттарды жана кыр арка бөлүгүнүн моюнунун жаракатын коштоп жүрөт.

а) Көз

178. Көздүн жаракат алуусунун, конъюнктивге кан куюлуп кетүүсүн, чечекейдин ордуна таяуусу, айнек сындуу дененин алдында кан агышы, ретробульбардык кан агуу, тор кабыкка кандын агышы жана көрүү талаасынын жоголушу көптөгөн формалары бар. Көздүн оорусуна жана жаракатына күмөн болгондо, дарылоо болбосо жана туура эмес дарылоо болсо, олуттуу залалдарды эске алуу менен көз доктурдун кеңештерин алуу керек. Көздүн чарасынын сөөктөрүнүн сынышын, ошондой эле көздүн алмасынын жана ретробульбардык жумшак ткандардын жаракаттанышын аныктоонун мыкты ыкмасы болуп компьютердик томография саналат. Жумшак ткандардын жаракат алуусун табуунун кошумча ыкмасы болуп, ядролук магниттик резонанстын жардамы менен визуалдаштыруу болушу мүмкүн. Көздүн алмасынын жаракатын баалоонун атаандаш ыкмасы болуп, жогорку уруксат кылынган ультра үй изилдөөсү саналат.

б) Кулактар

179. Катуу уруулардын көпчүлүк залалдары болуп кулактын жаракат алышы саналат, айрыкча кулак тарсылдагынын үзүлүшү саналат. Отоскоптунт жардамы менен угуу өткөөлдөрүн жана кулак тарсылдагын текшерүү жана жаракатты баяндоо керек. Латын Америкасында «телефон» деп белгилүү болгон кыйноонун кеңири жайылтылган формасы болуп, бир алакан менен бир кулакка же эки алакан менен эки кулакка катуу чабуу саналат, жыйынтыгында угуу өткөөлүндө кан басымы тез көтөрүлүп кулак тарсылдагынын жарылышына алып келет. Кулак тарсылдагынын 2 мм диаметрден аз жарылышы табуу үчүн тез арада текшерүү жүргүзүү керек, анткени ал ал жараат 10күндүн аралыгында бүтүп калышы мүмкүн. Кулактын ортосунда же сыртында суюктук табылышы мүмкүн. Эгерде оторея лабораториялык анализдин негизинде бузулса, анда жыртылган жерди аныктоо үчүн магниттик резонанстын же компьютердик томографиянын жардамы менен көрүүнү колдонуу керек. Аудиометриялоо боюнча квалификациялуу адис керек болгон учурда аудиометриялык изилдөөнү жүргүзүү керек. Чыкый сөөгүн же угуу сөөгүнүн чынжырынын сыныгын рентге-

нографиялык текшерүүдө, баарындан мурда компьютердик томографиянын жардамы менен, андан кийин – гипоциклоидалдык томографияны жана акырында сызыктуу томографияны колдонуу менен жүргүзүү керек.

с) Мурун

180. Мурундун абалын сөөк-кемирчек сыныктарынын, кычыроолордун жана мурундун тосмолорунун бузулушунун туура абалын табуу максатында баалоо керек. Мурундун сөөгүнүн жана кемирчегинин жөнөкөй сынуусун табуу үчүн мурунга стандарттуу рентгенди колдонуу жетиштүү. Мурундун сөөгүнүн жана кемирчегинин оор сынуусун жана кемирчек тосмолорунун бузулушун табуу үчүн компьютердик томографияны жүргүзүү керек. Мурундун ичи былжырлуу затка толгон учурда компьютердик томографиялык же магниттик резонанстык көрүүнү жүргүзүү сунушталат.

д) Жаак, тамак жана моюн

181. Сабоонун натыйжасында астыңкы жаактын сынышы же кыйшаюусу болушу мүмкүн. Беттин төмөнкү бөлүгүнө жана жаакка согуунун натыйжасы көбүнчө чыккый-төмөнкү жаак муунунун синдрому болуп саналат. Бейтаптын моюнуна уруунун натыйжасында пайда болгон тил астындагы сөөктөрдүн же кекиртектен кемирчектеринин кычыроолорун табуу үчүн текшерүү керек. Тамактын, электрдик дүрмөтсүздөндүрүүдө алган күйүүгө мүнөздүү жана башка жаракаттарга мүнөздүү жаракаттардын абалы жөнүндө маалыматтарды толук белгилөө керек. Дагы тиштин этинде кан агуулардын жана алардын абалдарын белгилөө керек.

е) Ооз көңдөйү жана тиштер

182. Эркиндигинен ажыратылган жерлерде мезгилдүү медициналык кароолордун курамдарынын бири – тиштерди текшерүү болушу керек. Мындай текшерүүлөргө кээде баа берилбейт, бирок ал медициналык кароонун маанилүү курамчасы болуп саналат. Тишти кароонун жардамынан, кариестин, гингвиттин же одон-

тологиялык шишикти көбөйтүү мүмкүндүгү үчүн билип туруп баш тартылышы мүмкүн. Дыкаттык менен текшерилген тиш анамнезин чогултуу керек жана эгерде бейтапта тиш текшерүүлөрүнүн карточкасы бар болсо, анда аны суроо зарыл. Тиштердин жаракаттан түшүп калуусу, сынган тиштер, пломбалардын бузулушу жана протездердин сынышы түздөн-түз жаракаттын же электрошок менен кыйноонун натыйжасы болушу мүмкүн. Тиштин кариесин жана гингивитинин бар экендигин белгилөө керек. Тиштердин туура эмес жайгашышы камакта кармалгандардын шарттарына байланыштуу же камакка алганга чейин болушу мүмкүн. Ооз көңдөйүн дыкаттык менен текшерүү керек. Электр тогун пайдаланган учурда тилди, жаак эттерин же эринди тиштеп алуунун издери болушу мүмкүн. Жаракат кандайдыр-бир предметти же материалды оозго зордук менен тыгуунун, ошондой эле электр тогун колдонуудан улам болушу мүмкүн. Жумшак ткандардын, астыңкы жаактын жана тиштердин жабырлануу деңгээлин аныктоо үчүн рентгенографияны жана магниттик-резонанстык көрүүнү пайдалануу сунушталат.

3. Көкүрөк клеткалары жана ич көңдөйү

183. Тулку бойду, анын ичинде теринин сырттарынын жабыр тартуусунун бар экендигин текшерүү ооруган жерлерди, ошондой эле булчуңдун, кабырганын же ич көңдөй органдарынын жаралануусун күбөлөндүргөн ооруган зонанын сезүүгө же жагымсыз сезимдерди табууга багытталышы керек. Текшерүү жүргүзгөн врач ички булчуң, ич көңдөйүнүн сыртында жана ич көңдөйүнүн ичинде кандын толуп калуу, ошондой эле кайсы-бир ички органдын айрылуу же толук жыртылуу мүмкүндүгүнө көңүл бурушу керек. Мындай жаракаттар бар болгондо, эгерде мындай текшерүүлөрдү жүзөгө ашыруу мүмкүн болсо, ультра-үн текшерүүлөрүн, компьютердик томографияны жана сөөк скинтиграфиясын пайдалануу керек. Белгиленген тартипте жүрөк-кан тамыр системасына, өпкөгө жана ич көңдөйүхнө жөнөкөй текшерүү жүргүзүү керек. Дем алуу органдарынын мурда болгон оорулары камакка алуу шарттарында күчөп кетүүсү мүмкүн жана кээде дем алуу жолдорунун жаңы патологиялык өзгөрүүлөрү өсүп чыгышы мүмкүн.

4. Сөөк-булчуң системасы

184. Кыйноого кабылган жактар көбүнчө сөөк-булчуң ооруларынын ар кандай күчөөлөрүнө даттанышат. Анын себептери камактын жалпы табигый шартында жана абалында бир нече жолу сабоолор, асуулар, кыйноонун башка түрлөрү болушу мүмкүн. Алар дагы денеге байланыштуу мүнөзгө ээ болот. Бул оорулардын өзгөчө мүнөзүнө карабастан, аларды документтештирүү керек жана алар көбүнчө симпатикалык физиотерапия менен ийгиликтүү дарыланат. Сөөк системасын физикалдык текшерүү муундардын, жамбаштын жана буттардын кыймылын текшерүүнү камтыйт. Кыймылдаганда ооруну, контрактураны, бекемдикти, бөлүнүп калуу синдромунун белгилерин, бузулуу жана кыйшаюу же башка ушуга окшогондор менен сынууларды белгилөө керек. Чыгып кетүү, сынып калуу жана остеомиелит күмөн болгондо, рентгенографияны пайдалануу керек. Остеомиелитке күмөн болгондо кадимки рентгенографияны кийин үч фазалуу сөөк кцинтиграфиясы менен пайдалануу керек. Тарамыш, байламталар жана булчуңдар жабыркаганда баарыдан мурда магниттик-резонанстык көрүүнү аныктоо, бирок артографияны дагы колдонуу керек. Катуу стадиясында ошону менен бирге кандын агуусун жана булчуңдардын мүмкүндүктүү үзүлүүлөрүн табууга болот. Эреже катары, булчуңдардын толук бүтүшү тырыктар пайда болбой жасалат, ошондуктан бир кыйла кеч визуалдык текшерүү терс натыйжа берет. Дененин жансыздыгынын өнөкөт синдромунда жана денервирленген булчуңдарды магниттик-резонанстык көрүүнү жана компьютердик томографияны пайдаланууда булчуң фиброзу катары текшерилет. Сөөктөрдүн жаракат алышын магниттик резонанстык көрүүнүн же сцинтиграфиянын жардамы менен табууга болот. Сөөктүн жарака алышы адатта из калтырбастан айыгат.

5. Сийдик-тукум системасы

185. Сийдик-тукум органдарын текшерүү зарылдыгына жараша бейтаптын кошумча макулдугу менен гана жүргүзүлүшү керек, ал абдан кеч текшерүүгө чейин калышы керек. Эгерде кароо жүргүзгөн врачтын жынысы бейтаптын жынысынан айырмаланса, анда кароого бейтап менен бир жыныстагы адам катышышы

керек. Сийдик-тукум системасында жаракатты табуу үчүн ультра-үн текшерүүлөрүн жана динамикалык сцинтиграфияны пайдалануу керек.

6. Борбордук жана перифериялык нерв системасы

186. Неврологиялык текшерүүдө мүмкүн болгон жаракат жана витаминдик жетишпестик же оору менен байланышкан кыймыл жана сенсордук нейропатиялардын болуу предметине текшерүү жолу менен баш-мээ нервдеринин, сезүү органдарынын жана перифериялык нерв системаларынын абалын баалоо зарыл. Таануу жөндөмдүүлүгүн жана психикалык абалын баалоо дагы керек. Асуу жолу менен кыйнагандыгы тууралуу билдирген бейтапты текшерүүдө өзгөчө көңүлдү ийин чиеленишинин (манжа булчуңдарынын ар түрдүү күчүн, колдун манжаларынын булчуң тонусунун кескин азаюусун, сенсордук жана тарамыш рефлекс-теринин алмашышы менен билектин булчуңунун алсыздыгын) бузулуусуна буруу керек. Радиокулит, башка нейропатиялар, баш-мээ нервдеринин бузулуусу, ооруга сезгичтиктин жогорулашы, тарестезия, гиперстезия, абалдын өзгөрүшү, температурага сезгичтик, кыймыл функциялары, басуу жана координациялар – мунун баары кыйноого байланышкан жаракаттын залалынан болушу мүмкүн. Сурап текшерүүдө белгиленген баш айлануу жана көңүл айланууда бейтаптарды текшерүүдө вестибулярдык аппарат менен текшерүү жана нистагма белгисин белгилөө керек. Рентгендик текшерүүгө магниттик-резонанстык көрүүнү же компьютердик томографияны кошуу керек. Мээни жана арткы баш-сөөк чуңкурун рентгендик текшерүүдө магниттик-резонанстык көрүү эмес, компьютердик томографияны пайдалануу артыкчылыктуу.

D. Кыйноолордун белгилүү формаларын колдонуудан кийин текшерүү жана экспертизалоо

187. Төмөндө келтирилген эскертүүлөр кыйноолордун бардык формаларын бүт камтый албайт жана кыйноолордун көптөгөн бир топ жайылган формаларынын медициналык өңүттөрүн бир

кыйла толук сыпаттоого багытталган. Ар бир бузулуу жана бузулуулардын жалпы мүнөзү боюнча врач бейтаптын тастыктоолору жана алардын ортосундагы дал келүүлөрдүн баскычын көрсөтүшү керек. Адатта төмөнкүдөй терминдер пайдаланылат:

- a) дал келбейт: көрсөтүлгөн жаракаттан бузулуу болушу мүмкүн эмес;
- b) дал келет: көрсөтүлгөн жаракаттан бузулуу болушу мүмкүн, бирок ал өзгөчө эмес жана көптөгөн башка себептерден болушу мүмкүн;
- c) дал келүүнүн жогорку деңгээли: көрсөтүлгөн жаракаттан бузулуу болушу мүмкүн жана башка мүмкүн болгон себептердин саны чоң эмес;
- d) типтүү: бузулуунун тышкы түрү жаракаттын ушул тибинде адатта көзөмөлдөнгөнгө дал келет, бирок башка дагы себептер мүмкүн;
- e) диагноз коюуга мүмкүндүк түзөт: жаракаттын бул тышкы түрү баяндалган сырткары эч кандай башка түрдөн болбой тургандыгын күбөлөндүрөт.

188. Акырында кыйноону колдонгондугу жөнүндө билдирүүнү баалоодо ар бир жаракаттын кыйноонун конкреттүү формасына дал келиши эмес, бардык жаракаттарды жалпы баалоо мааниге ээ.

1. Уруп-согуулар жана билинбеген жаракаттардын түрлөрү

a) Теринин катмарынын бузулушу

189. Катуу пайда болгон дененин жаракаты көбүнчө кыйноого мүнөздүү, алар өзүнөн келтирилбеген жаракаттардан айырмаланып, келтирилген жаракаттардын мындай, мисалы, өзүнүн формасы менен, кайталанган жана денеге бөлүштүрүлгөн тибин көрсөтөт. Жаракаттардын көпчүлүгү тырыктарды калтырбастан же мүнөздүү эмес тырыктарды калтыруу менен кыйноодон кийин алты айдын чегинде болжолдуу айыккандыктан, кыйноонун колдонулгандыгы жөнүндө арыздын негизин бирден-бир тастыктоо

жаракаттын катуу пайда болуусун мүнөздүү айтып берүү жана алардын айыкканга чейинки өнүгүүчү болушу мүмкүн. Билинбеген жаракаттын теридеги залалына кайталангыс өзгөрүүлөр аз эмес жолугат, өзгөчө эмес жана эреже катары диагностикалык мааниге ээ эмес. Томпок предметтер менен сабоо адатта аркан менен узакка созулган куушура байлоону колдонуу менен коштолот, аны адатта алакан же кызыл ашык жагындагы, билегинде же бутунда курчалган жиптердин болушу боюнча белгилөөгө болот. Мындай жиптерде чач же чач фолликуллалары аз жана бул жумур алопециянын формаларынын бирин көрсөтүшү мүмкүн. Альтернативдүү диагноздордон, мисалы теринин спонтандык оорусу болбойт жана күнүмдүк турмуштан алынган ошого окшош мүнөздөгү кандайдыр-бир жаракатты көрсөтүү кыйын.

190. Теринин сыртынан жаракат алуусунун натыйжасында алынган катуу сыйрылган жаракаттын арасында чийилүүнүн, сүрүлүүдөн күйүү же теринин катмарынын бир кыйла кененирээк жаракатынын түрү болушу мүмкүн. Кээде жаракаттын турган орду келтирүүдө колдонулган нерсенин же куралдын контуру жөнүндө түшүнүк бере алат. Көп жолку же терең сыйрылуулар теринин тибине жараша гипо жана гипер тактардын жаатын түзүшү мүмкүн. Эгерде колдору катуу байланган болсо, бал алакандарынын ички беттеринде болот.

191. Урулган жерлер жана көгөрүүлөр томпок предмет менен келтирилген жаракаттын залалынан кан тамырларынын үзүлүүсүнүн натыйжасында жумшак тканга кан куюлгандыгын күбөлөндүрөт. Урулган жердин баскычы жана деңгээли уруунун канчалык катуулугуна гана эмес, урулган ткандага кан тамырларынын түзүмүнө жана санына дагы жараша болот. Көгөрүүлөр сөөктү теринин жука катмары жаап турган жерде же май ткандагы топтолгон жерлерде пайда болот. Көгөрүүлөрдүн жана кочкул боектордун тез пайда болушу ден соолуктун абалына, анын ичинде гиповитаминозго жана тамактандыруучу башка заттардын жетишпестигине байланышкан көптөгөн факторлорго мүмкүндүк түзөт. Көгөрүүлөр жана сыйрылуулар ошол жерге томпок предмет менен басым болгонун күбөлөндүрөт. Бирок көгөрүүнүн же сыйрылуунун жок болушу томпок предмет менен басымдын күчү бул жерге таасир эткен эмес дегенди күбөлөндүрбөйт. Урулган жер-

лердин жайгашышы жана формалары жаракат келтирилген предметтин контурун кайталашы мүмкүн. Мисалы, туурасынан кеткен сызыктар формасындагы көгөрүүлөр дубинка же таяк сыяктуу куралдардын пайдаланганынан келип чыгышы мүмкүн. Предметтин формасы жөнүндө көгөргөн жердин формасы боюнча айтууга болот. Урулган жерлердин тарашынын өлчөмү боюнча ткандардын түсү жана алардын жери алмашат. Көгөрүүлөрдүн көпчүлүгү алгач кара-көк, кочкул-кызыл же кара кызыл түскө ээ болот. Гемоглобиндин тароо өлчөмү боюнча көгөргөн жерде анын түсү акырындап кызгылт көккө, жашылга, күрөң сарыга же боз сарыга алмашат, андан кийин жоголот. Бирок урулган жерлердин так пайда болуу датасын аныктоо кыйын. Айрым терилердин типтеринде урулган жерлер, ал бир нече жылдар аралыгында сакталууга жөндөмдүү гипер тактарга алып келиши мүмкүн. Теринин астындагы бир кыйла терең ткандарда өнүккөн урулган жерлер жаракаттан кийин бир нече күндөн кийин гана, кан агуу теринин сыртына жеткенде пайда болушу мүмкүн. Кыйноо жөнүндө арыз берилген, бирок урулган жер жок болгон учурларда курмандыкты бир нече күн өткөндөн кийин кайрадан текшерүү керек. Көгөргөн жерлердин акыркы абалын жана формасынын алгачкы жаракатка эч кандай байланышы болбой турганын жана айрым жаракаттар кайталап текшерүү мезгилинде акырындап жоголуп кетүүсү мүмкүн экендигин эске алуу керек.

192. Катуу томпок предмет менен көрсөтүлгөн басымдын натыйжасында теринин астындагы ткандарда турган сөөктүн үстүнкү бети менен томпок предметтин ортосундагы терини кысуу келип чыккандыктан, теринин чыгып турган бөлүгүндө теринин жана теринин астындагы майда ткандардын айрылуулары, жыртылуулары же эзе талкаланышы тез пайда болот. Бирок теринин жыртылуусуна жеткиликтүү чоң күч менен таасир этүү дененин кайсы болбосун бөлүгүндө болушу мүмкүн. Асимметриялык тырыктар, башкача жерлердеги тырыктар жана тырыктардын жыш таралышы – мунун баары жаракаттын алдына ала ниеттенип келтирилгендиги жөнүндө айтып турат.

193. Сабоонун залалынан пайда болгон тырыктар өзүнөн жыртылган жарадан айыккандыгын көрсөтөт. Бул тырыктар кара так болбойт жана көбүнчө чоңоет, ошондой эле ичке гипер так

тардын сызыктары менен курчалат. Бирден бир дифференциалдык диагноз болуп, өскөн дерматит болуп саналат, бирок ал бир кыйла кыска тырыктары менен гипер тактарга ээ болуусу менен мүнөздөлөт. Тескерисинче, кээде кыйноолордун залалдарынан экендигин жарыялаган курсак тараптагы, колтук астындагы жана буттагы симметриялык, атрофикалык, депигменттик сызыктуу өзгөрүүлөр, өзүнөн чоюу менен байланышкан теринин атрофикалык сызыктарын көрсөтөт жана адатта кыйноо менен байланышпайт.

194. Күйүктөр кыйноонун тигил же бул формасы болуп саналат, ал баарыдан мурда териде өз ордуна келгис өзгөрүүнү калтырат. Кээде мындай өзгөрүүлөр диагностикалык баалуулукка ээ. Чылым менен жасалган күйүк так эмес периферияга салыштырмалуу гиперпигменттик жана гипер же гипопигменттик борбору менен 5-10 мм узундугундагы так түрүндө тегерек же сүйрө тырыкты калтырат. Кыйноолорго байланыштуу чылымдын жардамы менен татуировкаларды күйгүзүү тууралуу дагы билдирилген. Диагнозду коюуда татуировканын кайсы болбосун калдыктары жана бул тырыктын натыйжасында түзүлгөн мүнөздүү форма жардам берет. Кызыган предмет менен күйгүзгөндөн кийин сезгенүүнүн алгачкы формасына ылайык зоналардын ичке гипертрофикалык же гиперпигменттик учтары түрүндө так чеги менен, колдонулган предметтин формасына дал келүүчү атрофикалык мүнөздү чагылдырган тырыктар калат. Мындай изди металл чыбык менен электр тогу же газ жазгалкасы менен күйгүзүүдөн калган күйүк калтырышы мүмкүн. Көптөгөн тырыктар болгондо дифференциалдык диагностиканы жүргүзүү кыйын. Спонтандык пайда болгон сезгенүү процесстеринде мүнөздүү четки зоналар жок болот же айрым учурларда ткандын жоголгону кездешет. Күйгөн резинадан пайда болгон күйүктөн кийин күйүктөр гипертрофикалык же келоиддик тырыктардын өсүүсүнө алып келиши мүмкүн.

195. Тырмактын сайы күйгөн учурда тырмакты кийин өстүрүүдө катмарланган, жука, деформацияланган, кээде узунунан кеткен мунарыктары боюнча сынган тырмактар пайда болот. Эгерде тырмак жулунса, анда проксималдык тырмак валиктен тырмактын птеригиумун түзүүгө алып келүүчү ткандын абдан өсүүсү пайда болот. Бирден бир дифференциалдык диагноз болуп, калың ча-

калайды чакырган, тырмактагы өзгөрүү болот, бирок алар адатта теринин кеңири жаракат алуусун коштоп жүрөт. Экинчи жагынан, микроорганизмдик инфекциялар үчүн жогоруда эске салынган өзгөрүүлөрдөн айырмаланып, калың, саргыч кенедей тырмактар мүнөздүү.

196. Курч предмет менен жаракат алуунун залалынан болгон жаралар терини бычак, найза же айнектин сыныгы сыяктуу курч предметтер кескен учурда түзүлүп, тешилген же кесилген жараларды камтыйт. Жара курс предмет менен келтирилгендиктен, адатта жыртылган жаралардын жана тырыктардын бир кыйла кеч текшерүүдө) бирдей эмес жайгашышы боюнча аныктоо жеңил, ал айырмалоочу белгиге кызмат кылат. Кесилген жарадан калган анча чоң эмес тырыктардын тегиз мүнөзү салттуу айыктыруунун таасиринин натыйжасында болушу мүмкүн. Эгерде ачык жарага калемпир же башка жегич заттарды сепсе, тырык гипертрофикалык болушу күтүлөт. Тырыктын асимметриялык жайгашышы жана ар түрдүү өлчөмү, кыйноонун диагностикасында олуттуу мүнөзгө ээ.

b) Сыныктар

197. Сыныктар ар түрдүү вектордук калыңдыктагы томпок катуу предметти колдонуу менен механикалык таасир этүүнүн натыйжасында сөөктүн бүтүндүгүн бузат. Түз сынык урулган жерде же күч колдонулган жерде болот. Сыныктын локализациясы, формасы жана башка мүнөздөмөлөрү аракеттеги күчтүн маңызын жана багытын чагылдырат. Кээде сыныктын рентгенографиялык картинасы боюнча кокусунан болгон учурлардын натыйжасында алынган сынык экенин айырмалоого болот. Жаңы сыныкка салыштырмалуу датаны рентгенографиялык аныктоону тажрыйбалуу рентгенолог-травматолог жүргүзүшү керек. Билинбеген жаракаттын залалынан жаракат болгон учурдан мүнөзүн жана убактысын баалоодо гипотетикалык талкуулоодон качуу керек, анткени жаракат куракка, жыныска, ткандардын өзгөчөлүгүнө, бейтаптын ден соолугунун абалына жана жаракаттын оордугуна жараша ар түрдүү болушу мүмкүн. Мисалы, бир кыйла улгайган оорулуу адамдарга караганда, бир кыйла жаш, чындыгында булчуңу чоң

дени сак жаштардын денесинде көгөрүүнүн пайда болуусуна бир кыйла туруктуу болот.

с) Баштагы жаракат

198. Башка жаракаттын келтирилиши, кыйноонун эң көп та-раган формасынын бири болуп саналат. Башка бир нече жолу жаракат келтирилген учурда, дайыма эле оор болбосо дагы баш мээсинин сыртынын атрофиясы жана аксондордун диффуздук бузулушу болушу мүмкүн. Жыгылуунун натыйжасында жаракат болгон учурда гидравликалык каршы соккунун (жаракатка кара-ма-каршы жерде) залалынан мээнин бузулуусу болот. Ошол эле мезгилде түз жаракат учурунда мээнин чайкалышы түздөн-түз жа-ракат алган жерде байкалышы мүмкүн. Баштын чачтуу терисинде көгөргөн жер, эгерде шишик гана болбосо көбүнчө билинбейт. Кара терилүү адамдарда көгөргөн жерди көрүү кыйын болушу мүмкүн, бирок сыйпалап көрүүдө оору билинет.

199. Башка сокку алгандан кийин кыйноонун курмандыгы дайыма башынын ооругандыгына даттанат. Бул оорулар денеге байланыштуу же моюн жаатындагылар иррадиирленген мүнөздү алып жүрүшү мүмкүн. Курмандык ал жерлерге кол тийгенде оору-гандыгына даттанышы мүмкүн жана сыйпалоонун жардамы менен баштын чачтуу терисинен чачыранды, же чектелген, же томпой-гон шишик табылышы мүмкүн. Баштын чачтуу терисинде жыртыл-ган жара бар болгондо тырыктарды байкоого болот. Баш оору субдуралдык гематоманын таралышынын биринчи симптомдо-рунан болуу мүмкүн. Бул психикалык абалдын өзгөрүшүнүн катуу башталышына байланышышы мүмкүн жана тез арада компью-тердик томографиялык сканирлөөдөн өткөрүү керек. Жумшак тканда шишик же кан куюлуу, эреже катары компьютердин томо-графиянын же магниттик-резонанстык көрүүнүн жардамы менен табылат. Психологиялык же нейропсихиатриялык экспертизаны жүргүзүүнү уюштуруу дагы максатка ылайык болот.

200. Кыйноонун формасы катары катуу силкилдетүү, көкүрөк клеткаларынын жогорку бөлүгүндө же ийиндеринде курман-дыкты же анын кийимдерин кол менен катуу кармагандан ки-йин көгөргөн жер калышы мүмкүн болгону менен кандайдыр-

бир сырткы издери жок баш мээнин бузулушуна алып келет. Силкилдетүүнүн абдан оор учурунда, баланы силкилдетүү синдромунда: баш сөөгүнүн шишиги, субдуралдык гематома жана тор кабыкка кан куюлуу байкалганга окшош бузулууну пайда кылышы мүмкүн. Бирок баарыдан мурда курмандык рецидивирленген баш ооруга, багыт алууну жоготуу же психикалык абалынын өзгөрүүсүнө даттанат. Силкүүнүн ар бир эпизоду, эреже катары, көпкө созулбайт, болгону бир нече мүнөт же андан да аз, бирок бир нече күндөн же жумадан кийин көп жолу кайталанышы мүмкүн.

d) Көкүрөк клеткаларынын жана курсагын жаракаты

201. Көкүрөк клетка боюнча сокку келтирүүнүн көп залалы болуп, кабырганын сынышы саналат. Мындай сынуулар ордунан тайган учурда өпкөнүн жыртылышына жана пневмоторакска алып келиши мүмкүн. Томпок предмет менен түз уруу омуртканын бутунун сынуусуна алып келиши мүмкүн.

202. Физикалдык текшерүү учурунда курсак катуу жаракат алган учурда ич көңдөйүнүн жана сийдик жолдорунун бузулуусунун далилин издөө керек. Бирок текшерүү көбүнчө терс натыйжаны берет. Бөйрөктүн урунуусунун бир кыйла белгиси болуп, макрогематурия саналат. Перитонеальный лаваж ич көңдөйдөгү жабык кан куюлууну табат. Перитонеалдык лаваждан кийин компьютердик томографиянын жардамы менен табылган ич көңдөйдө эркин суунун болушу лаваждан же кан куюлуудан болушу мүмкүн, ал текшерүүнүн натыйжасын ниверилдейт. Компьютердик томографияда катуу күчөгөндүктө мүнөздөлгөн борбордук нерв системасында (БНС) катуу кан агуудан айырмаланып, ич көңдөйдө катуу кан агуу адатта бирдей күчөгөндүккө ээ же тыгыздык, суунун бирдей тыгыздыгы табылат. Органдардын бузулуусунун белгилери болуп, эркин аба, жарык өткөрүүдөн сырткары суюктук же төмөнкү начарлоо жери болушу мүмкүн, ал өзүнөн шишикти, урунууну, кан куюлууну же жыртылууну көрсөтүшү мүмкүн. Катуу жаракаттын же жаракаттык эмес панкреатиттин белгилеринин бири болуп, карын астындагы бездин айланасындагы шишик саналат. Көк боордун субкапсулярдык гематомасын табуу үчүн ультра-

үндүк текшерүү айрыкча пайдалуу. Катуу соккудан кийин былчыйта басуунун синдромуна улам бөйрөктүн катуу жетишсиздигинин өсүшү мүмкүн. Бөйрөктүн бузулуусунун кийин кошумча оорусу бөйрөктүн гипертониясына алып келиши мүмкүн.

2. Тамандарга уруу

203. «Фаланга» – адатта дубинканы, түтүктүн кесиндисин же куралга окшогонду колдонуу менен таманга (же колдун манжаларына же сан этке) кайталап билинбеген жаракат келтирүүнү түшүндүргөн абдан кеңири тараган термин. «Фаланганын» абдан катуу кошумча оорусу болуп, булчуң некрозун, тамырлардын обструкциясын же тамандын дисталдык бөлүгүнүн же тамандын манжаларынын гангренасын пайда кылган жабык тосмолоо синдрому саналат. Тамандын кайра өзүнө келгис бузулуусу чанда кездешет, бирок билериктин сөөгү, беш манжанын сөөктөрү жана манжалардын бейбелчегинин бузулуусу катары болуп өтөт. Бузулуу адатта жумшак ткандар менен чектелгендиктен, бузулууну рентгенографиялык документтештирүү ыкмаларынын артыкчылыктуу ыкмалары болуп, компьютердик томография же магниттик-резонанстык визуалдаштыруу саналат, бирок катуу фазада диагнозду белгилөө үчүн физикалдык текшерүү жүргүзүлүшү керектигин белгилөө керек. «Фаланга» өнөкөт жумушка жөндөмсүздүккө алып келиши мүмкүн. Басуу оорулуу, кыйындаган болушу күтүлөт. Бут кетменинин сөөктөрү белгиленген (спастикалык) болушу же жогорку кыймылдуулукка ээ болуусу мүмкүн. Тамандын негизин кысуу жана тамандын чоң бармагын өйдө карай бүктөө оорутат. Сыйпалоодо тамандын апоневрозунун бардык узундугу боюнча ооруну сезүү пайда болушу мүмкүн жана апоневроздун бекитилген дисталдык жерлери теринин бир азында жана проксималдык фаланганын негизинде бир аз үзүлүү мүмкүн. Басуу кыйындап, апоневроз нормалдуу жыйырылышын токтотот, аны менен булчуңдун чарчашы коштолот. Тамандын чоң манжанын начар бүгүлүшүнөн апоневроздун үзүлүшүн табууга болот. Эгерде апоневроз бузулбаса, анда тамандын чоң манжасы 20 градус жогору бүгүлгөндө бейтап алгач апоневрозиддун шыкалуусун сезиши керек; максималдуу нормалдуу бүгүү 70 градуска жакынды

түзөт. Бир кыйла жогорку көрсөткүчтөр апоневроздун бекемдөө участкаларынын бузулуусу жөнүндө күбөлөндүрөт. Экинчи жагынан жогоруга чектелген бүгүү жана тамандын чоң манжасын өтө көп бүгүүдөгү оору тамандын чоң манжасынын ригиддүүлүгүн күбөлөндүрөт, ал биринчи таман сөөгүнүн бир же эки башында, же тамандын чоң манжасынын проксималдык фалангасынын негизинде дорсалдык остеофиттин натыйжасы болуп саналат.

204. Көп сандаган кошумча ооруларды жана синдромдорду пайда кылышы мүмкүн.

- a) Жабык отсектун синдрому. Бул абдан оор кошумча оору. Жабык отсектеги шишик тамырлардын обструкциясына жана булчуң некрозуна алып келет, анын негизинде тамандын дисталдык бөлүмүндө же тамандын чоң бармагында фиброз, контрактура же гангрена болушу күтүлөт. Бул синдром отсектеги басымды текшерүү жолу менен аныкталат.
- b) Согончоктун жана тамандын алдыңкы жаздыкчасынын жумшак ткандарын талкалай коюу. Согончок сөөгүнүн алдындагы серпилгич жаздыкчалар менен тамандын манжаларынын проксималдык фалангасы «фаланга» убагында же түздөн-түз, же шишиктин жаракаты менен байланыштын натыйжасында талкалай коюуга учурайт. Мындан сырткары, май ткандар аркылуу өткөн жана тери менен сөөктү бекемдеген бириктирүүчү ткандын жан кайыштары үзүлөт. Амортизациялоочу натыйжа жоголот жана тамандар басууда пайда болгон жүктү андан ары жута албай калат.
- c) Тамандын терисин жана тери астындагы ткандарын камтыган катуу жана бирдей эмес тырыктар «фалангадан» кийин. Дени сак таманда тери жана тери астындагы ткандар менен бириктирүүчү ткандардын туташтыруучу жан кайыштары тыгыз бириктирүүчү таман апоневрозу менен кадалган. Бирок бул жан кайыштар шишиктин залалынан толук же жарым-жартылай бузулушу мүмкүн, ал «фалангадан» кийин бул жан кайыштарды үзөт.
- d) Таман апоневрозунун жана таман тарамыштарынын үзүлүшү. «Фалангадан» кийинки шишик бул түзүмдөрдү үзүүгө алып келиши мүмкүн. Таманды жыйындысы үчүн керектүү,

колдоочу функциялардын жоголушунда басуу кыйын болот, ал тамандын булчуңдары, айрыкча узун квадраттык булчуң, ашыкча күскө туш болот.

- е) Тамандык фасцит. Ал андан ары бул жаракаттын кошумча оорусу түрүндө өнүгүшү мүмкүн. «Фалага» колдонулган учурда дүүлүктүрүү өнөкөт апоневрозду чакыруу менен көбүнчө бардык апоневрозду камтыйт. Изилдөөлөрдө камакка алынып, 15 жылдан кийин эркиндикке чыгарылган камактагы адамдар бул маселени белгилешкен жана алгачкы камалганда алар «фаланга» кыйноосуна туш болгону тууралуу билдиришкен, согончок же таман сөөктөрүнүн гиперактивдүү точкаларын сканерлегенде туура натыйжа алынган.

205. «Фаланганы» колдонуунун натыйжасында алынган жаракаттар көбүнчө магниттик-резонанстын көрүү, компьютердик-томографиялык сканерлөө жана ультра-үндүк изилдөө сыяктуу, рентгендик ыкмалардын жардамы менен тастыкталат. Рентгендик текшерүүнүн оң натыйжасы башка оорулардан же жаракаттардан тастыкталышы да мүмкүн. Алгачкы текшерүү үчүн кадимки рентгенограмма сунушталат. Жумшак ткандардын бузулуусун табуу максатында рентгендик текшерүүнүн артыкчылыктуу ыкмасы болуп магниттик-резонанстык көрүү саналат. Магниттик-резонанстык көрүү же сцинтиграфия сөөктүн канталаган жер түрүндө бузулуусун табат, аны кадимки рентгенограмманын же компьютердик томографиянын жардамы менен табууга мүмкүн эмес.

3. Асуу

206. Асуу кыйноонун кеңири жайылган формасы болуп саналат, ал катуу ооруну пайда кылат, бирок жаракаттын көрүнө турган далилдерин аз калтырат, же дээрлик калтырбайт. Дагы деле камакта жаткан жак кыйноого кабылганы жөнүндө моюнга алышы күмөн, бирок ийин чиелешүүсүнүн бузулуусун күбөлөндүргөн перифериялык нервдердин функцияларынын бузулушун табуу асуу менен кыйноонун колдонулгандыгын диагнозун тастыктайт. Асуу төмөндөгүдөй ар түрдүү формаларда колдонулушу мүмкүн.

- а) «крестте» асуу. Курмандыкты туурасынан кеткен устунга колунан эки тарапка ажыратып байлап асат;
- б) туш түрүндө асуу. Курмандыкты же эки колунан, же ар бирин кезеги менен – колунун манжаларын өйдө көтөрүп асат;
- с) туш түрүндө башын ылдый каратып асуу. Курмандыктын башын ылдый каратып бутунан асат;
- д) «палестиналык» асуу. Курмандыкты артына байланган билегинен, туурасынан кеткен устунга байлап асат, ошону менен бирге чыкканактары 90 градуска ийилген болот. Дагы бир ыкма камактагы адамды чыкканак же кырк муунун айланта чырмап, жипке асат, мында колдору артына байланган болот;
- е) «попугай үчүн туурча» асуу. Курмандыкты бүктөлгөн буту менен тизесинин астынан өткөн устунга асат, ошону менен бирге кырк муун адатта кызыл ашыкка байланат.

207. Асуу 15-20 мүнөттөн бир нече саатка чейин узартылышы мүмкүн. «Палестиналык» асуу ыкмасы кыска мезгилдин ичинде ийин чиелшүүсүндө өнөкөт бузулууну алып келиши мүмкүн. «Попугай үчүн туурга» асуу тизе муунунун крест сымал байламталарынын үзүлүшүнө алып келет. Асылган абалда турган курмандык көбүнчө сабоого же ырайымсыз мамиленин башка формаларына кабылышат. Өнөкөт стадиясына өтүүдө адатта оору сакталат жана ийин суставдарын сылаганда оору сезими болот, көп жыл өткөндөн кийин оорду көтөргөндө жана айлантканда, айрыкча ичке, катуу оорутат. Аскандан кийин кошумча оорунун катуу мезгилинде билектин же колдун манжаларынын булчуңдардын начарлашы, оору жана парастезия, кан азаюу, тийгенде сезүүнүн жоголушу, үстүнкү беттин оорусу жана тарамыш рефлекстеринин жоголушу. Интенсивдүү терең оору булчуңдук начардыгын билдирбеши мүмкүн. Өнөкөт стадиясында алсыздануу сакталышы жана булчуң атрофиясына чейин күчөөсү мүмкүн. Сенейүү, кээде парастезия байкалат. Колду өйдөгө көтөргөндө же оорду көтөргөндө оору, сенейүү же алсыздануу сезилет. Неврологиялык жаракат менен ийин муундарынын байламталарынын үзүлүүсү,

далынын ордунан таюусу жана ийин жактарында булчуңдардын бузулуусу байкалышы мүмкүн. Далыны визуалдык кароодо узун көкүрөк нервинин бузулуусу же далынын ордунан таюусу менен «канат сымал далыны» (кыр арка сөөгү менен чектелген далынын чыгып турган бөлүгү) белгилөөгө болот.

208. Билек жаатында неврологиялык бузулуу адатта асимметриялык мүнөзгө ээ. Ийин чиеленүүсүнүн бузулушу кыймылдаткыч функциялардын, сезгичтиктин жана рефлексстердин бузулуусун пайда кылат.

- a) Кыймылдаткыч функцияларды текшерүү. Дисталдык бөлүмдө көбүрөөк көрүнгөн асимметриялык булчуң алсыздыгы бир кыйла чындыкка жакын натыйжа болуп болуп саналат. Катуу оору булчуң күчүн текшерүүнүн натыйжасын интерпретациялоону кыйындатышы мүмкүн. Өнөкөт стадиясында оор бузулуу учурунда булчуң атрофиясы байкалышы мүмкүн.
- b) Сезгичтикти текшерүү. Нерв стволдорунун сенсордук жолдорунун жүрүшү боюнча сезгичтиктин толук жоголушу же парестезия көп байкалат. Мейкиндикте дененин абалынын кабыл алуусун айырмалоо мүмкүнчүлүгүнө, эки точканы, ийне менен саюу уколуна жана ысыкты жана муздакты кабыл алууга реакциясына текшерүү жүргүзүү керек. Эгерде болбой калганда үч айдын ичинде жетишпестик, рефлексстин начарлашы жана жоголушу болсо, анда ушул методикаларды интерпретациялоодо жана пайдаланууда тажрыйбасы бар невропатолог тиешелүү электрофизиологиялык текшерүү керек.
- c) Рефлексстерди текшерүү. Рефлексстердин начарлоосу, жоголуусу же алардын бутта жана колдо айырмачылыгы болушу байкалат. «Палестиналык» асуу учурунда, эгерде эки ийин чиеленүүсү тең жаракат алса, курмандыкты асуунун ыкмаларына жана кайсыл колу үстүндө турганына же байлоо ыкмасына жараша асимметриялык плексопатия күчөшү мүмкүн. Бул текшерүү ийин чиеленүүсүнүн патологиясы адатта бир тараптан байкалгандыгын күбөлөндүрсө дагы,

бул көп кезигүүчү эки тараптуу бузулуу жөнүндө биздин маалыматтарга дал келбейт.

209. Ийин жаатындагы ткандардан ийин чиеленүүсү болуп, созууда бузулууга бир кыйла сезгич түзүм саналат. «Палестиналык» асуу колду артка зордоп бүктөөнүн залалынан ийин чиеленүүсүнүн бузулуусуна алып келет. Белгиленгендей, типтүү «палестиналык» асууда, колду артка чектен тыш бүгүү менен дене колдон асылганда, эгерде чиеленүүгө жеткиликтүү чоң күч таасир этсе, анда адатта, сөзсүз түрдө, чиеленүүнүн төмөнкү, ортоңку, андан кийин жогорку бөлүгүнүн булалары бузулат. «Керүү» түрүндө аскан учурда, чектен тыш бүгүлбөгөндүктөн, баарыдан мурда, биринчи, колдорду эки тарапка чектен тыш тартуунун залалынан чиеленүүнүн ортоңку булалары бузулат. Ийин чиеленүүсүнүн бузулуусун төмөнкү категорияларга бөлүүгө болот:

- a) Чиеленүүнүн төмөнкү бөлүгүнүн бузулуусу. Функциянын түшүшү билектин жана манжалардын булчуңдарында сезилет. Сезгичтиктин азайышы билекте жана чыканак нервдеринин иннерцияларын бөлүштүрүү участкаларындагы манжалардын медиалдык тарабындагы төртүнчү жана бешинчи манжада байкалат.
- b) Чиеленүүнүн ортоңку бөлүгүнүн бузулушу. Билектин булчуңдары жана чыканак муундарынын жана манжалардын бүктөлгөндү түзөгүчтөрү бузулат. Билектин пронациясы жана манжалардын радиалдык ийүүсү начар болушу мүмкүн. Сезгичтикти азайышы билек жаатында жана шоола нервдеринин иннерциясын бөлүштүрүү жатында манжалардын биринчи, экинчи жана үчүнчү манжаларынын дорсалдык тарабында байкалат. Үч башкы булчуңдардын рефлекстери жоголушу мүмкүн.
- c) Чиеленүүнүн жогорку бөлүгүнүн бузулуусу. Айрыкча ийин жаатындагы булчуңдар бузулат. Ийинди буруу, анын октук айлануусу жана билектин пронация-супинациясы начарлашы мүмкүн. Дельта сымал булчуңдар жаатында азайтылган сезгичтик белгиленет, ал колго жана билектин сырткы бөлүктөрүнө жайылтылышы мүмкүн.

4. Абалдар менен башка кыйноолор

210. Абалдар менен кыйноонун көптөгөн түрлөрү бар жана алардын баарында курмандыктын байламталарынын, тарамыштарынын, нервдеринин жана кан тамырларынын бузулуусуна алып келген жана катуу оору келтирген, чектен тыш бүктөлгөн, түзөлгөн, же башка табигый эмес абалдарда байлайт же иммобилизациялайт. Кийинки дайыма оор, өнөкөт майыптанууга карабастан, кыйноонун бул төрлөрү тышкы издерди же рентгенологиялык күбөлөрдү калтырбоого мүнөздүү.

211. Абал менен кыйноонун баары тарамышка, муундарга жана булчуңдарга таасир этет. Төмөнкүдөй ар түрдүү ыкмалары бар: отургучка же жөн эле жерге «попугай түрүндө асуу», банан абалы» же классикалык «банан байланышы», «мотоцикл», зордоп тургузуу, бир бутуна зордоп тургузуу, эки тарапка жана үстү жакка колдорду созуу менен дубалга узак убакытка тургузуу, корточкага узакка созулган зордоп отургузуу жана тар клеткада айланысиз кыймылсыз абал. Бул абалдардын өзгөчөлүктөрүнө жараша бейтаптар, эреже катары, денесинин кайсы-бир жеринин ооруганына, муундарынын чектелген кыймылына, аркасынын ооруганына, колдорунун манжаларында же моюн участкаларында оору жана бутунун төмөн жагында шишик бар экендигине даттанышат. Абалдар менен кыйноонун бул формаларына карата, асуудагыдай эле, нерв жана сөөк-булчуң системаларын текшерүү принциптери колдонулат. Кыйноонун бардык түрлөрүнө байланышкан бузулууларды баалоо үчүн рентгендик текшерүүнүн артыкчылыктуу ыкмасы болуп, магниттик-резонанстык көрүү саналат.

5. Электрошок менен кыйноо

212. Электр тогу дененин кайсы болбосуг бөлүгүнө жайгаштырылган электроддор аркылуу берилет. Дененин мындай бөлүктөрү болуп, баарыдан мурда, колдун манжалары, тамандар, колдун жана буттун бармактары, кулактар, эмчектин учтары, эриндер жана жыныс органдарынын бөлүктөрү саналат. Электр энергиясынын булактары – кол менен же ички күйүү кыймылдаткычы менен иштеген генераторлор, дубалдагы айры, мал үчүн электр үн баскычы, мал үчүн электропогонялка жана башка электр

аспаптары болушу мүмкүн. Электр тогу эки электроддун ортосундагы кыска жол менен өтөт. Аны бергенде мүнөздүү симптомдор келип чыгат. Мисалы, эгерде электродду оң тамандын бармагына жана жыныс органдарынын бөлүктөрүнө жайгаштырганда, анда оору, булчуңдардын кысылуусу пайда болуп, оң сан эттин булчуңдарында жана оң бутунун икробут нервдеринде тарамыш тырышуу башталат. Жыныс органдарында сыздаткан оору билинет. Бардык булчуңдар жлектр тогунан өтүү жолунда тургандыктан, тарамыш тырышуу абалында болот, орточо жогорку токто ийиндин чыгып кетүүсү жана бел жана моюн бөлүктөрүндө радикулопатия болушу күтүлөт. Бирок курмандыктарды физикалдык текшерүүдө энергиянын ар түрдүүлүгүн, колдонуу убакытынын, токтуң күчүн жана басымын ишенимдүү аныктоого мүмкүн эмес. Көбүнчө, кыйноонун натыйжалуулугун жогорулатуу, денеге электр тогунун кирүү участкасын кеңейтүү жана билип кала турган электр күйүүлөрүнөн качуу үчүн баш кесерлер сууну же гелди колдонушат. Электр күйүүсөнүн калган издер, адатта, өзүнөн, эреже катары, гиперпигменттик тырыктын түзүлүүсүнө алып келген, сезгенүүсүз, күрөң түстү жана диаметри 1-3 тегерек формасында бузулууну көрсөтөт. Теринин сыртын көңүл коюп кароо керек, анткени көбүнчө мындай бузулуулардын табуу оңой эмес. Жакында болгон бузулууларга, аларга далилдөө үчүн биопсияны жүргүзүү жөнүндө чечим талаш болуп саналат. Электр күйүктөрү спецификалык гистологиялык өзгөрүүлөрдү чакырышы мүмкүн, бирок алар дайыма эле катыша бербейт жана кандай болбосун түрдө өзгөрүүлөрдүн жоктугу, ал бузулууэлектрдик күйүк болуп саналганына каршы күбөлөндүрбөйт. Теринин биопсиясына байланышкан оорунун жана жагымсыз сезимдин болорлугу, бул процедуранын мүмкүн болгон натыйжалары менен актоо тууралуу чечимди ар бир конкреттүү учурларда кабыл алуу керек.

6. Тишке таасир этүү менен кыйноо

213. Тишке таасир этүү менен кыйноо тишти сындыруу, сууруу жасалат, же электр тогун тишке берүү аркылуу жүргүзүлөт. Алар тишти жоготууга, сындырууга, тиш эттерин шишитүүгө, кан куюлууга, оорууга, гингивитке, стоматитке, астыңкы жаактыны сы-

нышына же тиштен пломбанын түшүшүнө алып келет. Чыкый-төмөнкү жаак муунунун синдрому бул муундун оорусуна, жаактын кыймылынын чектелишине жана айрым учурларда электр тогун жана бетке согууларды колдонуунун натыйжасында булчуң спазмаларынын залалынан бул муундардын чыгып кетүүлөрүнө алып келет.

7. Тумчуктуруу

214. Кыйноонун абдан көп тараган ыкмасы тумчуктурууга жакын абалга жеткирүү болот. Ал, эреже катары, из калтырбайт, калыбына келтирүү тез арада болуп өтөт. Кыйноонун бул ыкмасы Латын Америкасында абдан кеңири тарап, анын испандык – «субмарина» аталышы – адам укуктары боюнча лексикага кирген. Башына пластикалык пакет кийгизүү, оозду жана мурунду жабуу, моюндун айланасына лигатураны байлоо, же чаң, цемент, күйгүзүүчү калемпир менен зордоп дем алдыруу ж.б.у.с. сыяктуу, мындай ыкмалардын жардамы менен нормалдуу дем алуу үзүлүшү мүмкүн. Бул ыкма дагы «куркак субмарина» деген ат менен белгилүү. Териде точкалуу кан куюлуу, мурундан кан кетүү, кулактан кан кетүү, беттин гиперемиясы, ооз көңлөйүндө инфекция жана катуу жана өнөкөт дем алуу бузулуулары сыяктуу ар түрдүү кошумча оорулар күчөп кетиши мүмкүн. Башты көбүнчө сийдик, заң, кусундунун массалары же башка булганычтар менен кирдетилген сууга зордуктап салуу чөктүрүүгө жакын абалга же чөктүрүүгө алып келиши мүмкүн. Өпкөгө сууну киргизүү пневмонияга алып келет. Кыйноонун бул түрү «нымдуу субмарина» деп аталат. Моюнга странгуляциянын башка ыкмаларынын жардамы менен асууда жана тумчуктурууда фигуралуу сыйрыкты же көгөргөн жерди табууга болот. Моюнга жарым-жартылай странгуляциянын же соккунун залалынан тил алдындагы сөөк жана кекиртектин кемирчеги сынышы мүмкүн.

8. Зордуктоону кошуп, сексуалдык мүнөздөгү кыйноолор

215. Сексуалдык мүнөздөгү кыйноолор, көптөгөн өлкөлөрдө кыйноону коштоп жүргөн жылаңачтоодон башталат. Адамдын дал жылаңач жана алсыз абалы өзүнүн алсыздыгын ага көбүрөөк

сездирет. Жылаңачтыкта ырайымсыз мамилелердин, зордуктоонун же содомиянын курмандыгы болуп калуу мүмкүндүгү дайыма болгондуктан, кыйноонун ар бир элементтеринин алдында коркунуч күчөйт. Андан сырткары, сексуалдык кыйноонун бөлүгү болуп, оозеки коркутуу, шылдыңдоо жана сексуалдык мүнөздөгү мыскылдар саналат, анткени алар басынтууну жана анын шылдыңдоочу өңүттөрүн тереңдетет, бул бул процедуранын бөлүп алгыс бөлүгү болуп саналат. Аялдарды орой сыйпалоо бардык учурларда жаракаттанат жана кыйноо катары эчептелет.

216. Аялдарды сексуалдык кыйноо менен эркектерди сексуалдык кыйноонун ортосунда айрым айырмачылыктар бар, бирок бир катар көйгөйлөр эки жыныстагылардын өкүлдөрүнө тең тиешелүү. Зордуктоо дайыма жыныс органы менен берилүүчү оорулардын, анын ичинде адамдын иммундук жетишсиз вирусунун (АИВ) күчөп кетүү коркунучу менен байланышкан. Азыркы учурда АИВ-инфекциясынын алдын алуунун бирден-бир натыйжалуу ыкмасын инциденттен кийин бир нече сааттын ичинде пайдаланылышы керек жана ал кыйноолорду колдонуу кадимки иш болуп саналган өлкөлөрдө дайыма эле жеткиликтүү эмес. Көпчүлүк учурларда кыйноолор сексуалдык айбанча кошулуу элементтери менен коштолот, ал эми кыйноонун башка учурларында жыныс органдары колдонулат. Эркектердин жыныс органдары көбүнчө электр менен кыйноонун, кошумча кыйноодо арткы тешикке же анысы жок таасир этүү менен сокку уруунун объектиси болуп саналат. Натыйжада алынган денедеги жаракат оозеки шылдыңдоо менен тереңдетилет. Эркектерди көбүнчө аларга кийин коомчулуктун сыйлоосу жоголуп, эркек болбой кала тургандыгы менен коркутушат. Маданий тыюуларды бузган камактагыларды жылаңач, үй-бүлө мүчөлөрү, жолдоштору же таптакыр тааныш эмес адамдар менен камап коюшат. Алардын абалы даараткананы пайдаланууда өзүнчө айрым коюунун мүмкүн эместиги менен тереңдетилиши мүмкүн. Мындан сырткары, камактагыларды эмоционалдык планда жасоо абдан кыйын болгон бири-бирине сексуалдык зордуктоо жасоого зордуктоо болушу мүмкүн. Аялдардын, социалдык ченем менен аныкталган, шылдың менен зордуктоого байланышканын эске алуу менен, мүмкүн болгон зордуктоонун алдындагы коркунучу алган жаракатын тереңдетиши

мүмкүн. Эркектерге жана кыздыгын жоготуунун алдындагы коркунучка жана балалуу болуп калуу жөндөмдүүлүгүнө тиешеси жок, табигый түрдө, (эгерде зордуктоо фактысын мүмкүнчүлүктүү күйөөсүнөн жана коомчулуктун калган мүчөлөрүнөн жашырган учурда дагы) боюнда болуп калуу мүмкүндүгүнө тиешелүү жаракаттан коргоо каралбайт.

217. Эгерде сексуалдык зордуктоо учурунда курмандык социалдык-маданий шарттарга жараша же жеке себептер менен, бул факт ашкереликтин энчиси болуусун каалабаса, медициналык текшерүү жүргүзүүчү врач, териштирүү жүргүзгөн мекеме жана соттор жеке жашоосунун кол тийбестигине курмандыктын укуктарын сактоого көмөктөшүүгө милдеттүү. Сексуалдык зордуктоого жакын арада туш болгон кыйноонун курмандыктары менен өз ара түшүнүшүүнү белгилөө үчүн атайын психологиялык жаярдык жана тийиштүү психологиялык колдоо талап кылынат. Кыйноону башынан кечирген жактын психикалык жаракатын күчөтүүчү кайсы болбосун аракеттерден качуу керек. Бейтапты текшерүүнү баштоодон мурда текшерүүнүн кайсы болбосун түрүнө уруксат алуу керек жана бул уруксат курмандык тарабынан текшерүүнүн бир кыйла интимдүү этаптарынын алдында тастыкталышы зарыл. Бейтап текшерүүнүн маанилүүлүгү жана анын мүмкүн болгон натыйжалары жөнүндө так жана толук маалыматты алуусу керек.

а) Симптомдорду анализдөө

218. Болжолдонгон зордуктоонун толук анамнези ушул окуу куралында жогоруда көрсөтүлгөндөй түзүлүшү керек. Ошол эле убакта сексуалдык зордуктоо жөнүндө арызга тиешелүү айрым спецификалык суроолор бар. Алар жакын арада болуп өткөн зордуктоонун натыйжасында келип чыккан, мисалы кан куюлуу, кындан жана арткы тешиктен суюктуктун агышы, ошондой эле оорунун, канталаган жердин жана жаранын чектелиши азыркы учурдагы симптомдордо бар болгондорду табууга тиешелүү. Сексуалдык зордуктоо учурунда мурда орун алган маселелерде, мисалы, сийдик чыгаруунун жыштыгы, сийдиктин кармабоосу же сийдикти бөлүп чыгаруунун бузулушу, этек кирдин үзгүлтүккө учурашы, кийин боюнда болуучулуктун анамнези, боюнан түшүү же кындан кан кетүүсү, жыныс функцияларынын бузулушу, анын

ичинде жыныстык катташууда же арткы тешиктеги оору, кан кетүү, ич катуу же заңдын кармалбашы сыяктуу, ушул зордуктоолордон улам чакырылган улануучу симптомдорду табууга багытталышы керек.

219. Сексуалдык мүнөздөгү кыйноолорду башынан кечирген жактарды текшерүүдө жана дарылоодо даярдалган тажрыйбалуу психиатрлардын, психологдордун, гинекологдордун жана медициналык айымдардын топтору тарабынан сексуалдык зордуктоонун курмандыгы болгон жакты тиешелүү текшерүү үчүн тийиштүү материалдык жана техникалык шарттарды камсыз кылуусу идеалдуу болот. Сексуалдык зордуктоодон кийин кеңеш берүүнүн кошумча максаты болуп, эгерде ушундай жооткотуулар керек болсо, колдоолорду, сунуштарды камсыз кылуу саналат. Бул консультация жыныс органдары менен берилүүчү оорулар, АИВ-инфекция, кош бойлуулук сыяктуу маселелерди камтышы керек, эгерде курмандык аял болуп саналса, кайтарылгыс дененин зыянын, анткени баш кесерлер курмандыктарга, эч убакта нормалдуу жыныстык жашоону жашай албай тургандыгын көп айтышып, бул коркунуч жүзөгө ашышы мүмкүн болушу күтүлөт.

б) Жакында болгон зордуктоодон кийин текшерүү

220. Кыйноо учурунда болгон зордуктоонун курмандыгын, жакында болгон зордуктоонун белгилерин табуу мүмкүн болгон учурда сейрек бошотушат. Ушундай учурларда медициналык күбөлөндүрүүгө тоскоолдук болгон көптөгөн факторлорду эске алуу керек. Жакында болгон зордуктоонун курмандыктары коркуудан, социалдык-маданий өзгөчөлүктөрдөн же зордуктоонун талкалоочу мүнөзүнөн улам медициналык же юридикалык жардамга кайрылууга карата тынчсыздангандыкты жана дүрбөлөңдү сезүүсү мүмкүн. Мындай учурларда врач курмандыкка бардык мүмкүн болгон медициналык жана укуктук аспектилер курмандыктын каалоолоруна ылайык иштей тургандыгын түшүндүрүүсү керек. Врачтын милдетине соттук-медициналык экспертиза үчүн үлгүлөрдү алуу жана зордуктоо тууралуу бардык медициналык маалыматтарды каттоого, текшерүүгө эркин аң-сезимдүү макулдугун алуу кирет. Мүмкүнчүлүккө жараша сексуалдык зордуктоонун курмандыгын күбөлөндүрүү боюнча текшерүү эксперт тарабынан жүргүзүлүшү керек. Текшерүү жүргүзө турган мындай эксперт врач

жок болгондо эксперттен консультация алуу же клиникалык соттук медицина боюнча авторитеттүү эмгектер менен таанышуу керек. Эгерде врач курмандыктан башка жыныста болсо, анда курмандык ошол эле жыныстагы жактын имаратта катышуу мүмкүндүгүн сунушташы керек. Котормочунун кызмат көрсөтүүсүн пайдаланган учурда анын ролун дагы ошол эле жыныстагы адам аткаруусу керек. Сексуалдык зордуктоо учурларын териштирүү кылдат мүнөздү алып жүргөндүктөн, курмандыктын бир тууганы, эреже катары, бул роль үчүн туура келбейт. Анын бардык натыйжаларын толук документалдуу каттоону, анын ичинде өлчөмүн, чегин жана бузулуунун очогунун түсүн кошуу менен дыкаттык менен физикалдык текшерүү жүргүзүү керек жана мүмкүнчүлүгүнө жараша бул натыйжаларды сүрөткө түшүрүүсү жана текшерүү учурунда алынган байкоолор түрүндө далил топтоосу зарыл.

221. Физикалдык текшерүүнү жыныс органы жаатынан баштоо сунушталбайт. Кайсы болбосун аномалияны белгилөө керек. Негизги көңүлдү зордуктоонун залалы болушу мүмкүн болгон бузулууларды табуу предметине теринин сырткы катмарын дыкаттык менен текшерүүгө буруу керек. Аларга урунуулар, жыртылган жаралар, соруулардан же тиштөөлөрдөн болгон канталоолор жана петехиялар кирет. Мындай кароолор бейтапка толук текшерүү үчүн чоң өлчөмдө бошошуга жардам берет. Эгерде жыныс органдарынын бузулушу кичирээк болсо, анда зордуктоонун бир топ далилдерине караганда дененин башка бөлүктөрү бузулуусу болушу мүмкүн. Аялдардын жыныс органдарын текшерүү убагында түздөн-түз зордуктоодон кийин табылган бузулуулардын учурлары 50 пайыздан кем эмес. Арткы тешиктен зордуктоодон кийин аялдардын жана эркектердин арткы тешиктерин текшерүү бузулуунун 30 пайыздан кем эмес учурларын табууга мүмкүндүк берет. Албетте, эгерде кыйноо убагында кынга же арткы тешикке салыштырмалуу чоң предмет киргизилсе, бузулууну табуу мүмкүндүгү олуттуу жогору.

222. Соттук-медициналык лаборатория бар болсо, аны менен пробанын кандай түрлөрүнө текшерүү жүргүзүү керектиги жана албетте, кандай пробаларды алуу жана кантип алуу сунушталары жөнүндө талкуулоо үчүн текшерүүнүн алдында байланышуу керек. Көптөгөн лабораторияларда арызданган жактардан аларды сексуалдык зордуктоо болгондугу тууралуу бардык керектүү про-

баларды алууда врачтарга мүмкүндүк берүүчү таптомдор бар. Эгерде андай лабораториялар жок болсо, анда нымдуу тампондун жардамы менен пробаны алуу, андан кийин аларды абада кургатуу максатка ылайыктуу болушу мүмкүн. Кийинчерээк мындай пробаларды ДНК анализи үчүн пайдаланууга болот. Урукту терең кындан тампондун жардамы менен пробага алынган күндөн тартып, беш күнгө чейинки мөөнөттө жана көтөн чучуктан пробага алынгандан кийин үч күнгө чейинки мөөнөттүн аралыгында ачып көрсөтүүгө болот. Өзгөчө эгерде алар болжолдуу зордукчудан алынган болсо, бир нече өз алдынча курмандыктардан пробаларды алууда кайчылаш булгоолор жөнүндө арыздардын алдын алуу үчүн этияттыктын катуу чараларын сактоо керек. Бардык соттук-медициналык үлгүлөрдү толук коргоо жана документалдуу каттоо чынжырчасын камсыз кылуу керек.

с) Зордуктоодон кийин бир нече убакыттан кийин текшерүү

223. Эгерде болжолдонгон зордуктоодон кийин бир жумадан ашык өтсө жана урунуунун же жыртылуунун эч кандай белгилери жок болсо, анда жамбаш органдарына текшерүүнү кечиктирбестен жүргүзүү зарылдыгы азайтылат. Тиешелүү жактарды сурамжылоо үчүн мыкты шарттарды жана маалыматтарды документалдуу каттоо үчүн бир топ квалификациялуу адисти издөөгө убакыт бөлүү керек. Андан сырткары, мүмкүн, тийиштүү деңгээлде бузулуулардын калдыктарын сүрөткө тартуу пайдалуу болот.

224. Жогоруда баяндалгандай, баштапкы маалыматтарды каттоо, андан кийин текшерүү жана жалпы физикалдык текшерүүнүн маалыматтарын документалдуу каттоо жүргүзүү керек. Зордуктаганга чейин төрөгөн аялдарда, ал эми айрыкча, андан кийин төрөгөндөрдө патогномоникалык маалыматтарды алуу мүмкүндүгү жок болсо да, тажрыйбалуу врач өзүнүн окуясын баяндаган аялдардын жүрүм-туруму боюнча көп нерсени аныктай алат. Аял же эркек абдан уяттуу деп эсептеген кыйноолордун ошол өңүттөрүн талкуулоону курмандык каалаганга чейин, мүмкүн бир нече убакыт өтүшү керектир. Ошого окшош эле, эгерде убакыт жана жагдай ага мүмкүндүк берсе, бейтап текшерүүнүн бир кыйла интимдүү бөлүгүн кийинки консультацияга калтырууну каалашы мүмкүн.

d) Кийинки көзөмөлдөө

225. Сексуалдык зордуктоодо көптөгөн инфекциялык оорулар жуктурулушу мүмкүн, анын ичинде гонорея, хламидоз, сифилис, АИВ-инфекция, В жана С гепатити, жөнөкөй герпес, жана condyloma acuminatum (катуу акыркы кондиллома), сексуалдык зордуктоого байланышкан вульвовагинит, трихомониаз, moniliasis vaginitis, gardenarella vaginitis и enterobius vermicularis (чүчөк), ошондой эле сийдик чыгаруучу жолдордун инфекциялык оорусу.

226. Сексуалдык зордуктоонун бардык учурларында тиешелүү лабораториялык текшерүүлөрдү жана дарылоолорду дайындоо керек. Гонореяга жана хламидиозго ылайык, эч болбогондо текшерүү максатында анустан же ротоглотканын коштоп жүрүүчү инфекциясынын мүмкүндүгүн эске алуу керек. Сексуалдык зордуктоо учурларында алгачкы маданиятты алуу жана серологиялык текшерүү жүргүзүү керек, андан кийин тиешелүү дарылоонун баштоо керек. Жыныстык функциялардын бузулушу кыйноолордун курмандыктары болгон жактарга, айрыкча алардын ичинен сексуалдык кыйноого же зордуктоого кабылгандарга, буларга гана болбосо да, мүнөздүү. Симптомдор өзүнүн келип чыгуусу боюнча күч жагынан же психологиялык, же комбинациясы боюнча болушу мүмкүн жана төмөнкүлөрдү камтыйт:

- i) карама-каршы жыныстагы адамды же көрүүдөн же жыныстык активдүүлүккө кызыкчылыктын азайышынан;
- ii) жыныстык активдүүлүктүн алдында сексуалдык өнөктөш бул адам сексуалдык зордуктоого кабылганын билип коюшу мүмкүн экендигине байланышкан коркуу же жыныстык чөйрөгө зыян келтирилди деп коркуу. Мүмкүн, кыйноону колдонгон адамдар ушуга окшош коркутууларга таянып, арткы тешикке зордуктоого кабылган эркектерде гомосексуализмдин алдында коркунуч туудурушту. Айрым гетеросексуалдык эркектерде зордуктап арткы тешигине жыныстык катнашуу учурунда эрекция, ал эми кээде эякуляция болуп өтөт. Аларды бул болгону физиологиялык реакция экендигине ишендирүү керек.
- iii) сексуалдык өнөктөшкө ишенүү жөндөмсүздүгү;
- iv) жыныстык козголуунун бузулушу жана эрекциянын бузулушу;

v) диспареуния (аялдарда жыныстык катнашууда ооруганды сезүү) же жыныстык жол менен берилген ооруларга ээ болуунун залалынан тукумсуздук, репродуктивдүү органдардын түздөн-түз жаракаты же зордуктоодон кийинки кош бойлуулукта квалификациялуу эмес аткарылган аборттор.

е) Аялдардын жыныс органдарын текшерүү

227. Көптөгөн маданияттарда кыздык болуп саналган аялдардын жыныс мүчөсүнүн ичине, анын ичинде күзгүнү, манжаларды же тампонду эч кандай жакындатууга таптакыр жол берилбейт. Эгерде аялды сыртынан кароонун натыйжасы зордуктоону ачык күбөлөндүрсө, анда балким, жамбаш сөөгүнүн ичине текшерүү жүргүзүүнүн зарылдыгы жоктур. Жыныс органдарын текшерүүнүн натыйжасында табыла тургандар:

- i) чоң эмес айрылуулар же вульванын айрылышы. Алар катуу пайда болушу мүмкүн жана чектен тыш керүүнүн залалынан болуп саналат. Адатта алар толугу менен бүтөт, бирок жаракат кайра кайталанганда тырык пайда болушу мүмкүн;
- ii) аялдардын жыныс органдарындагы сыйрылган жер. Сыйрылган жер тырмак же шакек сыяктуу чийип кетүүчү объектилерден байланыштан залалынан пайжда болот;
- iii) аялдын жыныс органынын ичиндеги айрык. Бул бузулуулар көп кездешет, бирок эгерде алар бар болсо, анда ткандардын атрофиясынан же мурда болгон операциялар менен байланыштуу болушу мүмкүн.

228. Аялдардын жыныс органдарын текшерүүдө зордуктоодон кийин бир жумадан ашык убакытта кандайдыр-бир физикалык далилдерди табууга болбойт. Кийинчерээк, аялдардын андан ары эркин же эрксиз жыныстык активдүүлүгүнөн кийин же төрөгөндөн кийин кайсы-бир маалыматты айыпталган зордуктоонун конкреттүү учурларына көрсөтүү дээрлик мүмкүн эмес. Ошондуктан медициналык экспертизанын абдан маанилүү компоненти эксперт тарабынан баштапкы маалыматка баа берүү (мисалы, көзөмөлдөнгөн текшерүүдө зордуктоо жөнүндөгү арыз менен катуу пайда болгон бузулуулардын дал келиши) жана ал аял менен баштан өткөргөн маданий контексттерин эсепке алуу менен ал адамдын жүрүм-туруму болот.

f) Эркектердин жыныс органдарын текшерүү

229. Кысууну, буроону же куулукту чоюуну, же бул жааттарга түз жаракатты кошуп, жыныс органдарынын жаатына таасир этүүлөр менен кыйноого кабылган эркектер адатта, курч мезгилинде ооруга жана ооруну сезүүгө даттанышат. Шишик жана тери алдындагы гематома түрүндөгү гиперемия табылышы мүмкүн. Сийдик эритроциттердин жана лейкоциттердин көп санын камтышы мүмкүн. Кандайдыр-бир көлөмдүү түзүлүүнү тапкан учурда, бул жумуртканын сары суу оорусу, гематоцеле же жука чурайдын чуркусу болуп саналарын аныктоо керек. Эгерде бул жука чурайдын чуркусу болсо, анда эксперт бул көлөмдүү түзүлүүдөн эн танабын сыйпалап таба албайт. Эгерде бул жумуртканы сары суу оорусу болсо, анда бул көлөмдүү түзүлүүдөн адатта эн танабынын нормалдуу түзүлүшүн сыйпалап табууга болот. Жумуртканын сары суу оорусу жумуртканын кындык кабыкчаларынын ортосунда суюктуктун ашыкча топтолуусунун натыйжасында, жумуртканын сезгенүүсүнүн залалынан жана канатиктин лимфатикалык же веноздук тамырларынын обструкциясынын залалынан анын придаткаларынан же кичирейтилген дренаждоосунан түзүлөт. Гематоцеле өзүнөн жаракаттын залалынан жумуртканын кындык кабыкчасынын ичине кандын толуп кетүүсүн көрсөтөт. Жумуртканын сары суу оорусунан айырмаланып, гематоцеле жарык өткөрбөйт.

230. Куулуктун жаракаты жумуртканын буралуусун көрсөтөт. Мындай бузулууда жумуртка негизинен айланып кетет, анын натыйжасында жумурткага кандын агып түшүшү тосмолонот. Бул катуу ооруну, шишикти пайда кылат жана шашылыш хирургиялык кийлигишүүнү талап кылат. Эгерде айландырууну тез арада калыбына келтирбесе, бул жумуртканын инфарктына алып келет. Камакта кармоо шарттарында медициналык жардам көрсөтүлгөн болушу мүмкүн, кийинчерээк бул бузулуунун кошумча оорусу байкалат.

231. Куулук жаатына таасир этүү менен кыйноого кабылган жактар өнөкөт сийдик чыгаруучу жолдордун инфекциясы, эректилдик функциянын бузулушу же жумуртканын атрофиясы менен жабыр тартышы мүмкүн. Постравматикалык стресстик бузулуулардын симптомдору аз эмес. Өнөкөт стадиясында кыйноодон келип чыккан куулук патологиясын башка оорулардын

залалынан куулук патологиясынан ажыратуу мүмкүн эмес. Эгерде толук урологиялык текшерүү кайсы-бир физикалдык кабыл албоолорду таппаса, бул урологиялык симптомдор, уруксуздук же башка сексуалдык көйгөйлөр психологиялык себептер менен түшүндүрүлөрүн болжолдоого мүмкүндүк берет. Куулуктун жана пенистин терисиндеги тырыктарды эмнеден экенин табуу абдан кыйын. Ушул себептен бул спецификалык участкаларда тырыктык жоктугу кыйноо колдонулбаганын күбөлөндүрбөйт. Башка жагынан алганда, тырыктыктын болушу адатта олуттуу жаракат алынгандыгы жөнүндө күбөлөндүрөт.

g) Арткы тешик жаатын текшерүү

232. Артынан зордуктоодон же арткы тешикке предметтин киргизүүдөн кийин эркекте дагы, аялда дагы бир нече күн же жума ичинде кандын агышы байкалышы мүмкүн. Бул көбүнчө ичтин катуусуна алып келет, көптөгөн камак жерлеринде берекесиз рацион залалды тереңдетип жиберет. Ичеги-карын жана сийдик чыгаруучу системалардын патологиясынын симптомдору дагы пайда болушу мүмкүн. Визуалдык кароодон тышкары, кайсы болбосун текшерүүнүн катуу фазасында жергиликтүү же жалпы анестезияны талап кылат жана адис тарабынан жүргүзүлүшү керек. Өнөкөт фазада айрым симптомдор сакталышы мүмкүн жана алардын текшерүү керек. Арткы тешикте бөтөнчө өлчөмдөгү жана жайгашуудагы тырыктар табылышы мүмкүн, аны документтештирүү керек. Арткы тешиктин жаракалары көптөгөн жылдар ичинде сакталат, Бирок адатта, кыйноонун залалынан пайда болгон жарака менен башка себептерден түзүлгөн жаракалардын ортосундагы айырмалоону жүргүзүү мүмкүн эмес.

Арткы тешикти текшерүүдө төмөнкүлөрдү табуу жана документтештирүү керек:

- i) жаракалар бир катар «кадимки» кырдаалдарда (запор, гигиенанын эрежелерин сактабоо) пайда болгондуктан, алар өзгөчөлүк тенденциясына ээ эмес. Бирок, эгерде жарака катуу фазада табылса (б.а. кыйноодон кийин 72 сааттын аралыгында), алар бир кыйла өзгөчөлүү болуп саналат жана арткы тешикке кирүүнүн далили болуп эсептелет;
- ii) кан агуу менен жекан агуусуз көтөн чучуктун айрылуусун белгилөөгө болот;

- iii) бырыштырылган ткандардын айрылышы тегиз желпингич сымал тырыштар түрүндө көрүнүшү мүмкүн. Эгерде бул тырыштар ортоңку сызыктан тышкары жайгашса (б.а. 12 же 6 саатта белгиленбесе), анда алар арткы тешиктен кирүүнүн натыйжасында келтирилген жаракат жөнүндө күбөлөндүрө алат;
- iv) арткы тешик жаатындагы фиброздук полиптер жаракаттын бүтүүсүнүн натыйжасы болушу мүмкүн;
- v) арткы тешиктен ириңдин агышы. Агуулардын бар же жок болгонуна карабастан, арткы тешикке болжолдуу киргизүү учурларында гонорейаны же хламидиозду табуу үчүн мазокту текшерүүнү жүргүзүү керек.

Е. Атайын диагностикалык текшерүү

233. Диагностикалык текшерүү кыйноого кабылгандыгы жөнүндө билдирген жактын абалын клиникалык экспертизалоонун милдеттүү бөлүгү болуп саналбайт. Көпчүлүк учурларда медициналык анамнезди чогултуу жана физикалдык текшерүү жүргүзүү жеткиликтүү. Бирок мындай текшерүүлөр баалуу кошумча далил болуп саналган жагдайлар бар, мисалы, бийликтин өкүлдөрүнө каршы иш козгоо же компенсация жөнүндө доо берүү учурларында. Мындай учурларда изилдөөнүн оң натыйжасы соттук териштирүүнүн натыйжасын аныкташы мүмкүн. Андан сырткары, эгерде диагностикалык текшерүү дарылоо максатында жүргүзүлсө, анда алардын натыйжаларын клиникалык текшерүү жөнүндө отчетко киргизүү керек. Диагностикалык текшерүүнүн оң натыйжасы жок болгондо – бул физикалдык текшерүүгө дагы тиешелүү – кыйноо колдонулган эместиги жөнүндө тыянакка алып келбеши керектигин түшүнүү керек. Техникалык себептерден улам диагностикалык текшерүү жүргүзүлбөгөн көптөгөн кырдаалдар бар, бирок алардын жоктугу калган бардык мамилелерде тийиштүү түрдө түзүлгөн отчетту мыйзамдуу күчүнөн ажырата албайт. Тиешелүү жабдууга абдан маанилүү клиникалык керектөөлөр бар болгондо, укуктук себептер боюнча гана бузулууларды документтештирүү үчүн чектелген диагностикалык мүмкүнчүлүктөрдү пайдаланбоо керек.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БАШКЫ ПРОКУРАТУРАСЫ
ГЕНЕРАЛЬНАЯ ПРОКУРАТУРА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Б У Й Р У К

2011-жылдын 12-апрели

Бишкек ш.

№ 40-р

«Кыйноолорду жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн колдонууга тыюу салуунун конституциялык кепилдигин камсыз кылуу үчүн прокурордук көзөмөлдү күчөтүү жөнүндө»

Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык адам укуктары жана эркиндиктери жогорку баалуулук болуп саналат. Эч ким кыйноолорго жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүнө кабылбашы керек.

Адам укуктарын жана эркиндиктерин сактоо үчүн прокурордук көзөмөлдү күчөтүү максатында «Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө» Мыйзамдын 12-беренесин жетекчиликке алып,

ТАЛАП КЫЛАМ:

1. Башкы прокурордун орун басары – республиканын аскердик прокуратура, Бишкек, Ош шаарларынын, облустардын, адис-

тештирилген прокуратуралардын, райондордун жана шаарлардын прокурорлоруна:

1.1. Алгач текшерүү, тергөө өндүрүшүндө кыйноолорду жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн колдонууга тыюу салуунун конституциялык кепилдигин камсыз кылуу үчүн прокурордук көзөмөл күчөтүлсүн.

1.2. Мыйзамдуулуктун бузулуу фактысын табуу максатында кезмет бөлүмдөрүн, административдик укук бузуу үчүн кармалгандар үчүн камераларды, ички иштер органдарынын жана баңгизаттарды контролдоо боюнча органдардын убактылуу кармоочу жайларын, аскердик бөлүктөрдүн гаупвахталарын, Коргоо министрлигинин тартипке келтирүү бөлүктөрүн, тергөө камак жайларын, айып изоляторлорун жана Юстиция министрлигинин камералык типтеги түзөтүү мекемелерин күтүүсүз текшерүүнү системалык жүргүзүү колдонулсун.

1.3. Текшерүүнүн жүрүшүндө көзөмөл алдындагы органдардын кызматтык кабинеттерин кыдыруу, жарандар менен аңгемелешүүнү жүргүзүү, даттанууларды каттоо журналын текшерүү, жарандардын денесине келтирилген зыяндын болуусуна көңүл буруу, шектелген жана айыпталган адамдарды камакта кармоо жайына алып келүүдө аларга медициналык текшерүү жүргүзүлгөнүн же жүргүзүлбөгөнүн тактоо жүзөгө ашырылсын (КР ЖПК 42-бер. 7-б., 40-бер. 5-б.).

1.4. Кыйноолорду жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрү колдонулгандыгы жөнүндө арыздар жана билдирүүлөр келип түшкөн ар бир учурга, анда баяндалган далилдерди кылдат текшерүү менен токтоосуз реакция жасалсын.

Текшерүү өтө кылдат жүргүзүлсүн, кылмыштык курамдын белгилери аныкталганда аларды өзгөчө контролго алуу менен токтоосуз жазык иши козголсун, териштирүү бардык күнөөлүү жактарды жазык жоопкерчилигине тартуу менен толук, объективдүү жүзөгө ашырылсын.

1.5. Жазык иштерин козгоодон баш тартуу, кабыл алынган чечимдердин мыйзамдуулук жана негиздүүлүк предметине бул категориянын жазык ишин токтотуп туруу жана токтотуу жөнүндө

материалдар өз убагында текшерилсин. Мыйзамсыз жана негизсиз кабыл алынган чечимдердин ар бир фактысы, былыктыктар боюнча кызмат адамдарынын жоопкерчиликти жөнүндө маселе принципалдуу коюлсун.

1.6. Укук коргоо органдары менен конструктивдүү кызматташуу жөнгө салынсын, кыйноолорду жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн колдонуу фактыларынын алдын алуу жана тыюу салуу, мындай фактыларды жасоого мүмкүндүк берүүчү себептерди жана шарттарды табуу жана жоюу боюнча кошумча чараларды иштеп чыгууга багытталган биргелешкен иш-чаралар жүзөгө ашырылсын.

1.7. «Жүргүзүлгөн иштердин натыйжалары жөнүндө Башкы прокуратурага ай сайын маалымат берилсин» (Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун буйругу 13.04.12-ж., № 46-п).

2. Буйрук Башкы прокурордун орун басары – республиканын аскердик прокуроруна, Бишкек, Ош шаарларынын, облустардын, адистештирилген прокуратураларга аткаруу үчүн жөнөтүлсүн, маалымат бардык баш ийген прокурорлорго жеткирилүүгө жатат.

3. Бул буйрукту аткаруу үчүн контроль тергөө маселелерине кураторлук кылган Башкы прокурордун орун басарына жүктөлсүн.

Кыргыз Республикасынын
Башкы прокурорунун м.а.

А. Саянова

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БАШКЫ ПРОКУРАТУРАСЫ
ГЕНЕРАЛЬНАЯ ПРОКУРАТУРА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

КӨРСӨТМӨ

2011-жылдын 6-сентябры

Бишкек ш.

№ 70-у

Кыйноолорду жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин түрлөрүн колдонууга тыюу салуунун конституциялык кепилдигин камсыз кылуу боюнча иштерди анализдөө кыйноолорду жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн колдонуу фактысы уланытылып келаткандыгын көрсөттү. Далай ирет бул «Кыйноолорду жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн колдонууга тыюу салуунун конституциялык кепилдигин камсыз кылуу үчүн прокурордук көзөмөлдү күчөтүү жөнүндө» Башкы прокурордун 12.04.11-ж., № 40-р буйругун талаптагыдай эмес аткарылганынан улам болууда. Ошого байланыштуу,

ТАЛАП КЫЛАМ:

1. Башкы прокурордун орун басарына, Бишкек, Ош шаарларынын, облустардын, адистештирилген прокуратуралардын, райондордун жана шаарлардын прокурорлоруна:

1) аткаруу үчүн аракеттеги жана туруктуу көзөмөл камсыз кылынсын:

Кыргыз Республикасынын «Кылмыш жасоого шектелүү жана айыпталуу боюнча боюнча кармалгандарды камакта кармоонун тартиби жана шарттары жөнүндө» Мыйзамынын жоболору;

Кылмыштарды бирдиктүү эсепке алуу, бөлүп көрсөткөндө, кыйноолорду жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн колдонуу фактысы жөнүндө арыздарды же билдирүүлөрдү, анын ичинде оозеки, кабыл алуу, каттоо, эсепке алуу жана чечүү жөнүндө нускама;

2) кыйноолорду жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн колдонуу фактылары боюнча кылмыштардын курамынын белгилерин аныктоодо, аларды өзгөчө контролго алуу менен токтоосуз жазык иши козголсун;

3) кыйноолорду жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн колдонуу фактылары боюнча жазык иштерин териштирүү бир кыйла тажрыйбалуу кызматкерлерге тапшырылсын, териштирүү күнөөлүү адамдардын баарын жазык жоопкерчилигине тартуу менен ар тараптуу толук, объективдүү жүргүзүлсүн. Жазык иштерин териштирүүдө Кыргыз Республикасынын ЖПКсынын 118 беренесиндеги тартипте айыпталуучуну, соттолуучуну кызматынан убактылуу четтетүү жөнүндө маселелер кечиктирилбестен чечилсин;

4) Жазык ишин козгоодон баш тартуу жөнүндө чечим кабыл алынган кыйноолор жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелер же жазалар, ошондой эле көрсөтүлгөн категориядагы жазык иштерин токтотуп туруу жана токтотуу жөнүндө бардык материалдар, маалым каттардын жана корутундулардын тиркемеси менен кабыл алынган чечимдин мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн текшерүү үчүн чечим кабыл алынгандан кийин он күндүк мөөнөттө Башкы прокуратурага текшерүү үчүн жөнөтүлсүн.

2. Тиешелүү аймакта жана ишмердүүлүк чөйрөсүндө кыйноолорду жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин түрлөрүн колдонууга тыюу салуунун конституциялык кепилдигин камсыз кылуу үчүн проку-

ратуранын аймактык органдарынын жана адистештирилген прокуратуралардын жетекчилеринин персоналдык жоопкерчилиги белгиленсин.

3. Башкы прокуратуранын жазык-процесстик жана ыкчам-издөө ишмердүүлүгү үчүн көзөмөл боюнча башкармалыгы кыйноолор жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрү жөнүндө бардык келип түшкөн материалдарды он күндүн ичинде текшерип чыксын.

4. Кыйноолорду жана башка адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн колдонуу фактылары табылган учурда прокурордун ылайыксыз көзөмөлү үчүн көрсөтүлгөн фактылар табылганда компетенциясынын чөйрөсүндө жоопкерчилик деңгээли жөнүндө маселе чечилсин.

5. Көрсөтмө Башкы прокурордун орун басарына, Бишкек, Ош шаарларынын, облустардын, адистештирилген прокуратуралардын прокурорлоруна аткаруу үчүн жөнөтүлсүн, маалымат бардык баш ийген прокурорлорго жеткирилүүгө жатат.

6. Бул көрсөтмөнү аткаруу үчүн контроль ишмердүүлүк участкаларына кураторлук кылган Башкы прокурордун орун басарларына жүктөлсүн.

Кыргыз Республикасынын
Башкы прокурору

А. Саянова

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БАШКЫ ПРОКУРАТУРАСЫ
ГЕНЕРАЛЬНАЯ ПРОКУРАТУРА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

КӨРСӨТМӨ

2011-жылдын 19-октябры

Бишкек ш.

№ 75-у

«Кыйноолорго байланышкан кылмыштар жөнүндө жазык иштери боюнча мамлекеттик айыптоону колдоодо мамлекеттик айыптоочулардын ролун күчөтүү жөнүндө»

Соттордун кыйноолорго байланышкан жазык иштерин кароонун натыйжаларын жалпылоо бул категориядагы иштер боюнча мамлекеттик айыптоолорду колдоо боюнча прокурорлордун иши керектүү деңгээлде уюштурулбаганын көрсөттү. Жазык сот өндүрүшүнө прокурорлордун катышуусунун натыйжалуулугун жана сапатын жогорулатуу, жарандын жана мамлекеттин кызыкчылыктарында таасирдүү чараларды кабыл алуу максатында «Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө» Мыйзамынын 12-беренесин жетекчиликке алып,

ТАЛАП КЫЛАМ:

1. Кыргыз Республикасынын аскер прокуроруна, облустардын, Бишкек, Ош шаарларынын, адистештирилген прокуратуралардын, шаарлардын, райондордун жана аскер гарнизондорунун прокурорлоруна:

1.1. Айыпталуучулардын, шектелгендердин жана соттолуучулардын кыйноолорго байланышкан жазык иштерин соттордун кароосуна прокурорлордун тийиштүү катышуусу уюштурулсун.

1.2. Мамлекеттик айыптоочулар соттук териштирүүгө катышууга кылдат даярданышсын, сот отуруму башталганга чейин бул категориядагы жазык иштеринин материалдарын толук текшерисин.

1.3. Кыргыз Республикасынын ЖПКсынын 83-беренесинин 5-бөлүгүнүн талаптарын негизге алып соттолуучунун күнөөлөрүн далилдөөдө, соттолуучунун күрсөтмөлөрүнө ылайык, анын ичинде ал тарабынан өз күнөөлөрүн моюнга алуусу иш боюнча бардык далилдердин жыйындыларын текшерүүгө жана милдеттүү баалоого жатат. Ошону менен бирге кылмыш жасоодо жеке моюнга алуунун негизинде эле эч ким айыпталып өкүм чыгарылбашы керек болгон Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 26-беренесинин 3-пунктунун талаптары катуу сакталсын.

1.4. Моюнга алуу көрсөтмөсү гана бар болуп, соттолуучунун айыптуулугунун далилдери жок болгондо, айыптоочу өкүмдүн токтому жөнүндө талап кылуу кызматтык милдеттин бузулушу катары эсептелсин.

1.5. Соттолуучуда кыйноонун жана катуу кыйноонун ачык издери, ошондой эле денесине зыян келтирүү бар болгондо соттун алдында мамлекеттик айыптоочу тарабынан соттолуучуга медициналык текшерүү белгилөө жөнүндө өтүнүч жасалсын. Прокурор тарабынан соттолуучуга кыйноо жана катуу кыйноо колдонулган фактысы аныкталган учурда жазык ишин козгоо жана күнөөлүү жактарды жоопкерчиликке тартуу жөнүндө маселе чечилсин.

1.6. Сот процесстерине активдүү катышып, соттолуучунун күнөөсүнүн далилдери келтирилсин, керектүү учурда өтүнүч билдирилсин жана сотко кошумча далилдер берилсин. Мыйзамдуу, негизделген жана акыйкат чечим чыгаруу үчүн керектүү, сот тарабынан акыйкаттын аныкталышына бардык чаралар менен мүмкүнчүлүк берилсин.

1.7. Далилдердин жыйындысынын негизинде соттолуучунун айыптуулугун далилдөө менен, жазык иштерин териштирүүнүн жүрүшүндө жабырлануучулардын өз көрсөтмөлөрүн, маалыматтарды өзгөртүүсүнө сын көз менен мамиле жасалсын.

1.8. Жабырлануучу тарабынан сотто соттолуучунун пайдасына көрсөтмөлөрдү өзгөртүүсүндө, бул жөнүндө жазуу жүзүндө прокурорго билдирилсин. Прокурорлор ар бир факт боюнча керектүү текшерүүлөрдү жүргүзсүн. Кыргыз Республикасынын ЖК 329-беренесинде (Көз көрүнө жалган айгак чыгуу) каралган жабырлануучу кылмыш курамынын аракеттеринде бар болсо, жазык ишин козгоо жөнүндө маселе чечилсин.

1.9. Тартип мүнөзүндөгү тиешелүү чараларды кабыл алуу менен, сот тарабынан соттолуучунун аракеттеринин квалификациясын өзгөртүүсүнүн ар бир фактысы тергөөнүн жана көзөмөлдүн жетишпестиктери катары каралсын.

1.10. Жазык жана жазык-процесстик мыйзамдын талаптарын бузуу менен чыгарылган соттук актылар өз убагында даттанылсын.

2. Ушул көрсөтмөнү аткаруу боюнча иштерди уюштуруу үчүн жоопкерчилик мамлекеттик айыптоону колдоо боюнча башкармалыкка жана Башкы прокуратуранын соттордогу өкүлчүлүктөрүнө, Аскердик прокурорго, облустардын, Бишкек, Ош шаарларынын, адистештирилген прокуратуралардын, шаарлардын, райондордун жана аскер гарнизондорунун прокурорлоруна жүктөлсүн.

3. Ушул көрсөтмөнү аткаруу үчүн жоопкерчилик соттордо мамлекеттик айыптоону колдоо маселелерине кураторлук кылган Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун орун басарына жүктөлсүн.

Бул көрсөтмө Кыргыз Республикасынын Аскердик прокуратура, облустардын, Бишкек, Ош шаарларынын, адистештирилген прокуратуралардын, шаарлардын, райондордун жана аскер гарнизондорунун прокурорлоруна жөнөтүлсүн, анын мазмуну баш ийген кызматкерлерге жеткирилсин.

Кыргыз Республикасынын
Башкы прокурору

А. Саянова

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БАШКЫ ПРОКУРАТУРАСЫ**

**ГЕНЕРАЛЬНАЯ ПРОКУРАТУРА
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

720044 Бишкек ш., Токтоналиев көч., 139
тел: +996 312 542463; факс: 542466

720044 г. Бишкек, ул. Токтоналиева, 139
тел: +996 312 542463; факс: 542466

от 21.07.2015 г. № 8/3-40р-15

на № _____ от _____

Башкы прокурордун орун басары –
республиканын Аскер прокурору
Н.К. Дюшембиевге

Бишкек жана Ош шаарларынын,
облустардын жана адистештирилген
прокуратуралардын прокурорлоруна

Башкы прокуратуранын башкар-
малыктарынын жана өз алдынча
бөлүмдөрүнүн начальниктерине
(маалымат үчүн)

БУУнун кыйноолор жана башка ырайымсыз, адамгерчилик-
сиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрү жөнүндө маселелер боюнча атайын баяндамачысы Х. Мендес Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн чакыруусу боюнча Кыргыз Республикасына иш сапары менен келди, натыйжада ал кыйноолор жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрү жөнүндө маселелер боюнча **Баяндама** жасады. Анда ал биздин мамлекетте болгон кыйноолордун, ырайымсыз мамилелердин негизги маселелерин чагылдырган жана белгилүү тыянактарды жасады, ишке ашыруу үчүн Кыргыз Республикасынын

Өкмөтүнө эске салынган көйгөйлөрдүн алдын алууга багытталган конкреттүү иш-чараларды өткөрүүгө сунуш берди.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө маанилүү сунуштардын бири кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн, б.а. «**Стамбул протоколун**» натыйжалуу териштирүү жана документтештирүү боюнча **Колдонмо** ылайык кыйноолордун жана ырайымсыз мамилелердин курмандыктарына медициналык кароо жүргүзүү болду.

Стамбул протоколу жөнүндө.

09.08.99-ж. Стамбул шаарында дүйнөнүн **38** ар түрдүү саламаттык сактоо уюмдарынын ассоциацияларынын, мекемелеринин, комитеттеринин коомчулуктарынын жана бирикмелеринин укук коргоочуларынын катышуусунда, мамлекетке натыйжалуу документтештирүү көйгөйлөрү – кыйноолордон адамдарды коргоо ишинде маанилүү көйгөйлөрдүн бирин чечүүгө мүмкүндүк түзүүчү практикалык каражатты берүү максатында Кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн натыйжалуу териштирүү жана документтештирүү боюнча **Колдонмо – Стамбул протоколу** иштелип чыккан, ал адам укуктары боюнча БУУнун Жогорку комиссарына берилген.

Бул колдонмо саламаттык сактоо кызматкерлеринин кыйноо жана ырайымсыз мамиле жасоо фактыларын натыйжалуу документтештирүүсү үчүн эл аралык маалымдама окуу куралы болуп саналат.

Бул Колдонмонун **олуттуу бөлүгү** болуп, зордуктоолордун, кыйноолордун жана ырайымсыз мамилелердин издерин медкызматкерлердин өз убагында жана сапаттуу документтештирүүсү саналат. Ошону менен медициналык далилдер – териштирүүнүн жалпы процесси үчүн алгачкы медициналык документациянын бир түргө келтирилген, стандартташтырылган формада документтештирилген, зордуктоодон болгон денедеги жана психикалык белгилер берилет.

Бул Колдонмонун укук коргоо органдарына тиешелүү **маанилүү учурларынын бири** – бул медкызматкерлер тарабынан укук коргоо органдарына кыйноонун жана ырайымсыз мамиленин колдонулган фактылары жөнүндө билдирүү жөнөтүүсү, ошону менен бирге көрсөтүлгөн органдан өз убагында андан ары териштирүү үчүн билдирүү алуусу.

09.12.14-ж. Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлиги тарабынан Стамбул протоколун практикага киргизүү максатында (№ 649) «Кыргыз Республикасында зордуктоолорду, кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басынтуучу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн натыйжалуу медициналык документтештирүү боюнча практикалык колдонмону бекитүү жөнүндө» буйрук чыгарылган, анда төмөнкүлөр бекитилген:

1. Экспертиза жүргүзүүгө маалымдалган макулдашуу бланкы (практикалык колдонмого № 1 тиркеме);

2. Зордуктоодон/кыйноодон жана ырайымсыз мамилелерден улам кайрылууларда (түшүүлөрдө) медициналык кароонун формасы (практикалык колдонмого № 2 тиркеме);

3. Кыйноолордун жана ырайымсыз мамилелердин учурларын документтештирүүдө соттук-медициналык экспертизанын корутундусунун формасы (практикалык колдонмого № 4 тиркеме);

4. Болжолдонгон кыйноолордун, ырайымсыз мамилелердин жана зордуктоолордун курмандыктарды соттук-психиатриялык жана комплекстүү психологиялык-психиатриялык экспертизалоонун корутундусунун формасы (практикалык колдонмого № 6 тиркеме);

Мындан сырткары, 30.03.15-ж. Республикалык соттук-медициналык экспертизанын борбору тарабынан Стамбул протоколуна ылайык кыйноолордун жана ырайымсыз мамилелердин учурларын документтештирүүдө СМЭнын корутундусунун формасы бекитилген (практикалык колдонмого № 4 тиркеме).

Мындан тышкары, Стамбул протоколун жайылтуу Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу адам укуктары боюнча координациялык кеңешинин 2015-жылга Иш планына киргизилген.

Баяндалгандарга байланыштуу,

СУНУШТАЙМ:

1. Башкы прокурордун орун басары – республиканын Аскер прокуроруна, Бишкек жана Ош шаарларынын, облустардын, шаарлардын, райондордун жана адистештирилген прокуратуралардын прокурорлоруна:

– кыйноолордун жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүнүн фактылары боюнча материалдарды кароонун алкагында **Стамбул протоколунун талаптарына ылайык бир түргө келтирилип стандартташтырылган формада документтештирилген далилдерди** медициналык жана эксперттик мекемелерден, медициналык кызматкерлерден талап кылуу жана аларды Кыргыз Республикасынын саламаттык сактоо жана башка ведомстволорунун бардык деңгээлиндеги медициналык адистери үчүн Практикалык колдонмосунун № 1, 2, 4 жана 6 тиркемелерине ылайык териштирүүнүн жана текшерүүнүн жүрүшүндө ушундай учурларды баалоодо пайдалануу **практикалансын** (тиркелет).

– **10.08.15-ж. чейинки мөөнөттө** кыйноолор жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрү жөнүндө билдирүүлөрдү алмашуу максатында мамлекеттик жана мамлекеттик эмес саламаттык сактоо уюмдарынын (стационардык, амбулаториялык мекемелер, үй-бүлөлүк медициналык борбор, ФАП, травматологиялык пункттар, тез медициналык жардам станциялары, жеке медициналык борборлор) жана эксперттик мекемелердин жетекчилери менен жер-жерлерде **жолугушуу** уюштурулсун, алар менен туруктуу негизде өз ара байланыштардын жана аракеттердин (кызматтык жана уюлдук телефондор, электрондук почталар, мобилдик байланыштар) шарттары аныкталсын ал жөнүндө көрсөтүлгөн уюмдардын жана мекемелердин жетекчилеринин кол коюусу менен күбөлөндүрүлгөн тиешелүү **протоколдор** түзүлсүн, көчүрмөлөрү Башкы прокуратуранын Ыкчам-издөө ишмердүүлүгүн жана тергөөнүн мыйзамдуулугу үчүн көзөмөлдөө

боюнча башкармалыгынын жазык процессин сотко чейинки стадиясында жарандардын укуктарынын сакталышы үчүн көзөмөл боюнча бөлүмүнө жөнөтүлсүн.

2. Жогоруда белгиленген медициналык далилдерди пайдалануу жөнүндө маалыматтарды Башкы прокуратуранын аталган бөлүмү **жарым жылдык отчет менен** көрсөтсүн.

Башкы прокурордун
орун басары

Л. Усманова

**Зордуктоолордун/кыйноолордун
жана ырайымсыз мамилелердин себептери
боюнча жактардын саламаттык сактоо
уюмуна кайрылууларында (түшүүлөрүндө)
Кыргыз Республикасынын прокуратура
жана ички иштер органдары менен
саламаттык сактоо уюмдарынын
өз ара аракетинин тартиби жөнүндө**

НУСКАМА

*(№14 тиркеме. «Зордуктоолорду, кыйноолорду
жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-
баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын
түрлөрүн натыйжалуу документтештирүү»
Кыргыз Республикасынын саламаттык сактоо
жана башка ведомстволорунун бардык
деңгээлиндеги медициналык адистер үчүн
Практикалык колдонмо)*

1. Жалпы жоболор

1. Бул Нускама «Зордуктоолорду, кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн натыйжалуу документтештирүү» Кыргыз Республикасынын саламаттык сактоо жана башка ведомстволорунун бардык деңгээлиндеги медициналык адистер үчүн Практикалык колдонмосуна ылайык иштелип чыккан жана зордуктоолор/кыйноолор жана ырайымсыз мамилелер себептери боюнча жактардын саламаттык сактоо уюмдарына кайрылууларында (түшүүлөрүндө) Кыргыз Республикасынын прокуратура органдары жана ички иштер органдары менен саламаттык сактоо уюмдарынын өз ара аракеттеринин бирдиктүү тартиптерин белгилейт.

2. Бул Нускама ведомстволук таандыктыгына жана менчигинин формасына карабастан, саламаттык сактоо уюмдарынын медициналык кызматкерлеринин жана Кыргыз Республикасынын прокуратура органдарынын жана ички иштер органдарынын кызматкерлеринин аткаруулары үчүн милдеттүү.

3. Бул Нускамада колдонулган негизги түшүнүктөр жана аныктамалар:

1) ден соолукка зыян келтирүү – денеге зыян келтирүү, б.а. сырткы чөйрөнүн ар түрдүү: механикалык, физикалык, химиялык, биологиялык, психикалык факторлорунун таасирлеринен натыйжасында пайда болуучу органдын анатомиялык бүтүндүгүнүн бузулушу, ткандардын же алардын физиологиялык функцияларынын же оорусу, же патологиялык абалы;

2) кызмат адамы – туруктуу, убактылуу же атайын ыйгарым укугу боюнча бийликтин өкүлүнүн функциясын жүзөгө ашыруучу, же мамлекеттик органдарда, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында, мамлекеттик жана муниципалдык мекемелерде, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Куралдуу Күчтөрүндө жана башка аскердик түзүлүштөрүндө уюштуруу-тескөө, административдик-чарбалык, контролдук-текшерүү функцияларын аткаруучу жак;

3) ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамиле жана жаза (ырайымсыз мамиле) – адамды инсан катары басынткан же анда коркуу сезимин, толук эмес баалуулукту пайда кылган, мындай актылар расмий сапатта же алардын азгыруусу, же аларга билдирип, же унчукпаган макулдугу менен чыгуучу кызмат адамы же башка жак тарабынан жасалганда, бул жактын нравалык же күч жагынан каршылык кылуусун майтарышы мүмкүн болгон жана ошону менен бирге жеткиликтүү күчтүү күч же нравалык жабырланууну пайда кылган мамиле жана жаза;

4) медициналык кызматкерлер – Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген тартипте врачтын, орто медициналык жана кичи медициналык персоналдын кызматы менен алектенген жак;

5) эркиндигинен ажыратуу жайлары – кылмыш жасоого шектелүү боюнча кармалган, административдик кармоого же камоо-

го тартылган, кылмыш жасоого айыпталууга байланыштуу камакка алынган, соттун өкүмү боюнча эркиндигинен ажыратылган түрүндө жазаны аткаруучу жакты кармоого арналган жер, анын ичинде убактылуу кармоо камерасы, убактылуу кармоо жайы жана тергөө жайлары; жатак-абактар, түзөтүү абактары, тарбиялоо абактары, түрмөлөр; ички иштер органдарынын кабыл алуу-бөлүштүргүчтөрү; гаупвахтар; чек ара кызматынын органдарынын административдик кармоого кабылган адамдарды кармоо үчүн имараттары, республиканын ичинде орун которгон адамдарды жана баш калка издеген адамдарды кабыл алуу жана убактылуу жайгаштыруу пункттары;

б) эркиндигин чектөө жайлары – өзүнүн мүнөздөмөсү боюнча эркиндигинен ажыратылган жайлар катары классификацияланбаган, адам өзүнүн эрки боюнча таштап кете албаган, мамлекеттик органдын (кызмат адамынын) буйругу боюнча, же ага билдирүү менен ал болгон же боло турган кайсы болбосун жер, анын ичинде укук коргоо органдарынын объектилери жана жайгашкан жерлери; жашы жете электерди адаптациялоо жана реабилитациялоо борборлору; ички иштер, коргоо, улуттук коопсуздук органдарынын, жазык-аткаруу системасынын жана өзгөчө кырдаалдардын алдын алуу чөйрөсүндөгү ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдардын аскердик бөлүктөрү; психоневрологиялык мекемелер; психикалык оорулар, алкоголизм, баңгичилик жана токсикомания менен ооруган оорулууларды зордуктап дарылоо үчүн адистештирилген мекемелер; карылар, жашы жете электер жана ден соолугунан мүмкүнчүлүгү чектелген жактар үчүн мамлекеттик жана мамлекеттик эмес медициналык-социалдык мекемелер (карылар үчүн үйлөр, балдар үйлөрү ж.б.); тарбиялоонун өзгөчө шарттарына муктаж балдар жана өспүрүмдөр үчүн атайын мекемелер;

7) зордуктоо – өзүнө каршы, башка жакка, жактардын же коомчолордун тобуна каршы багытталган чыныгы же коркутуу түрүндө бийликти же дене күчүн атайын колдонуу, анын натыйжасы денеге зыян келтирүү, өлүм, психологиялык жаракат алуу, өнүгүүсүнөн четтөөлөр, же зыяндын ар кандай түрү болуп саналат (же булардын болуу мүмкүндүктөрүнүн жогорку деңгээли бар болот). Бул аныктама зордуктоонун бардык түрлөрүн камтыйт, анын ичинде үй-бүлөдөгү (үй-бүлөлүк, үйдөгү) зордуктоо, сексуалдык зордук-

тоо, балдарды зордуктоо, мектепте зордуктоо, улгайган адамдарды зордуктоо, көчөдө зордуктоо, кызмат ордунда зордуктоо ж.б.;

8) саламаттык сактоо уюмдары – саламаттык сактоонун мамлекеттик, муниципалдык уюмдары, ведомстволук медициналык, медициналык-санитардык кызматтар, саламаттык сактоонун жеке уюмдары;

9) бейтап – тиешелүү медициналык документацияны тариздөө менен саламаттык сактоо уюмдарында же жеке практикалоочу медициналык кызматкерлер тарабынан медициналык-санитардык жардам көрсөтүлгөн жак.

10) укук коргоо органдары – ички иштер, улуттук коопсуздук, финансы полициясы, прокуратура, бажы кызматынын органдары, ошондой эле баңгизаттарын контролдоо боюнча органдар;

11) кыйноолор – ал же үчүнчү жак тарабынан жасалган же ал жасоого шектелген иш үчүн аны жазалоо, андан же үчүнчү жактан маалыматтарды же моюнга алууларды алуу үчүн денеге же нравалык жактан катуу ооруну же жабыр тартуу, ошондой эле расмий сапатта, же алардын азгыруусу боюнча, же алардын билдирүүсү, же унчукпаган макулдугу менен чыккан мындай оору же жабыр тартуу кызмат адамы же башка адам тарабынан келтирилсе, басмырлоонун кайсы болбосун мүнөзүнө негизделген ар кандай себептер боюнча аны же үчүнчү жакты коркутуп коюу же зордуктоо кайсы-бир жакка атайын келтирилген кайсы болбосун аракет.

2. Эсепке алуу жана маалымдоо тартиби

4. Саламаттык сактоо уюму каттайт жана токтоосуз, бирок 24 сааттан кеч эмес, алардын ишмердүүлүктөрү жайгашкан райондогу прокуратуранын аймактык же адистештирилген органына бардык фактылар жөнүндө билдирет:

- 1) расмий сапатта, же алардын азгыруусу боюнча, же алардын билдирүүсү, же унчукпаган макулдугу менен чыккан кызмат адамы же башка адам тарабынан келтирилген, кыйноонун жана ырайымсыз мамиленин колдонулушуна даттануулар менен кайрылуулары (түшүүлөрү);
- 2) мыйзамда белгиленген тартипте адамды эркиндигинен ажыратылган жана чектелген жайларга жайгаштыруу, алар-

ды эркиндигинен ажыратылган жана чектелген башка жайларга которуу мезгилинде денесине зыян келтирүүнү табуу жана ден соолугуна башка зыян келтирүүнү табуу;

- 3) эркиндигинен ажыратылган жана чектелген жайларда, укук коргоо органдарынын текскөөсүндө турган, же укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин кийлигишүүсү коштогон окуяларга катышуу учурунда адамдын өлүмгө учуроосу же ден соолугуна зыян келтирилүүсү.
- 5) Зордуктоону колдонуунун натыйжасында алынган денесиндеги зыяндар же башка ден соолугуна келтирилген зыяндар менен кайрылуулардын (түшүүлөрдүн) бардык башка фактылары жөнүндө саламаттык сактоо уюму каттайт жана токтоосуз алардын ишмердүүлүктөрү жайгашкан райондогу ички иштер органынын аймактык органына билдирет.

6. Эгерде денесинен табылган зыян келтирүүнүн жана ден соолугуна келтирилген башка зыяндардын зордуктоо мүнөзү жөнүндө адам билдирбесе, же билдире албаса, саламаттык сактоо уюмунун медициналык кызматкери абалынын жана денесине келтирилген зыяндын патологиясынын жана этиология таануусунун негизинде, ички ишенимди жетекчиликке алуу менен, ден соолукка келтирилген зыян зордуктоонун же кыйноонун жана ырайымсыз мамиленин натыйжасында келтирилген деп эсептөөгө жеткиликтүү негиз бар экендиги жана тиешелүү прокуратура органдарына же ички иштер органдарына бул факт жөнүндө билдирүү милдети келип чыга тургандыгы жөнүндө чечим кабыл алат.

7. Саламаттык сактоо уюмдарынын жетекчилери өздөрүнүн буйругу менен зордуктоо/кыйноо жана ырайымсыз мамиле себептери боюнча адамдын саламаттык сактоо уюмдарына кайрылуулары (түшүүлөрү) жөнүндө прокуратура органдарына жана ички иштер органдарына өз убагында маалымдоо үчүн жеке жоопкерчиликтүү кызматы адамын белгилейт. Лицензиянын негизинде жеке практика менен алектенген жеке жактар зордуктоо/кыйноо жана ырайымсыз мамиле себептери боюнча адамдын саламаттык сактоо уюмдарына кайрылуу (түшүү) фактылары жөнүндө өз алдынча билдиришет.

8. Эркиндигинен ажыратылган жана чектелген жайлардын, анын ичинде убактылуу кармоо жайларынын, тергөө камак жайларынын, пенитенциардык мекемелердин медициналык кызматкери эркиндигинен ажыратылган жана чектелген жайларда турган учурда кыйноо жана ырайымсыз мамиле колдонууга, өлүмгө учуроо же ден соолугуна зыян келтирүүлөргө даттануу менен жактын адамдын кайрылуулары (түшүүлөрү) жөнүндө маалыматты, эркиндигинен ажыратуу жана чектөө жайлары болуп саналган мекеменин жетекчилерине маалым болгонуна карабастан, ушул Нускаманын 4-пунктунда каралган тартипте прокуратура органына берүүгө милдеттүү.

9. Зордуктоо/кыйноо жана ырайымсыз мамилелердин себептери боюнча адамдын саламаттык сактоо уюмдарына кайрылуулары (түшүүлөрү) жөнүндө маалымат телефонограмма түрүндө прокуратуранын жана ички иштер органдарынын аймактык органдарына берилет, кийин 24 сааттын ичинде саламаттык сактоо уюмунун жетекчисинин же анын орун басарынын колу коюлуп, саламаттык сактоо уюмунун мөөрү менен күбөлөндүрүлгөн жазуу жүзүндөгү кабарлама жөнөтүлөт.

10. Жазуу жүзүндөгү кабарлама төмөнкүлөрдү камтышы керек:

- 1) бейтаптын фамилиясын, атын, атасынын атын, курагын (мындай маалыматтар бар болсо);
- 2) бейтаптын жашаган жери, байланыш маалыматтары (мындай маалыматтар бар болсо);
- 3) бейтаптын кайрылуусунун (түшүүсүнүн) датасы, убактысы;
- 4) зордуктоонун түрү;
- 5) болжолдуу диагноз;
- 6) бейтапты кабыл алуу жана/же медициналык кароо жүргүзгөн медициналык кызматкердин фамилиясы, аты, атасынын аты;
- 7) телефонограмма кабыл алган адамдын аты-жөнү, кызматы, датасы, убактысы.

Кабарламанын үлгүсү 15-тиркемеде.

11. Кабарламада камтылган бардык маалыматтар, ошондой эле билдирүү берген медициналык кызматкердин фамилиясы, аты, атасынын аты жана билдирүү кабыл алган ички иштер органынын же прокуратуранын кезмет кызматкеринин фамилиясы, аты, атасынын аты саламаттык сактоо уюмдарынын бардыгында жүргүзүлгөн бекитилген формадагы атайын журналга жазылат.

12. Журнал же андан көчүрүп алуу зордуктоо/кыйноо жана ырайымсыз мамиле учурларын териштирүү үчүн жоопкерчиликтүү укук коргоо органынын расмий жазуу жүзүндөгү сурамы боюнча берилет.

13. Зордуктоо/кыйноо жана ырайымсыз мамилелердин себептери боюнча саламаттык сактоо уюмдарына кайрылган (түшкөн) адамдын абалынын мүнөзү жөнүндө маалыматтардын аныктыгы жана толуктугу үчүн жоопкерчиликти бейтапты кабыл алуу жана/же медициналык кароо жүргүзгөн медициналык кызматкер тартат, саламаттык сактоо уюмунун кызмат адамы прокуратура органдарына жана ички иштер органдарына өз убагында маалымдоо үчүн жеке жоопкерчиликте болот.

3. Саламаттык сактоо уюмдарынан билдирүү түшкөндө прокуратура органдарынын жана ички иштер органдарынын аракеттери

14. Прокуратура органдарынын жана ички иштер органдарынын жетекчилери, ыкчам кезметчилери жана башка тиешелүү кызмат адамдары төмөнкүлөрдү камсыз кылат:

- 1) саламаттык сактоо уюмунун зордуктоо/кыйноо жана ырайымсыз мамиленин себеби боюнча билдирүүлөрүн Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун жана ИИМдин регламенттөөчү буйруктарында каралган эсептик-каттоо документтеринде кабыл алуу жана каттоо;
- 2) соттук медициналык, психиатриялык, психологиялык экспертизаларды токтоосуз белгилөө;
- 3) зарыл болгондо Кыргыз Республикасынын «Жазык сот өндүрүшүнүн күбөлөрүн, жабырлануучусун жана башка

катышуучуларын коргоо жөнүндө» мыйзамында каралган зордуктоо/кыйноо жана ырайымсыз мамиле себептери боюнча кайрылган жактын коопсуздугун камсыздоо боюнча чараларды кабыл алуу;

4) Кыргыз Республикасынын жазык-процесстик кодекси жана ченемдик-укуктук актыларына ылайык зордуктоолор/кыйноолор жана ырайымсыз мамилелер жөнүндө билдирүүлөрдү текшерүү боюнча кечиктирилбес ыкчам-издөө жана башка иш-чараларды жүргүзүү.

15. Кыйноолор жана ырайымсыз мамилелер жөнүндө билдирүүлөрдү териштирүүдө прокуратура органдары Кыйноолорду жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлоочу мамилелердин жана жазалардын түрлөрүн натыйжалуу териштирүү жана документтештирүү боюнча колдонмосунун (Стамбул протоколунун) жоболорун көңүлгө алат.

16. Прокуратура органдарынын жана ички иштер органдарынын ишмердүүлүгү жайгашкан аймактагы саламаттык сактоо уюмдарына башка райондордун жана облустардын аймактарынан зордуктоо/кыйноо жана ырайымсыз мамиленин себептери боюнча адам кайрылганда (түшкөндө) прокуратура органдарынын жана ички иштер органдарынын жетекчилери кийин аймагы боюнча материалдарды өткөрүп берүү менен ушул Нускаманын 14-пунктунун талаптарын аткарууну камсыз кылат.

17. Саламаттык сактоо уюмдарынан прокуратура органдарына же ички иштер органдарына жаңылыш жөнөтүлгөн зордуктоолор/кыйноолор жана ырайымсыз мамилелер жөнүндө маалымат токтоосун ырааттуулугу боюнча башка органга, ушундай билдирүүнү кабыл алуучу органга кайра жөнөтүлөт.

4. Контроль жана көзөмөл

18. Зордуктоо/кыйноо жана ырайымсыз мамилелердин себептери боюнча адамдын саламаттык сактоо уюмдарына кайрылуулары (түшүүлөрү) жөнүндө маалыматты эсепке алуунун тууралыгы жана толуктугу үчүн контроль тиешелүү аймактык прокура-

тура органдарынын жана ички иштер органдарынын жетекчилери тарабынан камсыз кылынат.

19. Прокуратура органдары зордуктоого/кыйноого жана ырайымсыз мамилелерге даттануу менен адамдын кайрылуулары (түшүүлөрү) жөнүндө саламаттык сактоо уюмдарынын билдирүүлөрүн төмөнкү турган прокуратура органдарында жана ички иштер органдарында каттоонун толуктугу, алар боюнча кабыл алынган чечимдердин негиздүүлүгү үчүн көзөмөлдү жүзөгө ашырат.

20. Прокуратура органдары, ушул Нускамага ылайык мезгил-мезгили менен, бирок алты айда бир жолудан кем эмес, аймактык компетенциясынын чегинде, зордуктоонун/кыйноонун жана ырайымсыз мамиленин себептери боюнча адамдардын кайрылуулары (түшүүлөрү) жөнүндө каттоо жана маалымдоо боюнча талаптарды саламаттык сактоо уюмдарынын сактоосуна текшерүү жүргүзүшөт.

21. Текшерүүдө прокуратура органдарынын каттоо журналындагы, ички иштер органдарынын окуяларды эсепке алуу китебиндеги (ОЭК) жана маалыматтарды эсепке алуу журналындагы (МЭЖ) жазуулар менен саламаттык сактоо уюмунун журналындагы жазуулар салыштырылат жана саламаттык сактоо уюмдарынын ар айлык отчету менен салыштырып текшерилет.

22. Зордуктоо/кыйноо жана ырайымсыз мамилелердин себептери боюнча адамдардын кайрылуулары (түшүүлөрү) жөнүндө саламаттык сактоо уюмдарынын ар бир билдирбөө (жашыруу) же өз убагында эмес билдирүү, жасалмалоо, маалыматтардын толук эместиги, бул Нускаманын башка талаптарын бузуу фактылары боюнча прокуратура органдары табылган бузууларды оңдоо боюнча чараларды кабыл алуу жана күнөөлүү жактын жоопкерчилиги жөнүндө маселени чечүү жөнүндө сунуш киргизет.

Урматтуу окурмандар:

Китепке пикирлерди төмөнкү дарек боюнча жөнөтүүнү суранабыз:

720033, Бишкек ш., Абдумомунов көч., 276.

Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасынын
прокурордук кызматкерлерди кесиптик даярдоо борбору
тел.: 0 (312) 32-35-08

*Силердин пикирлериңер жана сунуштарыңар кийинки
окуу куралын кайра басууда эске алынат*

**КЫЙНООГО КАРШЫ ИШ ЖҮРГҮЗҮҮ
ЖАНА АЛАРДЫ МАЙНАПТУУ ТЕРИШТИРҮҮ**

Практикалык окуу куралы

Д. У. Каимованын жалпы редакциясы астында

Которгон: *О. Калыева*

14.12.2015-ж. басууга кол коюлду

Кагаздын форматы 60×90 ¼

Офсеттик мелирленген кагаз. Офсеттик басуу.

Нускасы 277 даана.

ЖЧК «Triada Print» басмасынын типографиясында басылды
Бишкек ш., Тыныстанов көч., 199-46